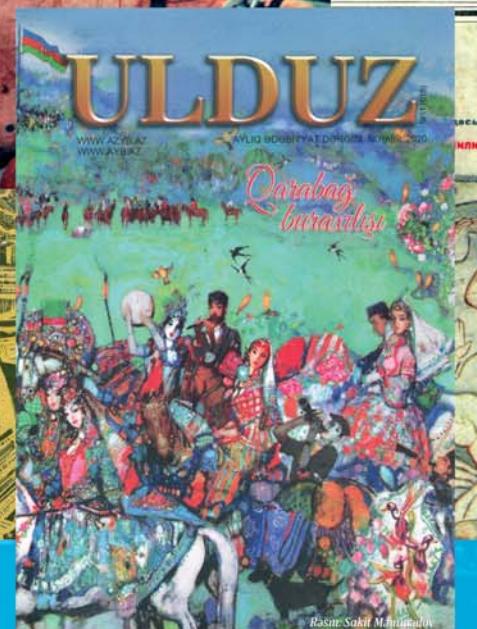
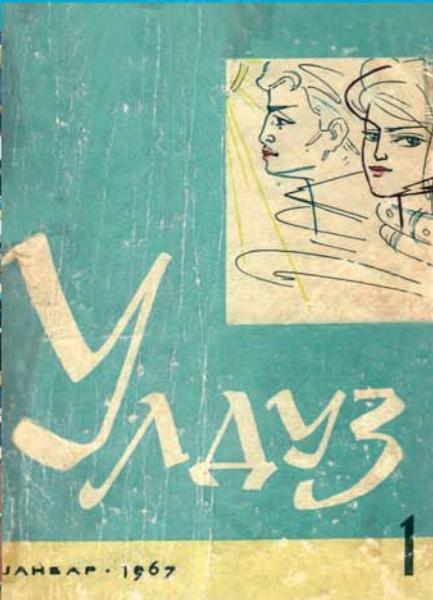
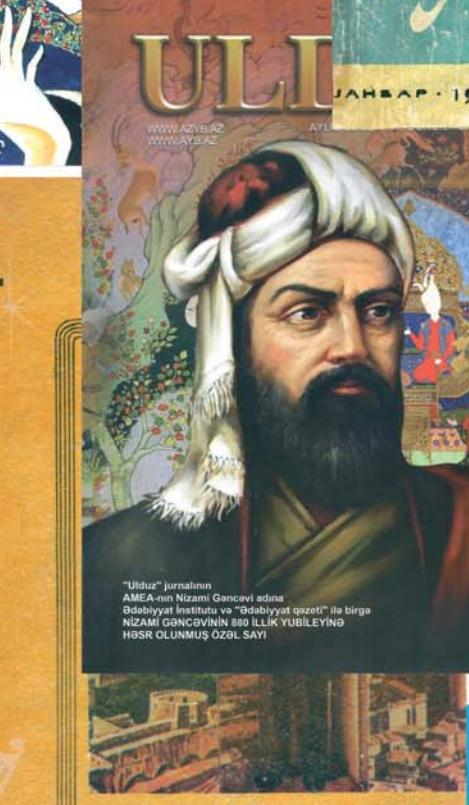
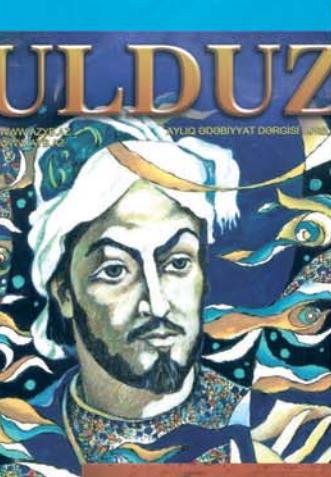

AYLIQ ƏDƏBİYYAT DƏRGİSİ
SENTYABR – OKTYABR 2022

Ulduz

№09-10 (640)

WWW.AZYB.AZ
WWW.AYB.AZ

İlkinliyin fəlakətləri sevəndər *

Üzürtü şəhərdə *

Şəhərdə kəltəyində soz *

Sənətəyən "Ulduz" -55

B u s a y i m | Z d a

<i>Abid Tahirli</i>	3
"Ulduz"lar: parlayan, sayrısan və... sönənlər.....	
<i>Mir Cəlal</i>	6
Abadlıq.....	
<i>Qabil</i>	8
Fayton.....	
<i>Seyran Səxavət</i>	9
Duman və nənəm.....	
<i>Musa Yaqub</i>	10
Nazim həsrəti.....	
<i>Aşıq Şəmşir</i>	11
"Ulduz"un qonağıyam.....	
<i>Ramiz Əliyev</i>	11
"Bakı - Ağdam".....	
<i>Nüsrət Kəsəmənli</i>	12
Anama.....	
<i>Əli Kərim</i>	13
Nə xoşbəxt imişəm bir zaman.....	
<i>Nurəddin Babayev</i>	14
Qızlar, sözüm sizədir.....	
<i>Osman Sarıvəlli</i>	23
Ustad.....	
<i>Vahid Əziz</i>	28
Lövhələr.....	
<i>İsmayııl Şixlı</i>	29
Mənim rəqibim.....	
<i>Xəlil Rza</i>	39
Kişi əlləri.....	
<i>Zəlimxan Yaqubov</i>	40
Üç telli durna.....	
<i>Qara Qarayev</i>	41
Üzeyir Hacıbəyov haqqında söz.....	
<i>Məmməd Araz</i>	44
İlahı.....	
<i>Firudin Şuşinski</i>	45
Qarabağın "Şur"u.....	
<i>Dilbər Axundzadə</i>	48
Müşfiqli günlərim.....	
<i>Dilsuz</i>	50
Sevdiyim şairə məktub.....	
<i>Eldar Baxış</i>	51
Davalı günlərin gözü acdı.....	
<i>Qulam Məmmədli</i>	52
Gənclərin "Molla Nəsrəddin" müəllimi.....	

Şamxal Rüstəm	55
Birca biləydim məni kimin qarğışı tutdu	55
Adil Cəmil	
Bu yoxusu çıxasıyam.....	55
Paşa Əlioğlu	
Naxçıvanda dağlar, buludlar, torpaq və ağaclar	56
Elçin Əfəndiyev	
Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı haqqında düşüncələr	57
Anar	
Qarabağ şikəstəsi (<i>ixtisarla</i>).....	67
Oqtay Rza	
Səs.....	83
Məmməd İsmayıł	
Bir adam yol gedir bizdən qabaqda	83
Akif Səməd	
Sən Arazdan keçəmməzsən	84
Bəxtiyar Vahabzadə	
Qorxu	85
Afaq Məsud	
Qəza	86
"ULDUZ"UN REDAKTORLARINDAN	
Yasif Nəsirli	
Bir dəstə gül	96
Cabir Novruz	
Bir gül kimi	102
Akif Hüseynov	
Tarixi düşüncə vüsəti	103
Əhməd Cəmil	
"Ay nənə, bir nağıl da de!"	107
Yusif Səmədoğlu	
Qardaşım Vaqifə	109
Abbas Abdulla	
Etiraf.....	113
Ələkbər Salahzadə	
Düzəlmədi	114
Elçin Hüseynbəyli	
Bred Pittin saqqalı, Ancelina Colinin çənəsi və mənim körpəm.....	115
Qulu Ağsəs	
"Görsən ki, qaranlıq çökür aləmə..."	118
DƏRGİDƏ KİTAB	
Əflatun Amaşov	
Qoşa qarın adamları və şeytanları.....	119

Təsisçilər:

Azərbaycan Yazarıcları Birliyi və "Ulduz" jurnalının kollektivi

Baş redaktor: Qulu Ağsəs

Redaksiya heyəti: Tərəna Vahid (*Baş redaktor müavini*), Hicran Hüseynova (*söbə redaktoru*), Dayandur Sevgin (*söbə redaktoru*), Taleh Mansur (*söbə redaktoru*), Həyat Şəmi, Elçin Mirzəbəylı, Xəyal Rza, Səhər Əhməd, Xanəmir, Rəsmiyyə Sabir, Elxan Yurdəoğlu, Nuranə Nur, Anar Amin, Elmar Vüqarlı, Ələmdar Cabbarlı, Qılıman İman, Hafiz Hacxlalı, Cavid Zeynallı, Məshəti Musa, Elşən Əzim, Nargis, Şəfa Vəli, Şahanə Müşfiq, Allahşükür Ağə, Türkən Turan, Uluçay Akif, Seyfəddin Altayı (*Türkiyə*), Xaqani Qayıblı (*Estoniya*), Baloglan Cəlil (*Başqırdıstan*), Saodat Muxammadova (*Özbəkistan*), Nilufər Şixli (*Moskva*), Günay Səma Şirvan (*Voronej*),

Bədii redaktor: Ədalət Həsən

Nömrənin redaktoru: Abid Tahirli

Ünvanı: AZ1000, Bakı, Xaqani küçəsi, 25

ulduz_dergisi@mail.ru; www.ayb.az

Telefon: (+99412)498-72-43

Çapa imzalanıb: 27.09.2022 "Ulduz" jurnalı redaksiyasında yığılıb, səhifələnib.

"ASPOLİQRAF LTD" MMC-də çap olunub.

Sifariş №75, Tiraj: 300. Qiyməti: 1 man.

1967-ci ildən çıxır. **Şəhadətnamə № 238**

**"AZƏRMƏTBUATYIMI"
AÇIQ SƏHMDAR
CƏMIYYƏTİ**

"Ulduz" jurnalına abunə olmaq üçün respublikanın bütün şəhər və rayon "Mətbuatyayımı" şöbələrinə müraciət etməyiniz kifayətdir.

**"QAYA"
MƏTBUAT YAYIMI**

"Ulduz" jurnalına abunə olmaq üçün respublikanın bütün şəhər və rayon "QAYA" mətbuat yayımı şöbələrinə müraciət etməyiniz kifayətdir.

"KİTABEVİM.AZ"

"Ulduz" jurnalını burdan əldə edə bilərsiniz.

Jurnalın
1 aylıq abunə qiyməti – 1.00 man.
illik abunə qiyməti – 12.00 man.

Bakı şəhərində abunə yazılməq istəyənlər:

**441-19-91
440-16-26**

566 – 77 – 80

498 – 79 – 89

nömrəli telefonlara zəng edə bilərlər.

ISNN 0134-522 İNDEKS AZ 1000 1 AZN

Abid TAHİRLİ
filologiya elmləri doktoru

“ULDUZ”LAR: PARLAYAN, SAYRİŞAN VƏ... SÖNƏNLƏR

Dövri nəşrlərin-qəzet, dərgi, məcmuə, jurnal, broşürlərin tam mətninin kitab şəklində tərtibi, eləcə də biblioqrafiyasının hazırlanması və nəşri bir çox cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- tədqiqatçılar və oxucular kitabxanalarда çətinlik çəkmədən, vaxt itirmədən həmin mənbələrdəki materiallarla tanış olmaq, yaxud nəşrləri kitab mağazalarından, köşklərdən satın almaq imkanı əldə edir;
- dövri nəşrlərin və onlar haqqında məlumatların etibarlı və uzunmüddətli saxlanması, mühafizəsi təmin olunur;
- arxiv, kitabxana və müzeylərdə olmayan nəşrlərin, yaxud onların hər hansı bir nömrəsinin əldə edilməsi mümkün olur;
- nəşrlərin gələcək nəsillərə çatdırılması asanlaşır.

Əlbəttə, bu sahədə xeyli nümunə vardır. Məsələn, “Əkinçi” və “Ziya” qəzetlərinin, “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat”, “Yeni Füyuzat”, “Şeypur”, “Kəlniyyət” jurnallarının tam mətnlərinin ərəb əlifbasından latin əlif-

basına transliterasiyası, yenidən nəşri, Azərbaycan mühacirlərinin nəşrlərindən “Yeni Qafqasya”, “Azərbaycan yurd bilgisi”, “Odlu yurd”, “Yeni Turan”, “Türk amaci” dərgilərinin tam mətninin kitab şəklində buraxılması, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetiinin bibliografik göstəricisinin hazırlanması və çap olunması mətbuat tariximizin, ümumiyyətlə, mədəniyyətimizin milli, mötəbər məxəzlərə istinad edilərək obyektiv tədqiqi, geniş təbliği nöqtəyi-nəzərindən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. 55 yaşı “Ulduz” jurnalının indiyədək buraxılmış nömrələrinin bir neçə kitab halında yenidən nəşri ilə gəncliyə mənsub yarım əsrlik söz sərvətimizin – bədii, publisistik irsimizin zəngin və maraqlı xəzinəsini bir yerə toplamaqla salnaməsini yaratmış olardıq.

Ayrı-ayrı dövri nəşrlərin yubileylerinin qeyd olunması, onlara həsr edilmiş xüsusi nömrələrin buraxılması, təqdimatlarının keçirilməsi də bir çox cəhətdən maraqlı doğurur: bu həm oxucu qarşısında bir hesabatdır, həm kollektivin daha məsuliyyətlə çalışmasına, səfərbər olmasına mənəvi dəstəkdir, həm də keçilmiş yola bir nəzər salmaq, uğurları qeyd etmək, qüsurları müəyyənləşdirmək, qarşidakı vəzifələri götür-qoy etmək fürsətidir. Yəqin, elə buna görə də təcrübəli redaktor, istedadlı şair Qulu Ağsəs bu il 55 yaşı tamam olan “Ulduz” jurnalının yubileyi münasibətilə nəşrin xüsusi nömrəsinin buraxılması təşəbbüsünü və təklifini irəli sürmüştür.

Azərbaycan mətbuat tarixində 50 ildən çox fəaliyyət göstərmiş qəzet və jurnalların sayı çox azdır. Ayda iki dəfə 300-400 tirajla yayımlanan, ümumilikdə 56 nömrəsi işiq üzü görmüş milli mətbuatımızın qaranquşu “Əkinçi”nin ömrü cəmi 2 il 2 ay olmuşdur. Sonrakı 50 ildə də nəşri fəaliyyətimizin taleyi ürəkaçan deyil, yazda bir-birinin ardınca açılan qəzet-jurnallar elə güllər kimi də tez solmuşdur. Həftəlik, illüstrasiyalı ilk Azərbaycan satirik jurnalı – “Molla Nəsrəddin” fasılərlə bir qədər çox – 25 il yaşamışdır: 1906-1918-ci illərdə Tiflisdə,

1921-ci ildə Təbrizdə, 1922-1931-ci illərdə Bakıda olmaqla nəşrin bütövlükdə 748 nömrəsi (340-ı Tiflisdə, 8-i Təbrizdə, 400-ü Bakıda) çıxmışdır. Azərbaycan sovet mətbuatı dil, üslub, sənətkarlıq baxımından zəngin inkişaf yolu keçsə də, qeyri-demokratik mühitdə fəaliyyət göstərmiş, daim rejimin, kommunist ideologiyasının basqısı altında, senzuranın nəzarətində olmuşdur. Bununla belə, bəzi ədəbi nəşrlər - o cümlədən "Ulduz" - istedadlı, fədakar yazıçı və şairlərin səyi ilə öz simasını müəyyənləşdirməyə, milli-mənəvi dəyərləri qorumağa, zənginləşdirməyə nail olmuşlar.

"Ulduz" jurnalının ilk nömrəsi 1967-ci ilin yanvar ayında vaxtilə V.I.Lenin tərəfindən səsləndirilmiş və sovet mətbuatının attributuna çəvrilmiş "Bütün ölkələrin proletarı, birləşin!" şəvari ilə işiq üzü görmüşdür. Yalançı beynəlmiləl siyasetə xidmət edən bu çağırış 1988-ci ilin birinci sayından jurnalın manşetindən çıxarılmışdır. İlk 6 sayı "Redaksiya heyəti" adı altında nəşr olunsa da, dəqiqləşdirilmiş məlumatə əsasən, jurnalı çapa yazıçı-publisist, nəşrin məsul katibi, Əməkdar incəsənət xadimi Yasif Nəsirli imzalamışdır. Sonraki illərdə "Ulduz" jurnalına Xalq şairi Cabir Novruz (1967-1972), ədəbiyyatşunas, filologiya elmləri doktoru Akif Hüseynov (1972-1973), Dövlət mükafatı laureatı Əhməd Cəmil (1973-1976), Xalq yazıçısı Yusif Səmədoğlu (1976-1986), Əməkdar mədəniyyət işçisi Abbas Abdulla (1986-1993), Əməkdar incəsənət xadimi Ələkbər Salahzadə (1993-2004), Əməkdar incəsənət xadimi Elçin Hüseynbəyli (2004-2014) rəhbərlik etmişlər. 2014-cü ildən jurnalın baş redaktoru Əməkdar jurnalist Qulu Ağsəsdir.

Ədəbi gəncliyin yaradıcılıq tribunası kimi fəaliyyətə başlayan "Ulduz" sovet dövründə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı və Azərbaycan Lenin Kommunist Gənclər İttifaqı Mərkəzi Komitəsinin aylıq ədəbi-bədii, ictimai-siyasi orqanı kimi buraxılmışdır. Sonralar-ötən əsrin 90-ci illərindən jurnal Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və "Ulduz" jurnalı redak-

siyasının təsis etdiyi (bəzən də jurnalın kollektivi) "aylıq ədəbi-bədii jurnal", "aylıq ədəbiyyat və gözəl sənətlər jurnalı", "aylıq ədəbiyyat və sənət jurnalı" nəşri kimi işiq üzü görmüşdür. Hazırda jurnal "aylıq ədəbiyyat dərgisi" təqdimatı ilə buraxılır.

Kirill əlifbası ilə nəşrə başlayan "Ulduz" müstəqillik illərindən sonra latin əlifbası ilə nəşrini davam etdirmişdir. Jurnalın tirajı müxtəlif səbəblərə görə, daha çox isə maliyyə probleminə görə sabit olmamışdır. İlk sayı 15 min tirajla çıxan jurnal 1970-ci illərdə 40-50 min, 1988-ci ildə bəzən 70 minə yaxın nüsxə ilə çap olunmuşdur. Son illər həm məzmun, həm tərtibat baxımından əvvəlki illərdən fərqlənməsə də, "Ulduz"un tirajı aşağı düşmüşdür. Hazırda jurnalın tirajı 300 ədəddir. "Ulduz"un qiyməti də dövrə uyğun dəyişmişdir. Əvvəlki illərdə bir ədədi 40 qəpik olan jurnalın qiyməti manatın məzənnəsinin dəyişməsi ilə bağlı 1 manat, 10 manat və hətta 5000 manat da olmuşdur. Ötən əsrin 90-ci illərində Azərbaycanda baş verən mürəkkəb ictimai-siyasi proseslər, demək olar ki, iqtisadiyyatı tamamilə çökdürmiş və bütün sahələrdə olduğu kimi, qəzet, jurnal nəşrində də ciddi maliyyə problemləri yaranmışdı. Bəzən iki nömrəsi birləşdirilən, tirajı min nüsxəyə düşən, qiyməti 30 manat olan "Ulduz"un da bağlanma təhlükəsi yaranmışdı. Biz "Ulduz"dən bəhs etdikcə, xüsusilə onun keçdiyi tarixi yolu izlədikcə jurnalın bir sıra problemlərlə, daha çox maliyyə çətinlikləri ilə üzləşdiyini görürük. Müstəqillik illərində dövlətin dəstəyi, nəşrin fədakar əməkdaşlarının və ədəbiyyatsevərlərin səyi "Ulduz"u sönməyə qoymamışdır. Sovet dövrünün tələbləri, kommunist ideologiyasının çərçivələri, senzuranın ciddi nəzarəti, əlbəttə ki, jurnalın səhifələrində öz izini buraxmışdır. Aydındır ki, K.Marksın, F.Engelsin, V.I.Leninin, Sovet hökumət və partiya xadimlərinin yubileyləri, fəal kommunistlər, zərbəçi komsomolçular, sosializm yarışı qalıbləri barədə yazılanların nə ədəbiyyata, nə də sənətə aidiyyəti vardı.

Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılıq imkanlarının genişləndirilməsi üçün onlara dövlət qayğısını artırmaq, respublikada ədəbi mühiti canlandırmaq məqsədilə və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin onuncu qurultayında irəli sürülmüş fikir və təklifləri nəzərə alaraq, Azərbaycan yazıçılarının "Azərbaycan", "Qobustan", "Literaturni Azerbaydjan" jurnalı və "Ədəbiyyat qəzeti" ilə yanaşı, "Ulduz" jurnalının nəşrinin də dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 24 noyabr 1997-ci il tarixli Fərman imzalamışdır. Azərbaycan mətbuatına göstərilən bu qayğı, əslində, dilimizə, milli dəyərlərimizə, ədəbiyyatımıza, onun təbliğ və inkişaf etdirilməsinə ehtiramın ifadəsidir. Bu diqqətdən ruhlanan "Ulduz"un fəaliyyəti Azərbaycan xalqına, yüksək ideallara xidmətin mükəmməl bir nümunəsidir.

Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının ən dəyərli nümunələrinin təbliğində, sahəyə aid elmi-nəzəri problemlərin, cərəyan və təmayüllərin, bütövlükdə ədəbi-mədəni mühitin işıqlandırılmasında, millimənəvi dəyərlərin qorunması və zənginləşdirilməsində mühüm rol oynayan "Ulduz" jurnalı bu gün ayrı-ayrı müəlliflərin müxtəlif mövzularda, fərqli janrlarda yazdığı əsərlərə yaşıł işiq yandırmaqla yanaşı, bir sıra layihələrin iştirakçısı kimi də ölkənin ədəbi həyatında fəal iştirak edir. Bu baxımdan Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və "Ulduz" jurnalının birgə layihəsi olan "Ulduzlu nəşrlər", eləcə də Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzi, "Ədəbiyyat qəzeti" və "525-ci qəzet" ilə, müxtəlif sayt və portallarla birgə həyata keçirilən layihələr səmərəli və təqdirəlayıqdır.

"Ulduz" jurnalı on illər boyu ədəbi yaradıcılıq və nəşriyyat sahəsində formalasən ənənələri zənginləşdirməklə yanaşı, bu istiqamətdə bir sıra yeniliklər də imza atmışdır. Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyat xadimlərinin yubileyləri jurnal səhifələrində yüksək şəkildə qeyd olunur,

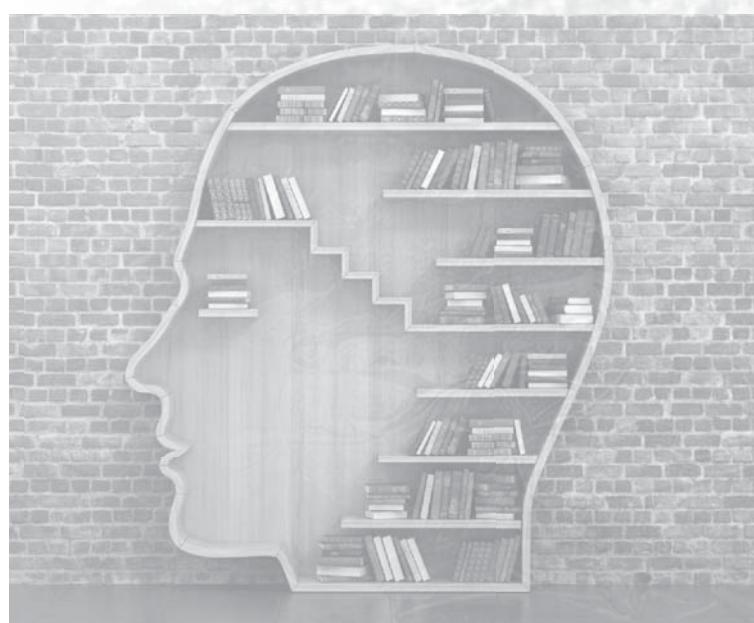
bəzən yubileylərlə bağlı tematik nömrələr nəşr edilir. Jurnalın 2019-cu il aprel sayı İmadəddin Nəsimiyə, 2020-ci il mart sayı Məhəmməd Hadiyə, 2021-ci il oktyabr sayı Nizami Gəncəviyə həsr olunmuşdur.

2022-ci ilin fevral sayı isə dünya azərbaycanlılarının yaradıcılığına həsr olunub ki, bu da mətbuatda bir ilkdir. Cari ildə jurnal öz oxucularını həm də kitab nəşrləri ilə sevindirib: Elçin Hüseynbəylinin hekayələr, Vəsif Əlihüseynin şeirlər və Əflatun Amaşovun povest kitabları maraqla qarışılanıb. Gələcək layihələrdə Naxçıvan və Təbriz ədəbi mühiti ilə bağlı xüsusi buraxılışlar da gözlənilir.

"Ulduz"da tanınmış mütəxəssislərin dərc etdirdiyi ekspert rəyləri geniş əks-səda doğurmuşdur.

60-ci illər ədəbi gəncliyinin bütün nümayəndələri üçün özünü ifadə və təsdiq etmək meydanına çevrilmiş jurnal bu gün müstəqil Azərbaycanın ən istedadlı yazarlarının üz tutduğu ədəbi orqandır. İlk dəfə öz imzası ilə "Ulduz"la oxucu görüşünə gələn, yaxud da dəfələrlə bu jurnalda çıxış edən yazıçı və şairlərdən ayrıca söz açmir, "Ulduz"un parlayan, sayışan və sənənlərindən... bəhs etmirik. Çünkü oxucu da, onlar da özlərini yaxşı tanırı.

30.01.2022

MİR CƏLAL

ABADLIQ

Bütün arzulayanlara qismət olsun, onların içində mən də təzə mənzilə köcmüşdüm.

Köç günlərində evimizdə toy-bayram idi. Bütün dost, qohum və tanışlarım mübarəkbadlığa gəlirdilər, təzə mənzili diqqətlə sözüb seyr edirdilər.

Bənna dostum Davud əmi də bir axşam zəhmət çəkib gəlmişdi, bizim ailənin xeyirxahi kimi otaqları bir-bir nəzərdən keçirir, ev əşyalarının yerini, qoyuluşunu, görkəmini sanki yoxlayır, səmimiyyət və ərklə fikrini deyirdi.

İnsanın iki cür dostu olur. Biri hər gördüğünü tərifləyir, xətrə dəymək istəmir, biri də hər yerdə düzünü deməyi sevir, xoşuna gəlməyəni gizlətmir, açıq danışır.

Davud əmi mənim dostlarımın ikinci qismindəndir. Heç kəsdən, heç nədən çəkinməyən, başıluca, şikəstənəfs, özü də bizim ailəyə yaxın adamdır.

Qapıdan girən kimi dəhlizə baxdı və dedi:

- A filankəs, işiq sayğacını münasib yerə qoymamışınız. Onsuz da bura darısqaldır. Sayğac zərif cihazdır, əl-ayaqdan kənardə olmalıdır. Həmin bu qalın divarı bir neçə santim oymaq, cihazı içəri salmaq, üzünə də taxtadan bir qapaq qoymaq lazımdır. Elə bir zəhməti, xərci də yoxdur.

Gördüm dostum ağılı söz danışır. Elə olanda dəhlizin görkəmi də dəyişəcəkdir. Mənim mənzilim ikinci qatda idi. Davud əmi sağa-sola baxıb ayrı bir təklif də dedi:

- Bu eyvanın yanlarında meynə basdırmaq lazımdır. Meynə tez qalxar, ikinci ilə buranı örtər, yaşılığa bürüyər. Bu, mənim boynuma, qara şanı çubuğu gətirərəm, özüm düzəldərəm.

Davud əmi dediyini elədi. Bizim pəncərənin qabağından, eyvanın altından iki meynə basdırıldı...

Bu əhvalatdan neçə ay keçmişdi, məni Rayon İcraiyyə Komitəsinə çağırıldılar. Gedəndə ev komissiyasının sədrini – qonşum Sadığın da orada gördüm:

- Qonşu, xeyir ola? Deyəsən, sizdən şikayət var?

– Məndən şikayət?

Evlar idarəsi müdürü gileyənirdi:

- Təzə həyətə köcmüsünüz, yaxşı eləmisiniz. Sizin kimi bir qonşu nemətdir. Ancaq o ki asfaltı sökürsünüz ha, ona yoxam. Qonsular sikayətlənir.

- Asfaltı sökmək? Qətiyyən! Mən bunu birinci dəfə eşidirəm. Elə şey heç mənim xoşuma gəlməz, mən səliqə sevən adamam, yoldas Sadıq.

- Qonşular yalan deməz. Sizin eyvanın qabağında asfalt iki yerdən sökülüb, bilmirəm, sizin işinizdir, ya uşaqlar eləyib. Həyətin səliqəsini qorumaq bizim hər birimizin borcudur. Bizim həyat aşkar yerdədir, qonaq-qara, gedib-gələn olur, bizə evib tuturlar.

Birdən yadına düşdü ki, Davud əminin isindən danışırlar:

- Baxıb yoxlayaram, görüm kimin işidir.

Bu söhbət təsadüfən yaz başına, aprel ayına, ağaclar puçurlayan vaxta düşmüşdü. Gəldim. Asfaltın sökülen yerinə baxdım, bir vedrə ağızı qədər dairəvi yerdə meynə çubuğu basdırılmışdı. Hərdən su tökülen torpaqda çökəklik aşkar görünürdü. Hərədan kəsilib gətirilsə, qürbət bir yerə düşsə də, çubuq gümrahlığını, qızartısını saxlamışdı. Çubuğun yanlarında isə, deyəsən, bahardan, torpaqdan, həyatdan xəbər verən, göylərə, günəşə doğru üz tutan puçurlar zərif yarpaqları ilə görünməyə başlamışdı. İndi bu çubuğu çıxarıb atmaq, məsum bir məxluqa qiyib qəsd etmək körpə öldürmək kimi bir cinayət olardı. Goyərən meynələrə tamaşa edib getdim. Özlüyümdə qət elədim ki, Sadıqı tapıb gətirim, ona göstərim, şikayətinin yersizliyini sübut edim. Bir-iki dəfə telefon ilə zəng vurdum. Sadıq da haradasa ezamiyyətdə idi. Şəhərlərə gedib-gəlir, aqronomluqdan dissertasiya yazır, müdafiəyə hazırlaşırdı.

Həm də başım öz işlərimə qarışdı. Bir neçə ay nə o məni, nə də mən onu gördüm.

Meynə də münasib yuvada pərvəriş görən, həyata yolarayan bir quş kimi böyükür, budaqlarını yuxariya, eyvanın məhəccər dəmirlərinə çatdırmağa cəhd edirdi.

Günün birində təkrar məni İcraiyyə Komitəsinə, Evlər idarəsinə çağırıldılar.

Sadiq məni görən kimi əl verib təbrik elədi, gülə-gülə xəbər verdi:

- A filankəs, camaat sizdən ibrət götürür. Qonşular məndən xahiş edib, eyvanın qabağında meynə basdırmaq istəyirlər. Sən o kişini - Davud əmini tap, qoy həmin cins meynələrdən gətirib basdırınsın, savab iş görsün. Biz hamımız xəcalətlindən çıxarıq.

- Bəs asfalt məsələsi?

Sadiq güldü, mənim işarəmi başa düşdü, açıb-ağartmadı.

- Asfaltı düzəltmək bizim boynumuza. Meynənin ona maneçiliyi yoxdur. Daha da həyət kölgəlik, sərinlik olacaq. Əvvəlki şikayətlərdən hamı peşman olub. Sən Davud əmini tap, işin olmasın. Biz hamımız ondan üzr istəyəcəyik...

Davud əmi bizim sözümüzü yerə salmadı. Təzə həyətin eyvanlarını yaşılıqla bəzəməyə söz verdi. Söz verdi, əməl də elədi, indi Davud əmi evlərin, ailələrin əzizidir. Hər beşdə-onda həyəti gəzir, ağaclarla baxdıqca sevinir.

Yaranan gözəlliyi seyr edir, bol məhsullu cavan meynələrin pardaxlanmasından, həyəti bürüyən yaşılıqlıdan, eyvanlarda açılan çay süfrəsindən, qonşuların dəvəti, minnətdarlığından zövq alır, hamiya təşəkkürlər yağıdırı:

-Abadlıq yaxşı şeydir. Onun üçün çalışan qədirbilən yoldaşların ömrü uzun olsun!

"Ulduz" №2
(Səh.7-8)-1967

Faytonu itirən kim oldu?
Təbərrik kimi
Tapıb gətirən kim oldu?
Zaman!
Dövran!
Fayton-möcüzə deyil
Bu əsrin nisbətində.
Ancaq bunu yaxşı bil!
Nallardan qığılçım var
Maşının sürətində,
Raketin vüsətində...
Fayton – ata-babadan
Qalan yadigarımız...
Qoy görsün, qoy tanışın
Onu balalarımız!..
Bakının möhtəşəm küçələrində
Faytona bax, faytona!
Uşaq sevinciyə
minəcəm ona.
Deyəcəm:
– Əmi, sür!
Sür, hara gəldi,
Bakının hər yeri gözəldi.
Dincəlsin gözüm,
qulağım, əsəbim.
Kövrəlsin ürəyim,
Kövrəlsin təbim.
Bakının küçələri,
Meydanları işıqdır.
İşıqlar aləminə
Faytonun yaraşıqdır.
Fayton!
Ölümsüz-itkisiz, rahat...
Dörd alabəzək təkər,
Bir cüt
Vəfalı at.
Əmi, sür!
Gedək gəlin gətirək,
Gedək gəlin aparaq,
İstəyirsən üsullu,
İstəyirsən çaparaq.
Könlündən keçirəsə, hərdən
Oxu o qədim mahnını!
“Faytonçuyam, atım qara...”
Dünən hara, bu gün hara?!
Mat qalmışam bu rüzgara,
Sür bağlara, bağçalara,

Apar məni ad gününə,
Dost-tanışın şad gününə.
Apar məni bəzəkli sahilə,
Fəvvərəli, söyüdlü, çiçəkli sahilə.
Qız qalasına çatdın, dayan!
Ayran içək, buz kimi ayran.
Kölgədə atlar dincəlsin.
Təzə Bakı, təzə nəsil
Yüyürkdəki körpələr
Qız qalasını, səni, faytonu
Salama gəlsin,
Salama gəlsin!

"Ulduz" №12 (Səh.51-52)-1967

ДУМАН ВӘ НӘНӘМ

Дұнам тәрізден салынад таңы,
Дұнам да балдақ жақта отылғар.
Бағын бер сүргүп клаудад таңы,
Балдақ чанасын сөзін отылғар.

Дірдә сүрүп, өмір даға,
Денес азан да жаңа думанды.
Демектес дегардағы аздам, азар,
Кезең иефандың чанада мұзар.

Дұнам табиғат, дұнам шоғын кө,
Бағын жағында сүзменің көзінің кө.
Манаң мен деңір, маң мен деңір кө,
Аң, ағул, көзардың думандың кө.

Оюн көзіндеңнан дүршін һең, оң,
О чөзек оғандағы, гүзір думанды.
Бағын фикердің, фикердің һең,
О ағемнен күркүш, наңдың думанды.

А) үз, бер дағын, ә) үз, бер дағын
Мен (нейз) да (нейз), жердін (нейз)
Бана бер күдән ки, ассоң, жадарын
Дұнама көзден ғана, ки, ани-а.

Дұнам сәнсін дүйнәж әїбей,
Дұнам балысында, кеттің жаңыр.
Дұнам сәнсін дүйнәж әїбей,
Низам да торғыш да бер начарым.

Мен көз, балынан жаңы, жаңыбаң
Низам әзмениң да азмениң көзүр.
Күнгөндөң тәрізден салынадай,

ЕРНРА
БУХМАН-

ҮРӨИНМ ЗЕНИНЛЭДИР. ТОЛГУМ АТАМЫН
ТОЛУДҮР!

ЕЛД адамлар нарадын жаңында, утрунда вүрүш азулары гая, хидмет еткілесінде жеңи шаш хасијаттары, көбін мәжіліс кеңіншілдерінде иза гарәбда бар алған тақшы едәр. Атамы Руслан Шолешеліхұруху бағыт шахсијаттардан не-
сіл етсек, күмәннен кани алғалада. Валанданнан жо-
лу да жады, жаһатынан сүйгіндей ваде болғалай-
бын алемнан ақынды, дәстүрлескен, даңыншылдан алған

— Даңызкарушум мечә жарынышымыр!

Күр шаңды эввал анын суи гей еткес лазымдыр ки, алардын азыгындаң иншалленбрук барып көзләрди. Былган Рудольф Шенкелленбрюк (батыр) көзүнүн азырда наал 1845-чилдеги шалда шигылбыздардын Навадар чычымын, ондардын мүнхочоңын тола салынмысында

Атам Никит өдүр. О, из разифасинн намусла жер-на яетирар, мөгөсжанды асылы олмајарaq бутун кас-таларин гаймисына газырды. Атамнын сијаси фа-

— Атамасың да жаңылардың көмеги менен атамасын таңбалауда да дауыс берилген. Атамасың да жаңылардың көмеги менен атамасын таңбалауда да дауыс берилген.

Академик Владимир Ильин хүснэгтийн энтирам залдабайгээр яваад. Атаг дамншындаа хүн, артыг ХХ-ын эрхийн эзэнчилэгийн о, соскоял-демонтар илж ве ба дээрээсээ баруулж буйгаар мэдэгдэж, түүнчлийн дурдлагийн төслийн талбайг хүчинчлэн амьшиж. Атаг мэдэлжээ илэрхийлж, шалтгаалж, энтирамыг оруулж хүстэжээд бариний синийд бэлэн биржийн талбайг хүчинчлэн, түүнчлийн дурдлагийн төслийн талбайг яваад. Ахиж кечээндээ сонирхуулж, энтирамын шийнхүүнүүдийн талбайг хүчинчлэн, түүнчлийн дурдлагийн төслийн талбайг яваад.

Атам гајандында хөш хабор калыпти. Балдардын, соң азымды за жакын адамда таңни олмуш дур. Атам бы кершилдиң аячда калыпти. Намыс бергелет да таңар: «Сијасатта машиук олан болад! Сијасатта бела елдар!»

— Атам! Бийдэл сонра Ленин багтчын язымында
бийдэл айлаа эдээ бийгүй бүтээж, ясарын
акынчын оюунчай киргизэв. Атам! Таны дүүчнээс
мээндээ күрүүгүү ажинчай наадлагадаар
тайлшин, коммунист, гаралтынчай дахьчадаа
фразийн алдамлыгийн далилзарын нийтийн
чигүүтэйчилж, япон, энгийн, нийтийн чигүүтэйчилж,

— дүйнендер тарни жиелмас нұбаралықта пәннан одамшуду. 75 жашы Рудольф Шолленбрук Советтар Өлкесине жөз душду. Гызыл Мейданы калса, —

Ленин Мавзолейини зијарет етди, Ленинградда оздуу; биринчи бешшалијин ишк адымларыны—Ленин

1000-1000-1000

TEXAS

A decorative flourish consisting of a horizontal line ending in a diamond-shaped ornament, with a vertical line descending from it and a loop extending to the left.

VOLUME

THE VENUS

DUMAN VƏ NƏNƏM

Duman ürəyimi sızlaşdırıb tamam,
Duman dağ başına əngəl olubdur.
Bəzən bir sürüñü gizlədib tamam,
Bəzən canavara səngər olubdur...

Dərədə sürünər, öyrəşər dağa,
Dumanlı aləmtək yaşar dumanlar.
Əlçatmaz dağlarda ağıdır, ağa,
Külək keflənəndə çəşər dumanlar.

Duman təbiət ki, duman şeir ki,
Bəzi vaxt sözlərim dumanlanıbdir.
Nənəm mənə deyir, mənə deyir ki,
Ay oğul, gözlərim dumanlanıbdir.

Onun gözlərində dumandı hər şey,
O cavan oğlanlar, qızlar dumanlı.
Bəzən fikirləşir, fikirləşir hey,
O keçmiş görüşlər, nazlar dumanlı...

Ay ürək, bir danış, ay ürək, bir din,
Mən neyliyə billəm, neyləyim sənə?
Hanı bir külək ki, əssin, əssidirsən,
Dumanı gözündən qovsun, ay nənə?..

O kimdir, səsini dünyaya yayıb,
Duman baxışları, gözün yasıdır.
Dumanlar torpağa könül bağlayıb,
Nənəm də torpağın bir parçasıdır.

Can nənə, baxışın yanib, yanıbdir.
Nənəm "aman"ı da amansız görür.
Gözündə hər tərəf dumanlanıbdir,
O təkcə yuxunu dumansız görür...

"Ulduz" №5 (Səh. 60)-1968

Musa YAQUB

NAZİM HƏSRƏTİ

Yarandı bir elin ahu-zarından,
Doğuldu vətənin intizarından,
Keçdi ölkələrin daş hasarından
Nazim həsrəti.

Bəlkə, yolcusudur hər yolun, izin...
Uyuyar qoynunda Qara dənizin,
Dalğalar dilində sizildar həzin
Nazim həsrəti.

Bir bala yanğılı, bir yar soraqlı,
Əvvəl vətənidə örtülü, bağlı,
Hələ indi-indi günahsız, haqli
Nazim həsrəti.

Yatmaq da istəməz gecələr ilə,
Dolaşar Bakıda küçələr ilə,
Sahibi torpağa gömüldü,
sonra
Görüşdü Məmətlə, Münəvvər ilə
Nazim həsrəti.

Şair qəlbindəydi o ağır kədər...
Tabsız ürəklərə yüklənsə əgər,
Yandırıb yüz qəlbi, bəlkə, kül eylər
Nazim Həsərəti.

Özü Moskvada dincələr, yatar,
Quru can nə bilir nədir intizar.
Amma Anadolu qəbiristanında
Hələ də bir qarış torpaq axtarar
Nazim həsrəti.

Doğma obasında, oymaqlarında,
Ceviz ağacının yarpaqlarında
Nazim həsrəti.

"Ulduz" №7 (Səh.13)-1968

Aşıq ŞƏMSİR

“ULDUZ” UN QONAĞIYAM

Adı gözəl, özü gözəl, sözü xoş;
Artıq olsun şərəf-şanı "Ulduz"un.
Hər diyara gedib çatsın işığı,
Geniş olsun asimanı "Ulduz"un.

Bir dəryadır onun arzu-həvəsi,
Yaz yelitək ətirlidir nəfəsi.
Göz nurudur hər sözünün şöləsi,
Şeirdəndir kəhkəşanı "Ulduz"un.

Növcavandır, təzə yetib kamala,
Arzum budur, el sözündən kam ala.
Göz dəyməsin bu hüsnə, bu camala,
Pozulmasın bu dövranı "Ulduz"un.

İstərəm ki, "Ulduz" ilə bir yanam,
Şəmşirəm, bu el dilində dastanam.
Deməsin ki, sən qoca, mən cavanam,
Mən də olum qocamanı "Ulduz" un.

"Ulduz" №12 (Səh.42)-1968

Узат корысмалы жазып, жарын тикесін! Шынын ушагынаның шыны, дағы косас!	Чарында са зирде, оның ишкен Тәлес жергүчтөн та хүрдүн габад. «Алайын» жаңыр даңғыларында Буюк струнжалы, ганаңда жанаңдар.
Аның санаңынан білдірілген дүзаралы...	О, едан кезеңді далаңларында Табиесем аспарлы, киң жаңыр.
Оң шашын үстегендар О сандаң үстегендар...	Дорғандың козынан жаңыр, Габайдың миң арасу, миң иштең саңыр.
Сенекиң пәннелердегі сөздердегі көздердегі	Jex! О, дамер миңнің жаңыр, гимн! Сенада қолдаң болады саңыр.
Аның санаңынан тә ылым, бада қосыр.	Дамесін, сабынан касасын жаңыр, Дамалда ряжаккар белгіндерін жаңыр.
Ниңдегі жаңыр, аның санаңынан Сен оптулғы, оптапады.	Гәзін, нағарғы тұрунтын жаңыр,
Ниңдегі жаңыр, аның санаңынан Оптаңнан габемиси.	Дамесін де жарын жаңыр.
Ниңдегі жаңыр, аның санаңынан Ниңдегі жаңыр, аның санаңынан	Балык, көрмансым жаңыр, жаңыр.
Оптаңнан габемиси.	Далдан, даңғылдан жаңыр, жаңыр.
Оптаңнан габемиси.	Алайын, та жаңыр, жаңыр.
Оптаңнан габемиси.	Дамесін, та жаңыр, жаңыр.

Рамиа
ЭШЛЕР

БАКЫ—АГДАМ

Истайлар ман, саны буты дүйн
— таңысын.
Сан Батын күрүшүнүн алды
гарыпсанасын.
Гомеъ, 1987.

*

**Нүүрт
БЭСОМОНИЙ**

**КӨРМӨМИШЭМ
О ИЛЛӨРИ...**

Мен ки, көркөмшүн о спорт наразы,
Алдан шынын болып жүйлдүр.
Төгөмчөк курдаң даңын аак,
Низис жеңилдиң маңын гойбуз.

Көңүрдөң иң жыныс шашы,
Дарынан күнүн көрдүү болбай.

Галымын уздыргы
Жапыр — Галия — Адаман,
Алдан, азымы коркыт,
Одым бүгүн гара нафы.
Долмын ташын пазу:
Алдан, азымы коркыт,
Уржондук фодбадыр.
Севинчи күнүндең азымы
Манасынан көрдүү болбай.
Көңүрдөң калыңдары
Дүйнөндең көрдүү болбай.
Жүлүрдөң иң жыныс шашы
Дүйнөндең көрдүү болбай.
Жүлүрдөң калыңдары
Мана жеңилдиктөрдөң көрдүү болбай.
Мана жеңилдиктөрдөң көрдүү болбай
Бир да Алтын алышын,
Бир да Акын алышын,
Бир да Акын наңын,
Бир да Алтын наңын.
Бахыттың жеңил-деник
Алдан, азымы коркыт,
Калыңдарынан көрдүү болбай.
Бекшыз гаттар көлөп,
Үстүрдүн салын азым,
Алдан, азымы коркыт,
Азым бүгүн галаңысан.
Бу сончук дүрдөр
Түркестан көрдүү болбай.
Сын, гөрдү, фарызы
Алдан, азымы коркыт.

Ramiz ƏLİYEV

BAKL-AĞDAM

Qatarın üzərinə
Yazılıb: "Bakı-Ağdam".
Ağdam, adını gördüm,
Öpdüm beş qara hərfi
Dodağım rəngli oldu;

Ağdam, dadını gördüm.
Ürəyimin fərəhi,
Sevinci yüksəlibdir.
Mənim doğma Bakıma
Körpəliyim gəlibdir.
Uşaqlığım gəlibdir.
Keçənə əl verirəm,
Düşənə əl verirəm.
Yüyürüb neçəsinin
Yükünü götürürəm.
Anam qarğı zənbildə
Mənə pay göndəribdir.
Bir az Ağdam alması,
Bir az Ağdam heyvası,
Bir az Ağdam havası!...
Baxıram: yesik-yesik
Armud gəlib, nar gəlib,
Gəlib payız sovqatın.
Bakiya qatar gəlib,
Üstündə sənin adın.
Adın uçsun hər yana,
Adın burda qalmasın.
Bu sonuncu duracaq
Qatara sərhəd olsun,
Sənə sərhəd olmasın...

"Ulduz" №6 (Səh. 48)-1969

Nüsret Kəsəmənlı

ANAMA

Günlər nə tez gəldi,
Nə tez ötüşdü,
Elə bil hava da birdən qaraldı.
Bir qatar “salamat qal” yola düşdü,
“Yaxşı yol” deyənlər
Yol üstə qaldı...

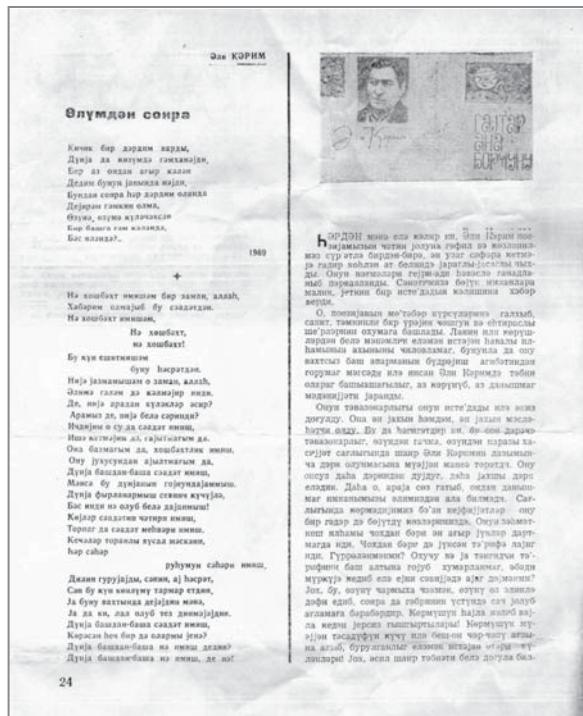
Bu nədir, vaqona sükut endimi,
Təkərlər susubdur,
Niyə dinməyir?!
Ay ana, əllərin göyərçindimi,
Çırpinır, qatara çata bilməyir.

Geyindi tüstünü qatar don kimi,
Ne dedin...sözün də ağızında qaldı.
Qatardan açılmış bir vaqon kimi
vağzalda qaldın...

Sükutmu qırıldı,
bəs bu nə səsdir?
Mən elə bildim ki, yağışdır, ana,
Bir dolça su səpdin arxamca, bəsdir.

Gözünün yaşını yiğışdır, ana.
 Çəkib nəfəsini susur çöl-bayır;
 Uzanıb yolları duyğuların da.
 Qatarın, deyəsən, gücü çatmayıır,
 Qatara qoşulub qayğıların da...

"Ulduz" №12 (Səh.42)-1969

Nə xoşbəxt imişəm bir zaman, Allah,
 Xəbərim olmayıb bu səadətdən.

Nə xoşbəxt imişəm,

Nə xoşbəxt,

nə xoşbəxt!

Bu gün eşitmişəm

bunu həsrətdən.

Niyə yazmamışam o zaman, Allah,
 Əlimə qələm də gəlməyir indi.

De, niyə aradan küləklər əsir?

Aramız, de, niyə belə sərindi?

İçdiyim o su da səadət imiş,

İşə getməyim də, qayıtmagım da.

Ona baxmağım da xoşbəxtlik imiş,

Onu yuxusundan ayıltmağım da.

Dünya başdan-başa səadət imiş,

Mənsə bu dünyadan qoynundayammış.
 Dünya fırlanırmış sevinc gücüylə,
 Bəs indi nə olub, belə dayanmış?
 Göylər səadətin çətiri imiş,
 Torpaq da səadət mehvəri imiş.
 Gecələr toranlı vüsal məskəni,
 Hər səhər

ruhumun səhəri imiş.

Dilin quruyayıdı sənin, ay həsrət,

Sən bu gün könlümü tar-mar etdin.

Ya bunu vaxtında deyəydin mənə,

Ya da ki lal olub heç dinməyəydim.

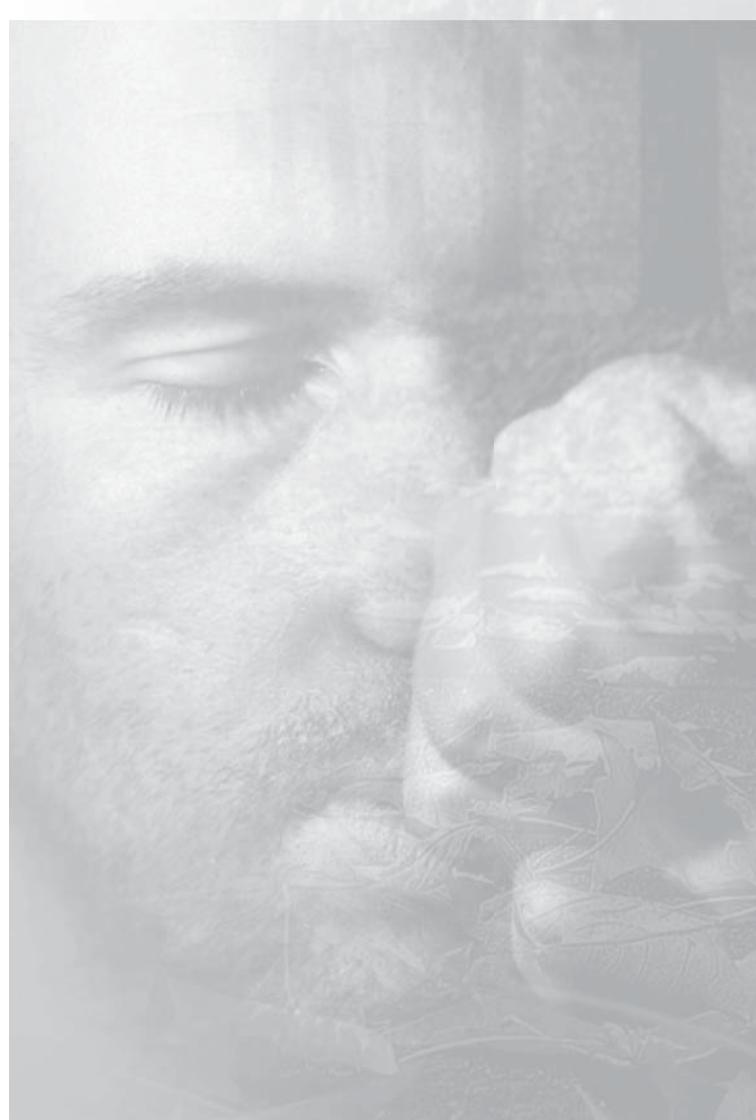
Dünya başdan-başa səadət imiş,

Görəsən, heç bir də olarmı yenə?

Dünya başdan-başa nə imiş dedin?

Dünya başdan-başa nə imiş, de, nə?!

"Ulduz" №6 (Səh.24)-1971

İkən iş, işin təqibindir.
O, dəlibarın işin işidir.
Dəlinin: «Fəsli, rəzzəd ol, çax kəti!».

O: «Kəndinə məmənlik, gəl!».
Məmənlik: «Çərçivənən, məmən
Məmən işimiz, şirinçəmən!».

AJ: — gəfərlərin məmən cəvadı.
— Növbəti iş, işin işidir, işin işidir!

Səlxamedə Fiklin işin işidir.
Əmrərdə o Mətərənnim
Bir dənə iş, işin işidir, işin işidir!

Məmən tətub salımdır.
Bəzən iş ol! Xəzən işin işidir,
İşin işidir, işin işidir, işin işidir, işin işidir,

— Səlxadit iş, işin işidir!

Onları səmra körümüşüm.
Jəmən iş, işin işidir, işin işidir!

Əzələdən iş, işin işidir, işin işidir!
Ela nəidi olañ kəmən.

Gələndən iş, işin işidir, işin işidir!

Səfərlərdən iş, işin işidir, işin işidir!

Fəsli, işin iş, işin işidir, işin işidir.

Özüñ iş, işin işidir, işin işidir!

Bəzən iş, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

Bəzən iş, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

İşin işidir, işin işidir, işin işidir!

Nurəddin BABAYEV

BRİNCHİN MƏKTUB

«Mən sizin «Oğluma məktubları» ro-başa jəmən
darınlımları oxumam. Dörtlüyünə deñik ki, ibrən
südütüntü qıfların rəsədləri baxıbor. Əldər
də vəhənlər və kələr. Mən siz təmənəm, amma
körfəz, uşaq təmənəm. Dəlcə, bəzən kövən
məmən, bəzən iş, işin işidir, işin işidir!
Həmçinin iş, işin işidir, işin işidir!

«Mən sizin «Oğluma məktubları» ro-başa jəmən
darınlımları oxumam. Dörtlüyünə deñik ki, ibrən
südütüntü qıfların rəsədləri baxıbor. Əldər
də vəhənlər və kələr. Mən siz təmənəm, amma
körfəz, uşaq təmənəm. Dəlcə, bəzən kövən
məmən, bəzən iş, işin işidir, işin işidir!

Tərtib etdiyi
Rəsədə RƏSA

* Son nümlətənən işin işidir, işin işidir!
Bu dənəti əmlak təsdiq etmək
də bəzən işidir.

NAZA (NƏSLƏNİT).

Nurəddin BABAYEV

QIZLAR, SÖZÜM SİZƏDİR

Əziz qələm dostum Nurəddin! Sənin əlli
yaşın tamam olur. Mən bugünkü həyatımıza
baxdıqca sənin və həmyaşıdlarımızın dünən-nini,
gənclərimizin isə daha parlaq gələcəyini
gözlərim öündə canlandırıram. Gələcəyin
nə qədər gözəl, nə qədər firavan olacağını
bilsək də, bu sonsuz gözəllik səltənətinin
bütün zənginliyini, əzəmətini, qəşənglik
çalarlarını tam əhatəliliyi ilə təsəvvür
etmək çətindir. Lakin bir həqiqət şəksizdir:
dünəndə, bu gündə sabahın, hətta ən uzaq
gələcəyin bir hissəsi var. Mən ona sevinirəm
ki, bu böyük gələcəyin qurulmasında bizim
həmyaşıdlarımızın da müəyyən xidməti
vardır. Sənin Böyük Vətən müharibəsində
göstərdiyin fəaliyyət sonrakı sənətinə,
publisistik və yazılılıq ustalığına öz ciddi
və mühüm təsirini göstərmişdir. Sən daim
ədəbiyyatınızın ön cərgəsində döyüşmüs-

və partiyalılıq prinsipinə sadıq qalmışın.
Sən böyük ədəbiyyat ordumuzun sərrast
snayperlərindən biri, İsrafillərin, Gərayların,
Qafurların, Bəstilərin və Sevillərin, pambıq
tarlaları və neft mədənləri qəhrəmanlarının
mahir tərənnümçüsü.

Sənin əsərlərinin dili də, quruluşu da,
obrazlar silsiləsi də canlı xalq dilinə, müasir
sovət ocerkinin nailiyyətlərinə əsaslanır.

Əzizim Nurəddin! Sən yaradıcılığında
da, əməllərində də təvazökarsan, həssassan.
Səni kiminsə yerinə düşməyən bir kəlmə-
sindən daxilən təəssüflənən, dostun, tələ-
bənin, həmkarının adı müvəffəqiyyət və
nailiyyətindən isə ruhlanan, şadlanan gör-
müsəm.

Sən görkəmli ocerkçi-yazıcı olmaqla
yanaşı, Azərbaycanda ocerk nəzəriyyəsinin,
jurnalist tələbələr üçün yazılmış “Jurnalistika
məsələləri” kitabının müəlliflərindən biri
və redaktorusan. “Oğluma məktublar”, “İşiq
və məhəbbət”, “Biz Azərbaycandanıq” kimi
qiymətli əsərlərin müəllifisən. “Ulduz” jur-
nalının bu nömrəsində dərc olunan “Qızlar,
sözüm sizədir” əsərinin özü də bir daha
sübut edir ki, gəncliyimizin inkişafi, taleyi,
əxlaqi-estetik aləmi səni necə maraqlandırır.

Nəhayət, sən “Ulduzlar sönmür” əsərinin
müəllifisən. Qoy sənin yaradıcılıq yollarının
səmalarında yeni-yeni ulduzlar parlasın,
gənc “Ulduz”umuzun səhifələrindən göylər
qədər şəffaf, ulduzlar qədər nurlu və parlaq
oçerklərin, hekayə və digər nəşr əsərlərin
şəfəq saçın, gəncliyimizə elm, yaradıcılıq,
əmək, əxlaqi davranış yollarında ruh versin,
yol göstərsin!

Aslan ASLANOV,
fəlsəfə üzrə elmlər namizədi

BİRİNCİ MƏKTUB

“Mən sizin “Oğluma məktublar” və baş-
qa yazılarını oxumuşam. Doğrusunu de-
yim ki, irəli sürdüyüñün fikirlərlə razılaşa
bilmərəm. Onlardan köhnəlik iyi gəlir. Mən

sizi tanımiram, amma, görünür, çox qoca adamsınız. Yoxsa belə köhnəlmış fikirləri müdafiə etməzdiniz. Siz qızların bütün hərəkətlərini buxovlamaq istəyirsiniz. Biz isə sərbəstlik istayırıq. Sizin məktublarınızdan belə çıxır ki, qız Qərbin modnu rəqslərini oynaya bilməz, papiros çəkə bilməz, pivə, yaxud şərab içə bilməz, sevdiyi oğlanla küçədə, parkda öpüşə bilməz. Sizə görə, qızlar dodağına boyan, qaş-gözünə sürmə çəkə bilməzlər. Sizə görə, qızlar utancaq olmalıdır, dindirib-danışdıranda pul kimi qızarmalıdırular. Əcəb işdir! Onda zəhmət çəkin, bizim hərəmizə bir çarşab göndərin, bürünb evimizdə oturaq.

Bilirəm, siz mənim bu məktubumu qəzetə verməyə cəsarət etməyəcəksiniz. Çünkü mən sizin axtardığınız “müsbat” qəhrəmanlardan deyiləm.

Ona görə sağlıqla qalın! NAZA (NƏZA-KƏT).

İKİNCİ MƏKTUB

“Yazılılarınız ürəyimdən xəbər verir. Həqiqətən, bizdə, hətta mənimlə bir yerdə oxuyan tələbə qızlar arasında elələri var ki, Qərbin burjua mədəniyyəti qarşısında səcdə edir, xalqımızın milli mədəniyyətinə həqarətlə baxırlar. Bu qızların mənəvi yoxsulluğu adamı heyrətləndirir. Onlara elə gəlir ki, həyat rəqsdən, kef məclislərindən, importni geyimdən və gündə bir oğlanla gəzməkdən ibarətdir. Bu qızlardan biri mənə deyir: “Ay yazıq, bu kitablara tökdüyün pulları verib bir importni jaket alsan, nə olar?” Bu sözlərin müəllifinə, “adama oxşayan” qrup yoldaşımı baxıram: gözlerinə sürmə çəkib qaraldıb, dırnaqlarını caynaq kimi uzadıb qızardıb, kirpiklərinə kirpik yapışdırıb buruburdur. Dindirəndə də “mən sərbəst qızam” deyir. Məgər açıq-saçıq lətifələr söyləmək, oğlanların əlindən badəni alıb başına çəkmək sərbəstlikdir? Xeyr, bu, sərbəstlik deyil, qızlıq hüququndan, bizə verilən yüksək insani hüquqlardan sui-istifadə etməkdir. Axi

qızlıq özü gözəllikdir. Onu duymaq, nümayiş etdirmək azdır. Bu gözəlliyin qədrini bilmək lazımdır.

Sevda ƏLİYEVA

BELƏLİKLƏ, qarşımızda yüzlərlə məktubun içərisindən seçilmiş iki məktub vardır. Bu məktublar bizi iki təfəkkür tərzi, iki düşüncə ilə tanış edir. Bu qızlar həmyaşiddir, lakin düşüncələri müxtəlifdir.

Doğru deyirlər ki, düşüncə ömrün yelkənidir. İnsan necə düşünürsə, elə də hərəkət edir, elə də yaşayır. Düşüncədəki zənginlik həyata zənginlik gətirdiyi kimi, düşüncəsi bəsit olanlar da həyati bəsit qavrayırlar. Dərin düşünənlər həyatın dərinliklərinə baş vururlar. Bayağı düşünənlər bayağı da ömür sürürlər.

Sevdanın fikrincə, qızlıq özü gözəllikdir. Onu duymaq, nümayiş etdirmək azdır. Bu gözəlliyin qədrini bilmək lazımdır.

Sevdanın bu sözləri səmimi sözlərdir, ürəkdən gələn, mənalı sözlərdir. Gözəlliyyə duymaq böyük səadətdir. Əgər qız təbiətin ona bəxş etdiyi gözəlliyyət duyursa, bu gözəlliyyə sevinirsə, onunla qururlanırsa, burada qeyri-təbii heç nə yoxdur. Lakin gözəlliyyən əsiri olub qalmaq olmaz. Gözəlliyyin ixtiyarı sənin əlində olmalıdır. Bu aydınlaşdır ki, zahiri gözəllik əbədi deyil. İnsan həyatında onun ömrü qıсадır.

Tutalm ki, qız zahirən çox gözəldir. Ancaq bu gözəl qızı danışdıranda onun təfəkküründəki kasıbılıq, sözlərindəki yüngüllük, mühakimələrindəki bəsitlik səni təəssüfləndirir. Sən hiss edirsən ki, qarşında mənasız bir gözəllik dayanıbdır. Mənasız gözəlliyyə isə yalnız bir an baxmaq mümkündür.

Gözəlliyyi gözəl edən mənadır, məzmundur, mənəvi zənginlidir. Bakıda neft mədənində çalışan Arif İsmayılovun məktubundakı mülahizələr də bunu təsdiq edir. Arif yazır:

“Mən mədəndə işləyirəm. Axşamlar fəhlə-gənclər məktəbində oxuyuram. Son sinifdəyəm. Dərs ilinin əvvəlində sınıfımız

Məhin adlı bir qız gəldi. Gözəl idi. Mən ilk baxışdan Məhinə vuruldum. Ürəyimi açdım. Müsbət cavab aldım. Sevindim. Təəssüf ki, sevincim çox sürmədi. Məlum oldu ki, Məhin fəhlə-gənclər məktəbinə oxumağa yox, "staj yiğmağa" gəlibdir. Elmdən, bilikdən tamamilə xəbərsiz olan Məhin kosmetika və moda aləminin bütün yeniliklərindən xəbərdar idi. Bu gözəl, bərli-bəzəkli qızın müəllimlərin qabağında gözünü döydüyüünü gördükcə ürəyim sıxlıq, xəcalət çəkirdim. Öz-özümə düşünürdüm ki, məgər bu gözəl, göyçək qızın şəxsiyyəti, mənliyi yoxdur? O, müəllimlərin tənə və töhmətlərinə necə dözür? Nə fikirləşir? Mən öz düşüncələrimi Məhinə demək, onu ayıltmaq istədim. Məhin sözümüz ağızında qoydu. "Bəsdir, sən Allah, mən onları heç vecimə də almırəm, qoy nə danışırlar-danışsınlar. Əgər sənə də mənim mənəvi tərbiyəmlə maşğul olmayı tapşırıblarsa, nahaq zəhmət çəkirsən". Bu sözləri eşidəndə elə bil ürəyimin sapi qırıldı. Bütün fikirlərim, düşüncələrim alt-üst oldu. Mənə elə gəldi ki, Məhinin gözəlliyi gözümün önündə puç olub, havaya sovruldu".

Bu məktubun ətrafında düşünmək, mübahisə etmək olar. Arifə demək olar ki, Məhindən ayrılmışın, onu düşündürsün, getdiyi səhv yoldan döndərsin. Əgər Məhin dönmək istəmirsə, öz gözəlliyini əlində qalxan edib, hamiya həqarətlə baxırsa, yalnız geyim-kecim üçün yaşayırsa, oxumaq, işləmək, çalışmaq istəmirsə, onda nə olsun? Axi Məhin uşaq deyil, onun on səkkiz yaşı var! Məgər Məhin düşünmürmü ki, insan həyatda həmişə gənc olaraq qalmır. Gənclik illərinin arxasında ailə və evdarlıq günləri, qızlıq çağlarının arxasında analıq və valideynlik dövrü başlayır. Məgər Məhin düşünmürmü ki, cəmiyyətin sütunları yalnız kişilərin ciyininə söykənməmişdir, bu sütunun bir ağırlığı da qadınların ciyindədir?!

Yəqin ki, düşünmür, yaxud düşünmək istəmir. O, "Mənim kefim belə istəyir, belə də yaşayıram, kimə nə var?" prinsipi ilə ömrəni sürməyi üstün tutur.

Lakin bu mümkünürmü? Cəmiyyətdə yaşayıb, cəmiyyətlə hesablaşmamaq olarmı? Məncə, yox. İnsanın insan qarşısındaki məsuliyyəti yeni məsələ deyildir. Bu məsuliyyət hissi əsrlər boyu yaranmış, çətin və ağır bir inkişaf yolu keçmişdir. Həmişə insanın yolu cəmiyyətdən ayrılmaga doğru deyil, cəmiyyətə, insanlara qovuşmağa doğru yönəlmüşdür. İnsan öz gözəlliyini də, qüsurlarını da başqa insanlarla təmasda daha dərindən hiss edir, daha dərindən duyur. İnsan qəlbini başqalarına verdikdə onların qəlbinin hərarət və məhəbbətindən sirələndikcə yüksəlir, təmizlənir və nəcibləşir.

Bizim sovet cəmiyyətimiz yeni, sağlam bir cəmiyyətdir. O, əlli illik qısa inkişaf dövründə dərin köklər atıb, özünün yeni adət və ənənələrini yaradıbdır. Bu adət və ənənələr ölkəmizdə yaşayan sosialist millətlərinin zəngin mənəviyyatına əsaslanır və onların heç bir yamağa və süni əlavələrə ehtiyacı yoxdur.

Naza fərqlənmək istəyir. Naza sərbəstlik istəyir. Naza istəyir ki, onun şəxsi istəklərinə geniş yol açılsın. Heç kəs onun "mütərəqqi" səciyyə daşıyan hərəkətlərinin qarşısını almasın. Buyursun, məgər ona mane olan var?

Əgər Nəzakət oxuduğu ali məktəbdə öz yüksək biliyi ilə hamidan fərqlənsə, elmi məruzələri və kəşfləri ilə yoldaşlarından irəli keçsə, məgər onun qarşısını alarlar?! Əgər Nəzakət bizim analarımızın və bacılarımızın nəcib ənənələrini davam etdirib, sadə və təmiz qəlbli, yüksək əxlaqlı bir azərbaycanlı qız kimi böyüsə, öz nəcibliyi, təmiz məhəbbəti, mehribanlığı və səmimiyyəti ilə seçilsə, məgər onun qarşısını alarlar?! Əgər Nəzakət, "nəzakət" sözünün mənası üzərində dərindən-dərinə düşünsə, bu sözü doğrayıb "Naza" etməsə, adı nəzakətsizliyi guya sərbəstlik kimi qiymətləndirməsə, kim onun hərəkətlərini buxovalamağa cəsarət edər?! Məncə, heç kim! Əgər Məhin özünü onu əhatə edən insanlardan yüksək tutmasa, yaşadığı cəmiyyətin müqəddəs

qayda-qanunlarına ehtiram etsə, təhsil aldığı kollektivə qaynayıb-qarışmaq istəsə, kim onun qarşısını alar, kim ona mane olar?! Əlbəttə ki, heç kim!

Lakin nə Məhin bunu arzu edir, nə də Naza bunu istəyir. Naza istəyir ki, oğlanlara qoşulub şərab içsin, papiroş çəksin, açıq-saçıq lətifələr danışib özünü “sərbəst şəxsiyyət” kimi aparsın.

Gəlin düşünək, görək bu, sərbəstlikdirmi? Əgər sərbəstlik deyilsə, bəs nədir? Hər şeydən əvvəl onu deyək ki, sərbəstliyi əx-laq pozğunluğuna açılan qapı kimi qiymətləndirmək olmaz. Azadlıq anarxiya olmadığı kimi, sərbəstlik də “kefim necə istəyir, elə də yaşayıram” demək deyildir. Bir adamın özbaşinalığı başqalarının hüququna toxunmaya bilməz.

Demək, Naza cəmiyyətimizin qadın və qızlara verdiyi həqiqi azadlıq və sərbəstlikdən pərdə kimi istifadə etmək istəyir. O istəyir ki, sərbəstlik pərdəsi arxa-sında meşşan həyatı sürsün, heç kimi vecinə almasın, heç bir adət-ənənə ilə hesablaşmasın.

Lakin hər xalq özünə yad olan, mənə-viyyatına xələl gətirən adətlərə qarşı mübarizə aparır, bacardıqca belə adətləri yaxın qoymamaga çalışır. Bizdə nəinki qızların, hətta oğlanların belə papiroş çəkməsi qəbahət hesab olunmuşdur. Özünə hörmət edən heç bir cavan oğlan böyük-lərin yanında papiroş çəkməyə cəsarət etməmişdir. Spiritli içkiyə aludəcilik insanı insan halından çıxarıır, onu kobudlaşdırır, müxtəlif xəstəliklərə düşçər edir, istedadlı adamların istedadını öldürür.

Sən isə, Naza, qızların papiroş çəkməsini, içki içməsini müasirlik hesab edir-sən, onu qadın sərbəstliyinin təzahürü kimi qiymətləndirirsən. Diqqət elə, gör məşhur sovet həkimləri L.A.Boqdanoviç və Q.F.Papova papiroş çəkməyin qızlara vurduğu ziyan haqqında nə yazırlar: “Papiroş çəkməyin nə qədər zərərli olduğunu isbat etməyə ehtiyac yoxdur. Bu haqda çox yazılıbdır. Papiroş çəkən qadına diqqətlə

baxanda görəcəksiniz ki, üzü kül rəngindədir, saçları seyrəlib, səsi soyuq dəymış adamın səsi kimi xır-xır xırıldayır. Özü qupquru quruyub, yaşına nisbətən çox qoca görünür. Papiroş çəkmək daxili orqanlara da pis təsir edir. Məsələn, papiroş çəkən adamın dişləri, bir qayda olaraq, tez korlanır, qaralır və çürüyür. Bu da ağızdan pis iyn gəlməsinə səbəb olur. Özünüz deyin, kim belə bir qızı öpmək istəyər? Papiroş çəkən qızın görkəmi də kobud və vulqar təsir bağışlayır”.

Həmin müəlliflər spirtli içkilərin qızlara vurduğu ziyan haqqında yazırlar:

“Əgər qızlar bilsələr ki, spirtli içki onların səhhətinə nə qədər böyük ziyan vurur, içki badəsini əllərinə belə almazlar. Spiritli içki içmək qızlar ərə gedəndən, ana olandan sonra da onların səhhətinə pis təsir edir. Qızın nəinki araş və konyak, hətta şərab içməsi belə məsləhət deyildir. Bir-iki badənin təsiri altında, xüsusən sərxoş vəziyyətdə qız öz zərifliyini, incəliyini itirir, kobudlaşır, hərəkətlərinə nəzarət edə bilmir”.

Demək, nə tibb elmi, nə əsl adət-ənənə, nə də etika qızların içki içməsini, papiroş çəkməsini məqbul və faydalı hərəkət hesab edir. Demək, papiroş və içki qızı gözəlləşdirmir, zərifləşdirmir, əksinə, onun qızlıq ləyaqətinə xələl gətirir. Bəs belə olan halda Naza və onun kimi düşünən bəzi qızları bu zərərli vərdişə nə cəlb edir? Mən əminəm ki, bu suala Naza özü də cavab verə bilməz. Mən əminəm ki, biz bu suali Naza “Nəzakət xala” olandan sonra ona versək, o, xəcalətindən xar olar, ehtiyatlı nəzərlərlə ətrafına baxıb, yalvarıcı səslə deyər: “Amanın günüdür, yavaş danışın, qızım dərsdən təzəcə gəlib, eşidər, biabır olaram”. Əgər Nəzakət xala gələcəkdə oğul anası olsa və bu cavan oğlan həftə səkkiz, mən doqquz içki məclisləri düzəldib, papiroso papiroso calasa, yəqin ki, Nəzakət xala dərdini dosta-tanışa söyləyib ürək ağrısıyla deyər: “Kömək eləyin, ay camaat, papiroso İcki oğlumu cü-rütüdү”.

Mən Nazanın məktubunu çoxdan almışam, dəfələrlə oxumuşam. Doğrusunu deyim

ki, Fransada olarkən, Parisi gəzərkən Naza tez-tez yadına düşürdü. Günüñ günorta çığı, küçədə getdikləri yerdə dayanıb sarmaşan, ətrafdakları vecinə belə almadan öpüşən cavanları gördükcə, saatlarla barlarda əyləşib siqar sümürən, pivə və şərab içən qız və oğlanları seyr etdikcə, mağazaların, kitab və qəzet köşklərinin vitrinlərini bəzəyən əxlaqsızlıq və eyyaşlıq təbliğ edən şəkil və otkritkalara baxdıqca, öz bədənlərinə cırıq şalvar, qoyun dərisindən qolsuz kürk geyinən ayaqyalın qızlara rast gəldikcə Nazanı, onun məktubunu xatırlayırdım. Özümü narahat hiss edirdim. Mənə elə gəlirdi ki, Nazaya sirayət edən yoluxucu xəstəliklərin arasında dolaşıram. Düşünürdüm ki, bəzi cavanlarımız kapitalist ölkələrindən bizə "import" edilən burjua əxlaq normalarını ucuz qiymətə satın alırlar. Bəzi gənclərimiz yalnız bu günü düşünür, sabaha boylanmaq istəmir. Onlar həyat deyilən dənizin dərinliklərinə baş vurmaqdan çəkinir, ləpədöyəndə özlərini günə verməklə kifayətlənməyə çalışırlar. Lakin bu mümkünürmü?

Fransa qədim və gözəl ölkədir. Lakin Fransa kapitalist ölkəsidir. Kapitalizm cəmiyyətinin bütün ziddiyətləri, burjua əxlaqının bütün çürüntüləri, əzab-əziyyətlər aləminin bütün təzadları burada öz əksini tapmışdır. Buradakı saysız-hesabsız barlar, restoranlar və gecə klubları, əxlaq pozğunluğunu və meşşanlığı ideallaşdırıran yüzlərlə film, hər ay dəyişən geyim dəbləri, on dörd-on beş yaşılı qızları başdan-ayağa bəzəyən kosmetika salonları yalnız bir məqsəd daşıyır, yalnız bir məqsədə xidmət edir ki, bu da gəncləri ictimai həyatdan ayırmış, onları siyasi mübarizədən uzaqlaşdırmaqdən ibarətdir. Kapitalist maqnatlarının planlı surətdə həyata keçirdikləri bu məqsədi burjua ideoloqları əsaslandırmağa və müasir dövrün yeni əxlaq normaları səviyyəsinə yüksəltməyə çalışırlar.

Eybəcər mahiyyətinə görədir ki, gəncliyi uçuruma yuvarlayan, onu sağlam əqidədən məhrum edən, fəal mübarizədən uzaqlaşdırıran həmin riyakar siyaset kapitalist

ölkələrindəki mütərəqqi fikirli adamları da ciddi narahat edir.

Biz "Humanite" qəzetiñ redaksiyasında Fransanın görkəmli kommunistləri, qabaqcıl məfkuralı jurnalistləri ilə görüşərkən, bunun canlı şahidi olduq. Gördük ki, Fransanın gələcəyi olan müasir gəncliyin vəziyyəti, inkişaf və tərbiyəsi onları çox narahat edir. Onlar Fransız gənclərini burjua əxlaqı bataqlığından xilas etmək, Fransadakı sağlam əqidəli, qabaqcıl düşüncəli gənclərin sırasını möhkəmləndirmək üçün böyük tərbiyəvi iş aparır, bu məqsədlə mətbuatın, radio və televiziyanın onlara verdiyi məhdud imkanlardan bacardıqca geniş istifadə etməyə çalışırlar.

Bəs belə olan halda, biz necə razı olaq ki, Naza və Məhinlər bizim müqəddəs əxlaq normalarımızı tapdalasınlar, zəngin milli mədəniyyətimizə xor baxsınlar, nə böyükdən həya etsinlər, nə kiçiyi veclərinə alsınlar. Xeyr, biz buna razı ola bilməyəcəyik. Ona görə razı ola bilməyəcəyik ki, gəzdiyi oğlanla küçədə öpüşməyi tələb səviyyəsinə qaldıran bir qız məhəbbət və sevgi kimi ali bir hissi bayağılaşdırır. Sevgi münasibətlərinin gözəlliyi onun incəlik və təmizliyindədir. Sevgidən, məhəbbətdən doğan intim hissələri başqalarına nümayiş etdirən adam, yəqin ki, nə sevginin dərinliyinə inanır, nə də təmizliyinə.

Arzu etmək lazımdır ki, bayağı həvəs nəinki qızlarda olmasın, hətta qızlar özləri bu həvəsə düşən, onların məhəbbətini küçə oyunçağına çevirmək istəyən oğlanların qabağını qətiyyətlə alsınlar, özlərinin və özgələrinin təhqir olunmasına imkan verməsinlər.

Universitetdə keçirilən tələbə müsəmərlərindən birində iştirak edirdim. Tələbələr dəstə-dəstə gəlir, orda-burda toplaşış səhbət edir, şənlənirdilər. Diqqətimi bu dəstələrdən birinin mərkəzdə dayanan 19-20 yaşlı qız cəlb etdi. Qız gözəl idi, zövqlə geyinmişdi. Əynindəki paltarlar, əlindəki sumka, ayağındakı ayaqqabı – hər şey həməhəng idi və qiza çox yaraşırdı. Nə qədər ki

qız dinib-danışmirdi, bu gözəl əlbəsədə çox gözəl görünürdü. Birdən qız danışmağa, nə isə söyləməyə başladı. Xırıltılı səsi, xırlıtnı andıran gülüşü, yonulmamış kobud hərəkətləri bayaqki gözəlliyini heçə endirdi. Mənə elə gəldi ki, qızın əynindəki yaraşlıqli paltar ondan ayrıldı, bir tərəfə çəkildi, yerdə öz zərifliyinə qətiyyən qiymət verməyən, danışanda əl-qolunu oynadan, öz davranışını ilə qızdan çox oğlana bənzəmək istəyən bir adam qaldı.

Bu mənzərə məndə maraqlı fikirlər, duygular oyatdı: düşündüm ki, hər şeyin əşrəfi insandır. Hər şeyə mənanı da, gözəlliyi də insan verir.

Kim gözəl geyinmək istəmir? Kim istəmir ki, əynindəki paltar ona yaraşsin? Kim bizim gənclərimizə deyir ki, onlar dəbdən düşmüş, köhnə görkəmli, namünasib paltarlar geyinsinlər? Heç kim. İnsanın xarici görkəmi onun daxili aləmi ilə həməhəng olmalı, onun mənəvi obrazını tamamlamalıdır. Xüsusən qızların.

Geyimdə müasirlik – burjua Qərbinin dəbdən düşüş dəblərini kor-koranə təqlid etmək deyildir. Burjua Qərbinin özündə də həmişə iki müxtəlif dəb vardır. Bunların biri zəhmət adamlarının geyinib-kecindiyi kütləvi dəbdir. Biz bu dəbi inkar etmirik, qəbul edirik və kapitalist ölkələri ilə ticarət zamanı zövqümüzə və əxlaq normalarımıza uyğun geyimləri – kişi və qadın kostyumlarını, ayaqqabı və plaşları onlardan həvəslə satın alırıq. Lakin Parisin, Londonun və Romanın aristokrat salonlarında yaranan digər bir dəb də var ki, biz onu nə indi, nə də gələcəkdə qəbul edəcəyik. Ona görə qəbul edə bilməyəcəyik ki, bu dəb müəyyən dərəcədə burjua cəmiyyətinin məfkurəsini ifadə edir, bu dəbin tərəfdası qadına əyləncə vasitəsi kimi baxır, onu şəhvət və ehtiras mənbəyi kimi qiymətləndirirlər.

Naza və Naza kimilər belə bir dəbin həsrətini çəkirək. Onların yolu xaricə düşən kimi bu cür geyim dəblərinin üzünü köçürüür, sonra da öz həmfikirləri arasında yayırlar. Özü də bu yüngülbeyin qızlar

həmin geyimlərin onların bədəninə yaraşb-yaraşmaması qayğısına qalmırlar. Onları yalnız bir şey maraqlandırır – təki yeni dəb olsun. Elə buna görə də yeni dəbdə tikilən eybəcər paltarlar bu qızların əndamını da eybəcər hala salır və haqlı olaraq kənardan baxanların hiddətinə səbəb olur.

Hələ bu harasıdır, bizim bəzi dəbbaz qızlarımızın hərisliyi o yerə çatır ki, onlar burjua Qərbinin özünün imtina etdiyi dəbləri acgözlükə qəbul edirlər. Qadının bədəninin mütənasibliyini pozan bu cür üzdəniraq paltarlar yalnız onları geyinən qızların yüngüllüyüնə dəlalət etmir. Bu, eyni zamanda göstərir ki, onlar bir an orijinal görünmək, diqqəti cəlb etmək üçün həya, abır, ismət kimi yüksək keyfiyyətləri ayaqlamağa hazırlıdırlar.

Mən müəlliməm. Gənc qızları dərsdə, tələbə şənliklərində, istehsalat təcrübəsində müşahidə etmək imkanına malikəm. Doğrusunu deyim ki, qızlarımızın böyük əksəriyyəti yüksək əxlaqlı, öz hərəkətinin əndazəsini bilən, oturuşuna-duruşuna diqqət yetirən mədəni və tərbiyəli gənclərdir. Onlara baxdıqca adamın ürəyi fərəhlə döyüñür.

Lakin həmişə belə olmur...

Universitetdə müəllimlər üçün ayrılmış otaqlardan birində əyləşmişdim. Tək idim. Birdən qapı açıldı. Səidə müəllimə içəri girdi. O, astanada ayaq saxlayıb gənc bir qızı içəri dəvət edərək dedi:

– Gəl, utanma. Nurəddin müəllim özgəsi deyil, səhbətimizi onun yanında da davam etdirə bilərik.

Səidə İmanzadə respublikamızın qocaman maarif xadimlərindəndir. Gənc nəslin təlim-tərbiyəsində böyük xidmətləri olan Səidə xanım bizim təmkinli, səbirli müəllimlərimizdəndir. Lakin bu dəfə çox həyəcanlı idi. Kiçik bir stolun arxasında əyləşdi, qızı da əyləşməyə dəvət etdi.

– Neçənci kursda oxuyursan, bala? – deyə soruşdu.

– İkinci.

Müəllimə qızı diqqətlə nəzərdən keçirdi, başını buladı.

- Sən dərsə gəlmisən, qızım, yoxsa bal-maskarada?
- Əlbəttə ki, dərsə gəlmışəm, müəllimə.
- Çox yaxşı, bəs onda bal-maskarada gedəndə nə cür geyinəcəksən?

Qızın əynindəki atlas dekolte paltar eyni zamanda çox gödək idi. O, əlləri ilə dizinin üstünü örtüb dedi:

- Müəllimə, məgər bu, pis paltardır?!
- Xeyr, qızım, o qədər də pis deyil. Tələbə şənliklərində mən səni bu paltarda görsəydim, bəlkə də, çox qınamazdım. Ancaq bura universitetdir, sən dərsə gəlmisən. Məktəbin öz paltarı, toyun-şənliyin öz paltarı, işin də öz paltarı var. Bildinmi?
- Bildim, müəllimə, - deyə qız incik şəkildə durub getmək istədi.

Lakin Səidə xanım onu saxladı:

- Tələsmə, hələ söhbətimizi bitirməmişik. Qız narazı halda yerində əyləşdi.
- Neçə yaşın var, qızım?
- On səkkiz, nə olub ki?

- Üz-gözünü belə boyamaq 18 yaşlı qızə yaraşmaz. Axi sən onuz da cavansan, gözəl və təravətlisən. Sənin indi, bu yaşda süni bəzəyə ehtiyacın yoxdur. Bəs yaşa dolanda, gənclik illərinin təravətini saxlamaq üçün, həqiqətən, bəzək-düzəyə ehtiyac hiss edəndə necə olacaq, onda nə edəcəksən?

Bu əhvalatdan xeyli vaxt keçmişdir. Lakin Səidə müəllimə ilə tələbə qızın söhbəti xəyalımdan çıxmamışdır. Biz qızlarımızı bəzəkli kukla şəklində görmək istəmirik. Biz qızlarımızda qız gözəlliyi, qız zərifliyi, qız saflığı görmək istəyirik. Biz istəyirik ki, qızlarımız gəncliyin onlara bəxş etdiyi təravəti qoruyub saxlaya bilsinlər, ona süni yamaq vurmasınlar, qondarma bəzək-düzək vurmasınlar. Qızlarımız bilsələr ki, qızlıq təravəti təvazökarlıq, paklıq və yüksək mədəniyyətlə birləşəndə necə əvəzedilməz bir gözəllik alınır, belə bir qız ətrafdakı insanlara necə xoş, mehriban və ülvə təsir bağışlayır, onlar lüzumsuz kosmetika boyalarına əl atmazlar.

Lakin bəzi cavan qızlar bunu duymur, hiss etmirlər. Onlar yersiz bəzək-düzəyə

aludəçilik göstərməklə özlərini nə qədər qiymətdən saldıqlarını, bu hərəkətləri ilə valideynlərini və yaxın adamlarını nə qədər mütəəssir etdiklərini hiss etmək istəmirlər.

Bakıdakı neftayırma zavodlarından birinə getmişdim. Qurğuları gəzərkən orta məktəbdə mənimlə oxumuş, indi isə bu zavodda mühəndis işləyən Zivər xanımla rastlaşdım. Xeyli vaxt idi ki, onunla görüşmürdük. Zivər xanım istedadlı mühəndisdir və neftçilər arasında böyük hörməti vardır. Hər ikimiz bu görüşdən şad olduq. Nahar fasiləsi idi. Qurğunun kölgəsində əyləşib söhbət etməyə başladıq. Mən Zivər xanımdan uşaqlarını soruştum. Zivər xanım tutulan kimi oldu:

- Uşaqlar deyəndə ki, bir qızım, bir oğlum var. Oğlum əsgərlikdədir, ondan razıyan, amma qız məni çox incidir.

Zivər xanım bunu deyib susdu, fikrə getdi, sonra başını dərdli-dərdli yırğalayıb əlavə etdi:

- Əslinə baxsan, incidir o söz deyil. Mənə dərd verir, məni dost-aşna arasında xar edir.

Mən Zivər xanımın dərdindən xəbərsiz idim. Ona görə də nə deyəcəyimi bilmirdim. Sualedici nəzərlərlə ona baxdım.

- Qızımın adı Lalədir. Bu yaxılarda ad günü idi. On altı yaşı tamam olurdu. Atasız böyütmüşəm, çox istəyirəm. Bir balaca şənlik düzəltmişdim. Qohum-əqrəba, tanışbiliş də bizdə idi. Lalə harasa getmişdi, onu gözləyirdik. Qapı açıldı, bərli-bəzəkli bir qız astanada dayanıb qollarını geniş açaraq: "Bu da mən", - deyə səsləndi. Səs Lalənin səsi idi, amma sir-sifət yox. Donub yerimdə qaldım. Gözlərimə inana bilmirdim. Lalə gül kimi hörükərini kəsdirib, saçlarını vizləşdirmişdi. Alnındaki çətir qaşlarının üstə sallanmışdı. Gözləri sürmənin içində itibatmışdı. Əsəbiləşdim: - "Ay qız, özünü niyə bu kökə salmisan?" - deyə qışqırdım. Lalə mənim hirslənməyimi vecinə belə almadan dedi: "Mama, heç özündən çıxma, mən daha uşaq deyiləm ki, hər şeyin üstündə məni danlayırsan!". Özümü kobud hərəkətdən güclə saxlayıb dedim: "Mən

səndən soruşuram, üz-gözünü niyə belə boyamışan?”. Lalə burulmuş kirpiklərini döyüb dedi: “Mama, bu, boyaq deyil, moddu!” Məni hıçkıraq boğdu. Bütün şənliyimiz pozuldu. Bir azdan qonaqlar dağıldılar. Mən ağır dərdim və bir günün ərzində bütün qızlıq təravətini itirmiş Lalə ilə tək qaldım....

İndi bu sətirləri yazarkən, düşünürəm ki, Zivər xanım qızına Lalə adı verərkən, yəqin, arzu edib ki, onun ciyərparası dağ laləsi kimi təzə-tər böyüsün, özünün təbii rəngi ilə minbir çicəkdən seçilsin, heç kəsdən rəng borc almasın, özünün al ləçəkləri ilə baxışları oxşasın, ürəklərə fərəh gətirsin...

Lalə isə öz düşünülməmiş hərəkətləri ilə heç bir ehtiyac olmadan ana qəlbinin arzularını daşa çırpmışdır. Niyə? Dəb xatirinə. Görəsən, bu dəb Laləni gözəlləşdirmişdim, ağıllandırmışdım? Güman etmirəm. Çünkü insanın sırtıq görkəmi, meşşan geyimi onun mənəvi aləminə də meşşanlıq və sırtıqlıq gətirir. Daxili aləm özü də istər-istəməz xarici görkəmə uyğunlaşmağa başlayır. Lalənin anasına verdiyi cavablar buna acı bir sübutdur.

Demək, insan daxilən və xaricən vəhdətdə inkişaf edir. Bunlar qarşılıqlı surətdə bir-birinə təsir edir, - ya bir-birini yüksəldir və saflasdır, ya da bir-birini pozur, çürüdür və heçə endirir. Əgər biz gəncliyimizi, xüsusən qızları Qərbin qeyri-insani hissələr təlqin edən rəqsərindən qorumaq istəyiriksə, əgər biz insana şəhvət, qızgınlıq və erotik hissələr aşlayan bu rəqsərə oynamağı qızlarımıza məsləhət görmürəksə, demək, onların daxili aləmlərinin saflığı qayğısına qalırıq. Onların mənəvi cəhətdən pozulmasının qarşısını almaq istəyirik. Özü də bu, təkcə bizim arzumuz deyildir...

Biz Kubaya səfər edərkən Kuba xalqı öz azadlığının yeddi illiyini yenidən bayram etmişdi. Amerika Birləşmiş Ştatlarının yüz iyirmi kilometrliyində olan Kuba uzun illərdən bəri Amerika imperializminin həm iqtisadi, həm də məfkurəvi təsiri altında yaşamışdır. Doğrusu, biz belə güman edirdik ki, bu təsirin qalıqlarına Kubada rast gələ

biləcəyik. Lakin yanılmışdıq. Kubalılar amerikan təsirinə qarşı çox fəal mübarizə aparmış və onun qalıqlarını həyatlarının bütün sahələrindən qazıb çıxarmaq üçün əllərindən gələni əsirgəməmişdilər.

Adı bir misal. Biz Kubada gənclərin işlədiyi sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələrində olduq, tələbə şənliklərində iştirak etdik, restoran və barlara getdik. Hər yerdə gözəl, melodik Kuba musiqisinə rast gəldik, kubalıların çox sevdikləri çalan və oxuyanlardan ibarət kvartetləri dinlədik, radio ilə verilən klassik musiqi nümunələrinə qulaq asdıq, onların oynadıqları hərarətli və qızığın rəqslerə tamaşa etdik. Lakin heç yerdə də buqi-vuqi, rok-en-roll, şeyk, tvist oynayan gənclərə rast gəlmədik, caz kakofoniyası görmədik. Hətta vaxtı ilə Amerikanın ən vulqar, ən açıq-saçıq rəqs və mahnilarının ifa edildiyi musiqi mərkəzlərindən biri olan məşhur “Tropikan”da belə biz dün-yə xalqlarının, Kubanın özünün gözəl, məzmunlu mahnilarına, hərarətli milli rəqslerinə rast gəldik və çox razı qaldıq. Bu fikirlərimizi kubalı dostlarımıza bildirəndə, onlar dedilər:

- Ayrı cür ola da bilməz. Əxlaq pozğunluğu həmişə ideya pozğunluğu ilə nəticələnir. Əxlaqi bayğılaşdırın musiqi, məfkurədə xaos yaranan mahni, insana heyvani hissələr təlqin edən rəqs Kuba xalqı üçün inqilabın əli silahlı düşmənlərindən daha çox qorxuludur.

Bu sözlər sovet baleti və rəqs məktəbinin görkəmli sənətkarı, SSRİ Xalq artisti Olqa Lepeşinskayanın fikirləri ilə çox gözəl səsləşir. O deyir: “Buqi-vuqi, rok-en-roll? Tvist? Xeyr. Qərbədə dəbdə olan bu rəqsərə mən ona görə qəbul edə bilmirəm ki, onları oynayanlar, sadəcə olaraq, xaricən belə öz cazibədarlıqlarını itirirlər. Eybəcərlik isə heç kimin xoşuna gələ bilməz. Mən Parisdə, Romada, Tokioda və Qahirədə Amerikanın ixrac etdiyi əsl rok-en-rollu görmüşəm. Mən hələ burəqsi oynayanların qeyri-estetik, açıq-saçıq hərəkətlərini - bədənlərini qurudub birdən də əsdirmələrini, özlərindən gedib, özlərinə gəlməmələrini demirəm. Bu rəqs

oynayanların beş-on dəqiqədən sonra alını tər basır, saçları bir-birinə qarışır, nəfəsləri kəsilir, onların yorğun, əzgin şəkil almış üzləri tam bir mənasızlıq ifadə edir. İnsanlar bu rəqs vasitəsi ilə özlərini ekstaza gətirir, dəlilik, çılgınlıq dərəcəsinə varırlar. Bir rəqsi ki oynayan insanlıq simasını itirsin, bir rəqs ki insanlara estetik təsir göstərməsin, o rəqs kimə lazımdır?".

Bu qeydlərə mən bir şey əlavə etmək istəmirəm. Çünkü rəqs mütəxəssisi deyiləm. Doğrudur, rəqs yalnız mütəxəssislər üçün deyil, hamı üçündür. Hamı rəqs etməyi öyrənməlidir. Hamı rəqsi duymalı, ondan zövq almağı, ondan ruhlanmağı bacarmalıdır. Mənim üçün rəqs, insan gözəlliyyinin ayrılmaz bir hissəsidir. Mənim üçün rəqs insanın qəlb çırıntılarını, onun ruh coşqunu, lirik düşüncələrini, sevincini, kədərini hərəkətlərin dili ilə söyləyən yüksək incəsənətdir. Dünyanın bütün xalqları kimi, Azərbaycan xalqının da əsrlər boyu yaşayan, nəsildən-nəslə keçən ölməz rəqsləri var, onları sevmək, oynamaq lazımdır. Bu rəqslərdə bizim xalqımızın ruhu yaşayır, ona ehtiram gərəkdir. Lakin bu o demək deyildir ki, biz yeni rəqslər yaratmayaq, başqa xalqların bizim ruhumuza, qəlbimizə, əqidəmizə uyğun gələn rəqslərini öyrənməyək, oynamayaq. Xeyr, rəqs aləmində gözəl nə varsa, o, bizim də malımız olmalıdır.

Bayağılıqdan başqa...

Bilmirəm, Naza, sənin bu qeydləri oxumağa hövsələn çatacaqmı? Axi sənin kimi müəlliflər çox zaman yazmayı, etiraz etməyi, gileyənməyi sevir, lakin oxumağı, diniəməyi, ədalətli fikirləri qəbul etməyi sevmirlər. Kaş sən belə olmayaydın! Kaş sən səhv'lərindən cəsarətlə imtina etməyi bacaraydın! Kaş sən özünə bugünkü yaşınnı nəzəri ilə deyil, iyirmi il bundan sonranın gözü ilə də baxa biləydin. Onda görərdin ki, sənin yaşındın Sevda doğru deyir: qızlıq özü gözəllikdir. Bu gözəlliyyi duymaq, nümayiş

etdirmək azdır. Onun qədrini bilmək lazımdır. Zaman öz gözəlliyyinin qədrini bilməyənləri, bu gözəlliyyin mənəvi cəhətdən zənginləşməsinin qayğısına qalmayanları amansız surətdə cəzalandırır.

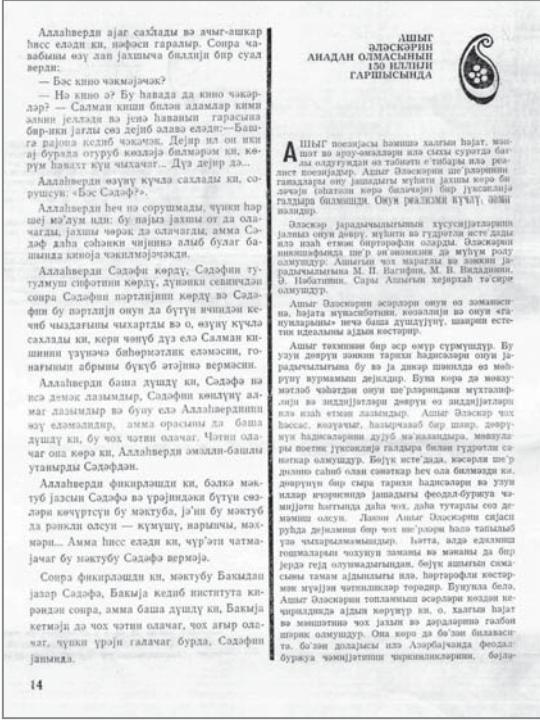
Biz isə öz övladlarımızın səhv yola düşüb cəzalanmasını deyil, işqli yola çıxb, bəxtiyar olmasını arzu edirik.

Bizim gənclərimizin yarıdan çoxu qızlardır. Sovet cəmiyyətinin saflığı, möhkəmliyi, gözəlliyi və sağlamlığı da xeyli dərəcədə qızlardan, onların tərbiyə və inkişafından asılıdır. Bizim qızlarımız necə yaşayırlar, necə düşünürler? Onlar həyata, əməyə, sevgiyə və məhəbbətə, ailəyə, adət və ənənəyə necə münasibət bəsləyirlər?

Bu məsələlərlə əlaqədar olaraq "Ulduz"un redaksiyası və bu sətirlərin müəllifi qızlarımızdan çoxlu məktublar almışdır. Fikirlərimizi oxucularla növbəti söhbətimizdə davam etdirəcəyik.

"Ulduz" №11 (Səh.38-45)-1971

AŞIQ ƏLƏSGƏRİN ANADAN OLMASININ 150 İLLİYİ QARŞISINDA

USTAD

Aşiq poeziyası həmişə xalqın həyat, məişət və arzu-əməlləri ilə sıxi surətdə bağlı olduğundan öz təbiəti etibarı ilə realist poeziyadır. Aşiq Ələsgərin şeirlərinin qanadları onu yaşadığı mühiti yaxşı görə biləcəyi (əhatəli görə biləcəyi) bir yüksəkliyə qaldıra bilmüşdi. Onun realizmi güclü, zəminəlidir.

Ələsgər yaradıcılığının xüsusiyyətlərini yalnız onun dövrü, mühiti və qüdrətli istedadi ilə izah etmək birtərəfli olardı. Ələsgərin inkişafında şeir ənənəmizin də mühüm rolü olmuşdur: aşığın çox maraqlı və zəngin yaradıcılığına M.P.Vaqifin, M.V.Vidadiinin, Ə.Nəbatinin, Sarı Aşığın xeyirxah təsiri olmuşdur.

Aşiq Ələsgərin əsərləri onun öz zəmənəsinə, həyata münasibətini, gözəlliyi və onun "qanunlarını" necə başa düşdüyünü, şairin estetik idealını aydın göstərir.

Aşiq təxminən bir əsr ömür sürmüştür. Bu uzun dövrün zəngin tarixi hadisələri onun yaradıcılığına bu və ya digər şəkildə öz möhrünü vurmamış deyildir. Buna görə də mövzu-mətləb cəhətdən onun şeirlərindəki müxtəlifliyi və ziddiyyətləri dövrün öz ziddiyyətləri ilə izah etmək lazımdır. Aşiq Ələsgər çox həssas, gözüəçiq, hazırlıqavab bir şair, dövrünün hadisələrini duyub, mənalandırı, mövzuları poetik yüksəkliyə qaldıra bilən sənətkar olmuşdur. Büyük istedada, kəsərli şeir dilinə sahib olan sənətkar heç ola bilməzdi ki, dövrünün bir sıra tarixi hadisələri və uzun illər içərisində yaşadığı feodal-burju cəmiyyəti haqda daha çox, daha tutarlı söz deməmiş olsun. Lakin Aşiq Ələsgərin siyasi ruhda deyilmiş bir çox şeirləri hələ tapılıb üzə çıxarılmamışdır. Hətta əldə edilmiş qoşmaların çoxunun zamanı və məkanı da bir yerdə qeyd olunmadığından, böyük aşığın simaları tamamilə adınılmışdır, hərəkətlərin keçirilməsi təxmini təsdiq edilmişdir. Bu işlər belə, Aşiq Ələsgərin toplaşmış şəhərə və qəzaya qədərliklərini, o, xalqın həyat və məniştinin çox jəsli və dərddirinə galib şəhər olmuşdur. Ona dərəcə bilməzmiş, bəzən dələməsiz və Azərbaycanlı feodal-burju cəmiyyətinin çirkinliklərini, bəylərin, xanların zülm və əsarətini, molla və ruhanilərin ikiüzlülüyünü, ailə və məişətdəki nöqsanları, mədəniyyətsizliyi özünəməxsus bir dillə tənqid atəşinə tutmuş, əksinə, (bəlkə paralel olaraq) xalqın igid oğullarını, gözəl qızlarını, yurdun zəngin təbiətini hərarətli bir qəlblə sevmiş, tərənnüm etmişdir. Həssas şair feodal-burju cəmiyyəti şəraitində yaşayış zəhmətkeşlərin ağır güzəranını görmüş, mülkədarların, çinovniklərin, ağaların, bəylərin qeyri-insani rəftarını, ictimai həq-sizliyin, bərabərsizliyin törətdiyi faciələri dərindən dərk edə bilmışdır:

*On səkkiz min aləm, yetmiş iki dil
Ülfət qılır bir bazarın içində.
Kimi al geyinir, tirmə qurşayır,
Kimi üryan gəzir qarın içində.*

Aşıq “olmaz” rədifli qoşmasında “varlıqda dost, yoxluqda kənar” olan müxənnətlərdən, “nütfədən pak”, “loğmadan halal” olmayan nacins adamlardan uzaq gəzməyi məsləhət bilsər. Şeirin son bəndində deyir:

*Ələsgər, mətləbin Xudadan istə,
Kərəm olmaz müxənnəsədə, nakəsədə.
Bəylilik, göylük, səylik olan məclisədə
Qaç ki, orda xeyir, bərəkət olmaz.*

Şairin dövründən narazılığı və şikayəti təxminən 1903-cü ildə dediyi “çəkirsən” rədifli qoşmasında daha aydın ifadə olunmuşdur. O, bu şeri 80 il ömür sürdükdən, müxtəlif hadisələri müşahidə etdikdən, yaşadığı zamana haqqında müəyyən bir nəticəyə gəldikdən sonra demişdir:

*Müxənnət zamana, bimürvət fələk,
Şəmi sübhə, sübhü şama çəkirsən.
Ləhzədə açırsan min cürə kələk,
Gah pozursan, gah nizama çəkirsən.*

Aşıq haqlı olaraq göstərir ki, “Tərəqqi, tənəzzül kəmənçəsini” gah zilə, gah bəmə çəkən, ləhzədə min cür kələk açan, xalqın toy məclislərini yasa döndərən “müxənnət zamana”da adamların cəmiyyətdəki mövqeləri onların istedad və qabiliyyətinə görə deyildir. Heç bir bacarıq və qabiliyyəti olmayanlar öz malına, dövlətinə, “əslinə-nəslinə görə” böyük qulluq və ixtiyar sahibi olur, yüksək mövqe tutur, başa keçirdilir. Ona görə də aşiq feodal-burjua dünyasındaki bu ictimai haqsızlığı kəskin təndiq etmişdir:

*Bərhəm olsun təqdir, pozulsun yazı;
Bu qurğuya heç kim olmaz irazi,
Eşşəyə çullayıb əbrü-ətləzi,
Köhlən deyib şahlıq dama çəkirsən.*

Ələsgər ömrünün axırına yaxın “koxalar – katdalar”, “mollalar – qazilar”, “quldurlar – qoçular” mühitində gördüyü özbaşınalıqları bir daha ifşa etmişdir. Aşıq “çıxıbdi” rədifli dərin məzmunlu bir qoşmasında yaradıcılığının ilk dövrlərində köhnə dünya

haqqında bəzən ehtiyatla, bəzən ötəri dediyi fikirləri, şikayət və etirazları, elə bil ki yekunlaşdırılmış, “ağalar”, “bəylər” dünyasının kəskin tənqidini vermişdir:

*Qoçular, quldurlar qatar taxırlar,
Fağır-fügəraya yan-yan baxırlar,
Kimi istəsələr, vurub yixırlar,
Beşatanın çataçatı çıxıbdi.*

*Pristav, nəçənnik gələndə kəndə,
Obani-oymağı vururlar bəndə.
Xərac üstə çoxu düşdü kəməndə,
Qamçida belinin qatı çıxıbdi.*

*Gəzirlər havalı ağalar, bəylər,
Çalışır qan-tərdə naxırçı, nökər.
Müxtəsərin deyir Aşıq Ələsgər:
Kovxanın, katdanın zati çıxıbdi.*

Beş bənddən ibarət bu qoşmada qüdrətli şair köhnə kəndin ağır həyat və məşəqqətindən unudulmaz bir səhnə vermişdir. Bu qoşmada feodal-burjua cəmiyyətində zəhmətkeş yoxsul kəndlilərin həkim təbəqələr tərafından amansızcasına əzildiyini, köhnə kəndin realistik səhnəsini görürük.

Ağaların, bəylərin, əyanların ağır zülm və əsərətinə, qeyri-insani rəftarına qarşı çıxanlar, etiraz edənlər çox ciddi surətdə təqib olunurdular. Demokratik ruhlu, açıq fikirli sayıq adamlar həbsə alınır, uzaq yerlərə sürgün edilir, ölüm cəzasına məhkum olunurdular. Çox zaman bu “günahkarlar” belə bir aqibətdən qurtarmaq üçün, istər-istəməz, çöllərə düşürdülər. Bu “qaçaqlar” pristavlar əleyhinə vuruşurdular. Ona görə də camaat, el bu cür “qaçaqları” imkan tapdılca ələ verməyir, saxlayır, onlara ürək-dirək verir, öz mahni və tərifləri ilə igidləri mübarizəyə daha da ruhlandırdı. Aşıq Ələsgər “Dəli Ali” rədifli qoşmasında:

*Gün kimi aləmi tutubdur adın,
İyidər sultani, xanı Dəli Ali –
deyə tüfənginin gülləsi daşa işləyən Dəli*

Alının hər yanı tutan şöhrətindən, "qubernat"ları vahiməyə salan, naçalnikləri tit-rədən hünərindən məhəbbətlə danışır.

*Süzəni götürüb minəndə ata,
Fələk əhsən deyir boy-a-büsata.
Nərə çəkib təpinəndə saldata
Sel kimi axıdır qanı Dəli Ali.*

"Dəli Ali" rədifli qoşmasında və "deyin" rədifli müxəmməsində Aşıq Ələsgər Dəli Alını, onun dostlarını tərif etdiyi zaman onlara aydın bir cəbhədən – xalq cəbhəsindən yanaşır.

***

Aşıq Ələsgəri ateist hesab etmək düzgün olmazdı. Eləcə də qədim aşiq şer dilinə çoxdan düşmüş dini ifadə, təşbeh və istiarələrdən yeri gəldikcə istifadə etdiyinə görə onu mömin, dindar da saymaq səhv olardı. Ələsgər şeirlərində, kəskin həcvlərində yalancı din təbliğatçılarını, ruhaniləri, mollaları, qazları möhkəm qamçılamışdır. "Çıxbıdı", "görmədim", "mollalar", "eyləyək" rədifli qoşma və müxəmməsləri buna aydın misal ola bilər. "Söyüd ağacı kimi bar verməyən", "doğru-dürüst etibarı olmayan", "qananlar məclisində yeri olmayan", "xain", "yalançı" və soyğunçu mollalar haqqında aşiq belə deyir:

*Yoxsulun malını halal bilərsiz,
Seytani-ləindən mətləb dilərsiz,
Əskik danışarsız, artıq gülərsiz,
Namus, qeyrətiniz, arınız olmaz.*

Əyninə əba geyib, belinə qurşaq bağlayıb, başına da əmmamə qoyub-cildini dəyişib, İran zəhmətkeşlərini soyduqdan sonra Azərbaycana keçən "şeyx" nəsrullahlar" haqqında aşiq deyir:

*İrandan adlayan molla
Avam tapıb göyçəlini.
Adını binamaz qoyub
Kəsir kasıbin əlini.
Urzunu halal bilir,
Qəzayla yeyir malını...*

"Çıxbıdı" rədifli qoşmasının bir bəndində ruhanilərin xalqın başına gətirdiyi oyunları acı-acı xatırlayır:

*Əlimizi aparıbdır sərt ayaz,
Ruzumuz olubdur gündən-günə az.
Molla şeytan olub, axund şeydbaz;
Məşədi, kəlvayı lotu çıxbıdı.*

Doğrudur, aşıqlar mollaları, qazları Ələsgərə qədər də tənqid etmişdilər, lakin onların heç biri bu firıldaqçıları Ələsgər kimi belə açıq-aydın, belə kəskin və qətiyyətlə ifşa hədəfinə çevirməmişdir.

***

Ələsgərin zəngin, rəngarəng yaradıcılıq xəzinəsində qoşmalar çox geniş yer tutur.

Bu qoşmaların bir qismi, yuxarıda göstərdiyimiz kimi, ictimai-siyasi mahiyyət daşıyan şeirlər – tərif, tənqid, və həcvlərdir; qalanı, demək olar ki, məhəbbət motivinə həsr edilmişdir.

Aşıq Ələsgər məhəbbət lirikasının ölməz nümunələrini yaratmışdır. Bu cəhətdən mübaliğəsiz desək, yazılı ədəbiyyatımızda Vaqif hansı mövqeyi tutursa, Ələsgər də aşiq poeziyasında həmin mövqeyi tutur. Vaqif ənənəsinin bir sıra xüsusiyətləri aşağı şeirlərində aydın hiss olunmaqdadır. Onun tərənnüm etdiyi gözəllər şənliliklərdə rast gəldiyi, sənətkar həssashiğı ilə müşahidə etdiyi konkret qızlar, gəlinlərdir.

Aşıq tərif etdiyi qızların şuxluq və incəliyini, gəlinlərin məlahət və gözəlliyini nəinki olduğu kimi verə bilmış, hətta bəzən onları yüksəltmiş, müəyyən dərəcədə "ilahi-ləşdirmişdir".

*Dodağın qonçadı, dişlərin sədəf,
Qaşların qüdrətdən qara, Bəyistan!
Gəl elə süzdürmə ala gözləri,
Vurma ürəklərə yara, Bəyistan!*

Yaxud aşığın məşhur "sarı köynək" rədifli qoşmasını alaq:

*Cilvələnib nə qarşımda durubsan,
Anam sənə qurban, ay sarı köynək!
Mələksən, çıxıbsan cənnət bağından,
Heç kəs olmaz sənə tay, sarı köynək.*

Aşıq Ələsgər lirikada ictimai mövtivləri gücləndirməkdə, qadına feodal münasibətin doğurduğu fəlakətləri, iztirabları ifşa etməkdə öz sələflərindən çox-çox irəliyə getmişdir.

*Gövhər qalib qədir bilməz əlində,
Tərlan olub sar əlinin dustağı,-*

deyərək məhəbbətsiz nikahın acı nəticəsini yanlıqlı bir dillə söyləmişdir.

Ələsgərin bir şeirində "qasid", aşığın sevgilisinin yanından kədərli bir xəbərlə qayıtmışdır. Qız istəklisi aşığa yox, zorla başqasına, bir varlinin, zorlunun oğluna verildiyindən şikayetətlənmiş, "viran qalmış zamanaya" qarşışlar yağıdirmışdır:

*-Gedib ərzi-halin yara söylədim,
İnciməsin məndən, - canana dedi.
Zülm əliylə məni yada verirlər,
Viran qalsın belə zamana, - dedi.*

İki-üç bəndlilik şeirdə nə qədər şikayət, nə qədər ürək ağrısı, nə qədər dərd-ələm vardır! Odlu misralar gənclik arzuları puç olmuş, eşqi-məhəbbəti ayaqlar altında tapdanmış dərdli aşığın köhnə dünyadan, "viran qalmış zamana"dan kədər dolu şikayətidir.

Yeri gəlmışkən, demək lazımdır ki, şəxsi eşq və məhəbbət macərası ilə əlaqədar qoşmalarında belə aşığın öz istəklisindən etdiyi giley-güzərindən çox, "adil divan bu yerlərdə tapılmaz", "ya bəxt yatıb, ya zamana dönübüdür" deyə öz dövründən şikayət və narazılıq etdiyini görürük. Bu səbəbdən belə aşiqanə qoşmaları aşığın yalnız şəxsi, intim hissərinin ifadəsi hesab etmək düzgün olmazdı.

***

Vaxtı ilə müəlliflər aşiqanə şeirləri əsasən aşiq havaları, aşiq havalarını isə aşiqanə şeirlər üstə yaratmışlar. Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım kimi ustad

aşıqlar, heç şübhəsiz ki, əksər şerlərini aşiq havaları üstə demişlər. Həm də təkcə aşıqların deyil, el şairləri adı ilə tanınan şairlərimizin əksəriyyətinin qoşma, gəraylı və müxəmməsləri də həmin yolla meydana gəlmişdir.

Şeirlərini havalar üstə, havaları şerlərə görə yaradan sənətkarlar, yaradıcı aşıqlar, şərti olaraq desək, eyni zamanda el bəstəkarları olmuşlar. Ona görə yaradıcı aşıqları, eləcə də ustad aşiq Ələsgəri təkcə şer irsi ilə tanımaq və tanıtmaq kifayət deyildir. O təkcə böyük şair deyil, həm də ustad aşiq idi.

Ələsgər şeirləri üçün hansı havaldan istifadə edirdi? O hansı aşiq havalarını daha çox sevirdi? Özünün hansı sözlərini hansı klassik havalar üstündə oxumağı xoşlayırdı? O hansı havaları yaratmış, yaxud hansı havalara nə kimi xallar, guşələr, barmaqlar əlavə etmişdir? Təəssüf ki, bu barədə bir şey yazılmamışdır.

Böyük aşığın yaradıcılığının bu cəhətini aydınlaşdırmaq işində bizə yalnız sazdan, sözdən, sənətdən baş tapan yaşılı adamlar, qocaman aşıqlar müəyyən dərəcədə kömək edə bilərdilər. Onun müasirlərindən, onu tanıyanlardan, eləcə də Aşıq Talıbdan (Ələsgərin oğludur), Aşıq Şəmşirdən Ələsgərin havalara münasibətinə, böyük aşığın ifaçılıq xüsusiyyətlərinə dair indi də bəzi cəhətləri öyrənmək mümkündür.

***

Ələsgərin şeirlərinin dil-ifadə zənginliyi onun bədii imkanlarının böyükünü göstərir. Başqa bədii vasitələrlə yanaşı, sənətkarın dilinin lüğət tərkibi nə qədər hərtərəfli, nə qədər geniş və zəngindirsə, onun yaradıcılıq imkanları da o qədər böyük olur.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığına xələfləri bu cəhətdən də qibət edə bilərlər. Şairin dili olduqca zəngin, bədii və səlisdir. Onun söz ehtiyatı başlıca olaraq rəngarəng, canlı xalq dilidir. Eyni zamanda o, klassik aşiq şeri dilindən, eləcə də klassik poeziyamızın dilindən səmərəli istifadə etmişdir.

Onun əsərlərində, xüsusən qoşmalarında soyuq mühakimə ilə deyilmiş bir bəndə belə təsadüf etməzsiniz.

*Könlümün şışəsi, saqın ki, sinar,
Toxunarsa ayna daşa, dayanmaz.
Əl dəyməmiş yaralarım sizildar,
Vursan sinəm üstə maşa, dayanmaz.*

Onun dili səlis, obrazlı və emosionaldır. Aşıq, hamının dediyi kimi, "qəlbim incədir" deməyir, "ayna daşa dayanmaz" deyir. "Sinəm qızıbdır, o, çox istidir" deməyir, "vursan sinəm üstə maşa, dayanmaz" deyir.

Aşıq təsvir, tərif və yaxud həcv etdiyi obyektdən, hədəfdən asılı olaraq bədii vasitələr seçilir. "Bəyistan", "sarı köynək", "Müşgünaz" rədifli qoşmalarındaki sözlər, bədii vasitələr bunlarda tərif edilmiş "qönçə dodaqlı", "sədəf dişli", "ala gözlü", "qara qaşlı", "mah camallı", "sarı köynək" qızların və gəlinlərin gözəlliyi qədər incə və zərifdir. Lakin aşığın deyişmə, həcv və hədələrində tamamilə ayrı dil, ayrı intonasiya görürük. Baxın, həddini bilməyən, Aşıq Ələsgər kimi sənətkarla qabaqlaşmaq istəyən loğva və nadan aşıqlarla o nə dildə danışır:

*Məgrurluq eyləyib, ustadam demə,
Bir gün olar, sən də dara düşərsən.
Baş tülək deyilsən, çolpa balasan,
Sərgərdan qalarsan, tora düşərsən.*

*Alçaqda dayan ki, çıxasan başa,
Tülküsən, aslanla girmə savaşa.
Gəl yapışma gücün çatmayan daşa,
Götürə bilməzsən, zora düşərsən.*

Həmin qoşmanın sonunda:

*Saxla dilin, özün üçün yağıdı,
Aşıq Ələsgərin odlu çağdı.
Çalar, caynağında səni dağıdı,
Göydən yerə parça-para düşərsən.
Ələsgərin qoşma, gəraylı, müxəmməs,
təcnis, ciğali təcnis, dodaqdəyməz və i.a.
kimi müxtəlif formalarda yaratdığı şeirlərini
gözdən keçirdikdə dilin bu qədər zəngin,*

bədii vasitələrinin bu qədər rəngarəng, şer formalarının bu qədər müxtəlif olduğuna, aşığın sənətkarlıq məharətinə heyran qalırsan...

Aşıq Ələsgər hazır havaları və mahnları çalıb-çağıran sadəcə, bir ifaçı deyildi. O, ustad bir aşiq, lirikanın ölməz nümunələrini yaratmış qüdrətli sənətkar idi. Bədii dilə hakim olmaq, şer üzərində yorulmadan işləmək, sözün məna və ahəng qüdrətindən, gözəlliyyindən əzəmi dərəcədə istifadə etmək cəhətdən, ustalık, sənətkarlıq cəhətdən nəinki aşıqlarımız üçün, hətta şairlərimiz, xüsusən cavan şairlərimiz üçün Aşıq Ələsgər yaradıcılığında öyrənməli gözəl xüsusiy-yətlər coxdur.

Osman SARIVƏLLİ

"Ulduz" №12 (Səh.15-17)-1971

**Vahid
ƏZİZ**

LEŞNÝMƏR

Saraldı, könlümü sixdi meşələr,
Yarpaqlar gözümü dağlayacaqdı.
Saz kimi köynəkdən çıxdı meşələr,
İndi Sarı Aşıq ağlayacaqdı.

Saraldı, təkərdə Jəmələlər iero,
Çınarlar, güləşərlər sərən dırımlər,
Çınarlar bənzərlər xırda şəhərər,
Elxan - çalagən, gərgən jüssəm.

Çınarlar altımdır təttrəzər ixtar,
Kevçər arabalar samanlı, otlu,
Kerorən balıncı dəvələr möbbələr,
Dirməndər - pələmər, pələmər.

Pələmər - pələmər, jərimər
Ləjəmər jüssəməm bənməyər, todları.

Başımı qaldırıb baxaram göyə,
Yuvalar nə qədər yaxın, mehriban.
Bəlkə də, bir kimsə bilməsin deyə,
Quşlar sirlərini götürüb qaçar
Ağacdan yarpaqlar tökülən zaman.

ÇINMƏMƏ MƏKTÜB

İñnim Təlimən Kütəjnəva

İñnim bir nüvəndən qızılçıraq
Ez bej çəklərəz, ezel bej dəmər,
Jərasən, türməzə etə koz, bəkəm,
Bərdəm bıçqılmış arzu dolanırm.

Onqıza çalıncı, gorımcı, gən deñiz,
Bəkələr bəzəsəldər, aksər səməndər,
Məmən, məmən, təmərən, dəməz,
Asımlar bəzər gəsəm, mərəkəpəzəm...

Bəzəm, türməzə çətin, mərəzə,
Bəzəm, türməzə, məzə, türməzə,
Kuyan ki, Jərasən da kobəllidəndən
Kələm təməsəmtəz ijd kələr səni.

Ağram aqra olub qazər səməndə,
Dərgəziyəb təmərəsən bəzəgələrəm,
Kəmərəm, kəmərəm,
İzirəz aqraq e tibərəm...

JAMAN İCHİNKİDİN

Şirəni bir xələslə, qızı xətiro,
Jəmələrəm fərəmətəm dolanırdı.
Dələnəndəm kələmən bəkərə gəzər,
Kələzəm dərənəndər həriç salımda.

Dərənəndər həriç də, utub kəndi də,
Kədəmən səbərəntər dərəndər kəndər.

44

Дүшүндүм аяркүнгө дөлжарындан
Дөңгөсүн сојулар дүшүнө гадир.
Язар аярзаро гар пармы-хары,
Чинкен бүтүрүр пайма бағары.
Бузагыз да көздөн күйөшпө пармы
Чатлады багры.

Даман кечикдин.

**Chimlik
JÜSCHİFOGLU**

Бу ишорə ярьша дүшүб омурлук,
Бу ишорə ярьsha исламыб яман.
Донъя көрүнүн,
Күтәрүн, чагалыж,
Түркүн, түркүн,
Бу донъя ярьsha дүшүб омурлук,
Бу донъя ярьsha исламыб яман.
Мено көрүнүн,
Гызыны ярьsha,
Донъя көрүнүн,
Дүлгүбеклини.
Шүшно көрүнүн.
Бу донъя ярьsha дүшүб омурлук,
Бу донъя ярьsha исламыб яман.
Көйтүп ачыны,
Донъя көрүнүн,
Донъя көрүнүн,
Донъя көрүнүн,
Ифрасы көнү,
Сарыкүлүкүм,
Акын көнү,
Акырмə сөнгли,
Сарык алона.

Бу донъя ярьsha дүшүб яман.

Дүлгүбеклини,
Дүлгүбеклини,
Дүлгүбеклини,
Дүлгүбеклини,
Одур акечлər.

Başımı qaldırıb baxaram göyə,
Yuvalar nə qədər yaxın, mehriban.
Bəlkə də, bir kimsə bilməsin deyə,
Quşlar sirlərini götürüb qaçar
Ağacdan yarpaqlar tökülən zaman.

"Ulduz" №1 (Səh.44) - 1973

LÖVHƏLƏR

Saraldı, könlümü sixdi meşələr,
Yarpaqlar gözümü dağlayacaqdı.
Saz kimi köynəkdən çıxdı meşələr,
İndi Sarı Aşıq ağlayacaqdı.

Saraldı, töküldü yarpaqlar yerə,
Çınarlar-quşların sirli dünyası,
Çınarlar bənzəyər xırda şəhərə,
Evləri-çalağan, qarğı yuvası.

Çınarlar altında sürülər yatar,
Keçər arabalar samanlı, otlu.
Görərsən balaca dəcəl bir çoban
Dırmaşdı çinara –
Papaq yerinə
Leylək yuvasını başına qoysu.

İsmayıl ŞİXLİ

MƏNİM RƏQİBİM

*Unudulmaz müəllimim
Əli Sultanının əziz xatırasına*

Qapını açan kimi mənə hərbi xəstəxanadan yaxşı tanış olan yodqarışq qan qoxusu üzümə vurdur. Düz səkkiz il bundan əvvəlki kimi ehtiyat və sevinclə pillələri qalxdım. Geniş foyelərdə gəzişənlərin səsi uğultuya çəvrilib qulaqlarında güyüldədi. O zaman mənə elə gəlirdi ki, dünyada bu binadan böyük, bu binadan geniş, işıqlı və uca ev yoxdur. İndi isə elə bil hər şey kiçilmiş, tavan aşağı enmiş, foyelər daralmış, divarlar salardı. İkinci mərtəbəyə qalxdı. İndi isə bəzən işləməyə başlayırdı. Birinci mərtəbəyə qalxdı. İndi isə işləməyə başlayırdı. İndi isə işləməyə başlayırdı. İndi isə işləməyə başlayırdı. İndi isə işləməyə başlayırdı. İndi isə işləməyə başlayırdı.

İkinci mərtəbəyə qalxdım. Biz oxuyan zaman mərmər pilləkənlərin üstünə kənarı yaşıl zehli, tünd-qırmızı rəngli ayaqaltı gəbələr salardılar. Bu gəbə yollar uzağın, dəhlizin ortası boyu düzülmüş iri gül dibçəklərinin altına sərilər, sonra da şaxələnib sağa-sola burulardı. İndi isə heç nə

yox idi. Mərmər pillələrin bəzi yerləri çatlayıb ovxalanmışdı. Pilləkəndə tünd-qırmızı ləkələr gözə dəyirdi. Pillələri qalxdıqca divarlara, auditoriyalara açılan qapılara göz qoyurdum. Hər yerdə bir baxımsızlıq, ağır günlərin izi, yenicə boşaldılmış hərbi xəstəxananın əlamətləri görünürdü. Divara yapışdırılmış bədənnüma güzgünen qabağında ayaq saxladım. Müharibədən əvvəl tənəffüslerdə qol-qola girib foyelərdə gəzişən qızlar bu güzgünen qabağından keçəndə oğrunca özlərinə baxar, zəriflik və gözəlliklərindən qırṛələnərdilər. Çox vaxt utancaq oğlanlar kənardə dayanıb ürəyindən keçirdikləri qızların üzünə ancaq bu güzgüdə baxmağa cəsarət edərdilər. Nə gizlədim, mənim də gözlərim bu güzgüyə həsrətlə zillənmiş, amansız və qətrəhim baxışlardan təsəlli diləmişdi. İndi özüm də hiss etmədən vaxtı ilə odlu baxışların çarpazlaşlığı bu müqəddəs güzgünen önündə ayaq saxladım. Ordan mənə arıq, uzun, sıfətinin cizgiləri codlaşmış, qara bir oğlan baxırdı. Dodaqları enlənib qayaqlamışdı. Gözlərində sərtlik və həyəcan var idi. Alnında qırışlar əmələ gəlmişdi. Saçı hələ uzanmamışdı. Uzun, nimdaş boz şineli az qala topuğuna düşündü. Uzunboğaz brezent çəkməsi də nimdaş idi. Bircə papağı təzə idi. Ordudan buraxılonda cəbhə yoldaşı, papaqçı Dedkin tikib yadigar vermişdi.

Güzgüdəki oğlan xeyli mənə baxdı. Şinelinin yaxasını açdı. Əlini enli əsgər kəmərinin altına salıb köynəyinin qırışlarını arxaya siğalladı. Köksü qabardı, sinəsindəki orden və medallar cingildəyib titrəşdi. Söyü düzü, özümü taniya bilmirdim. Dörd ildə, cəbhədə olduğum müddətdə imkan tapıb güzgüdə özümə əməlli-başlı baxa bilməmişdim. İnstitutun axırıncı kursunda oxuyanda həmin bu divardan, güzgüdən bir az aralı əlaçı tələbələrin şəklini şərəf lövhəsindən asmışdılar. Mən də onların içərisində idim. Onda üzünə hələ ülgüt dəyməmiş, sıfətdində məhzunluq, gözlərində dalğınlıq, qıvrım saçları pərişan bir gənc boynunu azacıq yana əyib şərəf lövhəsindən

mənə baxırdı. İndi isə güzgüdən hərəkətləri namərbud, yöndəmsiz bir adam boylanırdı.

Aynada məndən başqa müxtəlif sıfətlər, adamlar da görünürdü. Gah hələ başının sarğısı açılmamış gənclər, gah qoltuq ağacına söykənənlər, gah da on səkkiz-on doqquz yaşı yenicə tamam olmuş oğlan və qızlar güzgүyə ötəri nəzər salıb keçirdilər. Birdən güzgüdə gülümsər çöhrəli, qarabuğdayı, baxışlarından iradəli və inamlı bir adam təsiri buraxan toxtamış bir qız boylandı. Ani olaraq gözlərinə baxdım və sarsıldım. Nəzərimi onun baxışlarından yayındırmaq istəsəm də, bacarmadım. Qızın gözlərindəki təbəssüm gülüşə çevrildi. Nüfuzedici gözləri ovunu ürkütmüş alıcı quş gözü kimi alışdı və çalışdı ki, baxışlarını yayındırmaq istəyən oğlanı üzünə baxmağa məcbur etsin. Güzgüdəki əsgər çarpaz projektor işığına düşmüş təyyarə kimi çırpındı, baxışlarını sağa-sola çevirdi, gah aşağı, gah yuxarı baxdı,ancaq canını qurtara bilmədi. Sərt hərəkətlə geri döndü.

Qarşısında ortaboy, zil qara saçını səliqə ilə darayıb yana ayırmış, sivri burunlu, sıfətindən və dodaqlarından təbəssüm silinməyən, qonur gözlərindən sərtlik, mehrabanlıq, eyni zamanda zərif, ürəyiaçıq bir qadın nəvaziş və qayğısı sezilən qız dayanmışdı. O, boynunu azacıq yana əyib altdan-yuxarı, hər şeyi bilmək istəyən bir insan marağı ilə mənə baxırdı. Dodaqları azacıq aralanmışdı. Sıx, zərif, hamar və şirmayı qədər ağ dişləri görünürdü.

– Gəl tanış olaq, mənim adım Əzizədir.

Tərəddüd etdim. Qızın əli havada qalmışdı. Bilmirəm nədənsə əvvəlcə əlimi şinelimin cibinə saldım, sonra üstümə sildim və onun əlini ovcuma aldım. Qızın alnındaki nazik qırışlar azacıq yüksədi, ufuldamağa hazırlaşan kimi oldu. Hiss etdim ki, özüm də bilmədən bu zərif və yumşaq əli sixıram. Məndə təqsir yox idi. Dörd il idı ki, avtomatın qundağını ciynimə dayayıb, xəzinəni ovcumda sixirdim. Bilirdim ki, onda daha yaxşı nişan alıram.

– Mən də Rəhmanam.

Əlini ovcumda saxladım. Dinmədi. Mənə elə gəlirdi ki, ovcumda zərif, pənbə və pambıq kimi yumşaq, hərarətli bir şey tutmuşam. Kobud, dərisi qabalaşmış, qabarlı və düyünlü əlimin onu incitdiyini sezmirdim. Birdən bu zərif əli pəncəmdə sindirə biləcəyimdən ehtiyatlandım. Barmaqlarım boşaldı. O, əlini çəkmədi. Əksinə, elə bil barmaqlarımı bir-bir saymağa başladı. Mən ordudan qayıdanan sonra ikinci dəfə belə təmasa rast gəlirdim. Düz beş ay əvvəl yağışlı, palçıqlı, soyuq bir axşamda, gözlənilmədən cəbhədən evimizə qayıdanda, boynuma sarılan bacım elə yolun ortasında, evə keçməzdən əvvəl əlimi əlinə alıb bir-bir barmaqlarımı yoxlamışdı. Başa düşməsdüm ki, əlimin şikəst olub-olmadığını bilmək istəyir. Bacımın özünün də əli qabarlı idi. Qoca ata-anamı saxlamaq üçün dərsi buraxıb kolxozda işləmiş, qapı-bacada qarğıdalı əkib yer belləmiş, su sulamışdı.

Əzizə isə köhnə və yaxın tanış kimi heç nədən çəkinmədən qoluma girdi. Məni güzgüdən uzaqlaşdırıb foyenin ortasına tərəf apardı. Yeridikcə ləngərlənir, hərdən ağırlığını qoluma salırdı. Mən nə qədər çalışırdımsa da, ayağımı düz ata bilmirdim. Addımlarımın ahəngini itirirdim. Elə bil qılçalarım dolaşırıdı.

– Düz üç gündür səni axtarıram.

– Nə üçün?

– Sifətinə baxmaq istəyirdim.

Mən bu gözlənilməz cavabdan diksindim. Paltarından cəbhə yollarının tozu, tüstü və barit qoxusu getməyən, qərib torpaqlarda məzara gömülü dəstələrinin nəfəsi dəymmiş nimdaş əsgər libasını dəyişib, əyninə təzə paltar belə almağa imkanı olmayan bu qanlı-qadəli yollar yolcusunun sıfətinə nə üçün baxmaq istəyirdi?

Qolumu çəkdirdim. O, bir az tutulsa da, sərbəstliyini itirmədi. Yenidən qolumdan yapışdı. Məni dabanı üstə fırlatdı. Nəfəsini üzümdə hiss etdim.

– Bilmək istəyirdim ki, rəqibim necə oğlandır? Onun kürəyini yerə vura biləcəyəm, ya yox?

Duruxdum. Qızı yenicə görürmüş kimi diqqətlə üzünə baxdım.

- Bilsəydim, ərizə verməzdim.
- Niyə, qorxdun?
- Qızla çəkişmək kişilikdən deyil.
- Buna bax, - deyə Əzizə səsini uzatdı.
- Deyəsən, pişik kimi kürəyini yerə vermək istəmirsin?

- Mən boyda pişik olar?

- Əlbəttə, olmaz. Pişik mehriban heyvandır. Sığal başa düşür, nəvaziş qanır, heç olmasa adama isinişib xoruldayır. Amma sən kirpi kimi tikanlısan. Hər sözünü bir batman balla yemək olmur. "Qızla çəkişmək kişilikdən deyil". Baxarıq.

Onun sıfəti tutuldu. Belə bir qızı incitdiyimə peşman oldum. "Bir ev tikməmişəm ki, yixılanda vay deyəm. Mənə nə var, əsgər babayam. Harada olsa, başımı girləyəcəyəm. Ancaq bu, zərif qız xeyləğidir" - deyə xəyalımdan keçirdim. Doğrudan da, onunla rəqabətə girməyi özümə ar bildim. Təlaşa düşdü.

- Hara.
- İdarəyə.
- Nə var?
- Bəlkə, sənədlərimi geri aldım.
- Pis olmaz.

Yenə mehribanlıqla qoluma girdi. Pilləkəndən enərkən bərkdən güldü. Bu gülüşdə sevincmi, qəzəbmi olduğunu ayırd edə bilmədim.

- Mənim meydandan qaçan adamlardan zəhləm gedir. İllah da kişilərdən.

Elə bil ortamdan gullə keçirdilər. Yaralananda heç belə göynəməmişdim. Əgər bu sözü cəbhədə mənə desəydi, kimliyinə baxmadan boğazından yapışar, Kerçdə bizə sataşan "tilovoy krisaları" matroslarla birlikdə əzişdiriyimiz kimi əzişdirərdim. Amma nə edəsən ki, indi zəmanə dəyişmişdi. Qarşimdakı da müəmmalı bir qız idi.

İrəli keçdi. Qapını açıb künclə oturan qızdan gülə-gülə soruşdu:

- Birinci imtahan nə vaxt olacaq?
- İki gündən sonra.
- Katibə gah Əzizəyə, gah da otağın

ortasında dirək kimi dayanan mənə baxdı. Qaş-gözü ilə nə isə soruşdu. Əzizə geri dönüb qolumdan yapışdı.

- Bu oğlan qızlarla çəkişməyi kişilikdən hesab etməsə də, mənim rəqibimdir. Özü də dəymədüşərin biridir. Sənədlərini geri almağa gəlib.

- Özümün dilim var.

Deyəsən, səsim guruldadı. İçəridəkilər dönüb təəccübələ mənə baxdılar. Xəcalətimdən başımı aşağı salıb, bir-iki dəfə öskürdüm.

Aspirantura müdirinin oturduğu otağın qapısı açıldı. Professor içəridən çıxdı. Onun əynindəki zehli, ağimsəv pencək, şalvar elə bil ütünün altından bu saat götürülmüşdü. Paltarının rənginə uyğun güllü qalstuk bağlamışdı. Seyrək saçını yana daramışdı. Döş cibindən ağ dəsmalının ucu çıxmışdı. Adəti üzrə "kazbek" qutusunu və kibriti qəzetə büküb qoltuğuna almışdı. Çəkdiyi papiroşun əzilməsindən qorxurmuş kimi barmaqlarının arasında ehtiyatla tutmuşdu. Onun qara-qumral sıfəti, mehriban və qayğılı gözləri gülümsünürdü. Professor bir az arıqlamış olsa da, mühəribədən əvvəl, bizə mühazirə oxuduğu zamanlarda olduğu kimi səliqəli idi. O, içəridəkilərlə salamlaşdı və bizi görüb ayaq saxladı. - Hə, Balaca, tapışmışınız?

Əzizə ətrafa boylandı. Mən başa düşdüm ki, professor tələbəlik illərində olduğu kimi mənə yenə "Balaca" deyir. Elə bir həftə bundan əvvəl onun yanına gedəndə də belə demişdi. Əvvəlcə məni tanıya bilməmişdi. Xeyli duruxmuş və üzümə baxmışdı. Sonra gülümsünüb əlini irəli uzatmışdı.

- Balaca, sənsən? Nə yaman uzanmışan? Yoxsa əsgərlikdə boğazından, ayağından dartıblar?

Mən nə üçün gəldiyimi söylədim. Fikrə getdi.

- Bircə yer var, ora da ərizə veriblər. Sənə çətin olmazmı? Rəqibin də od parçasıdır, universiteti yenicə qurtarıb.

Anladım ki, professor mənim müsabi-qədən keçə bilməyəcəyimdən ehtiyat edir. Doğrudan da, çətin idi. Dörd illik fasilə.

Müharibə, qanlı-qadali günlər və yenidən imtahan. Mənim tutulduğumu hiss etdi. Qayğılı gözlərində bir ilıqlıq duyдум.

– Yaxşı, ərizəni ver...

Professor əvvəlcə mənimlə, sonra da Əzizə ilə görüşdü. Qız ancaq indi anladı ki, professor mənə "Balaca" deyir. Gülümşündü. Onun baxışlarından hiss etdim ki, nəsə bir oyun çıxardacaq.

– Balaca sənədlərini geri alır.

– Niyə?

– Deyəsən, qorxur.

Professorun üzündən kölgə keçdi. Gözlərində təəssüf və məyusluq duyдум.

– Elə iş eləmə.

Dinmədim. Birdən nə fikirləşdisə, qolumdan yapışib kənarə çəkdi. Onun sinayıcı və qayğılaş baxışlarını üzümdə hiss etdim.

– Direktorla danışmışam, bəlkə, sənə çörək talonu düzəltdiğim.

Onu hiss etdim ki, yanaqlarım isindi, qulaqlarımın ucu alışib-yandı...

O gedəndən sonra Əzizə çənəmin altında dayanıb altdan-yuxarı üzümə baxdı. Gözlərində dəcəllik qığılçımları oynadı və əlini əlinə vurub qəhqəhə ilə güldü. "Balacaya bax!". Sözün düzü, qızın belə rəftarı məni ürküdürdü. Elə bilirdim ki, mənə istehza edir, hər hərəkətimi, sözümüz ələ salır. Bəlkə, elə doğrudan da, bu ərkəsöyün şəhərli qızı bu yolla məni qorxutmaq – meydandan qaçırdıb özü tək qalmaq fikrindədi?!

Katibəyə yaxınlaşmaq istədim. Bunu sezən kimi sıfəti birdən-birə dəyişdi. Zəhmli və amiranə bir görkəm aldı.

– İmtahanlara bir yerdə hazırlaşacaq. Harda olursan?

Dinmədim. Bu şəhərli qızının xəbəri yox idi ki, mən hər gecə bir tanışımın, ya da qohumumun evində qalıram. İkinci dəfə onları narahat etməyə üzüm gəlmirdi. Dünən gecə isə köhnə soldat kimi şinelə bürünüb vağzalda, taxtanın üstündə yatmışdım.

– İstəyirsən bizə gəl, anamlı təkcə oluruq.

Üzünə necə baxdımса, tutuldu. Deyəsən, gözləri nəmləndi.

– Atam çoxdan ölüb, qardaşım da

müharibədən qayıtmayıb. Neçə ildir bir xəbər-ətər yoxdur.

Onun səsi titrədi.

Özümün özümdən zəhləm getdi. Əvvəllər hər balaca titrəyişi, köks ötürməni duyar, qəlblərdən keçənləri baxışlardan oxuyardım. Indi isə qəlbanlamaz, dilbilməz bir kobuda çevrilmişdim. Deyəsən, müharibə bütün hissərimi qabalaşdırılmışdı.

– Yaxşı, istəyirsən kitabxanada görüşək.

Aralındıq. Şəhərə bir həftə bundan əvvəl gəlmişdim. Heç kəsə bir söz demədən. Xəbərsiz-ətersiz. Açıq eləmişdim. Məni yandıran o idi ki, rayonumuzdakı müəllimlər institutunun direktoru özü xahiş etmiş, nazirlikdən əmrimi almış və məni yerimdən oynatıldıqdan sonra köhnə dostumla üz-üzə gətirmişdi. Dalaşdım. Başqasının çörəyinə bais olmayacağımı söylədim. Elə həmin gün evə dəymədən, hirsli-hirsli axşam qatarı ilə Bakıya yola düşdüm. Yaxşı ki, istiqrazım udmuşdu. Yoxsa yolpulu tapa bilməyib, hövlümdən partlayardım.

Poçta girdim. Evə telegram vurdum ki, narahat olmasınlar, şəhərdəyəm. Bayira çıxarkən hiss etdim ki, başım hərlənir, gözüm alacakındı. Yixılmamaq üçün divara söykəndim. Başa düşdüm ki, dünən yediyimin üstündəyəm. Küçəyə çıxdım. Çörək dükanlarının birinin qarşısında addımlarımı yavaştıdım. Küçədə dayanan enli kepaklı qaraqabaq oğlan bunu hiss etdi. Ehtiyatla, ətrafa boydana-boyvana mənə yaxınlaşdı. Saymazyana yanından ötdü, kiməsə eşitdirilmiş kimi astadan dilləndi:

– Bir kilo əntiqə çörək var.

– Neçəyədir?

Dayandı. Paraşüt kimi qabarmış kepkaşını gözünün üstündən geri elədi.

– Lap ucuz. Sənə iyirmi beş manata.

Əlimi cibimə atdim. Bilet üçün ayırdığım pula dəymədim. Qalanını çıxarıb oğlana verdim. Çörək qapqara idi. Adamın əlinə yapışındı. Amma dadlı idi. Elə yoldaca üstündəki qırıntıları yedim. Kim idi bu boyda şəhərdə məni tanıyan? Sahilə gəldim. Yorulmuşdum. Skamyalardan birinin üstündə

oturdum. Qəzətdən süfrə saldım. İştaha ilə çörəyi yeməyə başladım.

Xəzər payız şəfəqlərini sinəsində əks etdirərək, quzu kimi mürgüləyirdi. Suların səthi qırçınlanmışdı. Külək sahildən əsdiyindən bu qırçın ləpələr bir-birini qova-qova uzaqlara, sonsuz üfüqlərin ənginliklərinə qədər baş alıb gedirdi. Mavi sular sonsuzluqlara çevrildikcə insannı baxışlarını, qəlbini, fikrini belə özü ilə aparır, elə bil məngənədən çıxarıb genişliyə gətirirdi. Adam qollarını açıb sinəsi dolusu nəfəs almaq istəyirdi.

İndicə fərqinə vardım ki, Xəzərin suyu ağımsovdur, dərinliklərə getdikcə bozarrı. Bəzi yerlərdə isə axar çay suyu kimi durulur. Amma Qara dənizin suları tünd-maviyə çıldırı. Mərmilər, bombalar partladıqca daha da tündləşirdi. Bəlkə, onun da durulan vaxtı olurdu, amma mən bu dənizin sularını həmişə qaramtlı görmüşdüm. Üfüqlər çənli-çiskinli, dənizin özü isə qəzəbli və dalgalı olurdu. Bəlkə, o, hirsindən qaralırdı? Bəlkə də, sularda qərq olmuş matrosların qara paltarı dənizin sularını qara rəngə boyayırdı!?

Əvvəlcə çörəyin hamısını bir oturuma yemək istədim. Sonra iradəmi ələ aldım, çörəyin qalanını kağıza büküb cibimə qoydum. Yadıma cəbhə yoldaşım Vəliyevin döyüşqabağı elədiyi bir zarafat düşdü. Yəqin, indi o yanında olsaydı “çörəyin hamısını ye, saxlama, nə bilirsən bir azdan nə olacaq?” – deyərdi. Doğrudan da, bir azdan nə bilirsən nə olacaq? Krimskaya stansiyası ətrafında vuruşurduq. Qamışlığı, sonra da axmaz suları keçib qarşidakı təpələri tutmalıydıq. Beş nəfər idik. Rezin pantonlarla desant aparmalıydıq. Hamımıza üç günlük yemək vermişdilər. Biz çörəyi üç yerə böldük. Yola düşməzdən həmin günün payını yedik və qalanını saxladıq. Vəliyev doymamışdı. “gəlin hamısını yeyək, kim bilir, bir azdan nə olacaq?” – dedi. Həmin gecə yaralandı. Biz onu qamışlıqdan çıxarıb arxaya, sahildəki tibb məntəqəsinə gətirdik. Ayrılarkən yaralarının ağır olmasına baxmayaraq, güldü.

“Sizə demədimmi gəlin çörəyin hamısını yeyək. İndi gördünüz?!”

... İmtahan mənim ən çox sevdiyim altı nömrəli auditoriyada başladı. İmtahan götürənlər çox idi. Professordan başqa elmi hissədən, aspirantura şöbəsindən nümayəndə də vardi. Başqa müəllimlər də iştirak edirdilər. İçəri girəndə hər şeyi unutdum. Elə bildim ki, bu saat zəng çalınacaq, tələbə yoldaşlarım səs-küylə içəri dolacaq və professor mühazirəyə başlayacaqdır. Gözümü gəzdirdim. Hər şey yerində idi. Pilləvari stollar da, pəncərələrin qalın, qara örtükləri də, ön tərəfdə divar boyu vurulmuş yazı taxtası da, xitabət kürsüsü də, səhnəni xatırladan uzun, hündür qabaq stolu da. Görünür, müharibə illərində binada hərbi xəstəxana yerləşdiriləndə belə, bu otağa əl vurmamışdır. Bəlkə də, bu otaq cərrahiyə otağı imiş, neçə insan bu uzunsov qabaq stolunun üstündə ölümlə çarpışmışdır.

Həmişəki kimi keçib qabaq cərgədə oturdum. Əzizə arxada əyləşdi. Hiss etdim ki, bu gün ciddidir. Bəlkə də, bir az tutqundur. Gözü üzümdə olsa da, susur, heç nə demir. Bileti əvvəlcə o çəkdi. Sualları oxuyanda sıfətinin ifadəsindən başa düşdüm ki, biletde yazılışlarının hamısını bilir. Sonra mən ayağa durdum. Elə bil bədənim üzürgələndi. Özümə toxraqlıq versəm də, ürəyim döyünməyə başladı. Deyəsən, barmaqlarım titrədi. Onu hiss etdim ki, əlimdəki bilet əsir. Sətirlər bir-birinə qarışdı, hərflər dumana büründü. Ancaq tərpənmədim. İmtahan götürənlərin qarşısında dayandım. Dörd il əvvəl olduğu kimi fikirləşmədən cavab vermək istədim, professorun səsi məni özümə gətirdi.

– Keç əyləş, Balaca.

Oturmadan əvvəl dönüb Əzizəyə baxdım. Onun rəngi kül kimi idi.

Sualları təzədən oxudum. Birinci sual: “Şekspir və onun “Maqbet” əsəri”. “Maqbet”... Hər sətrini əzbər bildiyim əsər. Vaxtı ilə bu auditoriyada, həmin bu professorun qarşısında haqqında məruzə etdiyim əsər. Maraqlı idi, görəsən, bu sual təsadüfənmi mənə düşmüdü, yoxsa professor kömək

əlini uzatmışdı? Qələmi götürdüm. Düşündüklərimi qeydə almaq istədim. Surətlər, nəhəng, ehtiraslı xarakterlər, Şekspirə məxsus olan hikmətli və vahiməli səhnələr gözüm önündə canlandı. Monoloqlar qulağında səsləndi. Mənə elə gəldi ki, imtahan vermirəm. Nə müharibə olub, nə də mən dörd il vuruşmuşam. Biz institutda oxuyuruq, ikinci kursdayıq. Dünya ədəbiyyatından referatlar yazıb məruzə edirik...

Professor o zaman Şekspsi seçmişdi. O, kursumuzda oxuyan, az-çox özünü tanımış, boyca iri, pərli-budaqlı tələbələrə müəhəzirə bölüsdürərkən mən lap qabaqda oturmuşdum. Fikrimdən "Hamlet" keçirdi. Lakin onu öz zəkası və hazircavablığı ilə hamımızı heyran qoyan Abbas götürdü, "Otello"nu Tapdıq, "Kral Lir"i Rəşada verdilər. Əlimi qaldırır, tez-tez "mən", "mən" deyirdim. Ancaq professor məni ya görmür, ya da görməməzliyə salırdı. Bütün mövzuların əldən çıxacağını gördükdə dözmədim. Ayağa durub cir səslə "bəs mən?" - deyə qışqırdım. Auditoriyada oturan yüz əlli nəfərin hamısı qəhqəhə çəkdi. Amfiteatrı xatırladan pilləli auditoriyanın önündə, yoldaşlarımın və müəllimimin qarşısında bacarıqsız bir aktyor kimi dayanıb gözümü döydüm.

Professor duruxdu. Diqqətlə, gözlərini yayındırmadan üzümə baxdı. Onun dodaqlarındaki gülüş məni sarsıtdı. Deyəsən, professor mənə istehza edirdi. Otaq başıma hərləndi.

- Balaca, sən də məruzə etmək istəyirsən?
- İstəyirəm.

Bu dəfə səsim daha inamlı cingildədi. Professor azacıq fikrə getdi. Hiss etdim ki, mənə etibar etmir. İnanmirdi ki, götürdüyüm mövzunun öhdəsindən gələ biləm. O da, başqa müəllimlər də, elə sinif yoldaşlarım da kursumuzda hamidan balaca olan Məcidlə mənə inanmirdilar. Bizə uşaqlıq kimi baxırdılar. Tənəffüslerdə qızlar başımızı siğallayırdı, az qalırdılar ki, əlimizə konfet verib üzümüzdən öpsünlər. Əslində, zarafata salıb öpənlər də olurdu. Yoldaşlarımın belə hərəkətləri mənə daha çox pis təsir edirdi. Ona görə

tənəffüs zamanı tənha gəzir, dalğınlığı daha da artırmaq üçün dənəsini 25 qəpiyə alıdığım uzun "Koroğlu" papirosunu tüstüldər və əlimi qoynumda çar pazlayıb tüstü-duman içində dayanır, professorun dediyi kimi, "Bayronvari görkəm" alırdım. Bizə gülənlər də olurdu, acıqlananlar da. Hətta bir dəfə sinif qızlarımızdan Tükəzbanla Zeynəb gözlənilmədən üstümü kəsib papirosu əlimdən aldılar, özümü də əməlli-başlı danladılar ki, bir də papiros çəkməyim. Mən istəyirdim ki, əməlli-başlı student olduğumu, artıq böyüdüyüm həmiya sübut edəm. Xüssən qızlardan birinə, mənimlə yanaşı oturan, dərs zamanı dəftərlərimə cürbəcür sözlər yazan, çox vaxt mühazirəni yazmağa mane olan, sonra yataqxanada gecə yarıyacan oturub mənimlə özünün də dəftərinə həmin mövzunu köçürdən, gah kədərlənib iri gözləri yaşıran, gah da şitənib məni cılndləndirən, hirsləndiyimi gördükdə isə burun pərləri səyriyə-səyriyə uğunub keçinən qızı bildirmək istəyirdim ki, mənim də qəlbim, qürurum var, aşıqlar demişkən, "sinəm qəm dəryasıdır", onu sizildatma.

- "Maqbet"i götürürsənmi?
- Götürürəm.
- Amma yaxşı hazırlaş ha, Balaca.

O ili qış tətilinə getmədim. "Maqbet"i dönə-dönə oxudum. "Hamlet"i, "Otello"nu, "Kral Lir"i vərəq-vərəq elədim. Rusca pis bilsəm də, "Şekspir" haqqında yazılanları tapıb birtəhər tərcümə etdim. Yazdım, pozdum, yataqxanada qalandı öz-özümə danışdım, gah Maqbet oldum, gah Maqduffa çevrildim. Gah Hamletin monoloqunu artist Abbas Mirzə Şərifzadə kimi deməyə çalışıb, Maqbetlə əlaqələndirmək istədim. Ömrümədə ilk dəfə arxivə gedib qəzetləri vərəqlədim. Maqbet rolunda çıxış edən aktyorların oyunları haqqındaki məqalələri oxudum. Hər şeyi anlamağa, gah ziddiyyətli, gah da hikmətli və fəlsəfi mühakimələr yürüdən Şeksprin nələr düşündüyünü aydınlaşdırmağa çalışdım. Ancaq hiss edirdim ki, professor mənə əhəmiyyət vermir. Məruzə payladığı başqa yoldaşlarımı çağırır, onlara

göstərişlər verir, kitablar tapşırır, referatları oxuyub təshihlər edirdi. Məni görəndə isə gülümsünür, "Necəsən, Balaca, hazırlaş", – deyib yanından laqeydcəsinə ötürdü.

Məruzələr başlandı. Hamıdan çox qorx-
duğum Abbas düz dörd saat danişdi. Sözün
düzü, o, məni bir azca məyus etdi. Fikirləri
gözəl və dərin olsa da, nitqi səlis deyildi.
Ürəyimdə uşaqlıq sevinci oyandı. Abbasi
da ötmək, hamını arxada qoyub birinci
yer tutmaq həvəsi qəlbimə hakim kəsildi.
Təsəvvürümüzdə canlandırdım ki, tribunaya
qalxan kimi heç kimi saymadan, əvvəlcə
natiqlər kimi sakitcə sözə başlayacam.
Sonra səsimi qaldırıb monoloqları deyəcəm,
artistlər kimi oyun açacam, lap ən yaxşı
mühazirə oxuyan professorun özünü də
məftun edəcəm. Hamiya göstərəcəyəm ki,
balaca hesab etdiyiniz bu adam özünə görə
deyil.

Professor tənəffüs də məni yanına çağırıldı.
Yorulmuş və könülsüz halda dilləndi:

– Balaca, tənəffüs dən sonra Abbasın
məruzəsini yekunlaşdıracam. Yarım saat
vaxtimız qalacaq. Sənə söz verəcəm. Məru-
zəni edə bilərsənmi?

– Yox.
– Niyə, hazır deyilsən?
– Hazırıam, ancaq mənə də dörd saat
verin.

Professorun qaşları çatıldı. Yenə dodaqlarında məni qorxudan təbəssüm oynadı.
Heç nə demədən uzaqlaşdı. Arada bir-iki
dəfə dönüb geriyə baxdı. Tənəffüs dən sonra
özü danişdi. Mənim məruzəm sonraya qaldı.

Müharibə təhlükəsi var idi. Bəzən
gözlənilmədən şəhərin işığı söñür, maşınlar,
tramvaylar belə işıqsız işləyirdilər. Məktəb-
lərin, institutların pəncərələri isə qara, qalın
kağızlarla örtülür, çox vaxt mühazirələrə
əleyhqazda qulaq asmalı olurduq. Bəzən
bizə əvvəlcədən xəbərdarlıq edilir, əley-
hqazla gəlmək məsləhət görüldür. Bax
belə günlərin birində, indi bilet çəkib
fikirləşdiyimiz həmin bu auditoriyada
məruzə etmək üçün professor mənə dörd
saat vaxt verdi.

Kürsüyə qalxanda gözüm heç nə görmədi.
Auditoriyada oturanlar dumana büründü.
Elə bil tavan aşağı endi, döşəmə böyrü üstə
çökdü. Yixilmamaq üçün xitabət kürsüsünün
yanlarından yapışdım. Sükutdan qulaqlarım
güyüldədi. Nə qədər çalışdım da, ağızımı
açıb ilk sözü deyə bilmədim. Udquna da
bilmədim. Elə bu vaxt professorun mənə
zillənmiş gözlərini gördüm. Bilmirəm, lam-
panın işığı idi, yoxsa müəllimin gözlərinin
ziyasi idi, onu başa düşdüm ki, bu işiq
mənə tuşlanıb. Özü də dərinliklərdən baş
alıb gəlir və elə bil hər şeyi aydınlaşdırmaq
istəyir. Bu bir cüt ziya zolağı zehnimə iş-
lədi, fikrimin dumanlarını yardı, hər şey
birdən-birə tutulduğu kimi, birdən-birə də
aydınlaşdı. Mən ilk cümləmi dedim. Elə ilk
kəlmədən də dinləyiciləri ələ aldım. Onlara
hakim kəsildiyimi hiss etdiyimdən getdikcə
sərbəstləşdim.

Birdən işqlar söndü. Hamı diksinib ah
çekdi. Mən bir səsi aydınca eşitdim:

– Can, can, ay Rəhman. Biy ciyəriniz
yansın, işığı niyə söndürdürlər?

Elə bil mənə də bu lazımdı. Dayanmadım.
Qaranlıqda daha ehtirasla danişdım. Profes-
sor qəzetə bükülü papiros qutusunu açdı.
İçindən kibrıt çıxardıb yandırdı. Qarşımızdakı
kağızlara yaxın tutdu ki, arada çəşmamaq
üçün dönüb baxım. Ancaq mən hər şeyi
çoxdan əzbərlədiyim dən ona əhəmiyyət
vermədim. Fasiləsiz, tənəffüssüz, hava həyə-
canı qurtarıb işqlar yanana qədər danişdım.
Sözümü qurtaranda gördüm ki, auditoriya
ağzınacan doludur. Ayaq üstə dayananlar
da var. Başa düşdüm ki, başqa kursun
uşaqları da sakitcə içəri doluşublar. Mənə
əl də caldilar. Bax onda professor ayağa
durdu. Gözləmədiyim halda məni qucaqladı,
"afərin, Balaca" dedi. Yoldaşlarım qalxıb bir
səslə "Balaca", "Balaca" deyə qışkırdılar. O
gündən adım Balaca qaldı...

Aradan altı illik bir fasılə keçəndən sonra
yenə həmin auditoriyada oturmuşdum.
Nə üçün gəldiyim, suallara cavab verməli
olduğum yadımdan çıxmışdım. Mənə elə gəlirdi
ki, ortaboy, tökməbədən Abbas kürsüdədir.

Səsi qulağında canlanır: "Ölüm, ya olum. Budur məsələ". Görəsən, o indi haradadır? Biz axırıncı kursda olanda yenicə evlənmişdi. Müharibə qəflətən başlayanda, bizi orduya çağıranda o yenə gülə-gülə, zarafat edəedə dostlarından ayrılmışdı. Görəsən, deyilənlər doğrudurmu? Doğrudanmı Abbas cəbhədə həlak olmuşdur? Onun səsi yenidən qulağında səsləndi: "Ölüm, ya olum. Budur məsələ". Ölüm, ya olum! Bəs Rəşad hanı? Nə üçün bəs beşcə gün dözmədi? Axi eşitdiyimə görə, Berlin alınanda sağ imiş. Özü də Berlinin özünə çatmış. Mənim balaca dostum Məcidin barmaqları adam öldürmək üçün yaranmamışdı. Müharibə başlayanda axırıncı yadigar olaraq qoşa şəkil çəkdirdiyim. Əhməddən görəsən nə xəbər var?

Suallar beynimi dumanlandırdı. Mənə elə gəldi ki, nahaq yerə özümü yoruram. Onlar hamısı auditoriyadadır. Bu saat ayağa duracam, səhnəyə çıxıb danışacam. İşıqlar sönəcək, kimsə içini çəkəcək, "ciyəri yanmışlar, işığı niyə söndürdülər" deyəcək. Mən dayanmayacam, danışacam, artistlik edəcəm...

Çiynamın bir əl toxunu. Diksindim. Hər şey yoxa çıxdı. Yanımda oturanların sıfəti silindi. Əzizənin piçiltili səsini eşitdim:

– Soldat, sualları bilirsənmi?

Köksümü ötürüb üzünə baxdım. Məni yoldaşlarımdan, ilk gəncliyimdən ayırdığına yaman hirslenmişdim.

– İkisini bilirəm, birini yox.

– Nəyi?

Əzizə yaxınlaşdı. Arxa cərgədə düz kürəyimin dalında oturdu. Əyilib az qala ağızını qulağıma yapışdırıldı. Nəyi isə izah elədi, rəqəmləri dedi. İşarə ilə anlatdım ki, çox sağ ol, nahaq zəhmət çəkmə, heç nə yadıma düşmür. O daha da həyəcanlandı. Səsini bir az da ucaltdı. Yarı əsəbi, yarı təlaşlı halda mövzunu yenidən izaha başladı.

Professor ayağa durub ehmal addımlarla Əzizəyə yaxınlaşdı. Mən xəcalətimdən, həm də sualın birini bilmədiyimdən özümü itirmişdim. Professorun məzəmmət dolu səsi elə bil məni qılınca kimi doğradı:

- Əzizə, nə edirsən, axı siz rəqibsiniz?
- Bilirəm.
- Bəs nə üçün ona kömək edirsən?
- Nə olar?
- Axı yerimiz bircədir.
- Neynək?
- Qəribəsən.
- Mən yox, dünyanın işi qəribədir. Axı o, cəbhədən gəlib.

Professorun üzünü görməsəm də, Əzizəyə necə baxdığını hiss edirdim. O, mənim də başımın üstündə dayandı, yazılarımı baxdı və heç nə demədən keçib yerində oturdu.

Ciynamın üstündən qabağıma bir kağız düşdü. Tərpənmədim. Əzizə kürəyimi dürtmələyib başa saldı ki, götürüm. Götürdüm. Açıdım. Əzizə bilmədiyim sualın cavabını aydın və səliqə ilə yazmışdı. İlk cümləni oxuyan kimi unudulmuş hadisələr yadına düşdü, əsərdəki surətlər gözüm önündə canlandı. Belə gözəl bildiyim bir mövzunu unutduğuma görə özümə acığım tutdu. Həm də gülümsündüm ki, deyəsən, yaşa doluram, hafızəm mənə xəyanət edir.

Birinci mən cavab verdim. İki sualı danışdım. Hiss etdim ki, cavabından razı qalıblar. Xüsusən professor, Əzizə də gülümsünürdü.

- Keç üçüncü suala.
- Duruxdum. Ovcumdağı kağızı sıxdım.
- Üçüncü suala cavab vermək istəmirəm.
- Bilmirsən?
- Bilirəm.
- Bəs nə üçün danışmırsan?
- Çünkü öz zəhmətim deyil. Əzizənin yazdığınıñdan öyrənmişəm.

– Yaxşı fikirləş.

– Fikirləşmişəm.

Ayağa durdum. İmtahan götürənlərin təəccübü baxışları altında keçib arxada əyləşdim.

Əzizə yerindən ləng tərpəndi. Ancaq ayağa duran kimi özünəməxsus ləngərli və qəti addımlarla irəli yeridi. Oturmadi. Təklif gözləmədən cavab verməyə başladı. Cavabının dəqiqliyindən daha çox onun səsinin ahəngi, dilinin zənginliyi, fikrini ifadə edərkən çətinlik çəkmədən, duruxmadan ən

gözəl, ən zərif və ən obrazlı ifadələr tapması məni valeh edirdi. Onun cavabları elə bil hamını ovsunlamışdı. Heç kəs tərpənmir, əlavə sual vermirdi. Çünkü Əzizə bütün məsələləri əlavələrlə birlikdə izah edirdi. O, birinci sualı qurtardı, dayanmadan ikincisini keçdi, sonra nəfəsini dərib susdu. Bileti sakitcə stolun üstünə qoysdu.

– Bəs üçüncü sual?

Əzizə başını aşağı saldı. Onun qarabugdayı çöhrəsi qızardı.

– Bilmirəm.

Deyəsən, yerimdən dik atılıb qışqırmışdım. Çünkü hamının diksindiyini gördüm. Əzizə dabanı üstə fırlanıb tərs-tərs üzümə baxdı.

– Özümün dilim var.

İçəridə otura bilmədim. Stulları kənara itələdim. İri addımlarla, icazəsiz, nəzakət qaydalarını unudaraq qapını çırpıb bayıra çıxdım. Şinelimin cibini eşələdim. Bir papirosluq maxorka tapıb qəzeti lülələdim, birnəfəsə eşməni sümürüb yarıya çatdırıldım. Dumana büründüm. Heç kəs, heç nə gözümə görünmürdü. Qəfəsə salınmış vəhşi kimi vurnuxur, çəkmələrimin dabanını yerə döyürdüm.

Qapı açıldı. Əvvəlcə professor, sonra da başqa müəllimlər otaqdan çıxdılar. Papiroso yerə atıb dabanımla əzdim. Ömrümdə ilk dəfə professorun təbəssümlü baxışlarından gözümü yayındırdım və qapımı açıb hirsə içəri girdim. Əzizə oturmuşdu.

– Mənə mərhəmət lazıim deyil.

O dinmədi, ayağa durdu. Sifəti tutulmuşdu. Elə bil heç əvvəlki şiltaq qız deyildi. Yanımdan keçərkən dayandı. Onun dəcəl və oynaq gözləri dəniz kimi lal, lakin təlatümlü idi. Bu təlatüm dərinliklərdə olduğundan zahirən sakit görünən su qabarıqları elə bil qurğusun kimi ağırlaşış ləngərlənirdi. Mən bu baxışların dərinliyində balaca bir imkan tapan kimi püşkürüb hayqırmağa hazır olan bir insan qəzəbinin gizləndiyini duydum.

– Kobud.

Yanımdan yel kimi ötdü.

Çox düşündüm. Dənizin kənarında neçə

gündən bəri dərs oxuduğum dalda yerdə, hamının özündən kənardə oturubyenə qəzet süfrəmi açdım. Talonla aldığım qara çörəyi qabağıma qoyub fikirləşdim. O qəsdən belə edirdi. Məndən yüksək qiymət almamağa çalışırdı. İstəsəydi, bir günün içində bütün imtahanları verər, hamisindən əla alar və minnətsiz aspiranturaya qəbul olunardı. Əslində, onun imtahana hazırlaşmağa heç ehtiyacı yox idi. Birgə hazırlaşmaq istəməsi də mənə görə idi. Bəs nə üçün belə edirdi? Yoxsa bütün bunlar şiltaq bir şəhərli qızının oyunlarından başqa bir şey deyildi? Bəlkə, o, mənimlə pişik siçanla oynayan kimi oynayıb, axırıncı imtahanda özünü göstərəcəkdir? Yoxsa, doğrudan da, yazıçı gəlir, qadın mərhəməti ilə mənə yol açmaq istəyir? Əgər o, bir rəqib kimi var qüvvəsi ilə çarpışıb mənə qalib gəlsəydi, bir zərrə qədər də inciməzdim. Cəbhədə belə hal azmı olub? Azmı hücuma keçib müqavimətə rast gəlmış, hətta geri oturdulmuşduq? Ancaq mərhəmətə siğınmaq, kimdənsə sədəqə dilənmək və nəhayət, kiminsə halalca payını əlindən almaq kişilikdən deyildi. “Başqasının fəlakəti üzərində qurulan səadət əbədi ola bilməz!”. Bu sözləri bir az bundan əvvəl, imtahan verərkən özüm deməmişdimmi? Maqbetin faciəsinin fəlsəfi əsaslarını izah edərkən özüm bu nəticəyə gəlməmişdimmi? Professor da qəribə idi. İkimizə də “yaxşı” vermişdi. Axi o özü də gözəl başa düşürdü ki, Əzizə məndən güclü və hazırlıqlıdır! Elə bil nəfəsim darıxdı. Yaxamı açdım. İstədim papiroş eşəm, ancaq şinelimin cibi boş idi. “Bəlkə, çıxıb gedim, yolpulum var kən geri qayıdım? Sonra bilet almağa da bir şeyim olmayıacaq”. Bakıya gələndə bilet üçün ayırdığım pulu xərcləmişdim. Üç gün bundan əvvəl çörəyə verməli olmuşdum. Yaxşı ki, saatum var idi. Sözün düzü, onu satmağa əlim gəlmirdi. Yadigar idi. Uzun cəbhə yollarını birlikdə sona vurmuşduq. Mən onun çıqqıltılarda həm ölümümü gözləmişdim, həm səadətimi. Elə bilirdim onun çıqqıltısı dayansa, mənim ürək döyüntüm də dayanacaq. Ancaq o bircə dəfə

də çıqqıltısına ara vermedi. Mənimlə birlikdə Şərqi Prussiyada, Friş-Qaf körfəzində qələbəni qarşılıdı, yaylım atəşlərinin şahidi oldu. İndi ondan ayrılmaga məcbur idim. İki gün əvvəl ürəyim çırpına-çırpına dükana girdim, saatımı girov qoydum. Qolumdan açanda barmaqlarımın əsdiyini hiss etdim. Bayırda çıxanda xeyli dükandan aralana bilmədim, pəncərənin qarşısında dayanıb oğrunca saatıma baxdım, dükançının onu stolun siyirməsinə qoyduğunu gördükdən sonra sakitləşdim. Arxayın idim. Çünkü onun yerini bilirdim. Saatim başqasının əlinə düşməmişdi.

Çörəyin qalığını qəzetə büküb cibimə qoydum. İndi yadıma düşdü ki, köhnə məktəb və cəbhə yoldaşım Vahid məni yataqxanada gözləyir. İki gün bundan əvvəl küçədə tapışmışdıq. Onu institutdan yarımcıq orduya aparmışdilar. Öyrəndim ki, yaralanandan sonra geri qayıtmış və yenidən oxumağa başlamışdır.

Əl çəkmədi. Məni zorla yataqxanaya apardı. "Bir çanaq əriştəm var, - dedi, - qurtarana qədər yeyəcəyik. Aspiranturaya qəbul olunana qədər də yanımda qalacaqsan. Mən komendant-zad tanımırıam. Əsgər çörəyi, əsgər şineli şərikli olar..."

... O biri imtahanlara girmək istəmirdim. Ancaq Əzizənin sözü yolumu kəsirdi. "Məndən qoçan adamlardan xoşum gəlmir. İllah da kişilərdən". Professor da məni məzəmmətləyirdi, Vahid də danlayırdı. Əzizə də ki elə bil qanlı bıçaq olmuşdu. Həmişə də məni qabağa salırdı. Elə professor da ona tərəf dururdu.

- Cəbhəni gərək əvvəl cəbhəçi yarsın. Qızları qabağa salmazlar ki?

İkinci imtahandan da, üçüncüdən də eyni qiymət alındıq. Bütün imtahanlarda hiss edirdim ki, Əzizə məndən sonra cavab verəndə çalışırkı ki, mənim səviyyəmdən yüksəyə qalxmasın. Cıdırda rəqibini ötmək istəməyən süvari kimi atının cilovunu çəkib sürətini azaldırdı.

Vəziyyətdən necə çıxacağımızı aydınlaşdırıa bilmirdim. Bilmirdim imtahanlar

qurtardıqdan sonra müəllimlərəmi, yoxsa Əzizəyəmi təşəkkür edim.

Əzizə mənə yaxınlaşdı. Əlimi sıxdı.

- Səndən incimirəm. Görünür, mühəribə əsəblərini də, özünü də, hissələrini də kobudlaşdırıb. Mənim sənə qarşı olan qayğı və nəvazışımın mahiyyətini də başa düşə bilmədin. Axi mən uşaq deyiləm. Dörd illik mühəribə biz qızları ən azı beş-on il qocaldıb. Axi mən qardaşımı itirmişəm. Heç bilirsənmi bacı üçün qardaş dərdi nə deməkdir? Bəlkə, mən səndən qardaşımın ətrini duymaq istəyirdim!

O, əlini üzünə tutdu, mən özümə gələnəcən bayırda çıxdı.

...Əmri divardan asmışdilar. "Hərbi xidməti nəzərə alınaraq... üstünlük verilsin".

Kağızı divardan qopardım. Ovcumda əzişdirib içəri keçdim. Aspirantura müdirinin gözləri iriləndi və yerindən qalxıb divara qıṣıldı.

- Əmri dəyişdirin!

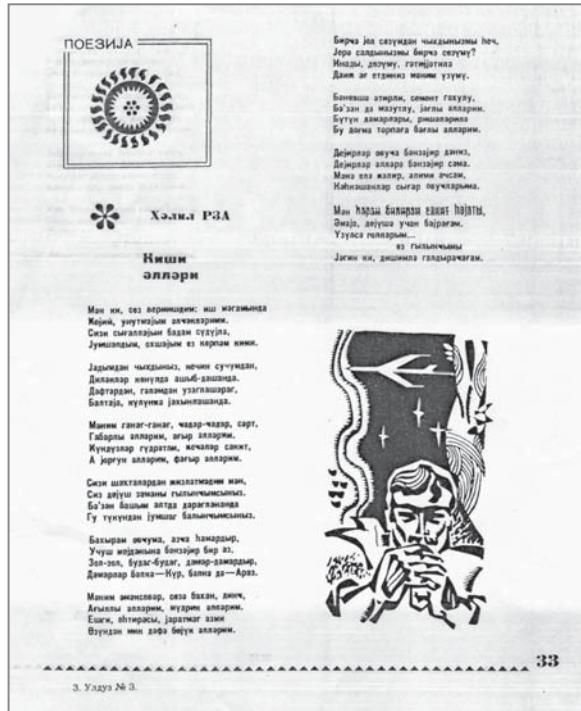
- Nə üçün? Biz ki sənə üstünlük vermişik.

- Mənə üstünlük yox, vicdan və ədalət lazımdır.

Ovcumda əzişdiriyim kağızı stolun üstünə atdım. Qapını çırpıb çıxdım. Bir də gözümü açanda gördüm ki, evdəyəm. Bakıdan birbaş kəndə gəlmişəm.

On gündən sonra atamlı məsləhətləşib başqa rayona təyinat almaq üçün Bakıya, nazirliyə getməyə hazırlaşdığım zaman bir teleqram aldım. "Professor üç gündür səni axtarır. Əlavə yer alıb, ikimizi də qəbul ediblər. Təcili gəl. Gözləyirik. SƏNİN RƏQİBİN".

"Ulduz" №12 (Səh.1-12)-1973

3. Ulduz № 3.

Xəlil RZA

KİŞİ ƏLLƏRİ

Mən ki söz vermişdim: iş məqamında
Geyim, unutmayım əlcəklərimi.
Sizi siğallayım badam südüylə,
Yumşaldım, oxşayım öz körpəm kimi.

Yadımdan çıxdınız, keçin suçumdan,
Diləklər könüldə aşib-daşanda.
Dəftərdən, qələmdən uzaqlaşaraq,
Baltayla, külünglə yaxınlaşanda.

Mənim qanaq-qanaq, cedar-cadar, sərt,
Qabarlı əllərim, ağır əllərim.
Gündüzlər qüdrətli, gecələr sakit,
A yorğun əllərim, fağır əllərim.

Sizi şaxtalardan gizlətmədim mən,
Siz döyüş zamanı qılincımsınız.
Bəzən başım altda daraqlananda
Qu tükündən yumşaq balıncımsınız.

Baxıram ovcuma, azca hamardır,
Uçuş meydanına bənzəyir bir az.
Zol-zol, budaq-budaq, damar-damardır,
Damarlar bəlkə – Kür, bəlkə də – Araz.

Mənim əməksevər, sözə baxan, dinc,
Ağılı əllərim, müdrik əllərim.
Eşqi, ehtirası, yaratmaq əzmi
Özündən min dəfə böyük əllərim.

Bircə yol sözümdən çıxdınızmı heç,
Yerə saldınızmı bircə sözümü?
İnadı, dözümü, qətiyyətilə
Daim aq etdiniz mənim üzümü.

Bənövşə ətirli, çəmən qoxulu,
Bəzən də mazutlu, yağlı əllərim.
Bütün damarları, rişələrilə
Bu doğma torpağa bağlı əllərim.

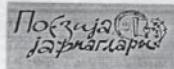
Deyirlər ovuca bənzəyir dəniz,
Deyirlər əllərə bənzəyir səma,
Mənə elə gəlir, əlimi açsam,
Kəhkəşənlar sığar ovuclarıma.

Mən haram bilirəm sakit həyatı,
Əməyə, döyüşə uçan bayraqam.
Üzülsə qollarım...

Öz qılincımı
Yəqin ki, dişimlə qaldıracağam.

"Ulduz" №3 (Səh.33)-1974

ЗАДИМХАН
ДАГУБОВ

ЧЧ ТЕЛЛИ
ДУРНА

Севимли шанризмиз Осман Саръвали из салынъ маши-
нур Ираг шанри Эбдулла-
тиф Бандарглуна надија
вермишдир.

Доступуның нағызы баланы шіндерид.
Төртпен үш жаңа аяту, ал сазым.
Сон касарлар, һоядан миң варал алемін,
Сасын Сабак жаңа яетір, ал сазым.
Мектеп ғұрадынан сан дост аллара,
Дүйнешін ұрадыма котир, ал сазым.
Бу үзләк сафарда үттілар сана,
Негізде ауындауда көтір, ал сазым.
Алайда ғалып көзін көтір, ал сазым.
Мұгдаңас мазыр әндарды чүтті.
Бар зорчук таңдағын көтір, ал сазым.
Мамын салынмын, мамын сезүні
Балдағы Фузулыңа жаңа яетір, ал сазым.
Гаражын үзілдеме гаражының башымы,
Карманын үзілдеме өтпелан синник.
Алайда ғалып көзін көтір, ал сазым.
Она үштікшінде салынды синник.
Денес алмады-жадын, жадын-тартыны
Елдээ жаңа түлән жаңа жарыны.
Лягын жаңадын төртпен үстүннен.

54

Zəlimxan YAQUBOV

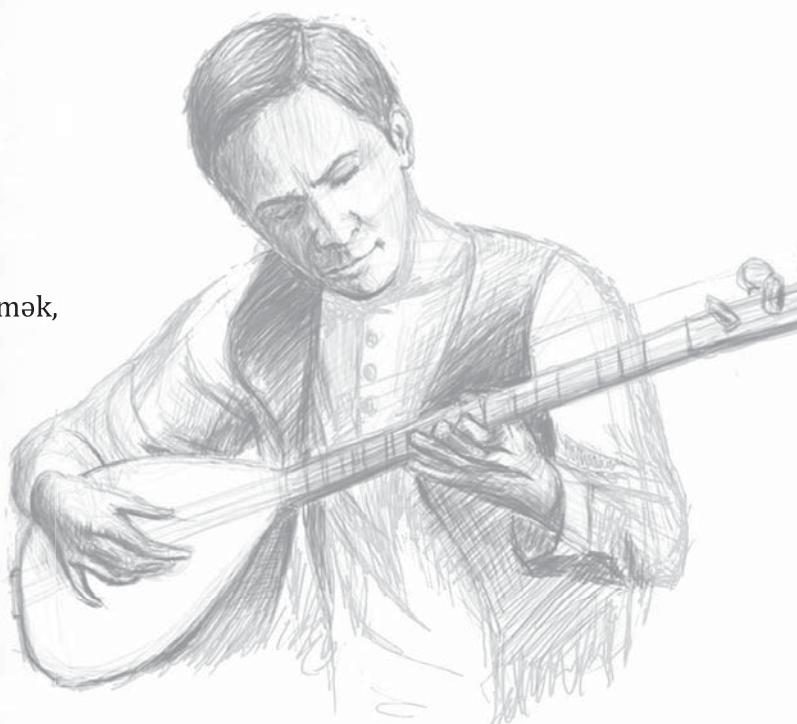
ÜÇ TELLİ DURNA

Sevimli şairimiz Osman Sarıvəlli öz sazını məşhur İraq şairi Əbdüllətif Bəndəroğluna hədiyyə vermişdir.

Dostluğun nəğməsi baldan şirindir,
Tellər bu eşq ilə ötür, ay sazım.
Sən varsan, həyatda mən varam, demək,
Səsimi hər yana yetir, ay sazım.
Göstər qüdrətini sən dost ellərə,
Dünyani yurduma gətir, ay sazım.
Bu uzaq səfərdə uğurlar sənə,
Həsrəti dünyadan itir, ay sazım.
Orda – qurbət eldə şairim yatır,
Müqəddəs məzarı ziyarət üçün
Bir ovuc torpaq da götür, ay sazım.
Mənim salamımı, mənim sözümü
Babam Füzəliyə yetir, ay sazım.
Qarşına çıxacaq qardaşım, bacım,
Bilirəm, üzündən öpəcək sənin.

Bir azad ölkənin karışıcı kimi
Yoluna gül-çiçək səpəcək sənin.
Dolan addım-addım, gəz qarış-qarış
Evvəz durna teli yiğan yerləri.
Yağış əvəzinə torpaq üstünə
Xurma yarpaqları yağan yerləri.
Nəğməsiz keçməsin həyatın sənin,
Axsın ürəklərə bayatın sənin.
Saz köynəkdən çıxsa, el yasdan çıxan
Danış, telli sazım, özümdən danış.
Aləmi yandırıb, özü yanmayıb,
Quru taxtadakı dözümdən danış.
Qurbani ömürlü, Şəmşir nəfəslı,
Ələsgər kamallı sözümdən danış.
Sən dilə gələndə tək insan deyil,
Göy də qulaq asar, yer də dinləyər.
Həzin havalardan doymaz ürəklər,
Min dəfə dinləyən bir də dinləyər.
Qoy coşsun sinəmdə coşduğu kimi,
Dərdi könüllərdən iraq eyləsin.
Hər şirin sözünü Azərbaycanın
Sevən ürəklərə çıraq eyləsin.

"Ulduz" №4 (Səh.59)-1974

ÜZEYİR HACIBƏYOV HAQQINDA SÖZ

90 il bundan qabaq Qarabağın Ağcabədi kəndində mirzə ailəsində bir uşaq dünyaya gəldi və onun böyük, parlaq həyatı xalqımızın mədəniyyət tarixinin ən işıqlı səhifələrindən biri oldu. Zaman ən ədalətli münsif kimi Üzeyir Hacıbəyovun adını xalqımızın klassikləri, mədəniyyətimizin yaradıcıları, yeni tərəqqi və inkişaf yollarının mübarizləri sırasına yazdı.

Böyük bəstəkarın parlaq, fitri istedadının erkən üzə çıxmasına, çiçəklənməsinə, ciddi ictimai istiqamət almasına bir çox amillərin təsiri olmuşdur. Uşaq çağları qoynunda boy atlığı doğma yurdun zəngin musiqi folkloru, "Zaqafqaziya konservatoriyası" adlandırılaraq Şuşanın - musiqi "ulduz"ları ilə coxdan şöhrətlənən, gözəl musiqi ənənələri olan bu şəhərin qaynar mühiti böyük bəstəkarın yaradıcılığına təsirsiz qalmamışdır. Hər hansı bir melodiyanın bəstəkarın qələmindən çıxdığını, yaxud xalqdanmı eşidib yazdığını mahir müsiqilşünasların belə ayırd etməkdə çətinlik çəkməsinin və onun unudulmaz

əsərlərinin xalq sənətilə bağlılığının kökünü də burada aramaq lazımdır. Böyük sənətkarın Azərbaycan musiqisinin şifahi ənənələrini, almaz kimi cilalanıb gəlmış muğamın ulu, müdrik qanunlarını mükəmməl bilməyi də bununla izah olunmalıdır.

O, musiqi yaradıcılığını bu möhkəm təməl üzərində ucaltmışdır. Ü.Hacıbəyovun xalqla üzvi əlaqəsində onu antik dövrün əfsanəvi qəhrəmanı, öz xalqına, ana torpağa bağlılığı ilə güclü, basılmaz Anteyə bənzədən hansı bir cəhətsə var. Bəstəkarın nailiyyətlərini təkcə melosla məhdudlaşdırmaq onun yaradıcılığının geniş, əlvən mənzərəsini görməyə mane olardı. Ü.Hacıbəyov istedadlı, dünyagörüşlü, çoxcəhətli idi, zəngin idi. O hələ məktəb yaşlarından dünya musiqi sənəti lə tanış idi.

Bunlarla yanaşı, gənc Hacıbəyovun istedadının cilalanmasında başqa amillərin də rolü olmuşdur. Çaykovski, Motsart, Verdi, Rimski-Korsakov, Şubert, Rossini kimi bəstəkarların çoxcəhətli gözəl sənəti hələ Üzeyiri gəncliyində heyran etmiş, ondan ötrü ilhamlı sənət, yüksək bədii sənətkarlıq nümunəsinə çevrilmişdir. O həm də əsrin əvvəllərində bitirdiyi Zaqqafqaziya Müəllimlər Seminariyası tələbələri arasında yayılan azadlıq və beynəlmiləlcilik ruhu ilə tərbiyələnmişdir. Rusiyada 1905 və 1917-ci illərdəki proletar inqilablarının oyadıcı, coşqun və gərgin dövründə Azərbaycanın mütərəqqi yaradıcı ziyalılarını həyəcanlandıran inqilabi demokratik və milli-azadlıq ideyaları da ona çox ciddi təsir etmişdir.

Bütün həqiqi istedadlılar kimi, Üzeyir Hacıbəyovda da dövrün, zamanın nəbzini tutmaq qabiliyyəti vardı. Təəccüblü deyil ki, öz ilk operasını (Yaxın Şərq xalqları musiqi mədəniyyəti tarixində ilk milli opera) yaratmaq ideyası məhz 1907-ci ildə doğulmuşdu. Bu da təsadüfi deyil ki, əsərin süjetini Füzulinin ölməz poeması, musiqi dramaturgiyasını isə əsrlərlə cılıalanıb gəlmiş muğamların müxtəlif obrazlı birləşmələri üzərində quran Hacıbəyov "Leyli və Məcnun"da tufangabağı ictimai bir

atmosferdə insan şəxsiyyətinin azadlığı ideyasını vəsf etmişdir.

1908-ci il yanvarın 25-də "Leyli və Məcnun"un ilk tamaşası oldu. Bir dəstə həvəskar aktyorun ifasında bu opera bütün Azərbaycan tamaşaçılarının qəlbini fəth etdi, bəstəkarın bu poetik əsəri onlarda qabaqcıl sənətin yeni formalarına maraq oydadı. Bununla da Azərbaycan musiqi teatrının əsası qoyuldu. Ümumiyyətlə, bu həm də professional Azərbaycan bəstəkarlıq sənətinin başlangıcı idi.

Musiqi yaradıcılığında Üzeyir Hacıbəyovun ilk tarixi addımının təkcə əlverişli amillərlə bağlılığını iddia etmək ciddi səhv olardı.

Bir sənətkar kimi, cəmiyyətin qabaqcıl hissəsinin ruporu olan bir şəxsiyyət kimi yetişdiyi ağır, çətin bir zəmanədə o, çox böyük maneələrlə qarşılaşmışdır.

Çar Rusiyasının ucqar guşələrindən birində əməkçi kütlələrin mədəni inkişafını süni yollarla ləngidən hakim dairələrin siyaseti, Azərbaycan incəsənətinin fərdi, "Şərq inkişaf yolu ilə" getməli olduğunu iddia edən milli burjuaziyanın mürtəce əhval-ruhiyyəli dairələrinin geriliyi, cahilliyi, məhdudluğunu, mühafizəkarlığı, sənəti qabaqcıl dünya musiqisindən, o cümlədən mütərəqqi ideyalarından tam təcrid edirdi. Bax elə buna görə də yenilik perspektivləri açan yollara çıxmaq Hacıbəyov üçün həm də aramsız mübarizənin başlangıcı oldu.

Artıq əsrin əvvəllərində yazdığı ilk şən, oynaq musiqili komediyaları onun bu mübarizəyə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulandan xeyli əvvəl qoşulduğunu göstərir. Ən yaxşı musiqili komediyası - "Arşın mal alan" bu janrin ən populyar əsərlərindən biri oldu. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, bu əsər dünyanın 30-dan artıq ölkəsində tamaşaşa qoyulub, bir neçə dəfə ekranlaşdırılıb. Komediyanın təsirli gülüşü inqilabdan əvvəlki həyatın qaranlıq və məhdud cəhətlərinə qarşı yönəldilib.

Qeyd etmək lazımdır ki, komediyalarının ədəbi mətnini də o özü yazdı. Hacıbəyov, ümumiyyətlə, maraq dairəsi, istedadının hərtərəfliliyi ilə heyrət doğurur. O, parlaq

publisist kimi məşhur yəziçi, "Molla Nəsrəddin" satirik jurnalının redaktoru Cəlil Məmmədquluzadənin realist ənənələrini davam etdirmiş, köhnə dünyadan nümayəndələrini ifşa edən bir sıra maraqlı felyetonlar yaratmışdır. Hacıbəyov həmçinin xalq kütlələrinə bilik, mədəniyyət işığı yetirən maarifçi pedaqoq idi. Onun hərtərəfli fəaliyyətini səciyyələndirən maraqlı faktlardan ikisi: o, Azərbaycan ibtidai məktəbləri üçün hesab dərsliyi yaratmış, Qoqolun böyük ifşa gücü ilə seçilən "Şinel" əsərini doğma dilinə tərcümə etmişdir.

İctimai həyatın elə bir sahəsi yoxdur ki, Ü.Hacıbəyov orada iştirak etməsin, orada onun şəxsiyyətinin həllədici təsiri, həssas partiyalı prinsipiallığı hiss olunmasın, xalqın mənafeyinə xidmət edən ideyaların qələbəsi naminə böyük köməyi duyulmasın. Respublikamızda musiqi təhsilinin qurulması onun adı ilə bağlıdır. Azərbaycan Dövlət Konservatoriyanın onun adını daşıması təsadüfi deyil. Respublikanın yaradıcı qüvvələrini, o cümlədən cavanları, Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqında birləşdirmək də, notla çalan ilk Azərbaycan çalğı alətləri orkestri, yaxud çoxsəslə Azərbaycan xoru kimi prinsipcə yeni bədii-ifə kollektivlərinin yaradılması da, respublikada ilk musiqi elmi ocaqlarına rəhbərlik də onun adı ilə bağlıdır.

Bütün bunlarla yanaşı, Ü.Hacıbəyovun sovet incəsənəti - doğma xalqı qarşısında öz tarixi əhəmiyyətinə görə, sözün həqiqi mənasında, daha müstəsna xidməti vardır.

Bu da hər şeydən əvvəl onun ilhamla yaratdığı musiqidir. Hacıbəyov yüksək sənətkarlığını təkmilləşdirmək, ifadəli palitrasını zənginləşdirmək üçün yorulmadan çalışmışdır. Böyük bəstəkarın "Leyli və Məcnun"dan "Koroğlu"yacan keçdiyi və olsa olsa otuz ili əhatə edən yol - keçmişin opera janrinin tarixi inkişafına uyğun bir ölçü ilə yanaşılsısa, öz bədii nəticələrinə görə ən azı bir, yaxud iki yüzilliyyə, hətta İtaliya kimi bir ölkədə, deyək ki, Florensiya kameratası təcrübələrindən sonra Verdinin incilərinədək keçdiyi bir yola bərabər

olar. Təsadüfi deyil ki, "Koroğlu" operası Hacıbəyovun əsərlərinin ən əzəmətlisidir, Azərbaycan musiqi teatrının əsl incisidir. Xalqı vəsf edən bu musiqili qəhrəmanlıq epopeyası, ictimai problemlərlə aşılanmış bu opera eyni zamanda xalqa çox yaxın incəlirizmi ilə də fərqlənir.

"Koroğlu" operası haqlı olaraq nadir sovet operalarından sayılır, çoxmillətli sovet mədəniyyəti xəzinəsinin ən yaxşı yaradıcılıq nailiyyətləri arasında layiqli yer tutur.

Üzeyir Hacıbəyov ən müxtəlif janrlarda çoxlu əsərlər yaratmışdır. Bu musiqi əsərləri öz ideya dərinliyi, aktuallığı, melodiya gözəlliyi, son dərəcə sadəliyi və forma kamilliyyilə seçilir. Ən başlıcası budur ki, Ü.Hacıbəyovun yaradıcılığı Azərbaycan musiqisinin köhnə, donub qalmış bir çox ənənələrini dağıdan, "bunlara yenidən can verən" qüdrətli bir məktəbdır.

O, əsrlərlə istifadəsiz qalmış zəngin xalq musiqi yaradıcılığının tükənməz imkanlarını açıb aşkara çıxarmışdır.

Bu gün biz rəngarəng janrlarda yaradılan müasir Azərbaycan musiqisinin dünyanın bütün qitələrində dolaşlığı bir vaxtda sadə xalq melodiyasını ilk dəfə cəsarətlə xora gətirən, aşiq havası əsasında skripka, violonçel və fortepiano ansambl üçün əsər yazar, "Cəngi"nin qəhrəmanlıq ruhunu fortepiano pyesinə aşlayan, yaxud böyük Nizaminin şeirləri əsasında gözlə vokal miniatür-qəzəllər yaradan bir insanı məhəbbətlə anırıq. Biz həm də Üzeyir Hacıbəyovu xatırlayarkən onun parlaq istedadı, sənətkar uzaqqorənliyi və cəsarəti qarşısında minnətdarlıqla baş əyirik.

Üzeyir Hacıbəyovun Azərbaycan musiqisinin inkişafında əvəzedilməz xidmətlərindən biri xalqımızın musiqi-lad "sirlər"inə dərin elmi nüfuzudur ki, bu da musiqimizin qanuna uyğunluqlarını, milli spesifikasını, təbiətini anlamağa bir açar olmuşdur.

Ü. Hacıbəyovun bu gözəl nailiyyəti "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları" adlı son dərəcə kamil əsərində öz əksini tapmışdır. Bu əsər onu böyük nəzəriyyəçi-alim kimi

tanıtmış, respublikada müasir musiqi elminin bünövrəsini qoymuşdur.

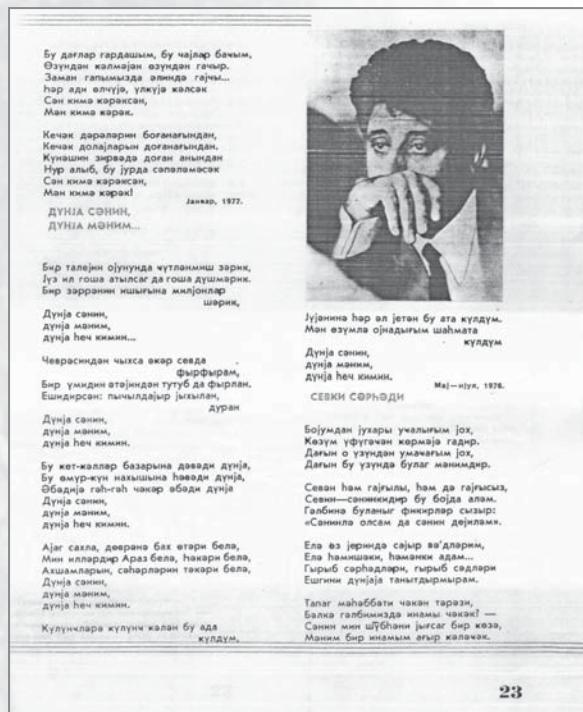
Ü.Hacıbəyovun bəstəkar kadrlarını təbiyə edib yetişdirməkdə də böyük əməyi vardır.

Biz – Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin yaşlı nəslini təmsil edən bəstəkarlar xalq musiqi yaradıcılığını Ü.Hacıbəyovdan öyrənmişik. Öz yetişdirmələrinin hər birinə xüsusi bir həssaslıqla yanaşmağı gözəl bacaran bu istedadlı pedaqqoq, mahir psixoloq, böyük insanın sinfində bizlərdən çıxumuz ürəyəyatan lirik xalq mahnlarının, muğamın cilalanmış quruluşu arxasında aydın bir sistem, estetik bir qayda-qanunla bərabər, məntiqi bir ardıcılığın, nizamın olduğunu öyrənmişik. Elə o zamanlar Ü.Hacıbəyovun özünün yaradıcılıq təcrübəsi, müəllimimizin dərin və müdrik fikirlərinin təsirilə milli bəstəkarlıq məktəbinin qaynağı kimi folklorun tükənməz imkanlarının hüdudsu zu luğu xüsusi bir qüvvə ilə qarşımızda açıldı...

Artıq otuz ilə yaxındır ki, kommunist kimi bütün istedadını Azərbaycan musiqisinin inkişafına həsr edən, onun çıçəklənməsinə zəmin yaradan, əsl xalq bəstəkarı, böyük alim və ictimai xadim, dost və müəllim Ü.Hacıbəyov aramızda yoxdur. Buna baxmayaraq, onu həmişə canlı sanır, bizimlə bir sırada addımlayan görürük. Çünkü ən azı dörd nəsildən ibarət Azərbaycan bəstəkarlarının qəlbində, onların xalq dəhasının böyük imkanlarına inamında, öz dirləyicilərilə müasir dildə danışmaq ehtiyacında, nailiyyətlərə arxayınlışmayıb, özündən daim narazılıq hissində, yeni obrazlar, yeni ifadə vasitəsi, yeni keyfiyyətli musiqi uğrunda qızgrün səyində Ü. Hacıbəyovun bir zərrəsi yaşayır.

Qara QARAYEV,
*Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri,
Lenin mükafatı laureati, SSRİ Xalq artisti*

"Ulduz" №12 (Səh.10-12)-1975

23

Məmməd ARAZ

İLHAMIM

Xudu Məmmədova

Yenə dağ döşündə dənələndi qar,
Yenə zirvələrin həsrətində qal,
Sel qopdu, dərəyə düşdü qalmaqal...
Bir ocaq başında bir isinməsək,
Sən kimə gərəksən,
Mən kimə gərək?!

Şimşek yelkəninə qosulub anlar,
Göy bizi yamanlar, yer bizi danlar.
Görüm ayılmaya gec ayılanlar...
Dolular qırımlı, daşlar döyənək...
Sən kimə gərəksən,
Mən kimə gərək?!

Bax donqar dəvənin səbət yükünə,
Bənzəyir içi boş şöhrət yükünə.
Ömür karvanının sənət yükünə
Bir-iki qeyrətli söz yükləməsək,
Sən kimə gərəksən,
Mən kimə gərək?!

Tarix – qayalarda yazı qalır mı?
Çoxu çoxdan itib, azı qalır mı?
Dağ öz duruşundan razı qalır mı?
Yalan-yarğanlara nağıl söyləsək,
Sən kimə gərəksən,
Mən kimə gərək?!

Bu dağlar qardaşım, bu çaylar bacım,
Özündən gəlməyən özündən qaçı.
Zaman qapımızda əlində qayçı...
Hər adı ölçüyə, ülgüyə gəlsək,
Sən kimə gərəksən,
Mən kimə gərək?!

Keçək dərələrin boğanağından,
Keçək dolayların doğanağından,
Günəşin zirvədə doğan anından
Nur alıb, bu yurda səpələməsək,
Sən kimə gərəksən,
Mən kimə gərək?!

"Ulduz" №5 (Səh.22-23)-1977

«Горбат» винаград. Оно же «чакчи», «демирчакчи», «гайдар», влаг на языке диконименование — дерево, из которого делают кадильни. Азербайджанские письменники вспоминают об этом дереве в рассказах об Ага-хане и его сыновьях. Ученые называют это дерево «Шуша-чакчи».

Шуша — город виноградников. Виноградные листья, ягоды, ветви, кора виноградника во всем мире известны как «шушинские». Шушинский же виноград — это не просто виноград, это виноград с историей, с легендами, с мифами, с азербайджанскими деревнями, Лялин, Калаш, Азизлы, Сабирабад, Касумлы, Гадрут, Шуша, Догукумадар. (С. Вургун.)

Гарабағын „Шур“у

{«Шур» ансамбльның жарнамасының 25 излиғи мұнасабтуда}

Бу салдана дарын түшүп, ал
башкорттар бер кынгылт жана
Сүйнөмдөн мөн көнүнде да даек
еди.

Сон күннөң Гарифбай та-
жиганынан кийин, олардын бері
шүттүн, анықталғанда, олардың бері
башкорттардың көзүнде да даек
еди зеңлө, 1952-жылда Атам
Жаңаевдин «Жарасылдар»
журналында олардың көзүнде
байр бир дарын да Сорап-
бай менен көзүнде да даек
еди турилген. 50 жылдан бер
ансамблдың чөмбөздөрүнүү
кулдарында, маданият сал-
ында, мактап тарафдарлардын
түшүнүүсүнүүнде да даек
еди мактап шараларында
башкорттардың көзүнде да даек
еди республикалык байыр
жылдарда болуп да даек
еди фестивальларда жылдын

показаны
истории
Месеб-
Ал-
аки[ст]а
шахрида
гизи
шахрира
Ал-
Фаризи
ми бе
зказири
јеткин
и адм
Театр
јасмы

показаны
"дада,
кусма
ном дж
и, са
один
на зажи
штур

54

QARABAĞIN “ŞUR”U (“Şur” ansamblının yaranmasının 25 illiyi münasibatılı)

"Qarabağ gözəldir. Onun keçilməz dağlarını, qayalarını, qalın və ayaq dəyməmiş meşələrini, dağ sellərini, şəfa bulaqlarını Azərbaycan şairləri öz şeirlərində az tərənnüm etməmişdir. Uca dağlar döşündə Şuşa şəhəri düşməşdür.

Şuşa şəhəri özünün gözəl təbiəti, yüksək, ahəngdar və poetik mədəniyyəti ilə şöhrət qazanmışdır. Şuşanı əbəs yerə musiqi və poeziyanın beşiyi adlandırmırlar. Demək oları ki, Azərbaycanın bütün məşhur oxuyanları və çalanları... Şuşada doğulmuşlar". (S.Vurğun).

Bu sözlərdə dərin məna, inkaredilməz bir həqiqət vardır. Bu ənənə indi də davam edir.

Son illərdə Qarabağda istedadlı müsiqi kollektivləri yetişmişdir, onlardan biri "Şur" ansamblıdır.

“Şur” ansamblı 25 il bundan əvvəl, 1952-ci ildə Ağdam şəhərində yaradılmışdır. Əvvəllər səkkiz musiqiçidən ibarət bir dərnək idi. Sonralar istedadlı gənclərin hesabına böyük 50 nəfərlik bir ansambla çevrildi. Yarandığı gündən Ağdam rayon-

nunun kənd klublarında, mədəniyyət evlərində, kolxoz tarlalarında çıxış edib mahnı və müğamların mahir ifaçısı kimi şöhrətlənibdir. 1954-1957-ci illər respublika bədii özfəaliyyət festivalında yüksək mükafata layiq görülüb. Nəhayət, 1960-cı ilin may ayında, Azərbaycanda Sovet hakimiyəti qurulmasının 40 illiyi şərəfinə Bakıda keçirilən respublika bədii özfəaliyyət baxışının yekun konsertində bu dərnək "Ağdam şəhər mədəniyyət evinin xalq çalğı alətləri ansamblı" adı ilə tanındı. Konsertdə ansambl çox çətin və mürəkkəb müğam sayılan "Çahargah"ı məharətlə ifa etmişdi. Ifaçılardan Qədir Rüstəmov, Paşa Əsədov, Abbas Yusifov, Sabir Abbasov və Cavanşir Hüseynov xüsusilə fərqlənmişdilər. O zaman ansamblın gözəl çıxışını və onun ifaçılıq mədəniyyətini yüksək qiymətləndirən "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti yazırırdı:

"Ağdamdan gəlmış musiqiçilər ansambının repertuarı ifaçılıq sənəti nöqteyi-nəzərindən xüsusilə fərqlənirdi.

Həmişəki çıxışlarından fərqli olaraq, ağdamlılar "Çahargah" müğamını ifa etmək üçün 5 nəfər müğənni səhnəyə çıxarmışdır. "Çahargah"ın hər rəngini, hər hissəsini bu beş nəfərdən biri ifa etdi. Bir-birindən incə və gözəl səsə malik ağdamlıların salondakılar tərəfindən hərarətlə qarşılanan bu çıxışı, Qarabağda Azərbaycan xalq müğamlarının yeni ümid verən ifaçlarının yetişməkdə olduğunu göstərirdi".

Bəs bu gözəl müsiqilər kollektivinin yaradıcısı və bədii rəhbəri kimdir? İstedadlı müsiqici Xosrov Fərəcov.

Xosrov Fərəcov Qarabağda 30-cu illərdə meydana çıxmış musiqiçilərdən biridir. Onun xəmiri, necə deyərlər, musiqi ilə yoğrulmuşdur. On beş yaşından tarzən kimi Qarabağda el şənliklərində, konsert salonlarında diniyicilərin zövqünü oxşamışdır. Gəncliyindən Qurban Pirimov, Səromon Seyranov, İsa Əliyev (Xosrovun dayısı), Hacı Məmmədov kimi məşhur tarzənlərlə durub-oturmuş, A.İonesyanın orkestrində çalmış, bir çox məclislərdə Seyid Susinski, İslam Abdullayev, Zülfü Adıgözəlov,

Xan Şuşinski, Əbülfət Əliyev kimi görkəmli xanəndələri müşayiət etmişdir.

Xosrov Fərəcov musiqi müəllimidir. O, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasını bitirmiş, uzun illər Üzeyir Hacıbəyov adına Ağdam Orta Musiqi Məktəbində şagirdlərə tar dərsi demiş, on beş ilə yaxındır ki, həmin məktəbin direktorudur.

Xosrov Fərəcov bəstəkar kimi də fəaliyyət göstərir, bir neçə mahni müəllifidir.

Xosrov Fərəcovun yaratdığı "Şur" ansamblı indiyədək respublikamızın bir sıra şəhərlərində, dörd dəfə Moskvada, Gürcüstan və Ermənistanda, Orta Asiyada saysız-hesabsız konsertlər vermişdir. Ansambl respublika özfəaliyyət baxışlarında, festivallarda dəfələrlə birincilik qazanmışdır. Kollektivin üzvləri 47 qızıl medal almışlar. Ağdam Orta Musiqi Məktəbinin yaranmasında da ansamblın böyük xidməti olmuşdur, hazırda ansamblın bir çox yetişdirmələri M.F.Axundov adına Dövlət Opera və Balet Teatrının, Dövlət Filarmoniyasının solistləridir.

"Şur" ansamblı orijinaldır, onun üzvləri istedada, geniş diapazona malik musiqiçilərdən, Qurban Pirimov demişkən, "hərarətli ürəyi, sənətdə öz sözü, öz payı olan, başqalarını yamsılamayan" ifaçılarından ibarətdir. "Şur" ansamblı başqalarından bir də ona görə fərqlənir ki, burda hər hansı muğamı bir neçə müğənni ifa edir. Məsələn, "Çahargah"da birinci müğənni muğamın "mayə"sinə, ikinci "cövhəri" və "Kəbutər" şöbələrini, üçüncü "bəstə-nigar"ı, dördüncü "hasar"ı, beşinci "müxalif"ı, sonra bütün müğənnilər birlikdə növbə-növbə "Çahargah"ın ən çətin və zildə ifa olunan sonuncu şöbəsini, yəni "Mənsuriyyə"ni oxuyurlar. Bu şöbədə ifaçılar xüsusi məharət göstəirlər. Onlar nəinki "Mənsuriyyə"nin "zərbini" oxuyur, hətta "üzzal" pərdəsi üzərində belə "segah" nəfəsləri vururlar. Ümumi qayda üzrə muğam burada başa çatır. Lakin "Şur"un ifaçıları "Mənsuriyyə"dən "Qarabağ şikəstəsi"nə, "Şikəstə"dən "Mənsuriyyə"yə qayıdır, beləliklə də, bir-biri ilə yaxın olmayan köklərə məharətlə keçirlər.

Bir muğamdan digər muğama keçmək hər müğənniyə nəsib olmur. Xanəndə bir muğamdan digər muğama elə ustalıqla keçməlidir ki, Cabbar Qaryağdioglu demis-kən, "istiliyi və soyuqluğu hiss olunmasın".

"Şur" ansamblı musiqimizin təməl daşı olan muğamlarımıza dərin hörmət bəsləyir. İfaçılıq üslubuna və repertuarına görə "Şur" sərf milli ansamblıdır. Onun ifaçılığında Azərbaycan ruhu güclüdür. Onun repertuarında indi tez-tez təsadüf etdiyimiz primitiv mahnilara, qondarma "təsadüflər"ə yer yoxdur. Buna görə də sənət adamlarımız "Şur"u yüksək qiymətləndirir.

SSRİ Xalq artisti Niyazi: "Şur" ansamblının yaxşı cəhəti, zənnimcə, bir də ondadır ki, o, xalqımızın musiqi ənənələrini hifz etməklə yanaşı, həm də respublikamızın müxtəlif şəhərlərində neçə-neçə belə kollektivlərin yaranmasına təsir göstərmişdir. Özü də "Şur" yaradıcı kollektivdir. Onun üzvləri nəgmələr bəstələyir, unudulmuş gözəl mahnilarıımızı üzə çıxarırlar.

Azərbaycan SSR Xalq artisti Tofiq Quliyev: "Ansamblın Bakıya hər gəlişi musiqiçilər arasında böyük maraq doğurur. Doğrudan da, qabaqcadan bilirsən ki, "Şur" öz səfəri ilə Bakıya muğam nəfəsini gətirir. Son zamanlar həddindən çox musiqi kollektivləri yetişib. Mən deyərdim ki, "Şur" onların arasında ən güclü kollektivdir. "Şur"un bədii rəhbəri Xosrov Fərəcovun əməyi xüsusilə qeyd olunmalıdır".

Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, məşhur pambıq ustası Sürəyya Kərimova: "Şur" ansamblı hamımızın sevimlisidir. Elə bir bayramımız, şənliyimiz olmaz ki, "Şur"suz keçinək. Tarlalarda gərgin əməkdən sonra onların mahnilarını dinləmək, bilsəniz, necə xoşdur".

Yuxarıda qeyd etdik ki, ansambl son dərəcə gözəl səsə və fitri istedada malik olan gənclərdən ibarətdir. Onların içərisində ansamblın "veterani" Aydin Məmmədov haqqında ayrıca danışmaq istəyirəm.

İki oktava yarımla səsi olan, "Muğam-68"ın laureati Aydin həm bəmdə, həm də zildə sərbəst və səlis oxuyur. Aydının zildəki

zəngulələri misilsizdir, ritmik muğamları ayrı bir ilhamla ifa edir. Müasir gənclərimizdən heç kəs "Kürdü-şahnaz" muğamını Aydın kimi sərbəst, həm də tamam-dəstgah ifa edə bilmir.

"Şur" ansamblının yetirmələrindən biri də Qədir Rüstəmovdur. Qədir Rüstəmov son dərəcə həzin və şirin səsi, çoxcəhətli zənguləsi olan xanəndədir. Onun qədim el mahnısı "Sona bülbüllər" i lirik tonda və gözəl bir üslubda oxuması buna misaldır. "Sona bülbüllər" mahnısı, demək olar ki, yaddan çıxmışdı, lakin Qədir öz şirin, oynaq, rəvan səsiylə bu mahnını yenidən, özü də çox orijinal və füsunkar bir ruhda bizə qaytardı. Qədirin mahnı arasında bir-iki ağız "segah" üzərində gəzişməsi, onun vurduğu şaqraq zəngulələr böyük müğənnimiz Cabbar Qarayağdioğlunun guşə və xallarını yada salır. Qədirin guşəxanlığının misli-bərabəri yoxdur. Həm də o böyük yaradıcılıq fantaziyası olan improvizatordur. Onun səsində həm əzəmət, nikbinlik, həm də həzinlik, romantik ruh vardır. Qədir bir-iki dəfə radio ilə çıxışıyla hamını məftun etmişdi. Təəssüf ki, musiqi ictimaiyyətimiz Qədiri unudur. Onun gözəl səsini az-az eşidirik. Qədirin ifasında muğamları, gözəl xalq mahnlarını lentə yazdırıb saxlamaq lazımdır.

"Şur"un istedadlı ifaçılarından yanlıqlı səsli, xoş avazlı Sədi Məmmədovu, bütün muğamları həm bəmdə, həm də zildə sərbəst, özü də hərarətlə oxuyan Aydın Niftalı oğlunu, muğamların texnikasına dərindən bələd olan və musiqiyə uyğun söz seçməyi bacaran Hafiz Sədirzadənin, incə səsləri ilə Qarabağ bülbüllərini riqqətə gətirən, lirik tonla oxuduqları nəğmələrdə doğma yurdun saf havası duyulan, "Şah-bulağ"ın, "Qırqxız"ın əzəmətini əks etdirən Barat Fərhadovu, Paşa Əsədovu və başqalarını göstərmək olar.

"Şur"un müvəffəqiyyətlərində ansamblın konsertmeysteri Abbas Yusifovun da əməyi çoxdur.

İllər bir-birini əvəz etdikcə ansamblın tərkibi də dəyişir və cavanlaşır. X.Fərəcov gənc istedadlara həssaslıqla yanaşır, onları ansambla cəlb edir, sənətdə püxtələşmələri üçün böyük qayıq göstərir.

"Şur" ansamblının müvəffəqiyyətləri bizi həm sevindirir, həm də bir az kədərləndirir. Təəssüf ki, son vaxtlar bu ansambl bayramdan-bayrama yada salırlar. Elə ki Ağdamda bayram şənlikləri yaxınlaşır və yaxud Bakıda "Ağdam günləri" keçirmək lazımlı gəlir, həmin vaxt ansamblın ifaçılarını tələsik toplayıb konsertlər təşkil edirlər. Elə ki bayram büsəti qurtardı, ansambl da yaddan çıxır. Bu, bir növ xalq musiqisinə etinasızlıqdır.

Elə burada bir faktı nəzərə çatdırmaq istərdim. Voronej şəhərində bir neçə il bundan əvvəl "Qızlar ansamblı" yaradılmışdır. Bu ansamblın üzvləri 8 nəfər qız və 2 nəfər bayançalan (qarmon) oğlandan ibarətdir. Ansambl iki ilin müddətində dünyanın 20-dən çox ölkəsində çıxış edibdir. Məgər "Şur" ansamblı da ölkəmizin musiqi şərəfini xaricdə ləyaqətlə təmsil edə bilməzmi?

Belə orijinal ansamblın milli geyimi yoxdur, musiqi alətlərinə ehtiyacı çoxdur. Ansambl üzvlərinə maddi yardım məsələsi də yox dərəcəsindədir. Bütün bu işləri kim görməlidir? Kim ansamblın maddi və yaradıcılıq qayğısına qalmalıdır? Respublika Mədəniyyət Nazirliyi bu qayğıları öz üstünə götürsə, yaxşı olar.

Ağdam rayonunun rəhbər təşkilatları da "Şur" ansamblı ilə yaxından maraqlanmışdır.

Ansamblı Dövlət kollektivinə və yaxud respublika filarmoniyasının kollektivlərindən birinə çevirmək lazımdır. Qarabağın musiqimizin beiyi olduğunu, burada oxuyan, çalan, rəqs edənlərin getdikcə artmasını nəzərə alaraq Ağdamda "Şur" ansamblının bazasında "Xalq filarmoniyası" yaradılması çox fayda verərdi. Təşəbbüs və səy çatışdır. Bu təşəbbüsü biz rayon təşkilatlarından, səyisi Mədəniyyət Nazirliyindən gözləyirik.

Firudin ŞUŞİNSKİ

"Ulduz" №10 (Səh.55-57)-1977

Мүшғигли құнләрим

МУШФИГ елә бир парлаг шәксүйет, надир исте'дад саһиби иди ки, један иллик аила һәјаты мүддәтindә ону тәмamilə dәrk edә bilmәздim. Onun соşqun qәlbinin дöyүntüлөрini, ilhamının өзәмәтini bütünlükлө qavramaq üçün uzun iller lazımlı idi. Lakin Müşfiqlə keçirdiyim qisa həyatımı həmişə ömrümün bahar fәсли kimi xatırlayıram.

Müşfiq elə bir parlaq şəxsiyyət, nadir istedad sahibi idi ki, yeddi illik ailə həyatı müddətində onu təmamilə dәrk edə bilməzdim. Onun coşqun qəlbinin döyüntülөrini, ilhamının өzәmәtini bütünlükлө qavramaq üçün uzun iller lazımlı idi. Lakin Müşfiqlə keçirdiyim qisa həyatımı həmişə ömrümün bahar fәсли kimi xatırlayıram.

Hər il bahar fәсли gələndə, quşlar səs-səsə verib oxuyanda mən də nəğməkar Müşfiqi baharın qoynunda axtarıram. Elə bilirəm o da quşlara qoşulub oxuyacaqdır.

Müşfiq mənə danışmışdı ki, o hələ uşaq yaşlarından ata-anadan yetim qalmışdır. Dayısı Cavad və dayısı arvadı Güllü ona öz övladları kimi baxırlarmış. Bir gün altı yaşı Müşfiq eşikdə oynayırmış. Qaça-qaça evə gəlib görür ki, xörək hazır deyil. Sobanın içinə bir kartof atıb bişməsini gözləyir. Bir azdan qonşuları Asya xala onlara gəlir. Müşfiq kartofu götürübmuş. Dayısı arvadı Güllü ondan xahiş edir ki, Asya xalaya çay süzsün. Evdəki pişik isə miyoldayaraq Müşfiqin ayaqlarını cırmaqlayır, kartof istəyirmiş. Müşfiq çay sözə-sözə bədahətən deyir:

чирдијим гыса һәјатымы һәмишə өмрүү
мүн баһар фәсли кими хатырлајырам.

hәр il баһар фәсли календә, гушлар
сәс-сәсө вериб охујанда мән də nəğməkar
Mүшфиги баһарын гојнунда axtarıram.
Elə biliрəm o da гушлара гошулууб охујагдыр.

Mүшфиг mənə danışмышды ki, o, hələ
uwag jashalaryndan ata-anadan yetim
galmışdıry. Daýısı Çavadd və daýısı arvadı
Kylly ona ez өвлədlər kimi ba
hixylarmış. Bir kүn altı jashly Mүsh
fig eшикda ojñajyrmysh. Gacha-gacha evə
kalib kөrүr ki, xörək hazyır deyil. So
banыn iäärисине bir kartof atıb biş
masını kəzəlär. Bir azdan gonzulap
Asja xala onlara kəlir. Mүshfig kartof
fu kətүrүbmüş. Daýısı arvadı Kylly
ondan xahiş edir ki, Asja xalaja çay suz
sun. Evdəki pişik isə miyoldayaraq
Mүshfigin ajaqlaryny kyrmaglaýır, kart
of istejkirmiš. Mүshfig çay suz-e-suza
bədahətən deyir:

5

Dilbər AXUNDZADƏ

MÜŞFİQLİ GÜNLƏRİM

*Pişiyin iştahına bax,
Külləmədən pay istəyir.
Qarnım acından gedir,
Asya xala çay istəyir.*

Evdəkilər ürəkdən gülürlər.

Müşfiq şair idi. Həyati, təbiəti, insanları sevərdi. Şeirə, sənətə dərya böyüklükdə məhəbbəti vardi. Hərəkətlərində, oturuşunda-duruşunda da şair narahatlığı, şair çılgınlığı vardi. Ürəkdən yanmadığı, duymadığı heç nəyi qələmə almazdı.

Müşfiq Gəncə şəhərini özünə vətən hesab edərdi. Hər dəfə Gəncəyə gələndə olməz şairimiz Nizaminin məqbərəsini ziyarət edərdi. "Görəsən, dünyada Gəncə kimi ikinci xoşbəxt yer varmı? Çünkü Nizami kimi dahi bu torpaqda yetişibdir", deyərdi.

Bir dəfə mən Müşfiqlə Gəncəyə getmişdim. Bizim gəldiyimizi eşidən qohumlar yığışdılar. Hələ süfrəyə oturmamış soruştular ki, Müşfiq, sən haralısan? Müşfiq belə cavab verdi:

*Müşfiqin ürəyi yarpaqdan incə,
Titrayər bir xərif rüzgar asincə.
Məşuqun ayağı haraya dəysə,
Orası aşiqə vətəndir, məncə.*

Müşfiq danişirdı ki, o mənimlə tanış olmamışdan qabaq Gəncə dağlarının füsunkar qoynunda gəzmiş, bu daqlardan mənəvi ilham almışdır. Bir çox gəncəli dostları olmuş: Əli Qəmərli, Məmməd müəllim, Oruc Qoşqarlı və başqaları. Müşfiq Gəncə dağlarında "Göy göl", "Bulaq başında" və s. şeirlərini yazmışdır. Şeirlərinin birində o illəri belə təsvir edir:

*Sinif qoqasına səfərbərəm mən,
Əsgərlər içində bir əsgərəm mən.
Bu dövrün şairi olmaqla, ey dost,
Bir düşün, nə qədər bəxtəvərəm mən!*

Gəncə dağlarını - qəlbimi özünə qırılmaz tellərlə bağlayan bu yerləri hər dəfə xatırlayanda xəyalım istər-istəməz o günlərə, gəncliyimin ən dadlı, ən pak, ən unudulmaz çağlarına qayıdır. Bakıda olanda, Xəzərin sahil daşlarına cırplılıb ciliklənən ayna sularını görəndə Müşfiqi aniram. Elə bil nagahani bir səs qulağıma piçıldayıb deyir: "Yenə o bağ olaydı, Dilbər. Səni dil-dil ötən suların, saçın kimi qıvrılan dalğaların əlindən alaydım..."

Elə ki qoynunda doğulub boy atdiğim qədim Gəncəyə gəlirəm, Müşfiqin bu yerlərə sonsuz məhəbbəti yadına düşür. Bu yerlər Müşfiqin ruhunu elə oxşar, onun könlünü elə qanadlandırırdı ki, hətta şəhərdə belə xəyalən bu yerlərdə gəzib dolanardı. Müşfiq bu yerlərə gəlmək, Kəpəzin nadir incisi olan Göy gölün sahilində dayanıb, onun büllur sularına tamaşa etmək istərdi. Mən Müşfiqin bu əhvalını yaxşı başa düşürdüm. Başı göylərə dəyən uca dağlar, yaşıl meşələr, zümrüt sular şair üçün təkcə istirahət və ilham mənbəyi deyildi. O bu yerdə bu yerə layiq sənət inciləri yaratmaq istəyirdi.

...Müşfiq Gəncəyə gələndə vurğunu olduğu Gəncə dağlarını gəzmək, dağların qoynundan axan Turşsu bulağını görmək, suyundan içmək arzusuna düşdü. Gəncəli dostları ilə danışın vaxt təyin etdirilər ki, Turşsu bulağına getsinlər.

Məktəbdə vacib işim olduğundan onlarla gedə bilmədim. Müşfiq dağları gəzib

qayıdan sonra ətirli gullərdən mənə böyük bir dəstə bağlayıb gətirmişdi. "Tə-əssüf ki, sən bizimlə getmədin. Heç bilsən daqlarda nə aləm var. Durna gözlü bulaqlardan su içdim. Turşsu bulağının suyu məni lap heyran etdi. Elə bil insana şəfa verib ömrünü uzadırı. Bax, bu qabda sənin üçün də gətirmişəm. Dilbər, ancaq Turşsuyun yolу çox uzaq, həm də kələ-kötür idi. Getsən, yorulardın. Sarıyola qalxan ciğirlə gedirdik. Meşənin lap orta ciğirlərinin birləşdiyi yerdə, kiçik bir yastanada iki fistiq ağacı bitmişdi. Onların hər ikisi bir boyda idi. Bir-birlərinə çox yaxın idi. Baş qaldırıb göylərə ucalmaq istəyən bu iki ağaca baxmaqdan doymurduq. Həmin ağacların dibində oturub dincəldim. Elə bilirdim o cavan ağaclarдан biri sənsən, biri mən". Müşfiqin bu dərəcədə həssas olduğunu bilməzdəm. Doğrudan da, şair qəlbini qeyri-adi imiş. Bir neçə gündən sonra mən, Müşfiq, qohumlarımız Turşsuya gəzməyə getdik.

Müşfiqdən sonra o yerlərə uzun müddət ayaq basmadım. Onun vurğunu olduğu füsunkar təbiətin qoynuna o vaxt gəldim ki, artıq Müşfiq şeiri bütün Azərbaycan torpağını qarış-qarış gəzib dolaşır, qədirbilən xalqımızın ürəyini vəcdə gətirirdi.

Bir neçə il bundan əvvəl xatirələr məni çəkib yenə o yerlərə apardı. Xəyalən də olsa Müşfiqli günlərimə qayıtmak istədim. Kəpəz yenə də o əzəmətli Kəpəz idi. Göy göl yenə də o Göy göl idi, mavi sona kimi xumarlanırdı. Ağsu çayı da əvvəlki piçiltisiyla axırdı. Turşsu bulağına gedəndə qoşa məhəbbət ağaclarını gördüm. Amma ağaclar dəyişmişdi – böyümüşdü, qollu-budaqlı olmuşdu. Ni-yəsə yaman kövrəldim. Sonra gözümə yamyasıl, qamətli pöhrələr sataşdı, bir az yüngülləşdim. Mənə elə gəldi ki, bu cavan pöhrənin biri Müşfiqdır... Mən onu elə bu cür də xatırlayıram – cavan, qamətli, insanın gözünü-könlünü oxşayan...

"Ulduz" №7 (Səh.5-7)-1978

DİLSUZ

SEVDİYİM ŞAI'RƏ MƏKTUB

Bu dağın quzeyinə yağmur yağdı.
Bu dağın güneyinə yağmur yağdı.
Qalxmayaqmı yatağımızdan?
Bir-birimizi tapsaq, dəniz olarıq.

Bu göy ən çox bu gecə ulduz gətirdi.
Süzsək, dolar bardaqlarımız.
Haydı, kimi gözləyirik, gecə keçir...

Nəydi o dağlarımızdan qalxan qartallar!
Qanadlarında yurdumuzu götürdülər.
Qanadlarında içimizi götürdülər.
Köpük-köpük,
Qaymaq-qaymaq buludları aşdilar,
Gümüş-gümüş ulduzları aşdilar.
Göycə göy üzünə qarışdı qanadları.
Göyə boyandı yurdumuz,
Göyə boyandı içimiz...
Dönməsələr, bir damcı da ağrıma!
Qartalı dönməyən dağları ovutmazlar.

Ay işığı, gün işiği, iydə qoxusu –
Bu yurd bizimdi.

Qarı yağmayınca dağı üşüyər.
Balıği üzməyincə dənizi üşüyər.
Ulduzu axınca göyü üşüyər.

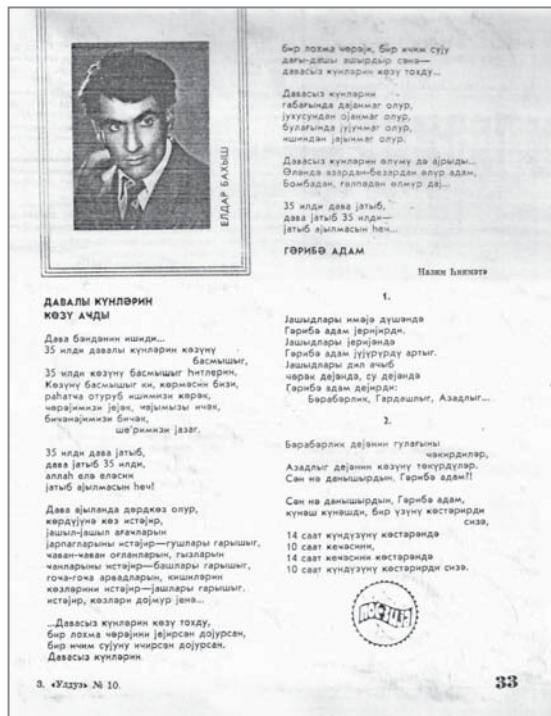
Ay işığı, gün işiği, iydə qoxusu –
Bu yurd bizimdi.
Ərləri soyuyunca torpağı üşüyər.

Nəydi o qara gün, üstümüzə çökmüşdü,
İçimdə ağrılarımız, acılarımız
çalxalanırırdı.

Alnimin işığında yol gedirdim.
Tanrıya deyiləsi sözüm vardı.
Kişi kişinin alnınə güvənər,
Kişi kişinin üzünə güvənər...

Gün doğur yurdumun üstünə
Qapımın ağızında Ayxanı gördüm.
Qapımın ağızında şeirlərini gördüm.
Sənmi yolladın, özlərimi gəldi?
Ayxanın gözlərindən öpürəm.
Şeirlərinin gözlərindən öpürəm...

"Ulduz" №9 (Səh.29)-1980

Eldar BAXIS

DAVALI GÜNLƏRİN GÖZÜ ACDI

Dava bəndənin işidi...

35 ildi davalı günlərin gözünü basmışıq.

35 ildi gözünü basmışıq Hitlerin.

Gözünü basmışıq ki, görməsin bizi,
rahatca oturub işimizi görək,
çörəyimizi yeyək, çayımızı içək,
biçənəyimizi biçək,
şeirimizi yazaq.

35 ildi dava yatıb,
dava yatıb 35 ildi,

Allah elə eləsin,

yatıb ayılmamasın heç!

Dava ayılanda dördgöz olur,
gördüyünə göz istəyir,
yaşıl-yaşıl ağacıların
yarpaqlarını istəyir – quşları qarışıq,
cavan-cavan oğlanların, qızların
canını istəyir – başları qarışıq,

qoca-qoca arvadların, kişilərin
gözlərini istəyir – yaşları qarışıq,
istəyir, gözləri doymur yenə...

...Davasız günlərin gözü toxdu,
bir loxma çörəyini yeyirsən, doyursan,
bir içim suyunu içirsən, doyursan.
Davasız günlərin
bir loxma çörəyi, bir içim suyu
dağı-daşı aşırıdır sənə –
davasız günlərin gözü toxdu...

Davasız günlərin
qabağında dayanmaq olur,
yuxusundan oyanmaq olur,
bulağında yuyunmaq olur,
işindən yayınmaq olur.

Davasız günlərin
ölümü də ayrıdı...
Öləndə azardan-bezardan olur adam,
Bombadan, qəlpədən ölmür day...

35 ildi dava yatıb,
dava yatıb 35 ildi –
Allah elə eləsin,
yatıb ayılmamasın heç...

"Ulduz" №10(Səh.33)-1980

"Molla Nəsrəddin" jurnalının 75 illiyi

GƏNCLƏRİN “MOLLA NƏSRƏDDİN” MÜƏLLİMİ

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mətbuat tarixində yeni bir dövr başlayır. Bu dövrdə müxtəlif qəzet və jurnallar nəşr olunurdu. Məktəblilər üçün “Dəbistan”, “Məktəb”, qadınlar üçün mövhumatı təbliğ edən “İşq”, pedaqoji istiqamətli “Valideynə məxsus”, içtimai cəmiyyətlərin fəaliyyətindən bəhs edən “Nicat”, ədəbiyyatımızı və dilimizi biganələşdirən “Füyuzat” və “Şəlalə”lərlə yanaşı, günün siyasi-ictimai məsələlərini müxtəlif istiqamətdən şərh edən qəzetlər də vardi. Bunların nəşr edildiyi dövrdə bir də “Molla Nəsrəddin” jurnalı meydana gəldi.

Bu gəliş mətbuat tariximizdə bir məktəb rolu oynadı, bir hadisə oldu.

Jurnalın yaradıcısı bu məktəbin mahiyətini: “Molla Nəsrəddin”i zəmanə özü yaratdı, təbiət özü yaratdı” – kimi dahiyana bir ifadə ilə izah etdi.

“Molla Nəsrəddin” bütün maneə və ən-gəllərə baxmayaraq, arabir fasılələrlə uzun müddət davam etdi və öz tarixi rolunu şərəflə yerinə yetirdi. Jurnal mövzu etibarilə məhdud bir çərçivə içərisində qalmayıb, hər şeydən yazar, hər məsələyə toxunur, hər sahəni işıqlandırırırdı. İctimai həyatın bütün məsələlərindən bəhs edirdi. Bir jurnalistin dediyi kimi, “yaraların gözünü qoparırdı”. Şübhəsiz ki, gözü qoparılan yara ağrıyacaqdı. Lakin bu ağrıya baxmayaraq, gözü qoparmaq lazım idi. “Molla Nəsrəddin” bu vəzifəni qarşısına məqsəd kimi qoymuşdu.

Demokratik ideyalı “Molla Nəsrəddin” in toxunduğu əsas məsələlərdən biri, başlıcası gənc nəslin gələcək taleyi, tərbiyə və təhsili, mütqəddərəti idi. O bu məsələlərdən mübariz bir döyüşü kimi bəhs açırdı.

Qəribə deyilmə ki, 1906-ci il aprelin 7-də çıxmış ilk nömrəsində birinci səhifədə qəflət yuxusuna getmiş müsəlman aləmində yatanların hamısı yuxuda təsvir edildiyi halda, ayılmaq fikrində olub gərnəşən bir nəfər vardısa, o da gəncdi.

Bu adam da iki fikrin arasında idi. Qalxınımı, ya uzanıb təzədən yatsın? Hər halda ayılmaq təşəbbüsündə olan gənc idi.

“Molla” bu ətalət aləminə baxıb:

– Sizi deyib gəlmışəm, ey müsəlman qardaşlar! – deyir.

Həmin nömrədə “uşağıň şüurlusu dərsdən qaçar!” – misalı da ürək ağrısından ironiya idi.

Beləliklə, gəncliyə aid yazılar istər şer, istər felyeton, istər karikatura şəklində “Molla Nəsrəddin”in bütün nömrələrində öz əksini tapır. “Niyə mən dərsdən qaçdım?”, “Gimnaziyada məscid” və başqa yazılar gənclərin tərbiyə və təhsili məsələsinə həsr edilmişdi.

Uşağın bələkdə körpəliyindən tutmuş cəmiyyət üzvü kimi “adam arasına” çıxan günlərinədək keçdiyi həyat yolu “Molla”nın səhifələrində daimi bir mövzu olaraq qalmışdır.

Jurnalın səhifələrində humor xarakterli şəkillərə diqqətlə baxıb, düşünür və bunları təhlil edərkən, oxucunun qarşısında əzablı həyat mənzərələri canlanır.

Mirzə Cəlil gəncliyin müqəddəratı məsələsini yalnız jurnalın səhifələrində deyil, özünün digər əsərlərində də birinci plana çəkmişdir. Onun şah əsəri olan "Ölülər" pyesində birinci pərdə qalxarkən müəllimin Cəlala:

- Düz oxu, şeri qələt oxumazlar! - səsi eşidilir.

Dəhşət orasındadır ki, Cəlala "düz oxu!" deyən müəllimin özü verdiyi dərsin mənasını, məzmununu bilmirdi. Özü necə öyrənmişdisə, elə də Cəlala öyrədirdi.

İki tutuquşu - biri dediyini o biri təkrar edirdi.

Bəs Cəlalin on iki yaşlı bacısı Nazlı?

Hələ gənclik yaşına çatmamış bu qızı otuz beş yaşlı boyunu yoğun Mir Bağır ağaya nişanlaşmışdır. Kəblə fatmalar gəlincik oynadan bu uşağa, bu qızlara hər gün ərə getmək dərsi verirdilər...

Bəs "Anamın kitabı"nda üç biganə qardaşın yeganə bacısı olan Gülbaharın taleyi?

Mirzə Cəlil Gülbaharın hüququnu müdafiə edir. Onu biganələr əlinə düşməkdən qorumağa çalışırıdı.

Ədibin elə bir əsəri yoxdur ki, orada gənclik məsələsinə müxtəlif baxımdan toxunulmasın və bu ciddi problemin düzgün həlli cəmiyyətin mühakiməsinə verilməsin. O bu məsələləri özünəməxsus yumorla, guya zarafatıya müzakirə edirdi. Lakin bu yumorun, satiranın üzərindəki pərdə götürüldükde gülüşlər göz yaşlarına çevrilir. Sabirin "Ağlar-güləyən" ifadəsinin nə qədər yerində olduğu, nə qədər düzgün tapıldığı üzə çıxır.

Mirzə Cəlil "Usta Zeynal" hekayəsini necə yazdığını, nə məqsədlə yazdığını izah edərkən deyir: "Mən də kağız tapa bilməyəndə, duvarın səhifələrini qənimət bilirdim ki, orada usta Zeynalın bədbəxtliklərini təsvir edəm!".

Usta Zeynalın bədbəxtliyi təsvir edilən bu hekayədə də gənclərin təhsil və tərbiyəsi

məsələsi ön plana çəkilir. Usta Zeynalın mühakiməsinə görə, gənclər gözəl "xətt" üçün yeddi-səkkiz il dərs oxumalıdır. Bu barədə onunla Akopun arasındaki söhbət çox maraqlıdır. Akopun evində divarın bir parça sökük yerini malalamaga gəlmış Usta Zeynal Akopdan soruşur:

- Xozeyin, oğlun neçə il oxuyub?
- On dörd il oxuyub!
- Maşallah, maşallah... Xozeyin, gərək çox

kitab oxumuş ola?

- Nə söz, çox oxuyub!
- Maşallah, maşallah, xozeyin, elədə gərək xətti də yaxşı ola?

- Necə xətti?
- Yəni yazmağı, qələmi.
- Söz yox, yaxşıdır!
- Xozeyin, nə qədər yaxşı olsa, and içə bilərəm ki, bizim oxumuşların xətti kimi ola bilməz. And olsun ikimizi yaradana, Vətəndə mənim qardaşımın bir oğlu var, olar on üç, on dörd yaşında, yəni deyərsən çox dərs oxuyub, xeyr! Əvvəl-axır səkkiz il məsciddə "Gülüstan" oxuyub. Amma gəl xəttinə bax!..

Bu sözlər, bu düşüncə heç də yalnız usta Zeynalın mühakiməsi deyildi. Bu, əski təlim-tərbiyə üsulunun əsasını təşkil edirdi. Yeddi-səkkiz il mollaxanalarda, mədrəsələrdə vaxt sərf edənlərin qazancı, aldığı təhsil, öyrəndiyi "elm", "bilik" gözəl xətti olmaqdan o yana getmirdi. Bu, təhsil deyil, üzü göz bağlamış yara idi. Ona görə idi ki, Kefli İsgəndər Şeyx Nəsrullahın otağının pərdəsini cırıb atanda və orada gənc qızların başına gətirilən rüsvayçılığı cəhalətpərəstlərə göstərib:

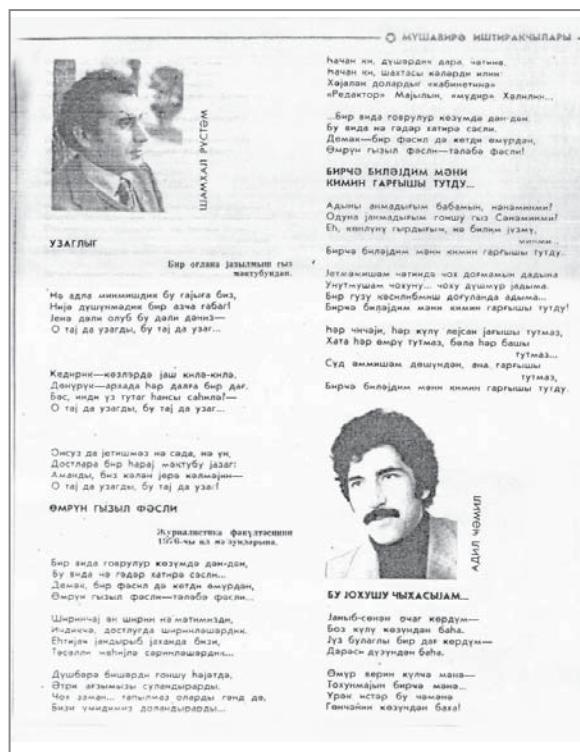
- Baxın, yaxşı baxın, diqqətlə baxın! Sizin tarix kitablarınızda bu, bir qan ilə yazılmış səhifə olacaqdır. Sizdən sonra gələnlər bu kitabı varaqlayıb, bu səhifəni görəndə sizi yada salıb deyəcəklər: tfu sizin üzünüüzə!

Mirzə Cəlilin qələmilə təsvir edilmiş bu dəhşətli, qaranlıq, cəhalət mənzərələri müasir gəncliyə çox şey deyir. O özü bunlara keçmişin qorxunc kölgəsi kimi baxardı...

75 il!.. 75 yaşlı "Molla Nəsrəddin" elə bil dünən dünyaya gəlmişdi. Onun səsi-sorğu bütün Yaxın Şərqi dolaşırkı, qüdrətli qələm sahiblərimizin xalq üçün, Vətən üçün döyünən narahat ürəyinin çırpıntılarından xəbər verirdi. İşimizə, yüksəlişimizə mane olan əngəllərlə, işiqlı gələcəyə doğru gedən yollarda əl-ayağımıza dolaşanlarla üz-üzə gəldikcə "Molla Nəsrəddin" yada düşür...

Qulam MƏMMƏDLİ
"Ulduz" №6 (Səh.3-5)-1981

Şamxal RÜSTƏM

BİRCƏ BİLƏYDİM MƏNİ KİMİN QARĞIŞI TUTDU...

Adını anmadığım babamın, nənəminmi?
Oduna yanmadığım qonşu qız Sənəminmi?
Eh, könlünü qırdığım,
nə bilim, yüzmü, minmi...
Birca hiləydim manı kimin qarğısı tutdu

Yetməmişəm çətində çox doğmamın dadına,
Unutmuşam çoxunu... çoxu düşmür yadıma.
Bir quzu kəsilibmiş doğulanda adıma...
Bircə biləvdim məni kimin qarğısı tutdu!

Hər çiçəyi, hər gülü leysan yağışı tutmaz,
Xata hər ömrü tutmaz, bəla hər başı tutmaz...
Süd əmmişəm döşündən, ana qarğışı tutmaz,
Bircə biləydim məni kimin qarğışı tutdu.

"Ulduz" №2 (Səh.7)-1982

Adil CƏMİL

BU YOXUŞU ÇIXASIYAM

Yanıb-sönən ocaq gördüm –
Boz külü közündən baha.
Yüz bulaqlı bir dağ gördüm –
Dərəsi düzündən baha.

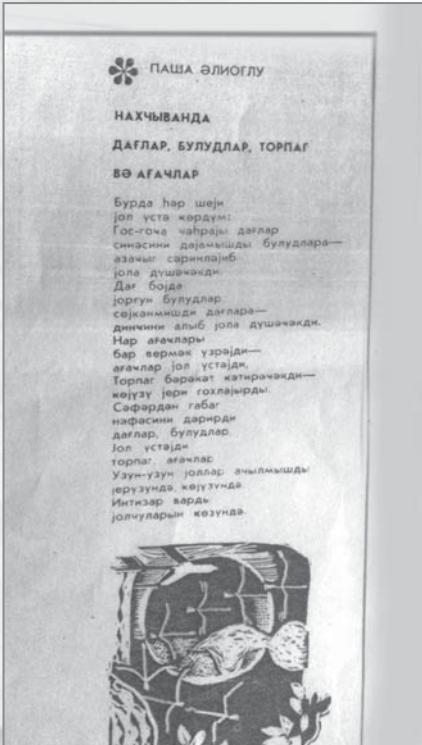
Ömür verin gülçə mənə –
Toxunmayın bircə mənə...
Ürək istər bu çəmənə
Qönçənin gözündən baxa

Su içində odam, – gördüm,
Od içində otam, – gördüm.
Neçə-neçə adam gördüm –
Paltarı özündən baha.

Desəm yoxdur dərd duyanım,
Demə dərdin, dərddi yanım,
Mən görürəm bu dünyanın
Astarı üzündən baha.

Taleymen çağasıyam,
Ürəyimin ağasıyam.
Bu yoxusu çıxasıyam, –
Tutmayın dizimdən bax ha...

"Ulduz" №2 (Sah. 7-8)-1982

Paşa ƏLİOĞLU

NAXÇIVANDA DAĞLAR, BULUDLAR, TORPAQ VƏ AĞACLAR

Burda hər şeyi
yol üstə gördüm:
Qos-qoca çəhrayı dağlar
sinəsini dayamışdı buludlara –
azacıq sərinləyib
yola düşəcəkdi.
Dağ boyda
yorğun buludlar
söykənmişdi dağlara –
dincini alıb yola düşəcəkdi.
Nar ağacları
bar vermək üzrəydi –
ağaclar yol üstəydi.
Torpaq bərəkət gətirəcəkdi –

göy üzü yeri qoxlayırdı.
Səfərdən qabaq
nəfəsini dərirdi
dağlar, buludlar.
Yol üstəydi
torpaq, ağaclar.
Uzun-uzun yollar açılmışdı
yer üzündə, göy üzündə.
İntizar vardi
yolçuların gözündə.

"Ulduz" №2(Səh7-8)-1982

mudbəyovun, S.Axundzadənin, F.Ağazadənin, A.Talibzadənin və A.Əfəndizadənin birlikdə yazdıqları "İkinci il" (1908), A.S. Mehdizadə ilə M.Mahmudbəyovun "Yeni məktəb", (1909) və s. kimi uşaq dərslikləri və məcmuələri Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malik idi. Bu jurnallardan biri – "Dəbistan" bağlanarkən böyük M.Ə Sabir dövrün yazıçılarının, maarif xadimlərinin bütün ziyyahlarının keçirdiyi hissləri ifadə edərək, məşhur "Qapandı" şeirində qələminə xas olan ehtiras və öldürücü kinayə ilə yazdı:

*Əlminnatu-lillah ki, "Dəbistan" da qapandı!
Bir badi-xəzan əsdi, gülüstan da qapandı!
Hasilləri puç oldu bütün məzrəəcatın,
Yel vurdu qovun-qarpızı, bostan da qapandı!*

Əsrin əvvəllərindən başlayaraq uşaq ədəbiyyatı ilə əlaqədar Azərbaycanda əsl vətəndaşlıq fəaliyyəti özünü qabarıq şəkilidə göstəriridi və bu fəaliyyətlə yaxından tanış olduqda adamda elə bir təəssürat əmələ gəlir ki, elə bil uşaq ədəbiyyatını zənginləşdirmək, onu formalasdırıb məxsusi bir ədəbiyyata çevirmək yalnız yazıçıların, maarif xadimlərinin deyil, ümumiyyətlə, dövrün bütün ziyyahlarının ümdə vəzifəsi imiş...

Əlbəttə, burada tarixi bir qanuna uyğunluq var idi. Demokratik maarifçilik ideyaları ədəbi-ictimai həyatın vuran nəbzinə çevrildiyi bir dövrdə gələcəyin qayğısına qalməq, xalqın sabahını düşünmək – təbii ki, uşaqların bədii-estetik zövqünün qayğısına qalməq, onların gələcək siyasi-ictimai platformları üçün münbit şərait yaratmaq, onların savadlanması uğrunda müstəmləkəçi çar siyaseti ilə, cəhalət və nadanlıq ilə mübarizə etmək demək idi.

Hərgah həmin dövrdə uşaqlar Abdulla Şaiqin "Tülkü həccə gedir" (1910), "Yaxşı arxa" (1910), "Tıq-tıq xanım" (1911) kimi klassik poema-nağıllarını oxumağa başlayırdılar, bu, gözəl bir dillə söylənmiş adicə tülkü hiyləgərliyi, yaxud Tıq-tıq xanım

küsəyənliyi ilə tanışlıq deyildi, bu, gələcəyin böyük maarifinə, xalqa xidmətə aparan yolun başlangıcı idi.

Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı bu cür zəngin ədəbi irsə və əsl vətəndaşlıq fəaliyyəti ənənələrinə malik idi.

Vətənpərvərlik, əməyə, torpağa və xalqa bağlılıq, mənəvi kamillik, bəşərilik və humanizm motivləri Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatının qabarıl məziyyətlərinə çevrildi. Uşaqlar üçün yazılmış şer və nəşr əsərlərində yeni həyat tərzinin, yeni dövrün adamlarımızın psixologiyasında əmələ gətirdiyi dəyişiklik öz əksini tapdı. Eyni zamanda məktəb sisteminin yeniləşməsi, ana dilində yeni və mükəmməl dərs vəsaitlərinin yaradılması uşaq ədəbiyyatının qarşısında böyük üfüqlər açdı və onun təsir dairəsini genişləndirdi.

Səməd Vurğun "Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq" adlı məqaləsində məsələyə düzgün metodoloji mövqedən yanaşaraq yazdı: "...Əsrimizin gənc insanı bütün dünyani, bütün bəşəriyyəti dərk etmək üçün yaşadığı torpağı, mənsub olduğu xalqı dərk etməli, yalnız bu yolla da insanlıq dərəcəsinə yüksəlməli, bütün xalqların mənəvi həyatının inkişafında iştirak etməlidir".

Bu cəhəti xüsusü qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı öz kiçik oxucularına bəşəri ideyalar təlqin edən, onları bəşəri hissərlə tərbiyə edən milli ədəbiyyat idi və sovet dövründə də bu xüsusiyət onun ən yaxşı nümunələri üçün səciyyəvi idi.

Ədəbiyyatın, o cümlədən də uşaq ədəbiyyatının əsas hərəkətverici qüvvəsi onun zamanla sıx əlaqədə olmasında, öz nəbzini zamanın nəbzi ilə həməhəng kökləməsindədir. İllər bir-birini əvəz etdikcə, cəmiyyətin maddi-iqtisadi və mənəvi problemləri daha global miqyas alıqca, daha da mürəkkəbləşdikcə, ədəbiyyatın qaldırdığı mövzular, aşılılığı hissələr və istifadə etdiyi bədii-estetik vasitələr də yeniləşir, püxtələşir, kamilləşir və deməliyik ki, Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrində

biz bu keyfiyyətləri kifayət qədər müşahidə edirik. Kiçik oxuculara vətəndaş ləyaqəti, mətinlik, ictimai mənafeyə bağlılıq hissələrini aşılamaq, subyektivizm, ekoizm, öz "mən"-inin maraq dairəsi ilə kifayətlənmək, məşşənlilik, ətalət kimi keyfiyyətlərin bədii inkarı bu nümunələrdə bir ana xətt təşkil edir.

Məsələn, "Gənclik" nəşriyyatının 1976-ci ildə çap etdiyi "Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı" antologiyası, bizcə, bu deyilənləri əyani surətdə əks etdirir. Bu antologiyada Azərbaycan sovet uşaq nəşrinin bütün mərhələlərini səciyyələndirən nümunələr toplanılıb və bizə belə gəlir ki, bu cür antologiyaların nəşri təkcə kiçik oxucular üçün deyil, uşaq ədəbiyyatımızın formalaşma və inkişaf axarını izləyən tədqiqat işlərinin yaranması üçün də yaxşı mənbədir.

Razılıq doğuran bir cəhət də burasındadır ki, son on il ərzində Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında yalnız "uşaq yazıçıları"nın deyil, eləcə də "böyük yazıçıları"nın bədii fəaliyyəti nəticəsində müyyəyən inkişaf hiss olunur və bu inkişaf prosesi eyni dərəcədə həm məzmuna, həm də formaya aiddir.

Düzdür, bu dövrdə biz "uşaq ədəbiyyatı" adı altında bəsit quramaçılığın, daxili zəruriyyətdən doğmayan bir "zorən-təbib"liyin, "böyüklər üçün" ədəbiyyatda yanmış şablon və trafaretlərin daha cılız və sönük variasiyalarının da az şahidi olmayışq, lakin hər halda son illərin ən yaxşı bədii təsərrüfatı belə bir həqiqəti bir daha sübut edir: uşaq ədəbiyyatı "uşaq işi" deyil və özünəməxsus poetik-fəlsəfi dünyası, düşüncə və ifadə tərzi olan mürəkkəb bədii sferadır ki, burada möhkəmlənmək üçün, qəlblərə yol tapmaq üçün daha həssas və daha yetkin ustalığa, sənətkarlığa malik olmaq lazımdır.

"Göyərcin" jurnalının bir illik (1980) nömrələrində dərc olunan şeir nümunələrinə müraciət edək. Jurnalın 1980-ci il nömrələrində bu və ya digər dərəcədə uşaq psixolojisinin imkan və istəklərinə cavab verən, ən yaxşı nümunələrində orijinal bədii-estetik vasitələrdən istifadə edən xeyli

şer çap olunmuşdur. Bu şerlərin bir çoxunun deyim tərzi, təhkiyəsi, daxili dialoqların quruluşu, az və aydın sözlərlə dolğun emosiyaya nail olmaq cəhdi Azərbaycan xalq şerinin üslubunu, poetik vasitələrini yada salır, bayati, layla, sayaçı sözlər, tapmaca və gəraylı kimi formaları xatırladır. Məsələn, Mirzəli Hüseynzadənin "Gülər, gül nar" şeirində cinasvari söz oyunundan yaxşı istifadə olunur:

*Görürsünüz
Gülər,
Açıb çıçək,
Gül narı.
Görürsünüz
Gülər,
Tək yemədi
O, narı.
Dənəsindən pay verib,
Qonaq etdi quşları.*

Göründüyü kimi, bu şerdə ritmik oynaqlıq Gülnar, gül və nar sözlərinin cinasvari qarşılığı xüsusi ahəngdarlıq yaradır və şeirin oxunaqlı olmasını, axıcılığını təmin edir. Şifahi xalq şerinin qafiyələnmə prinsipi, sait və samitlərin səsləşməsinə, təkrirlərə və söz oyunlarına əsaslanan ritmik dinamikliyi uşaqlar üçün yazan şairlərin yaradıcılığında geniş və effektli şəkildə istifadə olunur. Maraqlı burasıdır ki, özyaradıcılığında folklor qaynaqlarından faydalı şəkildə bəhrələnən şairlərimizin məhz uşaqlar üçün yazdıqları əsərlərdə bu cəhət daha effektli nəticələr verir. Məstan Əliyevin, İsa İsmayılladənin, Məmməd İsmayıln, Məmməd Aslanın, Vaqif İbrahimin uşaq şerləri göstərir ki, şairin sözlə işləmə bacarığı, sözün xalq qüdrətini, yeni folklor imkanlarını duyma, hiss etmə qabiliyyəti kiçik yaşlı oxucular üçün yazılmış əsərlərdə özünü qabarlıq göstərir.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı milli folklorla sıxı surətdə bağlıdır. Məsələ yalnız burasında deyil ki, bir çox nəşr və poeziya nümunələrində Azərbaycan folklorundan

bilavasitə istifadə edilir, nağılların motivləri qələmə alınır və s. Əsas məsələ burasındadır ki, bizim müasir uşaq ədəbiyyatı istedadlı nümunələrində uşaqlarla folklor xas olan aydın və şirin bir dillə danışmağı bacarı, xalq ruhunu qoruya bilir, folklorun əsas motivlərini təşkil edən xeyir, dostluq və sədaqət, etibar və qəhrəmanlıq kimi yüksək mənəvi keyfiyyətləri xalq deyim tərzinə müvafiq bir təbiiliklə təlqin edir və bütün bunlar həmin əsərlərə uşaq psixolojisinin və hafızəsinin aparıcı istiqamətini təşkil edən metaforiklik gətirir, nəticə etibarılə də uşaq ədəbiyyatının üslubi imkanlarını genişləndirir.

Folkordan bu cür yaradıcı istifadə əsərləri, necə deyərlər, "passiv qeydəalma" bəlasından xilas edir və aktiv yaradıcılıq üçün impuls rolunu oynayır ki, bu da, təbii, uşaq təfəkkürünü genişləndirmək işində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bir neçə müddət bundan əvvəl mən Yuqoslaviyada müasir uşaq ədəbiyyatının problemlərinə həsr olunmuş Zaqreb bənəlxalq simpoziumunun işində iştirak edirdim. Bu barədə "Yaxın, uzaq Türkiyə" adlı yazımда bəhs etmişəm və bu məqalədə bir daha təkrar etmək istəyirəm ki, Qərbi Almaniyadan gəlmüş nümayəndə – Volfram Fronmlet son dərəcə səmimi şəkildə və heç bir şübhəsiz ki, öz aləmində uşaqların təəssübünü çəkərək dedi: "Burada (Zaqreb simpoziumunda-E.) dəfələrlə belə bir fikir söyləndi ki, uşaqları çox güldürmək lazımdır. Bu, sinizmdir. Hərgah uşaq bilmirsə sabah nə ilə yaşayacaq, nə yeyəcək, hansı mənəvi ixtiyarla biz bu gün onları güldürməliyik və uşaq yazıçılarını indidən bu uşaqları gələcək mübarizələr üçün acizləşdirən cinayətkar (!-E) yaradıcılığa sövq etməliyik?"

Mən bu çıxışa qulaq asirdim və düzünü deyim ki, çox təəccüb edirdim: bədii ədəbiyyat uşaqlara sevinc gətirməməlidirmi və əslində, elə gülüşün özü də - yüksək bədii estetik səviyyəli gülüşdürsə! – mübarizə deyilmi?

Ümumiyyətlə, Zaqrebdə bir sıra Qərb yazılıcları vulqar sosioloji bir mövqe tutaraq, tamamilə ifrata vararaq nağılların, qədim yunan əsatirlərindən tutmuş bu tərəfə, bütün əfsanələrin, rəvayətlərin, dastanların kitab şəklində, həm də gözəl illüstrasiyalarla, rəngbərəng naxışlarla uşaqlara təqdim olunmasının və ümumiyyətlə, uşaqların nağıl və əfsanələrlə tanışlığının, müasir dövrün Canni Rodari, A.Lindgren, K.Çukovski kimi yazılıclarının əsərlərini oxumasının qəti əleyhdarları kimi çıxış edirdilər. Onlar bu ədəbiyyatın uşaqları aldatdığını, dövrün böyük və aktual sosial problemlərindən yarındırlığını və nəticə etibarı ilə gələcək siyasi-ictimai mübarizələr üçün əfəllər tərbiyə etdiyini söyləyir və əslində, ümumiyyətlə, uşaq ədəbiyyatı anlayışının əleyhinə çıxır "uşaq ədəbiyyatı" ilə "böyük ədəbiyyat" arasındaki əxlaqi sərhədin belə götürülməsinə çağırırlılar.

O zaman bizim Volfram Fronmlet ilə belə bir səhbətimiz oldu:

B.F. – Bu gün cürbəcür "uzuncorab peppilərlə" (Astrid Lindgrenin Peppisini nəzərdə tutur-E.), ecazkar nağıllarla uşaqların başını qatışdırmaq ən azı cinayətdir, sosial cinayət!

MƏN – Bəs sizin elə öz həmvətənləriniz Qrimm qardaşları, yaxud Qauf necə olsun?

B.F. – Onlar artıq köhnəliblər.

MƏN – Uşaqlar da, görəsən, sizin kimi fikirləşir?

B.F. (özü öz dediklərinə qəlbən inanaraq və ürəkdən gələn bir ehtirasla) – Bizi uşaqların gələcəyi maraqlandırmalıdır. Nağıllar Çe Qevaralar yetişdirə bilməz.

MƏN (heyrat içində) – Bəyəm Çe Qevaranın anası ona nağıl danişmayıb?...

Biz daha mübahisəni davam etdirmədik.

Uşaq ədəbiyyatı uşağın cəmiyyətə daxil olması məsələsini öz problematikasının əsası etsin, çox gözəl, bu, son dərəcə vacib məsələdir, lakin nə üçün bu zaman nağıllar və ümumiyyətlə, folklor zərərdidə olmalıdır? Nə üçün Andersenin, yaxud Bajovun nağıllar aləmi – gözəl şahzadələr, sehrlı tütkəklər,

cəsur əsgərlər uşaqlara sevinc bəxş etməməlidir, ya da ki Abdulla Şaiqin Tıq-Tıq xanımı ilə Siçan bəyi gözəl illüstrasiyalı rəngbərəng kitabların səhifələrindən bala-larımızın üzünə gülməməlidir? Dünyanın mürəkkəbliyini göstərmək üçün nəyə görə, deyək ki, Barmaley surəti "uşaqlaşdırılmış" siyasi iqtisad mühazirələri ilə əvəz olunmalıdır?

Deməliyəm ki, belə bir mövqe yalnız vulqar sosioloji cəbhəyə aid deyil. Təəccübəlüsü burasıdır ki, ayrı-ayrı mütərəqqi və istedadlı Qərb yazılıcları da bu mövqenin prinsiplərinə şərik çıxırlar. Misal üçün, mənim yadına düşür ki, müasir Türkiyənin ən görkəmli yazılıclarından biri – Yaşar Kamal 1977-ci il Beynəlxalq Sofiya görüşündəki çıkışında uşaq ədəbiyyatından şikayətlənərək onu dəhşətli bir ədəbiyyat, hətta cinayətkar bir ədəbiyyat adlandırdı, çünki guya nağıllar oxuduqlarına görə və onlar üçün yalnız işiqli əsərlər yazıldığına görə bu ədəbiyyat uşaqları cəmiyyətdən, hətta təbiətdən də tacrid edir.

Yaşar Kamalın belə bir iddiası mənim üçün xüsusən qəribə görünür, çünki şəxsən mən tamamilə əminəm ki, hərgah Yaşar Kamal özü uşaqlıqda nağıllar oxumasayı və nağıllara qulaq asmasayı, türk xarakterinin, türk psixologiyasının məhz türk nağıllarındakı bədii-estetik ifadəsini hiss etməsəydi və hansı səbəblərə görə isə bütün bunlardan sərf-nəzər etmiş olsaydı, o zaman türk nağıllarının və ümumiyyətlə, türk folklorunun ənənələrini davam və yaradıcı surətdə inkişaf etdirən "İncə Məmət" romanı bütün dünyada şöhrət tapmadı (heç yazılmazdı da!) Lakin bu, başqa və məxsusi bir söhbətin mövzusudur, biz isə yenə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına qayıdaq.

"Pioner" jurnalının 1980-ci il 7-ci nömrəsində Sabir Məmmədzadənin "Biri var idi, biri yoxdu" adlı şeri çap olunub. Bu şerin əsasını məşhur nağıl motivi təşkil edir və bu motiv yalnız mövzu ilə məhdudlaşmış, nağıl əhval-ruhiyyəsi, nağıl poetikasının tələb

etdiyi söz əlvanlığı baxımından da şerin üslubuna yaxşı təsir edir:

*Odası kilim-kilim,
Ocağı dilim-dilim,
Sandıqlar qalaq-qalaq,
Qıfillar qulaq-qulaq.
Süfrəni aça-aça
Qarı ona hal oldu,
Gətirdiyi - tapmaca,
Süfrəsi sual oldu.*

Biz şübhə etmirik ki, buradakı təhkiyə orijinallığı, qafiyələrin oynaqlığı, ritmik sürət uşaq təfəkkürünə, yaddaşına dərhal təsir etməyə başlayacaq, çünki həm məzmun, həm də ifa planının belə ayrılmazlığı, nağılvari ornamentliyi əsərin tam və tez qavranılmasında zəruri bir amil kimi çıxış edir.

Nağıl, rəvayət, əfsanə motivlərinin, folklor ruhunun uşaq ədəbiyyatına belə bir müdaxiləsi və bu motivlərin orijinal əsərlər şəklində yenidən işlənməsi, eyni zamanda, dövrün böyük siyasi-ictimai və etik problemlərinin qaldırılması və işıqlandırılmasında folklor təhkiyəsindən yaradıcı surətdə istifadə etmək, vətənpərvərlik, qeyrət, sədaqət kimi keyfiyyətlərin üzdən işlənmiş, patetika, didaktika, nəsihət və quru sözçülük səviyyəsində deyil, müasir uşaqların təfəkkürünü genişləndirən, onları düşünməyə sövq və vadə edən detallar və hadisələr fonunda ifadə olunmasına da imkan verir.

Məsələn, şair Fikrət Sadiğin "Pioner" jurnalının 1981-ci il 2-ci nömrəsində çap olunan "Vətənin əl boyda daşı" adlı poeması tarixi rəvayət əsasında işlənsə də, vətənpərvərlik anlayışının məhz müasir mündərəcəsi ilə səsləşir, kiçik yaşlı oxuculara vətənpərvərliyin mənasını başa salır:

*Vətənin ölü çölü də
güllü çəmənimdir.
Əl boyda daşı da
Vətənimdir.*

Şair deklaratif şekildə “Vətəni sevin!” demir, lakin “Vətənin ölü çölü də mənimdir”, daşı da Vətənimdir” deməklə doğma torpağın müqəddəsliyini, toxunulmazlığını, böyüklüğünü orijinal misralarla dərk etdirir, hafızələrə hopdurur. Əlbəttə, belə nümunələr təkcə uşaqlar üçün deyil, hamı üçündür və bu mənada ayrıca “uşaq ədəbiyyatı” və ayrıca “böyük ədəbiyyatı” olmadığını iddia edənlər haqlıdır; belə nümunələr, heç şübhəsiz, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının uğurlarından xəbər verir.

F.Sadığın bu poemasının yaxşı cəhətlərindən biri də onun konkretliyi, ölçülübbiçilmişliyidir. Çox vaxt uşaq ədəbiyyatı nümunələrində, xususilə nağıl, təmsil və allegoriya tipli əsərlərdə belə konkretlik gözlənilmir, hadisə uzun-uzadı izah edilir və beləliklə də, uşaq psixologisi və hafizəsi üçün zəruri olan anilik və gözlənilməzlik, bədii detalların yaxınlığı, qonşuluğu, hadisələrdən hadisələrə keçidin sürəti kimi bədii-estetik amillər pozulur.

Belə bir bədii uğursuzluq çox zaman bunun nəticəsində meydana çıxır ki, müəlliflər uşaq ilə söhbətlərində sözdən lazımı şəkildə istifadə edə bilmirlər. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının, xüsusən şerinin istedadlı nümunələrində məhz bu cəhət, yeni sözün ən sadə, lakin emosional təsir baxımından tez sirayət edən, rahat qavranılan, yadda qalan, təmtəraq, elitarlıq və quramaçılıqdan uzaq xəlqi çalarlarından istifadə etmək bacarığı özünü göstərir. M.Ə.Sabirin, A.Səhhətin, A.Şaiqin uşaq şeirlərində formallaşan və Azərbaycan sovet uşaq poeziyasının M.Seyidzadə, M.Rzaquluzadə, T.Elçin, X.Əlibəyli kimi görkəmli nümayəndələri tərəfindən cilalanıb inkişaf etdirilən həmin poetik xətt bu gün M.Əliyev, T.Mahmud, İ.Tapdıq, Z.Xəlil kimi uşaq şeirlərinin əsərlərində estetik bir leytmotiv rolunu oynayır və uşaq poeziyasının effektli mütaliə və idrak materialına çevrilməsinə münbət zəmin yaradır.

Nümunə üçün, Məstan Əliyevin yaradıcılığına nəzər salaq. Bu yaradıcılığın əsas

və başlıca keyfiyyətli ondan ibarətdir ki, burada uşaq dünyasının, uşaq psixolojisinin rəngarəngliyi həmişə nəzərə alınır, uşaq təfəkkürünün əhatə olunduğu mühitdə, insanlarda, təbiətdə axtardığı müxtəlif və saysız-hesabsız suallara cavab tapılır. Təbii ki, belə tematik rəngarənglik vahid və inert poetik sistem, eynitonlu, eyni mahiyyətli bədii-estetik vasitələrlə deyil, dinamik, çevik və mövzudan-mövzuya əlvanlaşan üslub variasiyaları daxilində ifadə olunur. M.Əliyev şifahi xalq yaradıcılığının, demək olar ki, bütün formalarından istifadə edir, deyişmə, tapmaca, bayati, gərayılı, söz oyunu və s. kimi folklor nümunələrinin poetik üslubundan bəhrələnir, lazımlı gəldikdə el mahnılarının ritmik axarını da uşaq şerinin ahənginə qatır:

- *Kollarda qarağat qalıb.*
- *Dəymə, dəymə.*
- *Yaydan qıṣa sovqat qalıb...*
- *Dəymə, dəymə.*
- *Əzgilliđir hələ qoruq.*
- *Dəymə, dəymə.*
- *Şax altda gizlənib moruq.*
- *Dəymə, dəymə.*
- *Tənəkdə bir-iki salxım...*
- *Dəymə, dəymə.*
- *Gəlsənə dadına baxım.*
- *Dəymə, dəymə.*
- *Budaqda quruyub alma.*
- *Dəymə, dəymə.*
- *Gəl qoparaq, uşaq olma!*
- *Dəymə, dəymə.*
- *Hə, bildim, bunları qış...*
- *Dəymə, dəymə.*
- *Bəlkə, quşlara saxlamış?*
- *Dəymə, dəymə!*

M.Əliyevin “Dəymə, dəymə” adlanan bu şeri öz maraqlı quruluşu, sadə deyim tərzi, təbiiliyi etibarilə müasir uşaq şerimizin bu mənada əldə etdiyi bədii-estetik uğurlar üçün səciyyəvidir. Digər tərəfdən həmin şerin oxunuşunda bir neçə uşaq iştirak edə bilər ki, bu da maraqlı uşaq oyunu üçün imkan yaradır. Ümumiyyətlə, M.Əliyev təkcə kiçik yaşlıların təfəkkür imkanlarını, maraqlı dairələrini

əhatə edən mövzulara toxunmaqla kifayətlənmir, bu şairdə sözün özünü, bədii ifadəni, deyim tərzini uşaq hafizəsinin, uşaq emosiyasının və psixolojisinin tələblərinə uyğunlaşdırmaq ustalığı güclüdür. Belə ustalıq isə uşaq poeziyasını primitiv nəsihətçilikdən, sözcülükdən və deklarativ ibarəpərdəzlilikdən xilas edir.

Hələ vaxtilə V.Q.Belinski "Yeni ilə hədiyyə" (1840) adlı məqaləsində yazırıdı: "Başlıca iş-sentensiyalardan, nəsihət və tərbiyəpərdəzlilikdən imkan daxilində qəçməqdır: onları böyükler də xoşlamır, uşaqların isə sadəcə olaraq zəhləsi gedir".

Lakin təəssüf ki, bəzi hallarda bu cəhətlər tamamilə unudulur və kiçik yaşı uşaqlara müstəqim öyünd-nəsihətdən, pafos və gurultudan ibarət çeynənmiş sətirlər təqdim edilir. Qəribə burasıdır ki, uşaqların obrazlı təfəkkürünü inkişaf etdirmək üçün yeni heç bir şey verməyən sönük sətirlərə biz vətənpərvərlik, humanizm, dostluq, sədaqət ideyaları aşılamaq məqsədi daşıyan şerlərdə daha çox rast gəlirik. Əlbəttə, belə yazıldarda estetik gözəllik axtarmaq əbəsdir.

Zaqreb simpoziumunda rumın yazarı Tiberu Utan belə hadisə danışdı: "Mənim dostumun qızı televiziya ilə göstərilən Olimpiya oyunlarına baxırdı. Gimnast Nadya Komeniçinin çıxışından sonra atasına dedi: - Ata, bu qız gözəl bir quş ola bilərdi..."

Məncə, bu, çox gözəl bir misaldır. Bu kiçik və işıqlı bənzətmə bir daha sübut edir ki, xüssusən uşaq ədəbiyyatının ESTETİK SİMASINDAN çox şey asılıdır və uşaq yazarı sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə xüsusi fikir verməli və bu xüsusiyyətlərə sahib olmalıdır. Bədii dilin zənginliyi olmadan, təbiiliyi, axarlığı olmadan, ümumiyyətlə, bədii ədəbiyyat yoxdur, uşaq ədəbiyyatında isə belə bir zənginlik, təbiilik və axarlıq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dəqiq psixoloji müşahidələr olmadan, situasiyaların təbiiliyi, ən kiçik detalların belə emosional təsir qüvvəsi olmadan böyük ədəbiyyat yoxdur, uşaq ədəbiyyatında isə bunlar xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dünya ədəbiyyatı

yarandığı gündən etibarən müasir dövrə kimi həmişə xeyir ilə şərin mübarizəsində xeyirin təəssübünü çəkmişdir, uşaq ədəbiyyatında isə bu təəssüb hissi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Quruluq, dünyaya yuxarıdan aşağı baxmaq, bədii iddiaçılıq həmişə ədəbiyyatın naqis cəhəti olub, uşaq ədəbiyyatında isə bu naqislik əsl bəlaya çevrilir.

"Molla Nəsrəddin" jurnalı nəşrə başlaşandan sonra onun müxbirlərinin, bu jurnalda çap olunmaq istəyənlərin sayı günü-gündən artırdı və təbii ki, redaksiyaya göndərilən yazıların, xüssusən saysız şerlərin hamısının səviyyəsi yüksək deyildi. Bu münasibətlə Cəlil Məmmədquluzadə "Molla Nəsrəddin" də xüsusi "poçt qutusu" rubrikası açmışdı və 1908-ci ilin 13-cü nömrəsində həmin rubrikada belə bir cavab var: "Şamaxıda "Təzə müxbir"ə: dünyada hər bir şey zor ilə ola bilər, bircə şairlikdən savayı".

Biz isə bu gün uşaq şerlərini oxuyarkən, ibtidai məktəb dərsliklərini varaqlaşdırıqca qəribə (həm də çox təəssüf doğuran!) bir proses müşahidə edirik: çox çalışıb "zorla şair" ola bilməyənlər zorla uşaq şairi olmaq istəyirlər. Mən həmin "zorla yazılmış uşaq şerlərindən" burada misallar gətirməyə ehtiyac hiss etmirəm, onları bir dəfə oxumağımız kifayətdir, hərçənd indiki halda qazancımız bir o qədər də çox deyil: uşaqlar bu şerləri oxuyublar, oxuyurlar və ən kədərlisi budur ki, həmin şerləri dərsliklərinə görə məktəbdə verilmiş ev tapşırığı kimi əzbərləməyə məcbur olublar. Təskinlik yalnız ondadır ki, bu şerlər tez də yaddan çıxıb gedir, amma... amma hələ axtarışda olan zövqləri korşaldır.

Əlbəttə, bu yerdə ən sanballı və effektli sözü ədəbi tənqid deməlidir, lakin təəssüf ki, Azərbaycan ədəbi tənqidinin uşaq ədəbiyyatı problemlərinə müdaxiləsi bu gün ən yaritmaz bir vəziyyətdədir. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı bu gün, hərgah belə demək mümkünə, təcrid edilmiş surətdə, müstəqil yaranır, beləcə inkişaf edir və zəif cəhətləri, yanlışlıqları, çatışmazlıqları da yalnız özünə aiddir, çünki bu ədəbiyyat ədəbi tənqidin

nəinki köməyini hiss etmir, ədəbi tənqiddə öz adı təhlilini belə tapmır; Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı bu gün ədəbi prosesdən kənarda qalmışdır və onun bir çox sapıntıları da məhz belə bir "özünəqapılmanın" nəticəsidir.

Hərgah biz təxminən son on ilin ədəbi tənqidini nəzərdən keçirsək, Məmməd Cəfərin və Bəkir Nəbiyevin hərəsinin bir məqaləsindən başqa, uşaq ədəbiyyatının mürəkkəb özünəməxsusluğunu, ildən-ilə daha da artan problemlərinin konkret materiallar əsasında təhlil və təsnifini verən ciddi, sanballı, ümumiləşdirilmiş tənqid yaziya, demək olar ki, rast gəlmərik.

Düşündürən problemlər isə coxdur və biz qısaca olaraq bunlardan bəzisinin üzərində dayanmaq istəyirik.

Oxucu yəqin diqqət edib ki, biz əsas etibarilə poeziyadan danışırıq və deməliyəm ki, belə bir hal təsadüfi deyil: Azərbaycan uşaq poeziyası nəsrə nisbətən xeyli artıq inkişaf etmişdir və iş o yerə çatıb ki, "uşaq ədəbiyyatı" deyəndə bu anlayışı biz az qala "uşaq poeziyası" kimi başa düşürük. Əlbəttə, poeziyanın belə inkişaf etməsi sevindirir, lakin bu inkişafın NƏSRİN HESABINA olduğunu gördükdə isə, təbii ki, təəssüf hissi keçiririk. Bu cür birtərəfli inkişaf uşaq ədəbiyyatının qarşısında duran vəzifəni tam şəkildə yerinə yetirmək işində, şəksiz, çətinliklər əmələ gətirir.

Azərbaycan uşaq nəsrinin C.Məmmədquluzadən, A.Şaiqdən, S.S.Axundovdan gələn gözəl ənənələri var və bu gün ənənələr nə üçün öz təbii davamını və inkişafını tapmır? Ədəbi tənqid susur...

Vaxtı ilə Mikayıl Rzaquluzadə, Süleyman Vəliyev, Eynulla Ağayev kimi yazıçılarımız uşaqlar üçün maraqlı hekayə və povestlər yazırıdı. Yaxud mən belə bir hadisəni xatırlayıram: neçə illər bundan əvvəl Bakının Sabir adına kitabxanasına getmişdim. 12-13 yaşlarında eynəkli bir oğlan içəri girdi. Yanımda dayanmış uşaqlar piçildaşdır: "Professor gəldi". "Professor" kitabxanaçıya yaxınlaşdı və soruşdu ki, növbəsinə hələ çox qalıb? Eşidəndə ki onun növbəsinə hələ çox

qalıb, "professor"un ağıllı gözlərinə bir uşaq bikefliyi çökdü. Əlbəttə, mən "professor"u bu cür məyus edən növbə barədə soruştum. Məlum oldu ki, söhbət Namiq Abdullayevin "Kiberin macəraları" adlı elmi-fantastik povestindən gedir və uşaqlar bu kitabı oxumaq üçün növbəyə yazılmışlar...

Bütün bunlar dünən idi, bəs bu gün? Bu gün dünənin sayca bir o qədər də çox olmayan nailiyyətləri inkişaf edib çıxalıbmı?

Bu gün də bir sira müvəffəqiyyətlərimiz var. Mərhum Bayram Həsənovun "Yaylaqda", Zahid Xəlilin "Ballica və findiqburun, dəmirdaban, şəşəbığ" haqqında nağılları, Əzizə Əhmədovanın "Onu çiçəklər sevdı" adlı hekayə və povestlər kitabları, ayrı-ayrı hekayələr...

Bu əsərlərdə diqqəti cəlb edən ən yaxşı cəhət təbiəti uşaqlara sevdirmək həvəsi və bacarığıdır. Deməliyəm ki, vaxtilə görkəmli maarifçi Camo Cəbrayılbəylinin "Təbiət haqqında hekayələr" i bu sahədə çox iş görmüşdü və bu gün ekologiya problemlərinin son dərəcə aktual mahiyyət əldə etdiyi bir dövrdə həmin ənənələrin inkişafı razılıq doğurur.

İkinci bir cəhət bu əsərlərin ən yaxşılarda dilin təbiiliyi və təbiətlə, kənd həyatı ilə bağlı hadisələrin, situasiyaların həyatılılığıdır. Aydınlaşdır ki, nəsrin əsas estetik komponentlərindən biri məhz təbiilik, həyatılıkdir. Burası da çox əlamətdardır ki, uşaq nəsrində kiçicik bir falş belə dərhal özünü bürüzə verir, çünkü bu, uşaq psixolojisində və ümumiyyətlə, uşaq varlığına ən yabançı bir keyfiyyətdir.

Müasir Azərbaycan uşaq nəstri ilə əla-qədar bəzi digər müsbət cəhətlər axtarıb tapmaq olar, lakin göründüyü kimi, bu əsərlər (yəni uşaq nəsrinin yaxşı nümunələri!) həm say etibarilə azdır, həm də problematika baxımından məhduddur. Həmin əsərlər bizim uşaq nəsrümüzün potensial imkanlarını göstərir, lakin biz nə üçün bu gün yalnız potensial imkanlarımızla təskinlik tapmalıyıq?

Bu yerdə mən bir Azərbaycan yazıçısı haqqında xüsusi danışmaq istəyirəm. Səməd Behrəngi 1939-cu ildə Cənubi Azərbaycanda anadan olmuş və 29 yaşında İran şah despotizmi tərəfindən öldürülmüşdür. Onun qoyub getdiyi ədəbi irs ömrünün illeri müqabilində son dərəcə zəngindir. Səmədin həm nağıllarında, həm təbiət hekayələrində, həm də həyatın müxtəlif sosial problemlərinə toxunan hekayə və povestlərində sevinc ilə kədərin qəribə bir vəhdəti oxucunu o saat ələ alır, onu inandırır, ona təsir edir. Səməd Behrəngi bəzən kiçik oxucusunu kədərləndirir, amma bu kədərin özündə də bir işiq, bir həvəs stimulu var. Səməd Behrəngi kədərləndirir, məyus edir, amma ümidsizləşdirmir. 1978-ci ildə "Gənclik" nəşriyyatı Səməd Behrənginin İtaliyanın Boloni şəhərində beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı müsabiqəsinin mükafatını almış "Balaca qara balıq" adlı hekayəsinin adını daşıyan hekayələr kitabını nəşr etmişdir.

Mən bu kilabı oxuyarkən, "Çuğundur satan oğlan", "Qar dənəsinin sərgüzəsti", "24 saat yuxuda və ayıqlıqda" kimi hekayələrlə "Alisa möcüzələr ölkəsində" arasında ruh yaxınlığı, doğmaliği hiss etdim. Söhbət ondan getmir ki, Səməd Behrəngi Luis Kerroldan təsirlənmişdir, belə bir təsir yoxdur. Məsələ məqsəd, amal yaxınlığındadır, məsələ kiçik insanlarla ünsiyyət tapmaq bacarığındadır.

Bu gün Azərbaycan uşaq nəsrində yazıçı ilə kiçik oxucu arasında müxtəlif problemlərlə bağlı məhz belə bir ünsiyyət yaratmaq bacarığı bir küll halında nəzərə çarpmır. Bu bacarıq ayrı-ayrı əsərlərdə var, lakin ümumi üçün səciyyəvi deyil və bu, narahatlıq doğurur.

Narahatlıq törədən digər bir cəhət uşaq nəsrimizin janr məhdudluğunu ilə bağlıdır. Bizdə bədii fantastikanın, yeniyetmələr üçün macəra və detektiv əsərlərin yüksək bədii-estetik səviyyəli nümunələri, demək olar ki, yox dərəcəsindədir; eyni zamanda, uşaqlar və yeniyetmələr üçün sadə və şirin bir dillə dövrün vacib siyasi-ictimai, mənəvi-əxlaqi, iqtisadi və s. problemlərindən bəhs edən

elmi-kütləvi əsərləri də biz hələ yalnız arzu edə bilərik.

Biz əlimizi ürəyimizin üstünə qoyub deyə bilərik ki, kitablarımız, ayrı-ayrı nəşr və poeziya əsərlərimiz vasitəsilə Azərbaycan xalqının qədim zəngin tarixi boyu yetişmiş böyük şəxsiyyətlərimiz haqqında uşaqlarla söhbət üçün dil tapmışq? Babək, Cavanşir, Nizami, Koroğlu, Nəsimi, Şah İsmayıł Xə-tai, M.F.Axundov, Səttarxan, Ş.M.Xiyabani, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir... Bu siyahını çox uzatmaq olar və mən inqilab qəhrəmanlarını, Büyük Vətən müharibəsi qəhrəmanlarını, yeni tariximizin yetişdirdiyi böyük şəxsiyyətləri demirəm. Təəssüf ki, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı bu tarixi simaların heç biri haqqında yüksək bədililiklə yazılmış nümunəyə malik deyil.

Əlbəttə, uşaqlar üçün yazan yazıçılar, şairlər, həm də nasirlər öz oxucularının yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alırlar, lakin bu zaman biz bir sıra hallarda, xüsusən, uşaq şerlərimizdə sadə və mənali deyim əvəzinə bəsitləşdirmə, primitvləşmə müşahidə edirik. Elə bil tamam yaddan çıxarılır ki, bizim uşaqlar elmi-texniki inqilab əsri dediyimiz bir dövrdə həddən artıq informasiyaya malikdirlər və belə bir zəngin informasiya müqabilində müasir yazıçı uşaqla elə danışmalıdır ki, kitabları nə sadəlövh təsir bağışlaşın, nə də elmi-texniki, etik-ictimai vəsaitə çevrilisin. Hələ 27 il bundan əvvəl yazıçıların ikinci qurultayında S. Marşakın söylədiyi sözlər bu gün, elə bilirəm ki, daha aktual səslənir: "O kitab həqiqi mənada tərbiyə edir ki, müəllif oxucunun yaşıının az olmasından istifadə edib, ona öyünd-nəsihət vermək üçün xıtabət kürsüsünə qalxmır, bütün hissələri, həyəcanları ilə sevinərək, kədərlənərək özünün yaratdığı gerçəklilikdə yaşıyır".

Burasını da xüsusi qeyd etmək istərdik ki, həmin "gerçəklilikdə" məhz professional yazıçı hiss-həyəcan keçirməli, sevinməli və kədərlənməlidir. Biz bu cəhəti ona görə xüsusi qeyd edirik ki, son illərdə Azərbaycan ədəbiyyatına əsl "həvəskar axını" müşahidə

edirik. Həvəskar, həyatında ilk və son dəfə üç şer, yaxud bir hekayə yazıb çap etdirir, lakin nəzərə alsaq ki, həvəskarlar yüzlərlədir, onda bu "həvəskar hekayələrin", "həvəskar şerin" axını əsl ədəbi bəlaya çevrilir və tənqid bu cür "həvəskar yaradıcılar" üçün yaşıl işq yandırmış mətbuat orqanlarının zərərli təcrübəsindən sərfnəzər etməməlidir.

Nəhayət, bir məsələyə də diqqəti cəlb etmək istərdim. Bu gün kiçik yaşlı azərbaycanlı oxucu öz gözəl ana dilində K. Çukovskinin, S. Marşakın, A. Bartonun, sovet uşaq ədəbiyyatının başqa görkəmli nümayəndələrinin, eləcə də A. Lindgrenin, C. Rodari və başqa xarici ölkə yazıçılarının əsərlərini oxumaq imkanına malikdir və böyük razılıq hissi ilə deməliyik ki, həmin tərcümələr arasında bədii nailiyyətlər az deyil. Eyni zamanda Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının rus dilinə tərcümə olunması sahəsində də son zamanlar bir canlanma nəzərə çarpir, bu işdə biz istedadlı şairimiz Alla Axundovanın yaradıcı fəaliyyətini, həvəsini və işgüzarlığını xüsusi qeyd etməliyik. Bu yaxınlarda onun tərtib və tərcümə etdiyi "Çəşmə" ("Rodnik", M, "Detskaya literatura", 1981) adlı kitab Moskvada rus dilində böyük tirajla nəşr olunmuşdur. Bu kitabda Nizami Gəncəvinin, XV-XVI əsrlərdə yazıb-yaratmış Şah İsmayıł Xətainin əsərlərindən tutmuş müasir sovet şairlərimizin yazılarına qədər ən yaxşı uşaq şer və poemaları toplanmışdır və ən başlıcası isə həmin əsərlər rus dilində, orijinala məxsus olan yüksək bədii-estetik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamışdır. Bu-na görə də biz bu kitabı son illərdə Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı ən fərəhli hadisələrdən biri hesab edirik. Lakin bütün bunlarla bərabər, bu gün qarşılıqlı əlaqə və bəhrələnmənin böyük və effektli rol oynadığı bir dövrdə uşaq ədəbiyyatı sahəsində tərcümə məsələsinə diqqət daha da artırılmalıdır və bu işə ən istedadlı yazıçılarımız cəlb olunmalıdır.

Uşaq olmaq çətindir.

Düzdür, S. Mixalkov, M. Prilejayeva və L.Razqon birlikdə yazdıqları məqalədə tənqidçi Alla Marçenko ilə mübahisə edirlər: "Uşaq olmaq çətindir" deyən Alla Marçenko ilə razılaşmaq olmaz. "Uşaq olmaq – xoşbəxt olmaq, şən olmaq, şirin olmaqdır!"

Bu yerdə biz S. Mixalkov, M. Prilejayeva və L. Razqon ilə razılaşmırıq, çünkü bizə məlum deyil, "xoşbəxt olmaq, şən olmaq, şirin olmaq" nə üçün uşaq çətinliyini rədd etməlidir? Məgər "uşaq çətinliyi" məfhumunun özündə "uşaq xoşbəxtliyi" yoxdurmu? Məgər öz kuklaları ilə evcik-evcik oynayan 6 yaşlı şən qız, xoşbəxt və şirin qız Malciş-Kibalçığın ölümünü dərk edərkən ani çətinliklərlə üzləşmirmi? Yaxud Qavroşun həlak olması bu balaca qızın ürəyini iztirablarla sıxmırımı? Məgər həmin xoşbəxt, şən və şirin" qız A.Şaiqin "Tülkü Həccə gedir" poemasına qulaq asanda, yaxud bu əsərin multfilminə baxanda hiyləgər tülkünün toyuqları aldadıb yeməsinə bire-dən-birə ürəkdən ağlamırmı və "Toyuqlar öldü?", "Bu toyuqlar daha Qırmızıpapaq canavarın qarnından çıxan kimi, Şəngülüüm, Şüngülüüm canavarın qarnından çıxan kimi çıxmayaçaqlar?", "Ölmək nə deməkdir?", "Necə yəni ölmək?" kimi suallarla bizi – öz ata və analarımı sarsıtmırlarmı? Və bütün bunlar ən adı həyati çətinliklər deyilmə?

Bəli, uşaq olmaq xoşbəxt olmaqla, şən olmaqla, şirin olmaqla bərabər, həm də çətindir. Uşaqlar üçün yazmaq da çətindir.

Lakin bədii çətinlik olmayan yerdə bədii qələbə də yoxdur.

"Ulduz" №4(Səh.43-49)-1982

ANAR

QARABAĞ ŞİKƏSTƏSİ

(*ixtisarla*)

83-cü ilin bir iyul günü – Bakının istisnə, tüstüsünə, ağaçqanadlarına dözməyə daha taqətimiz qalmayanda qərara gəldik ki, Şuşaya gedək...

Yolların tozu-bürkübü – odlu bir nəfəs kimi – maşınınımızın açıq pəncərələrindən sıfətimizi qarsayırdı. Maşını saxlayıb düşən kimi şaqqama gün çəkic mismarı döyən təkin təpəmizdən vururdu. Kilometrlər ötürdü, yol uzandıqca uzanırkı, adama elə gəlirdi ki, nə bu yol qurtaracaq, nə bu isti. Dünyada narın yellər əsən, günəşi müləyim, kölgəlikləri sərin yerlərin olduğuna inanmağımız gəlmirdi daha...

Az getdik, üz getdik, dərə-təpə düz getdik, gəlib Bakıdan da isti bir yerə – Yevlaxa çatdıq (Bir nəfər haqqında danışırdılar ki, ömründə ilk dəfə gördüyü dəmiryol stansiyası Yevlax olub, bundan sonra Rusətə gedib və qatar

harda dayanırmışsa: Şto Takoy Evlax? – deyə xəbər alırmış. Bakıya getmək üçün dağlardan Yevlaxa düşmüş iki nəfər haqqında da lətifə var. Dəmir yolunu təzə çəkiblərmiş. Biləndə ki, iki dost Bakıya getmək istəyir, – “Daha faytonla niyə, – deyiblər, – dəmir yoluynan gedin də”. Məsləhətə qulaq asıb hərəsi bir relsin üstünə çıxıb. Bir qədər gedəndən sonra biri o birisinə: Cijisi ağlar qalsın bu dəmir yolunun, – deyib, – ondansa gəl düşək piyada gedək).

Nə isə... İlın o cəhənnəm günündə, cəhənnəm saatında Yevlaxa çatanda yadımıza nə məzəli lətifələr düşürdü, nə də gülüb-danışmağa heyimiz qalmışdı. Canımızı qoymağə az-çox kölgəli bir yer axtarırdıq.

Sərin yeri Yevlaxda da tapmaq olarmış. Şəhərin kənarında təzə tikilmiş "Qarabağ" istirahət zonasına gəldik. Şırıltısı qulağı dincəldən arx, yüngül titrəyişilə ətrafa sərinlik çiləyən salxım söyüdlər, zövqlə tikilmiş əlvan köşk...

Qurumuş dodaqların, boğazların məlhəmi çaydır. Burda dayanıb bir çay içək, - dedik... Çay nə çay. Ömrümdə belə ləzzətli çay içməmişdim. Çaya kəkotu qatmaq axır vaxtlar çox yerdə dəb düşüb. Bu çayın içinde kəkotusu olsa da, təmi tamam başqa idi...

Çayçı Məmməd masamıza yanaşır, tanış çıxırıq. Məmməd ədəbiyyat həvəskarıdır, şairlərimizin, yazıçılarımızın son əsərlərindən həvəslə danışır. Dəmlədiyi ətirli çayın sırrını xəbər alıram – Kəkotudan başqa qantəpər, çobanyastığı, romاشka da qatıram.

(Romaşkanın dilimizdə gözəl adı var – Ağkirpik) – Bu çiçəklərin, otların hamısını özüm dağlardan yiğib gətirirəm.

Məmməd özü Kəlbəcərdəndir. Birdən-
birə susur, danışmır, gözləri elə bil yol çəkir.
Baxışları harasa, başımızın üstündən o yana,
çox uzaqlara, üfüqləri halaylamış dağlara
dikilir. Başı qarlı zirvələrin soyuğuna üzşür,
dişləri gizildədən buz bulaqların suyunu içir,
ətrafa min rayihə yayan otların, çicəklərin
ətrini duyur sanki. Elə bil ki bürkülü Yevlax
gündüzündə bu sərinliyi birdən mən də hiss
edirəm. Bəlkə, doğrudan da, bu an uzaq,

qəlbi dağlardan zərif bir meh, yüngül bir əsənək uçub gəldi bura. Bəlkə, çayın dəminə qatılmış şəhli otların, çicəklərin qoxusundan canımıza xoş bir sərinlik yayıldı...

Bəlkə də, səbəb musiqi sədalarıydı. Ətrafa baxırdıq – göz işlədikcə uzanan dümdüz aran, ucsuz-bucaqsız pambıq çölləri... Amma hardasa, kimsə – dağlar nəğməsini – “Qarabağ şikəstəsi” ni oxuyurdu. Bu şikəstə dərələrin, uçurumların, yarganların üstündən, bu dağdan o dağa harayılanan, boğazda qaynaya-qaynaya uzaqdan uzağı səsləyən, yamacdan-yamaca, qayadan-qayaya çatib əks-sədayla qayıdan bir Qarabağ havasıydı. “Hava” sözünün hər iki mənasında. Nəğmə mənasında da, iqlim mənasında da. Yəni elə bu iki məna da bir-biriylə six bağlı deyilmə? Şuşanın gözəl səsləri bu dağların məcun havasından yaranmır mı?

Seyid Şuşinski deyərmiş: Şuşanın yuxarısında bir gədik var, səhər saat beşdən altıya qədər ordan bir meh əsir. Əgər adam o vaxt orda dayanıb o mehi sinəsinə alsa, hökmən səsi olacaq.

“Qarabağ şikəstəsi” davam edir. Səs cavan adam səsidir.

Qarabağ burdan başlanır – Yevlaxın “Qarabağ” istirahət köskündən, Məmmədin şeirə, ədəbiyyata həvəsindən, dağ ətri gələn çayından, uzaq, sərin zirvələrə həsrətlə baxmasından. Yanıq haraylı “Qarabağ şikəstəsi”ndən...

***

Özüm də bilmirəm Şuşanı niyə bu qədər sevirəm. Burda doğulmamışam, burda böyükəmişəm, əslim-nəslim bu şəhərdən deyil, qohum-əqrəbam burda yaşamır. Söz yox, vətənin hər qarışı, hər bucağı əzizdir, müqəddəsdir, amma Şuşa elə bir yerdə ki, imkanım olsayıdı, bütün ömrümü burda keçirərdim və vəsiyyət də edərdim ki, öləndə məni burda basdırınsınlar.

Şahanə bir vüqarı var Şuşanın. Elə bil o, ömrümüzü bütün adiliklərdən, xırdaçılıqlardan təmizləyir, ayırır, içəri dünyamızı

arıtlayırdı, duruldur, bizi gündəlik həyatımızın, tanış dünyamızın fövqünə qaldırır.

Şuşanın ülviyəti onun təkrarsız təbietylə, tarixiylə, taleyiylə bağlıdır.

***

Azərbaycan təbiətinin, tarixinin və sənətinin nadir incisidir Şuşa. Təbiət, tarix, sənət bu şəhərdən heç nəyi əsirgəməyib. Füsunkar mənzərələr, səfali ab-hava, şəfali sular təbiətin dağ şəhərinə ərmağanıdır. Qədim qalalar, bürclər, binalar, küçələr, bulaqlar, daşlar – tarixin yadigarlarıdır. Musiqi, şeir bu torpağın hər qarışında yaşayır. Qarabağ tarixinin, Qarabağda yaranan şeir, musiqi sənətinin zəngin ənənələri bu gün də diridir, canlıdır.

Pənahabad adıyla bu şəhərin binəsini qoymuş görkəmli dövlət xadimi Pənahəli xan, onun oğlu İbrahim Xəlil xan, böyük şair və siyaset adamı Molla Pənah Vaqif, İbrahim xanın qızları Ağabəyim ağa və Gövhər ağa, Məmməd bəy Cavanşir – Batmanlılınc, Xurşidbanu Natəvan, Xasay xan Usmiyev, Bəhmən Mirzə, Qatırçı Murad – bu adlar Şuşada, Qarabağda kitab səhifələrindən məlum olan tarixi şəxsiyyətlər kimi deyil, canlı adamların, hafızələrdə hələ də yaxşışıyla – yamanıyla yaşayan diri insanların adları kimi qavranılır. İllər, əsrlər ötdükcə tarixi şəxsiyyətlər mücərrədləşdirilir, böyük sənətkarlar, mütərəqqi dövlət xadimləri müəyyən dərəcədə ideallaşdırılır, tarixdə mənfi rol oynamış şəxslər isə tamamilə qara, şər qüvvəkimi damğalanır. Şuşada, Qarabağda məni ən çox təəccübəndirən şeylərdən biri bu oldu ki, adlarını çəkdiyim tarixi şəxslərə və bir çox başqalarına münasibət diridir, ehkamlaşmamış, qəlibləşməmişdir. Sevimli şairin naqis hərəkətləri də unudulmayıb, Cavanşir nəslinin faciəsi də... Böyük Vaqiflə bağlı “hər oxuyan Molla Pənah olmaz, hər qatırçı Murad” zərb-məsəli də dildə-ağızda gəzir, Qacar aqibətiylə bağlı “Mixi mismara döndərən fələk” ifadəsi də...

Dünyada insandan gördüyü xeyirli, ya pis işləri, yaxşı, yaman adı qalır. İnsan taleyindən

üç-dörd söz, beş altı misra şeir də iz qala bilər. İbrahim xanın qızı Ağabəyim ağa siyasi sevdalaşmaların qurbanı olub, sevmədiyi, tanımadığı Fətəli şahin hərəmxanasına düşüb. Ağabəyim ağanın vətən həsrəti, qürbətdə keçən intizarlı ömrünün acısı, Vaqiflə məktublaşması haqqında poetik əfsanələr var, amma Ağabəyim ağanın öz əliylə yazdığı bayati onun könlündəkiləri bütün əfsanələrdən daha dəqiq açır:

*Əziziyəm Qarabağ
Qara salxım, qara bağ,
Tehran cənnatə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ.*

Rəvayətlərdə deyilir ki, həsrətdən saralıb solan zövcəsinin könlünü oxşamaqçın Fətəli şah həttaancaq Cıdır düzündə bitən xarıbülbül gülünü də Tehrana gətirdib, sarayında əkdirib. Amma bu gül də burda bitməyib. Bəlkə, bu, bir təşbehdir, metaforadır, Ağabəyim ağanın yad torpağı uyuşmayıb vağam olmasına incə, poetik bir işarədir. Amma Ağabəyim ağanın iki misrası da var axı. Ədəbiyyatımızda bundan kövrək, bundan xəfif beyt bilmirəm. Təəssüflü bir ah kimi, ahəstəcə bir köks ötürmək kimidir bu misralar:

*Əfsus ki, yarım gecə gəldi, gecə getdi,
Heç bilmirəm ömrüm necə gəldi, necə getdi...*

***

Şuşa Natəvanın, Mir Möhsün Nəvvabın ədəbi məclisləri ilə də məşhurdur. Bizim günlərdə belə ədəbi məclislərin biri də yarandı: Vaqif poeziya günləri. Artıq ənənəvi şəkil almış bu şeir bayramları özləri də yeni, xoş bir ənənə yaratdı. Hər il bu bayram günlərində Şuşada təzə bir sənət ocağı, ya abidə açılır. Bu bayramlar Vaqifin əzəmətli məqbərəsinin açılışı ilə başlandı. Rəsm qalereyası, Natəvan adına Poeziya evi ilk qonaqları o zaman qəbul etdi. 82-ci ilin yayında Natəvanın abidəsi ucaldıldı. 83-cü ilin poeziya günlərinə gələnləri də xoş bir

görüş gözləyirdi – unudulmaz müğənnimiz Bülbülün ev-muzeyi açıldı. Arzumdur ki, bu gözəl ənənə həmişə davam etdirilsin. Vaqif günlərinə gələnlər Natəvanın adıyla bağlı yerlərə də fərəhla tamaşa etsinlər. Şairənin bağında yerləşən müxtəlif binalarda Natəvanın muzeyi, ədəbiyyat, musiqi, xalq sənətləri müzeylərini əhatə edən bütöv bir kompleks yaradılsın. Həmin kompleksə açıq və qapalı konsert-tamaşa salonları da daxil ola bilər. Müxtəlif yerlərdən gələn qonaqlara musiqi alətlərimizi, keçmiş və çağdaş müğənnilərimizin vallarını, lent yazılarını nümayiş etdirək. Natəvanın ev kompleksində kitabxana, sərgi qalereyası yerləşdirmək olar. Bakıda çıxan jurnal və qəzetlərin redaksiyaları buranı hamiliyə götürə bilər: müasir yazıçılarımızın avtoqraflı kitablarını bu kitabxanaya göndərmək, rəssamlarımızın mənzərələrinin hədiyyə verilməsini təşkil etmək olar.

Şuşanın qədim binalarının birində müğam evi yaratmaq, burası ölkəmizdən və xaricdən məşhur ifaçıları dəvət etmək olardı. Eyni zamanda klassik musiqinin təbliği məqsədilə Qazançesos kilsəsi üçün orqan sıfariş vermək, burada mütəmadiən simfonik və kameral konsertləri keçirmək yaxşı iş olar. Bu işin başlanğıcını görkəmli sənətkarımız Niyazi qoymuşdur. Yay mövsümündə Natəvanında onun rəhbərliyiylə verilən simfonik konsertlər estetik tərbiyə baxımından nə qədər vacib və nəcib işdir. M.M.Nəvvabın evinin səliqəyə salınması, bu evin divarlarına çəkilmiş, indi üstü əhənglə örtülmüş şəkillərin bərpa edilib üzə çıxarılması da təxirəsalınmaz vəzifədir. Sadiqcanın, Cabbar Qaryagdiogluğun adıyla bağlı evlərdən musiqi həyatının canlandırılması üçün səmərəli istifadə etmək olar. Şuşa təbiətin, tarixin bizə bəxş etdiyi gözəl, nadir muzeydir. Bu muzeyi qorunmalı, zənginləşdirməli, dünyaya tanıtmalıyıq.

***

Qəribə xasiyyətləri var şüsalıların. Bir kobud söz eşitməzsən burda, bir

qaba davranış görməzsən. Partiya, dövlət işçilərindən tutmuş çayçı şagirdi balaca Bəbirə qədər hər kəsdən yalnız mehribanlıq, xoş sıfət, müləyim rəftar, gülər üz gördük. Adamı min şirin dillə dindirirlər: - Nə təhərsən, başına dönüm?

Hər dəfə mehmanxananadan çıxanda xidmətçi qadın soruşur: - Getdin? - Bəli. - Yaxşı elədin. Nömrəyə qayıdırısan: - Gəldin? - Yaxşı elədin. Fikir verin: Xoş gəldin, xoş getdin yox, məhz "Yaxşı elədin". Sənə yalnız uğurlu yol, xoş qayıtməq arzu olunmur, gedisin, gəlişin, hər hərəkətin təqdir edilir. Ən adı sözlər əsrlərdən, nəsillərdən keçmiş qonaqcılığın vərdişli davamıdır. Doğrudur, şusalılar özləri öz qonaqsevərliklərini lağa da qoyurlar, dolayırlar da... Danışırlar ki, iki şusalı gəzəgəzə gəlib birinin evinin qabağına çatanda ev sahibi içəri dəvət etmək əvəzinə: Ə, yeri ə, sən bizə gələn deyilsən, - deyir. Yaxud işdi, evinə qonaq gəlsə: Ə, bir dəfə yeyib-içməmiş gəl də, - deyir, - ağıllı-başlı səninlə oturaq, yeyib-içək...

Əlbəttə, bunlar şux zarafatlardır. Zarafat, məzəli söz insan dilinin, zehninin itiliyidirsə, özü-özünü dolamaq, özü-özünə masqara eləmək ağlın, şüurun ikiqat üstünlüyüdür. Yalnız özlərindən müştəbeh, lovğa, yekəxana və küt adamlar zarafat götürməz, hər sözdən inciyər, umu-küsü saxlayarlar. Görürsən belə birisi başqasını lağa qoymaşa, başqasına rişxənd, kinayə etməyə, kobud zarafatlarla ona gülməyə qoçaqdır, di gəl özünün dəyən yeri nazikdir, gülünc hala düşməkdən oddan qorxan kimi qorxur. Odur ki, nəticədə həmişə güləmli vəziyyətdə qalır.

Şuşanın, ümumən, Qarabağın gündəlik məisət yumorunu, el ağzında dolaşan lətifələri, bəzəmələri, zarafatları neçə-neçə görkəmli sənətkarımızın - Q.Zakirin, N.Vəzirovun, Ə.Haqverdiyevin, Ü.Hacıbəyovun, S.S.Axundovun, Y.V.Çəmənzəminlinin əsərlərində cilalanıb, dərindən-dərinə mənalandırılıb, əlvan çalarlarla parlayıb. Şusalıların qonaqpərvərliyinə gəldikdə isə bu şəhərə gələn adamın qarşısında çox ciddi bir məsələ durur: vaxtnı, gecə-gündüzün 24 saatını

necə bölsün ki, dəvət olunduğu yerlərin hamısına gedə bilsin, heç kəsin könlünə dəyməsin. Həm də bu məclislər israfçı yemək-içmək, adamı bıqdırı bayağı, süni tostlar, boğazdan yuxarı tərifnamələr yeri deyil, şeir, musiqi, maraqlı söhbətlər, canlı ünsiyyət məclisləridir. Belə mədəni, mənəvi məclis vərdişi Natəvan, Mir Möhsün Nəvvab kimi ziyalıların yaratdıqları ənənələrə arxalanır.

***

Məmməd Quliyev Ağdamın Zəngişallı kəndindəndir, qaynaqcıdır. Zəngişallı kəndinin yanında Mahrızlı kəndi də var, bu iki kənd çox yaxın qonşudurlar, odur ki, bəzən adlarını da qoşa çəkirlər: Zəngişallı-Mahrızlı. Bu iki kəndin (hələ üçüncü qonşu Çəmənli kəndinin də) bütün qaynaq işlərini Məmməd görür, heç kəsdən də bir qəpik almır. Onun haqqında deyirlər ki, istəsəydi, indi milyoner olardı. Özü: Azərbaycanda mən ən kasib adamam, - deyir. Hər iki sözə mübaliğəli bir zarafat var. Həqiqət isə belədir ki, Məmməd Quliyev böyük sərvətə malikdir, onda insanlıq istedadı var. Şeir də yazır, çap olunur, yazdıqları rəğbətlə qarşılanır. Çoxlu maraqlı rəvayətlər, əfsanələr, əhvalatlar bilir. Çörəyini namusla, halal zəhmətlə qazanır. Ən böyük dövləti - insanlığı, xeyirxahlığı, başqalarına təmənnasız, fədakar xidmətidir.

Məmməd imkan tapan kimi kəndlərindən Şuşaya gəlirdi, oturub söhbət edirdik və mən bu şair-qaynaqcının nə qədər məzmunlu, ziyalı adam olduğuna hər dəfə heyran qalırdım. Qaynaqcını ziyalı saymağım tamamilə təbiidir. Şuşada çəkməçilik eləyən, qabaqlar isə inşaatçı kimi neçə binanın tikintisində çalışın Kamil də əsl ziyalıdır. Ədəbiyyatla, sənətlə, doğma yurdunun tarixiylə maraqlanır; ədəb-ərkaniyla, davranışıyla, sözü-söhbətiylə ziyalıdır. Məmməd də, Kamil də, bu sayaq, bu tipli neçə-neçə başqa sadə insanlar da mənim gözlərimdə cibində əşid-əşid diplomlar saxlayan, mənəm-mənəmliyi, özündən deməyi, özünü yeri gəldi-gəlmədi qabağa dürtməyi, gözə soxmayı sevən bəzi

başabəla "ziyalılar"dan qat-qat mədəni, işqli, mənəviyyatlı adamlardır. Mədəniyyət kəlməbaşı başqasının sözünü kəsib: bağışla, sözünü kəsirəm – deməkdə deyil. Mədəniyyət ondadır ki, başqası danışanda onun sözünü, ümumiyyətlə, kəsməyəsən. Özgəsini dinləyə biləsən, hər an özünü hamidan çox bilən, hamidan ağıllı, hər şeyə bələd, hər şeydən vəqif göstərməyəsən, həmişə öyrətməyə yox, heç olmasa hərdənbir öyrənməyə də çalışasan.

***

Yaşı az qala doxsana çatmış, zehni, yaddaşı, danışıği həmişəki kimi qıvraq, aydın-açıq, hər yayını mütləq Şuşada keçirən Nəsir bəy Cavanşirdən nə qədər maraqlı şey öyrənmək olar. Yalnız dinləməyi bacarmaq lazımdır, nə qədər qəribə əhvalat, ötüb-keçənlərə aid qiymətli faktlar eşidəcəksən; Nəsir bəylə bir neçə il qabaq oğlu Əli Cavanşirin vasitəsilə tanış olmuşuq. Əli musiqiçidir, onu radio komitəsindən tanıyıram. Nəsir bəy ilk görüşümüzdən parlaq hafizəsiylə, diri müşahidələriylə, humoryla, həyat şövqüylə, cavanlığıyla məni valeh etdi. Danışdıığı xatirələrin ancaq kiçik bir qismini yadda saxlaya və dəftərçəmə köçürdə bildim. – Niyə xatirələrinizi yazmırısınız? – deyə soruşduqda: – onlar yadına dalbadal düşmür ki, – deyir, – görürsən, gecəyarısı yuxudan oyanıram, hardansa yadına uzaq bir xatirə düşür. Başqa bir vaxt, başqa bir gün ötənlərin-keçənlərin ayrı bir səhnəsini xatırlayıram. Nəsir bəyin Bakıda və Şuşada mənə danışdıqları xatirələrdən bəzi fraqmentləri də mən eyni pərakəndəliklə burda gətirirəm; bu xatirələrin müəyyən sistemi, ardıcıl düzümü yoxdur.

Üzeyir Hacıbəyovdan, Şuşadan danışır... "Xandəmirov teatrında çox olmuşam. Hacı Qaraya baxmışam. Yay aylarında Üzeyir gələrdi, musiqili komediyalarını tamaşaşa qoyardı. Azad Əmirov Məşədi İbadı misilsiz oynayardı. Azad Əmirov çox maraqlı şəxsiyyət idi, deyən, gülən. Yaxşı da mütəxəssis idi, həm də çox duzlu, məzəli

adam idi. Yemək-içməyin ləzzətini də bilən adam idi. Bir dəfə bizdən Üzeyirgilə zəng elədi: "Üzeyir, sizə gəlmək istəyirəm". Üzeyir bəy, deyəsən, hətta bir az nigaran oldu: Xeyir ola? Nə isə, Azad bəy məni də götürdü, gəldik həmin o Ketsxovelidəki mənzilə. Qapını Məleykə xanım açdı. Azad bəy dedi: Bizim gizli sözümüz var, gərək Üzeyirlə təklikdə danışaq. Qapını da zəhmət olmasa, örtün. Üzeyir bəy bir az da həyəcanlandı. Otaqda üçümüz qalandı Azad dedi: Üzeyir, başına dönüm, tez ol, "Uzundərə" çal, yaman oynamağım gəlib, da heç dayana bilmirdim..."

Cəlil Məmmədquluzadənin həyat yoldaşı Həmidə xanımla bir nəsildən - Cavanşir nəslindən, Məmməd bəy Cavanşir Batmanqlıncın nəslindən. Malikanələrimiz qonşuydu. Həmidə xanımgilin torpağı az idi - əlli desyatın, bizimki çox idi. Faktiki bizim torpaqda olurdu Həmidə xanım. Yaman zabitəli arvad idi. Hikkəsi də var idi... Elə bu hikkəsinə görə də rəiyyətə ərə getdi. (Rəiyyətə, yəni Mirzə Cəlilə! - A.) Bir dəfə hətta Mirzə Cəlilə gullə atmışdı, dəyməmişdi, - Niyə? - Çox bilsən, tez qocalarsan.

Behbudxan Cavanşir çox igid adam idi. Parlaq savadlı mühəndis idi, neçə xarici dil bilirdi, ağıllı, cəsur idi, xasiyyətində hətta bir qoçuluq da var idi. Qarabağlı olmasına baxmayaraq, Bakının qoçuları ondan qorxardı, çəkinərdi. İnqilabdan sonra bolşevik Teymur Əliyev Nərimanovun yanına gedir, deyir ki, belə adamı itirmək olmaz. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində yüksək ixtisaslı mühəndis kimi təsərrüfatın inkişafında faydalı əməyi olub. Amma əlbəttə, ən parlaq və gözəl adam Teymur Əliyev idi. 20-ci illərdə mən Şuşadaydım, bir də eşitdim ki, bolşeviklər gəlib. Nərimanovla bir yerdə Teymur da gəlmişdi. Gəraf Əsgərov da ordaydı. Məni çağırtdırlar. Doğrusu, ürəyim bir azca səksəkəli idi. Necə olsa məşhur bəy nəslindənəm. Amma mən içəri girən kimi Teymur qalxbı üzümdən öpdü. Sonra o biri otağa keçdiq və Teymur mənə dedi ki, dərhal Şuşadan çıx get, yoxsa tələf olarsan. Nərimanov da bu sözləri təsdiq etdi,

mənə Bakıda iş boyun oldu. Qarışq vaxt idi. Nadürüstün biri həqiqi inqilabçını öldürüb onun sənədlərini mənimsemış, bu sənədlər vasitəsilə inzibati orqanlara soxulmuşdu. Bildiyini eləyirdi. Çox günahsız adam tələf etmişdi. Ancaq o gedən vaqonun pilləkəninə qalxdığı üçün cavan bir oğlanı güllələtmışdı. Teymur Əliyev bu qanunsuzluqlar barədə Nərimanova xəbər verib, Nərimanovdan göstəriş alandan sonra həmin adamın iş otağına gəlir, qabaqcadan telefonları kəsir. O adam masasının siyirtməsini çəkir, konyak, şokolad çıxarıb Teymuru qonaq eləmək istəyir: Teymur: - İt oğlu it, - deyir, - camaat acından qırılır, sən burda şokolad yeyirsən.

Hərif duyuq düşüb əlini tapançasına atanda Teymur onu qabaqlayır. Tutub aparır, məhkəmədə ifşa olunur, güllələnir. Teymur belə Teymur idi. O vaxtlar başqa məsul işçilər kimi, Teymurun da məxsusi faytonu vardı. Mən Bakıya gələndə faytonunu göndərdi, məni öz mənzilinə gətirdi, sonra da işinə apardı, özüne köməkçi götürdü. O vaxt həm tribunalın sədriydi, həm də xarici ticarət komissarıydı. Bahadur Vəlibəyov da mənim yaxın dostlarımından idi, onun haqqında da çox şey danişa bilərəm. Yadımdadır, eserlərin məhkəməsində ittihamçı ən ağır cəza tələb edəndə Səfikürdski təmiz rus dilində rişxəndlə dedi: Высшая мера – смерть, а что значит самая высшая – что может быть выше смерти?"

Nəsir bəy qəfildən məndən xəbər alır: Səncə, mənim neçə yaşım olar? – Bilmirəm. – Rəhmətlik həkim Ədil Sadixovu tanıyırdın? – Taniyırdım, – deyirəm, – atamgilin qonşusuydu. – Bəli, bir dəfə mən Bakıda köhnə Poçtovı küçəsində vaxtilə Mirzə Cəlil yaşıdagı evdə Davatdarvlara yasa getmişdim. Yaşdan söz düşdü, dedilər, görən, Nəsir bəyin neçə yaşı olar? Ədil rəhmətlik dedi, qoy hərə öz fikrini söyləsin, axırda da mən deyərəm. Hərə bir şey dedi... Axır Ədil sözə başladı: – Siz hamınız, – dedi, – ya çox cavansınız, ya da Bakıda olan adamlarsız, mən isə şuşalıyam, bircə fakt gətirəcəm, nəticəni özünüz çıxardın. 1913-cü ildə Şuşaya xəbər yayıldı

ki, tır-tır gəlib. Tır-tır motosikletə deyilərdi (Bu artıq Nəsir bəyin şərhidir. Ümumiyyətlə, qəribə sözlər düşür yadına Nəsir bəyin, bir nəfər tanışından danışır; dovğanı xörəkdən sonra vermək adətinə görə dovğaya "sup szadi" deyərdi). Nə isə, Ədil düz deyirdi, bizim öz faytonumuz vardı, ümumiyyətlə, dövlətliyidik, odur ki, Xandəmirov teatrında biletləri paylamağı mənə tapşırardılar, bilirdilər ki, pula tamahım düşməz. Yevlaxdan Şuşaya faytonla gələrdik həmişə. Amma 1913-cü ilin o yayında, cahan davasından bir il qabaq mən, doğrudan da, faytonu çox arxada qoyub Şuşaya motosikletə gəlmişdim. Motosikleti – tır-tır uşaqlar dərhal dörd tərəfdən dövrələdilər. Məcbur elədilər bir də işə salım, sürüm. Şuşanın 16 məhəlləsinin hamısının uşaqları dəstəynən dalımcə qaçırdılar.

Rəhmətlik Ədil də elə bu söhbəti nəql edib sözünü belə bitirdi: Bax, həmin o uşaqlardan biri də mən idim. O vaxt yeddi yaşındaydım. İndi özünüz hesabınızı bundan çəkin ki, Nəsir bəyin neçə yaşı ola bilər?

Həmi gülüşdü. İndi gör mən bunlara nə cavab verdim: Dedim, bəli, hesablayın görün neçə olur yaşım. Çoxdur, sözüm yox, amma indiyənəcən içirəm, gəzirəm, kart oynayıram, maşın sürürəm, dünyadan özüm doymuşamsa da, gözüm doymayıb... İndi baxın öz ciblərinizə, görüm nə taparsız orda, ya nitroqliserin, ya da validol...

***

Şuşada qaldığımız günlər ərzində Ağdama, Füzuliyə, Laçına, ətraf kəndlərə getdim, Qırqxız yaylaqlarına qalxdım.

Füzulidə izdihamlı, əlvən "Mən sülhə səs verirəm" bayramında iştirak etdik.

Bir neçə il bundan qabaq Ağdama Natəvan bayramına gəlmişdim. Vaxtilə xalq Natəvanın cənazəsini Şuşadan Ağdamacan ciyinlərində gətirib, burda, dədə-baba sərdabələrinin arasında, İmarət deyilən yerdə basdırıblar. Bir neçə il bundan əvvəl İmarətin vəziyyəti çox acınacaqlı idi, stadionun böyründə

pivə köşkü vardı, buralar bərbad, səliqəsiz, baxımsız idi.

Natəvan bayramında şairənin qəbri üstə çox ifadəli abidəsinin açılışı oldu.. İmarətin ərazisi də abadlaşdırılmışdı, bərpa olunmuş binanın qarşısında, açıq meydanda Natəvan poeziya teatrı tamaşa göstərirdi, bağıda, yüzillik ağacların kölgəliklərində xalq sənətinin növləri, müxtəlif peşələrin örnəkləri nümayiş etdirilirdi. Futbol meydançasında çovkan oyunu oynanılırdı, cıdır çıxmışdılar.

Bu gəlişimizdə də Ağdamın özündə, kəndlərində yeniliklər gördük. Çörək muzeyi şəhərin nadir və nəcib bəzəyidir. Şahmat məktəbi, park, Şahbulaqda istirahət zonası, Abdal-Gülablı kəndləri səmtində yeni tipli kolxoz evləri – adamın ürəyini fərəhli doldurur.

Xındırıstan kəndinin kiçik kolxoz muzeyi də bizə xoş təsir bağışladı. Köhnə məscidin binasında yerləşdirilmiş bu muzeydə qazıntılar zamanı təpılmış üstü daş örtüklü iri daş tabutlar (içində kəllə sümükləri də qalıb), dəfn küpləri, gil qablar, sikkələr, habelə xəncər, qılınc, təbərzin, üzəngi, durna çıraqı, cəhrə, nehrə, daraq, həvə, kotan, xış, yabi, xırmandöyən daş və taxta vəl, zinqirov və başqa məişət əşyaları – keçib gedən dövrlərin yadigarları saxlanılır. Muzeydə məşhur Qarabağ inqilabçılarından Məşədi Abbasın Səttarxanla birlikdə çəkdirdikləri şəkil də var. Bu eksponatları toplayan Bəhmən müəllimə təşəkkürümüzü bildiririk.

Doxsan yaşlı Şahverən kişiylə kərpicdən tikilmiş köhnə pambıq zavodunun yanında, ağaç kölgəsində səhbət edirik. Şahverən kişi gənclik illərindən, komsomol vaxtlarında qaçaqlarla mübarizə aparmasından, Saday bəyin qaçaqlığından danışır. O vaxt kənddən də bəzi adamlar qaçaqlara qoşulmuşdu. Bolşeviklər "kukuruznik ayroplanın"dan kağız atırdılar ki, ay fağır-füqəra, hara qaçırsız, biz sizin hökumətinizik axı... Amma torpaqdan pay almış kəndçilərin özləri də hələ arxayıñ deyildilər, orda-burda söz gəzirdi ki, bəlkə, hər şey yenə dəyişdi. Odur

ki, çox adam gözləyirdi... Saday bəyin qaçaq dəstəsində səkkiz yüzə qədər atlı vardı, Maksim pulemyotu vardı, biçirdi bizi. O vaxt atlarımızı öyrətmişdik, "yat" deyən kimi yerə yatırıldı atlar, yoxsa yatmasayı, pulemyot onları da biçib qırardı. Heç bilmirəm Saday bəyi kim vurdu, amma meyidini gətirib üç gün divara dirədilər. Bəylər bizə çox ədadillik (əzazillik sözünü bax beləcə də deyir) eyləmişdilər. Yadımdadı, bir bəy məndən keçisini xəbər aldı, görməmişəm, - dedim, ayaqlarımı bağlayıb məni kolun qabağına qoydu, götürdü tüfəngini, nişan alıb atdı, kalafaya yixıldım. Gəlib baxdı, elə bildi olmuşəm. Canım belə qurtardı. Bəylərin biri yaman ovçu idi, "hər quşun, hər heyvanın çabaladığını görmüşəm, - deyirdi, - amma insaninkini görməmişəm". Bəli, bir gün bir yazıçı heç nədən vurdu gülləynən, qanına qəltan elədi, yanında dayanıb çabalamığına baxırdı, həzz alırdı. Belə adamlar vardı. Əlbəttə, bəylərin hamısı bu cür deyildi. İçində insafları da vardı. Bir Nəsib bəy vardi, ədalətli adam idi, belə ədadillik eləyənlərə deyərdi ki, ay nainsaflar, axı bir gün dünya dəyişəsidi, hamısının hayifini bizdən də, bizim nəslimizdən də çıxacaqlar axı. Bolşeviklər gələndə bəylərdən qaçan qaçıdı İrana, Türkiyəyə, bir parası da qaçaq düşdü, tələf olub getdi hamısı... Bir neçəsi NEP vaxtı qayıtmışdı, onlara öz keçmiş fabriklərində iş vermişdilər, çünkü dəzgahlardan heç kəsin başı çıxmırıldı. Elə ki dəzgahları əməlli-başlı işlətməyi öyrəndik, daha bəylərə də bir işimiz qalmadı. Hamısını bircə-bircə dənlədilər.

Şahverən kişi danışır, heç nəyi artırıdan, heç nəyi əskiltmədən, düzü-düz, əyrini əyri. Ona görə də bu qoca şahidin sözləri bəsit qəliblərdən qat-qat inandırıcı, etibarlıdır. Mən insan ovlayıb, çabalamasından həzz alan "ədadıl" bəyin vəhşiliyinə də inanıram, qurunun oduna yaşın yanmasına da... Siyasi əvvəriliş qum saatı kimidir. Vaxt yetişəndə saat çevrilir - aşağı yuxarıya, yuxarı aşağıya çönürlər. Heç bir əzazillik nəticəsiz, qisassız, hayıfsız qalmır. İnsafsızlıq, ədalətsizlik, harınlıq edən bütöv bir zümrə, sinif, dəyişmə, devriliş

vaxtı gələndə, saat çevriləndə – öz cəzasına çatır. Bu əzazillər, zülmkarlar arasında təktük rəhmdilli varmışsa, o da öz təbəqəsinin, öz silkinin ümumi günahına batıb, ümumi cinayətlərində müqəssirdir. Dəyişmiş qum saatından isə vaxt hey axır, axır, dolanacan, son qum dənəsi düşənəcən...

Xındırıstan kəndi, əlbəttə, ən çox Qasım bəy Zakirin adıyla bağlıdır. Kəndi Zakirə Natəvanın atası Mehdiqulu xan bağışlayıb. Zakirin evində hazırda xəstəxana yerləşdirilmişdir. Mən gördüyüüm vaxt, 1983-cü ilin yayında bu binanın vəziyyəti olduqca acinacaqlı idi. İkimərtəbəli kərpic evin qoz ağacından düzəldilmiş bəzəkli qədimi qapıları bərbad hala düşmüşdü, evin döşəməsi didik-didikdi, ümumiyyətlə, binanın hər bir tərəfi baxımsızlıq ucbatından sökülüb töküldü, çürüyüb sovrulurdu. Bu evdə Zakirin yaşıdığını göstərən heç bir lövhə-filan da yox idi. Yerli rəssam bizə dedi ki, belə bir lövhə çəkib vurmuşdum, itiriblər...

***

Qarabağın mənzərəli yollarıyla rayon-dan-rayona, kənddən-kəndə, dağdan-dağa, bulaqdan-bulağa gedirik. Yarpaqlarına, boyalarına, görkəmlərinə görə müxtəlif ağacları tanımağa çalışıram: çinar, palid, qovaq, əbrişim, qarağac, vələs. Bunu yazmaqdan utamıram. Bilməmək ayıb deyil, bilməyib özünü bilən kimi göstərmək ayıbdır. Şəhərdə, tamam başqa şəraitdə böyümüşəm. Təbiətin dilini çox gec öyrənməyə başlamışam. Amma məgər sevəndə əvvəl öyrənib sonra sevirsən? Bəlkə, əksinədir, əvvəl sevir, sonra sevdiyimizə bələd olmağa çalışırıq. Azərbaycan təbiətini bütün bəlirləriylə, bütün al-əlvanlılığıyla, bütün çalarlarıyla sevirməm. Kimsə deyib ki, başqa dilləri bir neçə ilə öyrənmək olar, ana dilini bütün ömrün boyu öyrənməlisən. Təbiətin dili də belədir. Ömrüm boyu bu dili öyrənsəm, bəlkə, bir gün mən də bu dilə az-çox bələd oldum. Bu dili məndən yaxşı bilənlərdən yorulmadan öyrənməyə hazırlam. Eşitdiklərimi bir-bir yadda saxlamağa, mənim səməyə çalışıram:

"Cökə ağacı çox faydalı ağacdır, həm yaxşı kölgəsi olur, həm ətri yaxşıdır. Altundan yaxşı su çıxır. Ari da ondan yaxşı şirə çekir". "Ari sarı ləçəklə zanbaqdan, qaratikandan da yaxşı bal yiğir". "O palidin min yaşı var. Palidi əkəndə rişələri on beş il yerin dibinə gedir, ağac sonra qalxmağa başlayır".

Ağacların öz qəribəlikləri var. Şuşada Natəvan bağında tikanlı akasiyaya tikansız akasiya bir ağacın gövdəsindən bitən ayrı-ayrı budaqlardır. Daşaltı kəndində ağacın bir budağından ağ tut, birindən qara tut dəririk (Şuşa təbiətinin qəribə sirlərindən birini də yeri gəlmışkən, qeyd edim: Cıdır düzündə, qayaların birinin içində balıqqulağı həkk olunub. Görəsən, hansı qərinədə buralar dənizmiş?!).

Qarğıdalı, tütün, barama sahələrinin yanından ötüb keçirik. Büyürtkən, moruq kollarını yoluşdururuq. Zoğal soğançasının, bir azca əvəlik çilovu xatırladan qırxbuğum plovunun dadı damağımızdan getməyib hələ.

Aşıq Valehin, Qurban Pirimovun vətəni Gülablı və qonşu Abdal kəndlərini gəzirk. Şirvan zonasında məzəli lətifələrin çoxu Lahic kəndiyə bağlırsa, buralarda lağlağilar ən çox Zarıslı, Abdal, Gülablı kəndləriylə əlaqədardır, Abdal Qasımın masqaraları, çay üstündə Ə.Haqverdiyevlə etdiyi zarafatlar indiyəcən dildə-ağızda dolaşır.

***

Bu gün yolumuz Laçınadır. Tofiq Mirzəyevlə, buralara film çəkməyə gəlmiş başqa televiziya işçiləriylə, dostumuz Ələkbər İbrahimovla birlikdə Saksıbulağın, Zarıslının, Turşsuyun yanından keçib Laçına çatdıq, buradan Minkəndə yollandıq. Yolumuz Həkəri çayının sahili boyuncadır. Ətrafda meşələr, Naxçıvan mənzərələrini xatırladan qızartdaq qayalı dağlar... Həkəri çayı zümrüd rəngindədir. Həkərinin sahillərdə Sarı Aşığın və onun sevgilisi Yaxşının qəbirləri var. Kənd qəbiristanlıqlarımızın hamisində məzarların üzü cənuba – Qibləyə sarıdır. Bircə Sarı Aşığın qəbrindən başqa.

*Aşığı tərsinə qoy,
Tər təni tərsinə qoy.
Yaxşını qibləsinə,
Aşığı tərsinə qoy.*

Həkəri məcrasından ayrılıraq, indi yolumuz Zabux çayının yatağı boyuncadır. Zabux çayı xirdaca ləpələriylə piçildaşa-piçildaşa axır, elə bil sözünü, sirrini, bildiklərini Həkəri çayına çatdırmağa tələsir. Axırı gəlib Həkəriyə qovuşur, sakitləşir, dincəlir, toxtayırlar. Bu tərəflərin bütün çayları – balaca, böyük – hamısı bir-birinə qovuşa-qovuşa gedib Araza tökünlərlər.

Heç vaxt heç yerdə bu qədər su görməmişdim. Buralar sanki su səltənətidir. İti çaylar, buz kimi soyuq bulaqlar, gur şəlalələr (yarğanlar köksündəki ağ şırımlar da qurumuş şəlalələrin izidir), yerdən pırtlayıb çıxan fəvvərələr, su, su, su... Dupduru, şipşirin, səpsərin su... Şəffaflığında dibinin aləvan daşları sayılan, köpüklənəndə qaynayıb-coşan, barmağını dondurən, dişlərini gizildəndən su...

Bir neçə gün qabaq Bakıda, Bakı-Yevlax yolunda dünyada sərin bir buağın olmasını ağlımızına siğışdırı bilmədiyimiz kimi, indi də Abşeronun cedar-cadar olmuş torpaqları bizə xəyal kimi görünür. Düzdür, bu dar, burula-burula uzandıqca uzanan dərə də xəfədir, istidir, əsənəyi (hava cərəyanı, yelçəkəni) yoxdur. Amma hər halda bura hara, Bakının bürküsü hara? Həm də iki dəqiqə ayağını suyun içində salan kimi sərinlik qarış-qarış topuğundan təpənəcən bütün bədəninə yayılır. Elə bil içində daxili kondisioner işə başlayır.

Bakinin su qəhətliyini, Abşeron təbiətinin quru, susuz çılpaqlığını yada salanda bu yaşıl vadilərin su bolluğuuna həsəd çəkirsən. Hələ bu, yaydır. Yazın gürşad yağıntılarında, payızın boz çiškinində, boran, sel vaxtı buraların mənzərəsini təsəvvür edəndə, dağların köksündə oyum-oyum oyulmuş nəhəng mağaralara, kahalara təəcübələnmirsən.

Rastımıza çıxan hər bulağın suyundan içirik. Biri o birindən soyuq, biri o birindən dadlı...

Bozlu, Qarıqışlaq kəndlərindən keçirik, yol burda haçalanır – bu tərəf Qaragöl səmtidir, o biri tərəf Minkənd istiqaməti.

Maşınımız zorla dırmaşa-dırmaşa bizi Minkəndə yetirir. Balaca bir qızdan mağazanı soruşuruq.

– Orda, aşağıdadır, – deyir, – sallanıb gedəcəksiniz, düz üstünə çıxacaqsınız.

Qızın yanında altı-yeddi yaşlarında oğlan uşağı da var. Bizi çox təmkinlə süzür.

– Mağaza uzaqdadır?

Təmkinini pozmadan:

– Ölçməmişəm, – deyir.

Qocalardan kəndin adının mənasını soruşuruq.

– Belə söyləyirlər ki, Teymurləng min kənd qırıb, burası çatanda soruşub ki, bu neçəncisidir? Deyiblər: Mininci. Burda dayanıb. Adı da o vaxtdan Minkənd qalıb.

Söhbət zamanı yanımızda yəhərsiz bir at dayanmışdı. Tofiq özünü saxlaya bilmədi, belinə sıçradı, o baş-bu başa çapdı, qurdunu öldürdü. Operator ən ifadəli sifətləri ləntə həkk etmək istəyir. Kənd camaatının bir qismi həvəslə çəkilir, "məni də, məni də çək" – deyir. Bəziləri isə bu işə böyük şübhəylə yanaşırlar: onsuz da heç nə çıxmayaçaq, – deyirlər, – aldadırlar, çəkmirlər...

Minkənddən qayıdarkən Laçının "İstisu"yuna düşürük. Maşınımız yol ayricında dayanır. Yolun qalan hissəsini ta çayacan piyada gedirik. Yolda qızlara rast gəlirik. Əzgil kolunun budağını qırırlar. – Niyə qırırsız, ay qızlar? – Zoğunu qaynadacayıq, uşağın qarın ağrısın o saat kəsir.

Dərəyə çatırıq, dərənin dibiyilə Zabux çayı axıb gedir. Çayın kənarında xeyli adam var, yüzəcən alaçıq qurulub. Həyat qaynayırlar. Çayın üstünə ağaç kötükləri, iki dirək – arasında da çubuqlar qoyulub, o taya keçmək üçün körpülərdir. O tayda dağın yamacında xalça sərilib, üstündə bir dəstə adam loto oynayır. Bir az aralı manqal qoyublar, kabab bişirirlər, örtük altında masalar düzülüb, ora

yeməkxanadır. Bu tayda, alaçıqların yanında da böyük qara qazanlar asılıb, aşı dəmə qoyublar. Samovarakomür salırlar, kəndirdən asılmış balaca dağarcıqdan yerə ağı su damır, sabah bu torbadan süzmə çıxarılaçaq. Qoyun qarınlarını üfürüb tuluq ediblər. Dəyələrin içində yaylı çarpayılar (raskladuşkalar) düzülüb. Məfrəclər, qalaq-qalaq yorğandöşək tillə vurub qalxıb. Üç yerdə, bir-birindən əlli-altmış metr aralı üç gölməçənin ortasından mədən suyu çıxır. Birincisinə yanaşırıq, gölməçənin ortasındaki borudan yarım metr hündürlüyündə fəvvərə vurur. İçirik. Qazlı sudur, sərindir. Yerlilər deyir ki, bir vaxt yerdən qaynar çıxmış, geoloqlar artezian vurublar, çayın suyu bu suya qarışır, odur ki, sərinlaşır.

İkinci gölməçə qutularla, kol-kosla çəpərə alınır; orda qadınlar çimir.

Üçüncü gölməçədə fəvvərənin suyu bir az turşməzədir. Həm də bu fəvvərənin çox qəribə xüsusiyyəti var: Adı vaxt yerdən təxminən yarım metr hündürlüyündə fəvvərə vurur, amma hər saatdan bir üç metr yüksəkliyində fışqırır. Özü də düz hər saatdan bir, əqrəb əqrəb üstünə gələndə, saatı bununla yoxlamaq olar. Bu da təbiətin bir möcüzəsidir, torpağın nəbzi dəqiqliklə vurur.

Sinəsi orden-medallı yaşılı bir arvad bizə tərəf gəlir:

– Anar hansınızdır? – Mənəm. – Sənə qurban olum, – deyir. – Mən köhnə komunistəm, bura bir kömək eləyin, görürsüz ki, nə gündədir.

Camaat ətrafımıza toplaşır. Birisi: "Mənim böyrəyim ağrıydı, – deyir, – üç il Yes-sentukiyyə getdim, xeyri olmadı, burda on gün su içdim, keçdi getdi". Başqa birisinin qan təzyiqindən, ürək zəifliyindən şikayəti varmış. Ona da bu su kömək eləyib. Maykada, göy idman pijamasında gölməçənin içində uzanmış kişi bizi uzun-uzadı süzür, nəhayət:

– Sizin bizim bu suya nə xeyriniz dəyə bilər? – deyə soruşur.

– Bizim bu suya nə xeyrimiz dəyə bilər, bilmirik, amma bu suyun bizə çox xeyri dəyə bilər.

Ordenli arvad yenə bayaqkı sözünə qayıdır:

– Qurban olum, yazın bu barədə, – deyir, – hayifdir axı bu su, axıb gedir... Nəinki Azərbaycanda, cəmi Qafqazda belə su yoxdur, hayifdir, kurort salsınlar, sanatori tiksinlər... Barı bir yolunu düzəltsinlər. Buraları bir az abadlaşdırınsınlar. Yoxsa görürsüz də, natəmizlik – filan... Amma gör nə qədər alaçıq qurublar, nə qədər adam gəlib. Əlac üçün gəliblər bura. Köməyi olmasa, gəlməzlər ki... Yazın bu barədə, xahiş edirik, yazın...

...Bakıda AHŞ sədrinin qəbuluna getdim. Zəhmətkeşlərin bu arzularını ona yetirdim...

***

Elə həmin yay şuşalı dostlarım şair Əli Mahmud və mühəndis Ənvər Quliyevlə danışdıq ki, Qırxqız yaylaqlarına qalxaq. Orda olmamışdım və bu dağlara qalxmaq çoxdanki arzum idi. Gedəcəyimiz günün axşamı Natəvan bağında oturub çayçı Səlimin pürrəngi çayından içirdik. Masamızın başına başqa tanışlar da toplaşmışdı. – Amma səfəriniz çətin olacaq, – deyirdilər. – Niyə?

– Yol-rız yox, dumana düşə bilərsiniz. Yağış yağar, qalarsız, qayıda bilməzsiz... həm də ki qurd-quş, ayı... Tüfənginiz-zadınız da yox...

Ayların oyunlarından cürbəcür əhvataltlar danışmağa başladılar.

– Qəribə heyvandi, adımı silahsız görəndə əliylə gözlərini tutur, guya səni görmür. Amma vay o gündən ki, üstünə silahla gedəsən...

– Day demə, – başqa birisi söhbətə qosulur. – Çobanlar danışındı ki, bir ayı lap canımızı boğazımıza yiğmişdi. Gündə gəlib sürüb dən qoyun aparırdı. Axır yiğişib dedik: Ə, sən ölü, bu qeyrətdən deyil... Tüfənglərimizi götürüb getdik mağarasının ağızına, pusduq. Bəli, gözlə ha gözlə, ayıdan xəbər çıxmır. Birimiz, – da adın çəkmirəm, – dedi: – Ə sən ölü, o tərəfdən mağaranın yolu var. Mən gedib ordan güllə atı, bu yana çıxanda siz vurun.

Bəli, getdi mağaranın o biri ağızına, demə bir az gözləyib, bir-iki güllə atıb havaya, birdən qəfilcən ayı çıxıb, pəncəsiylə buna necə qapaz ilişdiribsə tırtap yerə sərilib, tūfəngini alıb, sindirib atıb, özünü də qamarlayıb aparrı. İndi biz də bu tərəfdən görürük, amma bilmirik neyləyək, güllə atsaq çobanı da vura bilərik axı... Ayının da belə adəti var, yamacdan çarx kimi hərlənə-hərlənə dümbələnir. Bu yazıçı qamarlayıb yuvarlana-yuvarlana lap yarğanın ağızınacan gətirdi, ordan atmaq istədi. Birdən bilmirəm nə oldu, insafa gəldi, dayandı, çobanı buraxıb getdi. Yazıçın bir gözü çıxmışdı, qolu-qıcı sınmışdı, üzünün dərisi soyulmuşdu.

Şuşanın baş həkimi sözə qarışır:

- Bəli, lap skalp kimi siyırıb çıxardır adamın dərisini. Neçə belə yaralı görmüşəm, müalicə etmişik. Öz aramızdır, neçə ilin həkimiyəm, heç bir "ayı vurdum" deyən görmədim, yanına elə ayının vurduqlarını gətirirlər...

Gülüşürük. Şuşalıların bəzi adətlərinə bələd olduğum üçün düşünürəm ki, bəlkə, bu söhbətlər məni - xam adamı - yoxlamaq, ya dolamaq üçündür. Dolaya-dolaya yoxlayırlar, ya yoxlaya-yoxlaya dolayırlar. Hansı olursa-olsun, hər halda:

- Mütləq gedəcəyik, - deyirəm, - Qırqxızın bütün ayıları və canavarları yolumuzu gözləsələr də, səfərimizdən qalmayacayıq...

- Əlbəttə, əşı, - deyirlər, - amma hər halda ehtiyatlı olun.

Səhər təcrübəli sürücü Əfqanın idarə etdiyi "UAZ" maşınımızla yola çıxanda da Əli:

- Sağ-salamat gedib-qayıdaq bu çətin səfərdən, - dedi.

Yol boyu Əli də, Ənvər də cürbəcür əhvalatlar danışırlar. Əvvəl-əvvəl söhbət yenə ayıdan düşür. Buralardakı Peti və Keti dağlarının adları bir əfsanəylə bağlıdır. İki qardaş Peti və Keti ayı ovuna çıxır, bir qardaş ayı vurur, dərisini soyur, əyninə geyir, məzələnmək üçün qardaşına tərəf gəlir. O da bunu, həqiqətən, ayı bilib nişan alır, təpəsindən vurur. O vaxtdan buranın adı belə qalıb - Peti dağı, Keti dağı.

Əli Bəbir adlı dünyagörmüş bir kişinin söhbətini salır. Bir gün Bəbiri qonşuları toya çağırır. Durub belə bir tost deyir: Deyir bir kişi gəlir xanın yanına ki, ay xan, saa qurban olum, maa bir şey bağışla.

- Nə bağışlayım əə...

- Nə bilim, lap bir dana olsun. Mən də qurrlənim ki, bu dananı maa xan bağışlayıb.

- Əə, get o ilxidan bəyəndiyin madyanı seç apar, sənin olsun.

Bəli, gedib bir madyan seçir, aparır, madyan da bir dəli qatır doğur, qatır heç kəsi özünə yaxın buraxmir, heç kəs onu nallaya bilmir. Axır bir nalbəndin yanına gəlir ki, bəs hali-qəziyyə belə, nalla bu qatırı, sənə nalı boyda qızıl verərəm, - yox, maa qızıl-zad lazımlı deyil, amma bir nallanmamış eşşək tap gətir, qatırı da saxla bax orda. Bəli, tapır gətirir, qatırı bir yanda saxlayır. Nalbənd eşşəyi nallayırlar. - Di indi gətir qatırı. Gətirir. Nalbənd qatırı dinməz-söyləməz sakitcə nallayırlar. - Nə tövr elədin bunu, a kişi? - Heç nə, qatır gördü eşşəyin nallanmasını, başa düşdü ki, anası xan madyanı olsa da, atası bu qara eşşəkdir...

Ənvər başqa bir məzəli əhvalat danışır, olan hadisədir, - deyir: Yük maşınınında sürücü hazır boş tabut gətirilmiş. Yolda bir oğlan əlin qaldırır. Sürücü maşını saxlayır. Deyir çıx kuzova, özü də qorxma, boş tabutdur. Yolda dolu düşür, oğlan girir tabutun içənə, gizlənir, yuxuya gedir, yatrır. Yol boyunca sürücü ordan-burdan on beşəcən sərnişin götürür, amma yadından çıxır, bunlara tabut barəsində bir şey demir. Oğlan ayılır. İstəyir bilsin dolu kəsib, yox, tabutu qaldırıb əlini çıxardır. Sərnişinlər: - Vay, ölü xortdayıb, - deyə maşından tökülmüşürlər. Şoferin xəbəri olmur. Mənzilə çatanda oğlan düşüb sürücüyü bir manat uzadır. Şofer: - Əə, insafınız olsun, on beş adama bir manat? - deyir.

- On beş adam kimdir?

Məsələ aydın olur. Qayıdlılar. Görürlər hərə bir yanda tırtap olub, yixilib qalıb. Qıçı burxulan kim, qolu sınan kim...

***

Sarıbaba dağından axıb gələn, gedib Qarqara qovuşan Xəlfəli çayını, Xəlfəli dərəsini keçib Qırqxız dağlarına qalxmağa başlayırıq. Şırlan, Xanlıq pəyə, Xanalılar, İmanqulular, Məmişlər, Allahqulular, Paşalar, Səfixanlar, Cəmилər kəndlərindən ötüb dağların elə qəlbi yerinə qalxırıq ki, burda artıq kənd-kəsək yoxdur. Fərraş kəndi Əlinin dədə-baba yurdudur və bu dağlarda – ta Kəlbəcərəcən – axırıncı kənddir. Fərraş kəndinin Çuxur adlı yerində palid, ulas (burda vələsə ulas deyirlər) meşəsində Gøy bulağın suyundan içirik.

Fərraş çayı dağlardan gəlir və bu yerlərin bütün çayları kimi gedib hardasa Araza qovuşur.

Əlinin əmisi bu kənddə yaşayır, burda qohumları, dostları da çoxdur. Onları biçənəkdə gördük. Qantəpər, ot biçirdilər. Arabir kərəntilərini yiyyəylə, bülövlə itiləyib işlərini davam etdirirdilər. Daşları səliqəylə bir yana yiğmişdilar ki, biçinə mane olmasın.

Burada Şəvəndəninin yalı deyilən yerdə nadir palid növü – qırmızı palid bitir (Qızıl palid da deyirlər). Qırmızı palidlə əlaqədar neçə illər bundan qabaq bu yerlərdə baş vermiş faciəli hadisə indiyəcən yaddaşlarda yaşayır. Qırmızı palid, yerli camaatın dediyinə görə, dünyanın başqa heç bir yerində bitmir. Əsrin əvvəllərində fransız sahibkarları iynəyib-çünyəyib hardansa bu palidin sorağıni eşidiblər. Bu ağacdan misilsiz konyak çəlləyi düzəltmək olarmış. Odur ki, fransızlar bura nümayəndələr göndərib. Fernan və Şapon adlı ata-oğul – firəng mühəndisləri bura yol çəkiblər. Bizim maşınımız da indi bu ot basmış, görünməz olub, ancaq ehtimalla müəyyənləşən yolla – güclə sezilən cığırlarla dağlara dırmasıdır. Bu yolu ilk dəfə o vaxtlar fransızlar salıb. Qızıl palid meşəsini qırdırıblar, taxta doğratdırıblar, amma onları apara bilməyiblər. Meşə də zay olub, taxtalar da cürüyüb gedib.

İşlətdikləri adamlara qızıl pulla məvacib verirlərmiş. Bir gün dağların xəlvət yerində quldurlar ata-oğulun qabağına çıxıblar.

Əvvəl oğulu vurublar. Atası: – hələ ölməyib, yaralıdır, – deyib, – mən onu sağalda bilərəm. Bu da bizim bütün pullarımız, götürün hamısını, yanımızda başqa heç nəyimiz yoxdur. İşçilərə verdiyimiz qızıl pulu Ağdamda bankdan alıb veririk.

Quldurlar:

– Yox, məqsədimiz pul, qızıl deyil, siz ölməlisiniz, – deyiblər.

Bu sözdən görünür ki, qatillər adı quldur deyilmişlər, həmin cinayəti kiminsə təhrikiylə ediblər (Bəlkə, ingilislərin, ya almanların. Axı Abşeronda ingilislərin, Şamxor, Gədəbəydə almanların iqtisadi marağıvardısa, Qarabağın sərvətləri – ta Müsyö Jordan vaxtından – fransızları daha çox cəlb edirdi və bəlkə, biçarə Fernanla Şapon bu maraqlar toqquşmasının qurbanı olublar).

Hər halda məşhur Sultan bəy bunu eşidəndə bərk qəzəblənib, – bu adamlar sizin yerinizi abad eləyirmişlər, – deyib, – özünüüz dolandırılmışlar, bunları niyə öldürmüsünüz?

Sultan bəy o qatillərin cəzasını verib, hamısını qırıb. Yerli camaatın zehniyyətində də həmin faciə silinməz iz buraxıb. Camaat uzun zaman bu nahaq qanı unutmayıb, onların qəbirlərindən daş götürüb suya, ya ocağa atmışlar. Belə bir etiqad var ki, nahaq öldürülülmüş adamın qəbrindən daş götürüb suya atsan, yağış yağar, ocağa atsan, gün çıxar.

Əlinin dostu Əhliyyətgildə bir saat qonaq olub yolumuza davam edirik. Qədim torpağımızın yer adları, bulaqların, çayların, dağların adları qulağında xoş bir musiqi kimi səslənir: Şısqaya, Yaqub bulağı, Ayğır bulağı, Hovlu bulaq, Çinqıl bulağı, Qızıl qaya, Teylə yeri, Keçili dağı, Pəri çinqılı, Ayı çinqılı, Daşlı yurd, Kotan qayası, Pələng qayası, Mixtokən dağı, Eyvaz dağı, Ayğır qayası, Buzxana, Cərgələr, Piyadələr, Qaçaq Mahmudun mağarası... Hər bir ad əfsanəylə, rəvayətlə, lətifəylə bağlıdır.

Yağlı bulağın suyu çox dadlı olduğu üçün bulağı belə adlandırıblar, yanında iri yarpaqlı lilpar bitir. Bu bitki ancaq təmiz su qırığında

bitir. Bulağın başında yeddi-səkkiz oğlan və qız uşağı var. Lilparın özəyi nazik borucuq kimidir, dərib bu borucuqla bulaqdan su içirlər. Lap kokteyl çubuqlarını xatırladır. Lilpardan bir azca aralı bitən yarpızın ətri aləmi bürüyüb. Yarpızdan qara boyaq düzəldirlər. Xalq mahnısı yadına düşür: – Güln yarpıza dönsün, bizə gül göndərən yar... Nə qədər incə bir qəlbə, nə qədər şairanə bir təbiətə malik olmaq gərəkdir ki, qarğışın da belə zərif, belə xərif səslənsin.

Yağlı bulağın başındaki uşaqlar, demə, Məmmədəlinin balalarımış. Məmmədəli Əli Mahmudun xalası oğludur. Uzaqda görünən də onun alaçılığıdı. Əli deyir: – Belə keçədən düzəldilən alaçığa muxuru deyirlər.

Məmmədəlinin oğlu atasını çağırır. Bir azdan sonra Məmmədəli gəlir. Əlli-əlli bir yaşlarında arıq, arğaz bir kişidir. Çox qəribə, qarabuğdayı, ifadəli sıfəti, sivri burnu var. Baxışları dolğun və dalğındır. Doqquz uşaqlarıdır. İndi uşaqlarının hamısı burda, yanındadırlar. Dərs vaxtı gələndə sentyabrın biri üçün hamısı dağlışacaqlar. Məmmədəli arvadı Məndilə bacıyla burda tək qalacaq. Məmmədəli: – mənim aşağılarda nə işim var, – deyir.

Bir dəfə Məmmədəlinin aşağı kəndlərdə vəzifə tutan bir tanışi Bakıdan gəlmış bir adamlı buralara, dağlara çıxır. Tanış adam Məmmədəlinin üstünə düşür: "Kim sənə bu yerlərdə qoyun otarmağa icazə verib?"

Məmmədəli üzünü tanışına yox, Bakıdan gələn adama tutub deyir: – A yoldaş Bakıdan gələn, sən buranın adımı deyilsən, bax bu da sənə özünü göstərir. Çünkü özü də çox gözəl bilir ki, icazəni kim və necə verib.

"Day mənə dəyib dolaşmadı. Mənim ondan nə keçəcəyim var axı: ətim, südüm, yağım, pendirim, toyuğum, cúcəm, yumurtam – hamısı burdadır. Dünyanın ən gözəl bulağı, suyu, ən gözəl otu-çiçəyi burdadır".

Un ehtiyatı da var. Alaçığının qabağında dördayağın – duvağın üstündə arvadı fətir, yuxa yayır, sacda bişirir. Balonda qazı var, olmasa da, oduna, ocağa nə gəlib... Dünyadan nə asılılığı var Məmmədəlinin? Dünyanın

ən gözəl guşəsində həyat sürür. "Bircə araq lazım olanda aşağı düşürəm" – deyir. Bizi alaçığına dəvət edir. Alaçığda nikel çarpaçılar, çarpayıların yanında bəzəkli tikmələr. Tranzistoru da var, dünyanın işlərindən də agahdır.

Maşınınizi burda qoyub dağın daha yüksək yerlərinə qalxırıq. Əlinin böyük qardaşı, ferma müdürü Ədilin yanına gedirik.

Xırman kimi dübbədüz yerdə, cıdır yerində dayanmışıq. Duman dümağ çadır kimi üstümüzü, ətrafımızı alır, get-gedə sixlaşır. Ancaq dörd-beş metri görə bilirik. Duman içində Qəbirli gədiyinə qalxırıq. Bu yaylaqlarda, bu dağlarda ölənlərin qəbiristanlığıdır bura – hər tayfanın öz sahəsi var – Bayat, Sarıcəlli, Kəbirli...

Dumanın içində üç atlı silueti əfsanəvi yuxunu, nağılı xatırladır.

Dumanda işiq gələn yerə yox, səs gələn tərəfə get, – deyiblər. Uzaqdan səslər eşidirik. İtlər hürüşür. Bir neçə addım da gedirik, duman daha da qatlaşır, göz-gözü görmür.

Bir neçə saatdan sonra gecə düşəndə, dumanla qaranlıq bir-birinə qarışır dünyani zülmətə çevirəndə dağlardan geri qayıtmaga başladıq. Sürücü Əfqan: – "UAZ" qeyrətli maşındır, – deyir, – bizi sağ-salamat qaytaracaq. Ənvər: – Amma "Niva" "UAZ"-dan da qeyrətli maşındır, – deyir.

Maşınların qeyrətlərinin müqayisəsi nə qədər maraqlı olsa da, bu yolsuz yerlərlə maşın sürmək, doğrudan da, böyük hünərdir. Qaranlıq qətran kimi kip, zil qaradır. Faralar yalnız iki-üç metri işıqlandırır. Yaş otlarının üstüylə sürüşə-sürüşə dağlara dırmaşan maşınımız indi enişdə daha pis sürüşür. Sürüşüb-sürüşüb harda dayanacağını da bilmirsən, beş qarış o yana sildirrim yarğan, uçurum da ola bilər. Şuşalı dostların ehtiyatlı olmaq barəsində, sağ-salamat gedib qayıtmamız haqqında söhbətlərinin bir o qədər də zarafat olmadığını yavaş-yavaş dərk etməyə başlayıram. Hardasa it hürür, bu səsə tərəf sürürük maşını. Birdən qaranlığın içindən tutqun bir işiq görünür. Əlində nöyüt çırığı tutmuş motal papaqlı,

çomaqlı, yapincılı çoban qəfılçən peyda olur. Yolu soruşuruq, nişan verir, yollanırıq, amma iki yüz, üç yüz metrdən sonra cığırın haçalandığını görürük. Hansının ucundan tutub gedək. Əfqan: – Bircə Kalafalara çata bilsəydik, – deyir, – ordan yolu əla tanıyıram. Əfqan hər beş-on metrdən bir maşını saxlayır, düşüb baxır – uçurum, yargan qırğına gəlməmişik ki...

Hardayıq, ha tərəfə getməliyik. İrəli, geri, sağa, sola? "Bircə Kalafalara çatsayıdış". Çatdıq Kalafalara, hətta ordan qonşu kəndə də getməli olduq, bir xəstə qadını əriylə bərabər Şuşaya çatdırmaq lazım idi. Əfqan: – Axi mənim bu taksim həm də bu kəndlərin təcili yardımındır, – deyir. Şuşaya gecə ikidə çatdıq. Amma bütün bunlar sonranın söhbətidir, indi isə həmin günün gündüzünü qayıtmaq istəyirəm.

Dumanda Əliylə, Ənvərlə, Əfqanla, Məmmədəliylə dağa dırmaşırıq.

Ənvər qəribə bir səs çıxarıq və birdən-birə dumandan yüzə qədər qoyun çıxır, bizə tərəf gəlir. Demə, sürü duza gedir.

Qoyunlara iki-üç gündən bir duz vermək lazımdır, amma görürsən bəzən ayda bir dəfə gətirirlər, səpirlər daşa, düzə, sürü gəlib yalayırlar. İndi də yaman duzsuzlaşıblar. Mövludun "Duzsuzluq" povesti yadına düşür.

Duman gah tüstü kimi qıvrım-qıvrım, buruq-buruq, gah didilmiş yun kimi didim-didim, gah pambıq kimi dümağ, kipdir. Bəzi yerdə dərələrə döşənir, sonra ağır-ağır qalxır, uçur, azacıq seyrəlir. Otların nəmliyi şəhdən deyil, dumandandır. Dağlara çən düşüb. Məmmədəli qışqırır:

– Ədil, ay Ədil, qonaq istəyirsən?

Hardansa hay verirlər. Dumanda səsin yuxarıdanmı, aşağıdanmı gəldiyini təyin etmək çətindir. İtlər hürüşür.

Bir az da gedirik.

– Kimsən orda?

Əli böyük qardaşının səsini tanıyor. Soraq verir.

Səs gələn tərəfə gedirik. Xeyli sonra bir-birimizə tuş gəlirik. Demə, Ədil itləri

bağlayırmış. Ədillə görüşürük. Alaçıqına tərəf gəlirik.

Bu alaçıq Məmmədəlininkindən bir az fərqlidir. Ulas (Vələs) ağacından olan yan və kədə (qabaq) çubuğunun üstündən brezent, onun üstündən polietilen çəkilib. İçində sobası – buxarısı var, borusu yuxarı qalxır. Alaçıqda qaz pilətəsi, qədim nehrəni əvəz etmiş müasir seperator da var. Bu alaçıq Qırıqxız dağlarında axırıcı alaçıqdır. Bundan yuxarı heç bir insan yurdum yoxdur. Qoyun kəsirlər. Kabab hazır olana qədər ətrafları bir az da gəzmək istəyirik. Duman bu ara xeyli seyrəlib. Ayğır bulağına tərəf gedirik. Bələdçimiz Məmmədəlidir: – Sizi düz bulağın üstünə aparıb gətirəcəm. Burda mən hər daşa, hər ota bələdəm. Lap duman olsun, gecə olsun, yol tapmağın yüz üsulun bilirəm. – Heç olmasa bircəciyini bizə də öyrət, – deyirəm. – Birdən gərək oldu. Məmmədəli: – Bura bax, – deyir, – əliylə otların yatımını, mailini göstərir, – otun ha tərəfə əyilməsiylə yamacın yalnız təyin etmək olar, yamacın yalnız qədər otlar bu tərəfə maildir, yaldan o yana – bu biri tərəfə.

Məmmədəliyə tez və asan ünsiyyət tapmaq olur. Ədilin başı qarışıldır, qonaq qəbul etməkçün tədarük görür, odur ki, onunla çox səhbət edə bilmədik.

Ayğır bulağının göz yaşı kimi dupduru suyundan içib geri – Ədilin alaçıqına qayıdırıq. Uşaqlar alaçıqın yan-yörəsindən zirə yiğib kababa qatırlar. Bir az xəşxəş dadan bu xirdaca bitkini çörəyə də vururlar. Çomaqlı, iri motal papaqlı, nurani bir qoca da gəlib – Gülməmməd dayı bu dağların ağsaqqalıdır.

Alaçıqın içində giririk. Ədilin süfrəsinin başına yiğisirıq. Yurd iyələri təbii qonaqpərvərliklə bizə xoş sözər deyirlər. Mən də cavab sözü deyəndə, Məmmədəli: – Yox, siz başqa, biz başqa, – deyir. – Siz xalq üçün işləyirsiniz.

– Bəs siz? Hər şey bir yana dursun, neçə uşağın var? – Doqquz. – Xalqa bundan böyük nə xidmət göstərmək olar?

Söhbət savaddan, biliqdən düşür. Məmmədəli bizim savadlılığımızdan, özünün savadsızlığından danışır. Razilaşa bilmirəm.

- Sən təbiətin dilini bilirsən, - deyirəm, - bu özü məgər ən böyük savad deyil? Düzdür, mən səndən çox kitab oxumuşam, sən, bəlkə də, mən bilənlərin çoxunu bilmirsən, amma axı mən də sən bilənlərin yüzdə birini bilmirəm. Onu bilmirəm ki, hansı ot hansı dərdin dərmanıdır, onu bilmirdim ki, evin dirəyinə qırmızı əski bağlayan, daha göyərçinlər orda yuva qurmaz. Buluda baxan kimi bilirsən bu gün yağış yağacaq, ya yağmayacaq. Dağlarda dumanda, ya gecə vaxtı yol tapmağın yüz üsulunu bilirsən, mən yalnız bircəsini bilmirəm, onu da bu gün səndən öyrəndim.

Bütün bunları xoş sözlərə təbii qarşılıq kimi demirdim, çobanların yanında yerimi şirin salmaq üçün, ya içkinin təsiriylə demirdim. Səmimi deyirdim, çünkü məhz elə belə də düşünürəm. Bu sözləri ziyalılara xas olan özünüqaralama, ya "naz-qəmzə" kimi qavramaq da lazımdır. Qəti əqidəm budur ki, dünyani kitabxanaların sakitliyində də dərk etmək olar, ucqar təbiət guşələrinin kitabsızlığında, yazısızlığında da. Təbiət qoynunda yaşayış yağışın, otun, dumanın dilini bilən çobana dərin hörmət bəsləyirəm, amma alayarımçıq bildiklərinə güvəniq oxumaq, savadlanmaq istəməyən, bütün bunları bir növ şəninə siğışdırmayan, biliyə, mədəniyyətə yuxarıdan aşağı baxan yazıçıya, alımə hörmət edə bilmirəm. Ziyali zümrəsindən sayılan, bu həyat tərzinin bütün imtiyazlarından bollu-bollu faydalanan, amma eyni zamanda ziyalılığı burunlayan, mədəniyyəti artıq yüksək hesab edən, gəmidə oturub gəmiçini bəyənməyənlərtək, şəhərdə oturub şəhərə ağız büzənlər də - məncə, bekara adamlardır. Mən Ədilin, Məmmədəlinin yaşadıqları həyatı dolğunluqla, bütövlüklə yaşamalarına qıbtə edirəm. İnsan məhz belə yaşamalıdır. Kənddə, şəhərdə, dağda, kitablar dünyasında - harda olursa-olsun, məhz öz taleyini, öz ömrünü, öz qismətini yaşamalıdır. Kiminsə

başqasının həyatını yamsılamaq, daxilən yabançı məişət tərzini imitasiya etmək ancaq yarımcıqlıq əlamətidir və xalqımızın ən müdrük sözlərindən biri də budur ki: dad yarımcıq əlindən...

Söhbətimiz qızışdırıqca daha da mehribanlaşırıq bir-birimizə. Necə deyərlər, südümüz daşıր. Məmmədəli:

- Sənin yolunda nə istəsən, edərəm, - deyir, - amma bax bircə bu qoşalüləmi istəmə məndən.

Bu dağlarda yaşayanların hamısı kimi, Məmmədəlinin də yaxşı tüfəngi var. Amma bu tüfəngi ondan istəmək mənim heç ağlıma da gəlməzdi. Bir-iki sağlam da deyirik və Məmmədəli:

- İstəsən, lap bu tüfəngi də sənə bağışlayaram, - deyir.

Təşəkkür edirəm, qiymətli hədiyyədən imtina edirəm.

Gülməmməd dayıyla, Ədillə, uşaqlarla mehriban görüşüb ayrılırıq. Məmmədəli bizi maşınımızın yanına qədər ötürür. Maşını saxladığımız yerə çatrıq. Birdən Məmmədəli deyir:

- Kim bılır, haçan görüşəcəyik... Bəlkəm, heç görüşmədik. Əliylə Ənvəri görəcəm, sən də onlarla görüşəcəksən, amma səninlə mən, yəqin, bir də heç vaxt görüşmərik.

Gözlərinin dibində qəribə bir kədər var Məmmədəlinin. Qəflətən qəribə bir söz deyir: - Gərək elə bir şey eləyəm ki, yadınızda qalsın.

- Kəlmeyi-şəhadətimizi oxuyaq?

Gülür. Bir söz demədən maşına minir, bizi dağların bu əlçatmaz yerində tək qoyub harasa sürdürüür. Heç birimiz burdan yolu tanımıraq. Arada seyrəlmiş duman yenidən sıxlışır. Şər qarışır.

Əlidən soruşuram:

- Məmmədəli hara getdi?

- Eşitmədin, bayaq Ədil araq istədi, yəqin, getdi aşağıdan gətirsin.

Yarım saat keçir. Maşın haçan qayıdacaq, qayıdaqacıqmı? Məmmədəli nəyləsə yadımızda qalmaq istəyirdi. Nahaq nigarandır. Əliylə Ənvər onu yaxşı tanıyor, mənim isə onsuz

da həmişəlik yadımda qalacaq. Bir az içib. Bəlkə, fikri dumanlanıb, başına qəribə bir niyyət gəlib, bizi burda gecələtmək istəyir. Görürəm ki, Əli də, Ənvər də həyəcanlıdır. Kişiinin bəxşisini, tüfəngi də götürmədik ki, qurddan, ayıdan qabağımıza çıxsı, işimizi bilək. Leysan yağış da yağa bilər, yollar keçilməz olar. Ay səni Məmmədəli... Vallah, onsuz da yadımızda qalacaqdın...

Gecədir, dumandır, dağdır. Üçümüzdən başqa dörd həndəvərdə nə ins-cins var, nə bir insan hənirtisi gəlir, nə heç olmasa hardasa bir it hürür, qurd ulayı...

...Şübhəsiz, bu, bir xüsusi şücaət deyil ki, qürrələnəsən, amma heç bir qorxu, vahimə hissi keçirmirdik. Yalnız marağımız vardi; bu işin axırı necə qurtaracaq, bu gecə Şuşaya çata biləcəyik, ya yox. Cibimdə biletim vardi, səhər tezdən Stepanakertdən Bakıya uçmaliydim...

Yarım saat da keçdi.

...Birdən uzaqdan, duman içindən bir səs eşitdik. Uşaq səsiydi, lap o məşhur "Qarabağ bülbülləri"ndən birinin səsinə oxşayırırdı. Özü də "Qarabağ şikəstəsi" oxuyurdu. Səs get-gedə bizi yaxınlaşırırdı. Nəhayət, üç-dörd metrliyimizdə duman içindən 10-11 yaşında bir uşaqın tutqun siluetini gördük. Bizi görüb dayandı, səsini xırp kəsdi. Mat qalmışdı. Onun təəccübünün bizim təəccübümüzdən artıq olması təbiidir, çünkü biz onun səsini eşitmişdik, yaxınlaşmasını gözləyirdik, amma yəqin, onunçün dağların bu yerində şəhər qiyafəli üç adamlı qarşılaşmaq möcüzə kimiyyidi. Salamlaşdıq.

- Hardan gəlirsən?

- Çalınmış otların yanında gecə qarovulçusu var, qoca kişidir, onun yanındaydım, indi kəndə düşürəm. Dedi ki, oxuya-oxuya get, mənə də həyan ol.

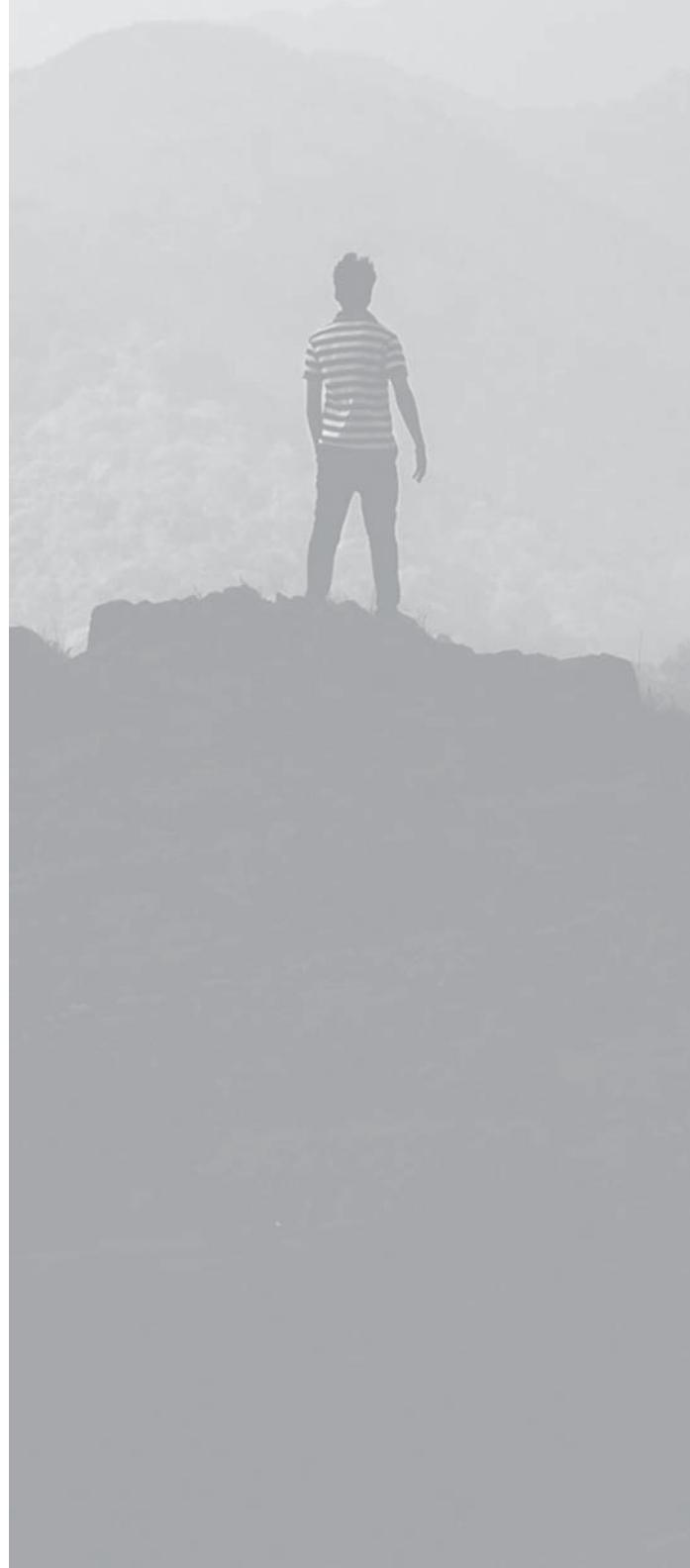
Bizdən ayrılır, dumanın içində girib görünməzləşir, amma bir azdan aşağıdan yenə də "Qarabağ şikəstəsi"ni eşidirik.

"Qarabağ şikəstəsi"ni ta uzaqlaşıb itə-nəcən eşidirik və mənə elə gəlir ki, oxuyan indicə gördüyüümüz uşaq deyil. Oxuyan dağdır, torpaqdır. Dumandır. Qarabağın özüdür.

Şikəstəsiylə özündən, keçmişindən və bu gündən, bulaqlarından, yaylaqlarından, otlarından, ağaclarından danışır. İnsanlardan danışır.

Oxumasiyla qoca qarovulçuya bir müddət həyan olmuş xoş səsli oğlan da bu qədim havanı keçmişdən gələcəyə aparır.

"Ulduz" №8 (Səh.39-48)-1985

Oqtay RZA

SƏS

Təbriz gözəlini qovurur həsrət,
Səsinə səs ver!

Səhər ulduzunu o qızı bənzət,
Səsinə səs ver!

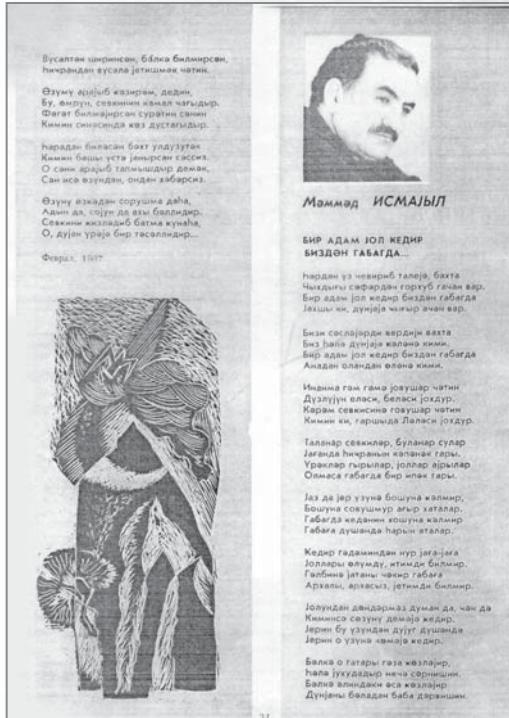
Yenə qövr eləyir köhnə yaramız,
Hanı Ərdəbildən qonaq-qaramız?
Arazın o tayı ürək paramız,
Səsinə səs ver!

Eşit fəryadını pərvanələrin,
Vətən soraqlayan təranələrin;
Gələcək davasız qərinələrin
Səsinə səs ver!

Nə qədər dərdi var qoca dünyanın,
Suyu zəhərlənib neçə dəryanın;
Yaralı ceyranın,
Yalnız durnanın
Səsinə səs ver!

Az deyil qan-qada, düşərgə, zindan...
Haqdan, ədalətdən güc alsın insan!
Yoldaş müasirim! Çağırır vicdan –
Səsinə səs ver!

"Ulduz" №4-1986

Məmməd İSMAYIL

BİR ADAM YOL GEDİR BİZDƏN QABAQDA

Hərdən üz çevirib taleyə, baxta
Çıxdığı səfərdən qorxub qaçan var.
Bir adam yol gedir bizdən qabaqda,
Yaxşı ki, dünyaya çıçıq açan var.

Bizi səsləyərdi verdiyi vaxta
Biz hələ dünyaya gələnə kimi.
Bir adam yol gedir bizdən qabaqda
Anadan olandan ölnə kimi.

İnanma, qəm qəmə yovuşar çətin,
Düzlüyün eləsi, beləsi yoxdur.

Kərəm sevgisinə qovuşar çətin,
Kimin ki qarşıda Lələsi yoxdur.

Talanar sevgilər, bulanar sular
Yağanda hicranın kərənək qarı.
Ürəklər qırılar, yollar ayrılırlar
Olmasa qabaqda bir ipək qarı.

Yaz da yer üzünə boşuna gəlmir,
Boşuna sovuşmur ağır xatalar.
Qabaqda gedənin xoşuna gəlmir
Qabağa düşəndə harin atalar.

Gedir qədəmindən nur yağa-yağa,
Yolları ölümdü, itimdi bilmir.
Qəlbinə yatanı çəkir qabağa,
Arxalı, arxsız, yetimdi bilmir.

Yolundan döndərməz duman da, çən də,
Kiminsə sözünü deməyə gedir.
Yerin bu üzündən duyuq düşəndə
Yerin o üzünə köməyə gedir.

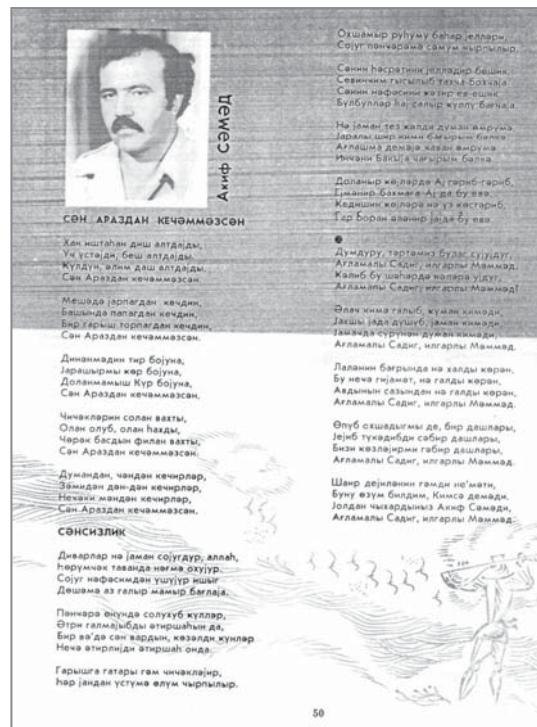
Bəlkə, o qatarı qəza gözləyir,
Hələ yuxudadır neçə sərnişin.
Bəlkə, əlindəki əsa gözləyir
Dünyanı bəladan baba dərvişin.

Kələfin ucunu axtar özündə,
Hazır ol qəfildən gələn qəmə də.
Ağ atlı oğlan var bu yer üzündə,
Çıxar qabağına hər məhkəmədə.

Nədir anaların dilində muraz,
Görən gələcəyi gözündən öncə.
Maşın işığına bənzəyir bir az
İnsanın əməli özündən öncə.

Bir nurlu sahil var hələ sabahda,
Qaranlıq sulara yol açar avar.
Bir adam yol gedər bizdən qabaqda,
Amma bir adam da bizdən sonra var!

"Ulduz" №1 (Səh.34-35)-1988

Akif SƏMƏD

SƏN ARAZDAN KEÇƏMMƏZSƏN

Xan iştahan diş altdaydı,
Üç üstəydi, beş altdaydı.
Güldün, əlim daş altdaydı.
Sən Arazdan keçəmməzsən.

Meşədə yarpaqdan keçdin,
Başında papaqdan keçdin,
Bir qarış torpaqdan keçdin,
Sən Arazdan keçəmməzsən.

Dinənmədin tir boyuna,
Yaraşımı gör boyuna,
Dolanmamış Kür boyuna,
Sən Arazdan keçəmməzsən.

Cığıkların solan vaxtı,
Olan olub, olan haxdı,
Çörək basdırı filan vaxtı,
Sən Arazdan keçəmməzsən.

Dumandan, çəndən keçirlər,
Zəmidən dən-dən keçirlər.
Necə ki məndən keçirlər,
Sən Arazdan keçəmməzsən.

"Ulduz" №12(Səh.50)-1988

Bəxtiyar VAHABZADƏ

***

Qorxu kölgəsinə siğinmiş bu gün
Sədaqət, dəyanət, məhəbbət, Allah.
Yalan hakim olub, böhtan gözətçi,
Çürüyür zindanda həqiqət, Allah.

Əyri əyriliyi yeridir daşa,
Keçib əyrilikdə hamidan başa,
Doğru həsrət qalib isti bir aşa,
Görən, hara gedir bu millət, Allah.

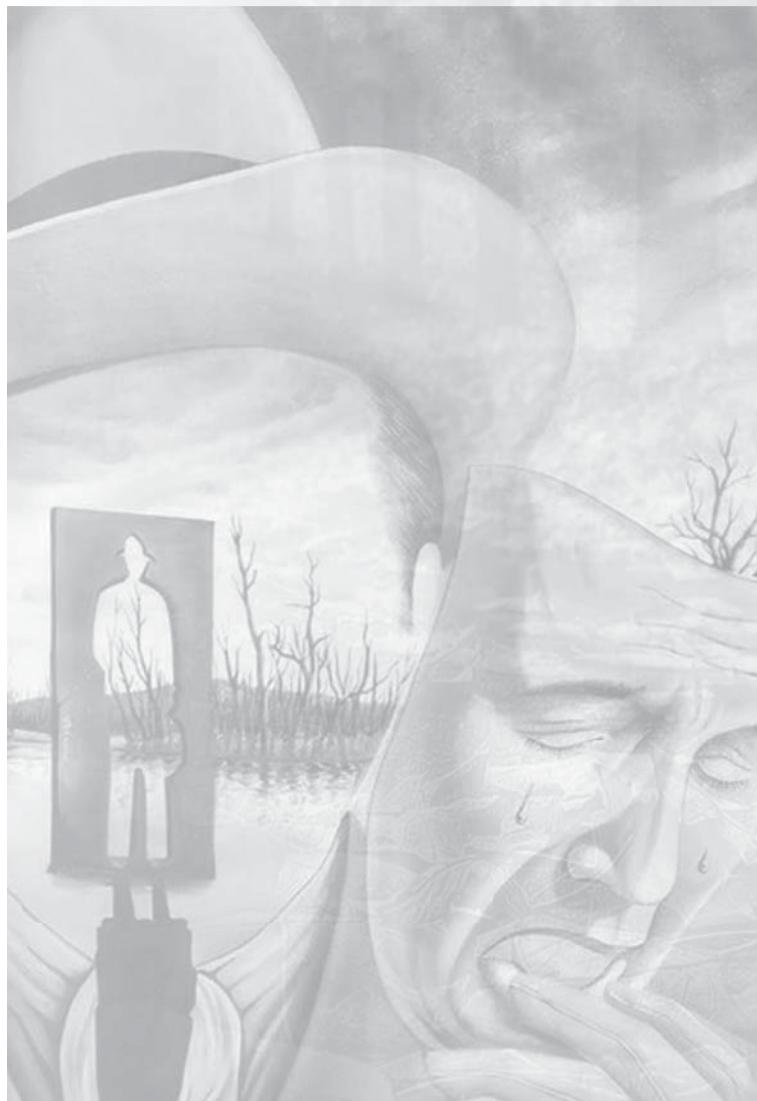
Həftələr dəyişdi, günlər dəyişdi,
Tərəflər dəyişdi, yönələr dəyişdi.
Qiblələr dəyişdi, dinlər dəyişdi.

İtə ot verilir, ata ət, Allah.
Ünvanı dəyişib rəzalətin də,
Qaymaq da satılır şor qiyətində.
İndi sədaqətin səltənətində
Əyləşib hökm edir xəyanət, Allah.

Ha çağır, ha bağır, yatan ayılmaz,
Yaxşını yamandan ayıran olmaz.
Satsan, üzünə də baxan tapılmaz,
Necə ucuzlaşış ləyaqət, Allah.

Yalandır həqiqət qiyafəsində.
Yeklər cövlən edir şeş xanəsində.
Oğrular, əyrilər zəmanəsində
Əyrilik sayılır fərasət, Allah.

"Ulduz" №10(Səh.2-3)-1989

Afaq MƏSUD

QƏZA (hekayə)

Yataq otağı isti və sakit idi. Bircə arası həyətdən pişiklərin həyasız çıçırtıları eşidildi. Elə bil hər gecə kimsə pişikləri zorlayırdı. Belə gecələrdə - əri evdə olmayıanda nədənsə ona elə gəlirdi ki, pişikləri zorlayan əridi.

İşığı keçirib soyundu, gecə köynəyini geyib çarpayıya oturdu. Sonra təzədən qalxıb işığı yandırdı. Üzünü kremləmək yadından çıxmışdı. Güzgünün qabağında əyləşib kremmin qapağını açdı...

Fikirləşdi ki, gör bir neçə ildi bu kremdən alıb evə yiğir, səhər-axşam üzünə yaxır. Hesablayıb üst-üstə yiğsan, yəqin, üç litrlik balon eləyər. Gör bir bu üzü neçə kilo krem yeyib?!

Kremi həvəssiz-həvəssiz üzünə çəkib barmaqlarının ucuyla gözlərinin altını, alını ovdu. Hər belə masajdan sonra üzü elə bil bir az da çox qırışdı. Masajı düz eləmirdi,

nədi?.. Ya, bəlkə, ariqladığından üzü yığılıb qırışdı?! Axır hər nə idisə, ürəkbulandıran mənzərəydi.

Qalxıb işığı keçirdi, yerinə girdi. Qıçlarının əzələləri küt-küt ağrıdı... Yadına düşdü ki, iki gündü idmanla məşğul olmur.

Odur ki, uzandığı yerdəcə, elə qaranlıqda ayaqlarını qaldırıb salmağa, müxtəlif hərəkətlər etməyə başladı. İdman elədikcə bədəni, saçlarının dibini tərləyib gicədi. Əsəbi-əsəbi fikirləşdi ki, normal adamlar idmanı səhərlər edir, sonra duşun altına girib çimir, səhər yeməyi yeyir və sair. O isə səhərlər paltalarını başına keçirməyi zorla çatdırırdı. Üç uşağı yedirtmək, geydirmək, ərini yedirtmək, geydirmək...

Əri bil iflic idi. Yemək verirdin, yeyirdi, vermirdin, acıdan ölürdü. Təmiz köynək, corab, ütülü şalvar verirdin, geyirdi, vermirdin, elə cirk içində gəzirdi.

Demək, həm də ərinin anasıydı. Bütün evin anasıydı....

Ürəyi pis-pis bulandı. Fikirləşdi ki, daha ana olmaqdan bezib. Sonra fikirləşdi ki, bəs nə olmaq istəyir indi?.. Heç özü də bilmir.

Fikirləşdi ki, bəlkə, idmanı-filanı tullasın bir yana! Dieta-zad da cəhənnəm olsun. Dieta saxlayandan bəri əsəbləri lap korlanıb. Xörək iyi gələndə bədəni əsir, əl-ayağı əsir. Bu nə müsibətdi axı?! Kökəlir, belə cəhənnəmə kökəlsin, üzü qırışır, lap belə dünəndən qırışın, saçları töküür, lap belə keçəl qalsın, sonra?

Kimə lazımdı axı onun görkəmi, bütün bunları kimə xoş gəlmək üçün eləyirdi, özü də başa düşə bilmirdi.

...Ayaqlarını tərpətdikcə çarpayının taxtaları elə cirildayırdı, elə bil altında arama quru ağaç sindirirdilər...

Fikirləşdi ki, indi nə qədər ki yuxuya getməyib, əri gəlib çıxmaq bilmir. Elə ki gözünə yuxu getdi, o dəqiqə qapı tıq-qıldırayacaq, dik atılıb oyanacaq, ürəyi döyü-nəcək, qalxıb yuxulu üzüylə, pırtlaşq başıyla qapıya gedəcək, gözlükdən baxıb ərinin qorxudan rəngi avazımış məzлum üzünü görəcək...

Sonra əri içəri girib gözünün yanıyla onun yuxulu baş-gözünə baxacaq... Onun vücudu isə asılı olacaq qapı döyünlənəcən yatıb gördüyü yuxuların məzmunundan. Ya ərini sorğu-sualı tutub deyinəcək, ya yerə-göyə qarğış tökəcək, ya da dünyanın ən məzlum qadını kimi dinməz-söyləməz gedib yerinə girəcək. Amma o taqqıltıdan sonra mütləq yuxusu qaçacaq, əsəbi-əsəbi ürəyi döyünlənəcək, səhərəcən yerinin içində vurnuxacaq, sonra qalxıb oturacaq, nifrətlə böyründə ağızı açıq yatan ərinə baxacaq. Əri də səhərəcən dişlərini qıçayacaq, ətini ürpəndirəcək, sonra da yuxulu-yuxulu nərə təpib qarnını qaşıyacaq...

...Bədəninə qəribə, yandırıcı bir gicişmə doldu. Altındakı döşək üzü gicitkənə dönüb daladı bədənini. Ayaqlarını saxlayıb fikirləşdi ki, hamısı əsəbdəndi. Həkimi də deyir. Yuxusunun çəkilməyi də, ürəkbulanmaları da, əsəbiləşəndə qaynar su tökülen kimi qıpqırmızı qızarıb gicişməyə başlayan dərisi də pozuq sinirlərinin fəsadı idi.

Fikirləşdi ki, nə qədər olar axı?.. Nə qədər adamin ətini ürpədərlər, əsəblərini sürtgəclə sürtüb qaşıyarlar?.. Fikirləşdi, odur ki, otuz yaşı ola-ola elə sürətlə qocalır, elə bil əlliye çathaçatdadı. Bir dəfə qocalmağını yuxuda da görmüşdü. Görmüşdü, dırnaqları gicişir... Dırnaqlarını qaşıyanda dırnaqları qopub ovcunda qalır... Sonra dişi gicişir, dişi də düşüb barmağının arasında qalırdı. Sonra qulaqları, burnu, döşü qaşınmağa başladı. Qaşdıqca da hamısı bir-bir düşüb üstünə töküldü...

Ayaqlarını velosiped sürürmüş kimi havada hərləməyə başladı. Hərlədikcə nəfəsini dərindən içinə çəkib buraxdı. Belədə qarın əzələlərinin tarımlığını daha yaxşı hiss eləyirdi. Fikirləşdi ki, onun özünə baxmağını görüb camaat, Allah bilir, nələr fikirləşir. Qonşular arınca baxıb piçıldışa-piçıldışa ondan danışıldılardı, bilirdi. Qohum-əqrəba üzünə gülümsəyib, dalda da, Allah bilir, nələr deyirdi. O gün qardaşı da ac qalmaqdan uzanıb qutaba dönən ariq sıfətinə baxıb

müəmmalı bir üzlə başını yellətdi, "bu nə gündü qoymusan özünü?!" – dedi.

...Fikirləşdi ki, doğrudan da, bu nə gündü qoyub özünü?.. Beşinci sınıf şagirdinə oxşayır. Odu ki, axır vaxtlar uşaqları da baxmir sözünə. Nə deyirdi, üzünə baxıb hırıldayırdılar.

Ən qəribəsi isə buydu ki, indi lazım olan çəkidən də az idi, amma arıqlamaq həvəsi canından çıxmırkı ki, çıxmırkı. Elə bil özünü əridib-əridib yoxa çıxarmaq istəyirdi. Hərdənbir özünü saxlaya bilməyib ölənəcən yeyirdi. Sonra da hirsindən tox qarnını döyüb əzmək, mədəsini deşib içindəkiləri çölə tökmək istəyirdi.

Fikirləşirdi ki, bu da dəliliyin bir növüdü.

...Divarın o üzündən – blokdan ara-sıra ayaq səsləri eşidilirdi. Kimsə tələsə-tələsə yuxarı qalxırdı, ya aşağı düşürdü?.. Hərdən kimsə bərkədən-bərkədən, az qala boğazı cirila-cirila öskürürdü. Elə bil bloka əks-səda sala-sala öskürməkdən həzz alırdı...

Ayaq səsləri hərdən yaxınlaşış lap qapılarının ağızına çatırdı elə bil, amma elə o dəqiqə də hardansa böyürdən şarappılıyla qapı açılırdı, ayaq səsləri o qapının içində keçib yoxa çıxırdı.

Bu ayaq səslərinə diqqətlə qulaq asdılqca hərdən ona elə gəlirdi, əri pilləleri qalxıb qapılara çatır, sonra nə fikirləşirsə, təzədən geri qayıdır. Bu vəziyyət bir neçə dəfə təkrar olundu. Əri evə qayıtməq istəmirdi...

...İdmandan idi, ya nigarançılıqdan idi, nədisə, ürəyi sıxıldı. Qalxıb pəncərəni taybatay açdı. Havani qoxladı...

Yaz gəlirdi... Bunu havanın iyindən hiss eləmək olurdu. Bir neçə günə havalar, yəqin, lap isinəcək, gün adamin gözünü deşəcək, ağaclar şit-şit çiçəkləyəcək, şairlər ilhamlanıb bahar ətirli yazdan, tumurcuqlardan attökən şeirlər yazacaq...

Və heç kim, heç kim bu yazı, iliq günəş, tumurcuqları əlli kərə gördüğünü və yazın bundan savayı heç nəyi olmadığını fikirləşməyəcək.

Fikirləşdi ki, yaz fəsillərin içində ən əttökənidir. Çünkü dünyanın – bu qoca, müdrik

dünyanın ilaşırı bu dona girmeyində, gənc-ləşib cilvələnməyində nə isə riayakarlığa oxşar bir şey vardı. Bu qoca dünyaya payız yaraşırdı, qış yaraşırdı. Çünkü bu dünyadan əvvəli də, axırı da qış idi, soyuq idi, ölüm idi... Çünkü bu dünyadan ölüsü dirisindən çox idi...

Bura gəlib çatanda bütün ölüb gedən qo-hum-əqrəbasını xatırladı... Ata-anası, baba-nənələri, xalaları, dayıları, əmiləri... hamısı ölmüşdü. Beş-on il tanıldığı adamların - ərinin və üç mənasız uşağın əlində əsir-yesir qalmışdı.

...Uşaqların üçü də ərinə oxşayırdı. Elə oxşayırdılar, elə bil əri doğmuşdu onları. Odu ki, ölmək istəyirdi. Bir də ona görə ölmək istəyirdi ki, yenə yaz gəlib... Rəngbərəng gül-ciçəyə, sarı bülbüllərə, yaşıl otlara, adamların sevincək üzlərinə baxdıqca ürəyindən qara qanlar axırdı. Ona görə ölmək istəyirdi ki, hər şey yalançıdı, saxtadı, rəngdi. Adamlar yalandan gülür, quşlar da yalandan oxuyur, kəpənəklər isə gün enəndə öləcək, güllərin də ömrü müvəqqəti, otları da bir azdan gün vurub saraldacaq...

Bəs uşaqları?.. Uşaqları çıxılmaz kimsə-sizlik dolu sifətlərlə evin hansı küncündə qalacaq? Belə fikirləşdikcə hiss elədi ki, ölmək istəyinə görə onlardan utanır. Bu, hardasa onları yarı yolda qoyub qaçmaq kimi bir şey idi. Niyə doğurdu axı onları?..

Fikirləşdi ki, doğanda hardan biləydi ki, ana olmanın sevinci - doğuşdan sonra ağrı kəsib rahatlananacan, bir də doğduğun uşağın üzünü görənəcəndi. Sonra uşaqlar böyüdükcə nəyə sevinməliydi axı?! Uşaqlar böyüdükcə dərdləri də böyükür.

Uşaqlar barədə yadına daha ayrı hikmətli söz sala bilmədi.

Hə, deməli, indi uşaqlarını yarı yolda qoyub ölə bilməzdi. İxtiyarı yox idi. Sonra fikirləşdi ki, dərdə bir bax: ölmək üçün də ixtiyarı olmalıdır. Ölüməyin də, görünür, öz qanunları var, vaxtı, icazəsi var.

Fikirləşdi ki, bəlkə, bu da bir cür ötəri vəziyyətdi? Belə vəziyyətləri o qədər olub ki, Allaha şükür. Yadına dəfələrlə özünü öldürmək istədiyi vaxtları düşdü...

Sonra yadına düşdü necə uşaq qucağında balkonda durub, qığıldaya-qığıldaya, dişsiz ağızıyla alma yeyən qızını elə ordan aşağı tullayıb öldürmək istəyirdi. Uzun müddət beynində uşağı necə atmağını, uşaqın hava-da üzüsağı kəllə-mayallaq aşacağını, sonra yerə necə dəyib oləcəyini götür-qoy eləməyi yadına düşdü. Onda o qızı lap çox oxşayırdı ərinə. Onda uşaqları ilə əri sözü bir yerə qoymuşdular. Gecənin birinci yarısı ərinin gəlməyini gözləyirdi, ikinci yarısı körpə oğlu, günortalar da qızı. Yadına düşdü necə yorğunluqdan və yuxusuzluqdan canavar kimi ulaya-ulaya, onu-bunu qapa-qapa gəzirdi. Yadına gəlir, o vaxtlar güzgüyə baxanda da göründü canavara oxşayırdı.

Fikirləşdi ki, əslinə qalsa, elə indi də canavara oxşayırdı. Sonra da fikirləşdi ki, canavara yox, itə oxşayırdı. Ağillı, sadiq itə.

Fikirləşdi ki, əvvəllər də bu günə düşdüyü olurdu. Dünyadan bezirdi... Hə, olurdu. Amma bu qədər uzun çəkmirdi. Arada görürdün, bir-iki gün ölmək istəyirdi. Sonra qalan o biri günləri ürəyində min dəfə Allaha şükür eləyirdi ki, nə yaxşı, hələ ölməyib, həyat gözəldi, mənalarla, sırlarla doludu və sair və ilaxır.

...Qonşu evlərin hansındasə kimsə gü-lürdü, qəşş eləyib özündən gedirdi, elə bil az qalırdı nəfəsi kəsilsin. Özü də baş da açmaq olmurdu, gülən arvad idi, ya kişi. Dəli olmuşdu, nədi?! Pəncərəni kip bağlayıb, pərdəni çəkdi. Gəlib saata baxdı. İkiyə qalırdı.

Yerinə uzanıb qaranlıqda tavana baxmağa başladı.

...Blokda ayaq səsləri tamam kəsildi. Bütün qapılar bağlıdı. Elə bil binanın ümumi yolu da bağlıdı. İndi əri gəlsəydi belə, bu boyda sakitliyin içindən keçə bilməyəcəkdi.

Otağa elə sakitlik çökdü ki, yavaş-yavaş bütün əşyaların səsini eşitməyə başladı.

Şkaf içində üst-üstə yiylan pal-paltarın paketləri asta-asta çıqqıldı. Elə bil paketlər bütün günü kip durmaqdan yorulub boşalırdılar, dincəlirdilər. Döşəmədən öz-

özünə elə cirilti çıxdı, elə bil ağır çəkili adam addımını basdı.

Otağa sakitlik çökəndə elə bil hardasa baş verən faciənin havası axmağa başlayırdı üstünə. Hə, bu elə-belə sakitlik deyildi. Faciə baş vermişdi. Odu ki, əri gəlib çıxmış bilmirdi. Bu gün səhərin gözü açılandan ürəyi narahat idı... Əri bu gün günortadan işdə yox idi. Yəqin, yenə o müstəntiq dostuna bitişmişdi. Allah bilə, indi üzəbüz oturub nədən danışırdılar, nə çürüdürdülər.

Müstəntiq də nə müstəntiq. Danışanda da gülüb gözlərini sözə-süzə altı-üstü mən-tiqlərlə, gizli-gizli, mənasını heç özü də başa düşmədiyi eyhamlarla danışır. Danışanda da tez-tez, adamın ətini tökə-tökə “onunçün” deyir: “Onunçün ki, axşam işim vardı, onunçün deyirəm”.

Ərinə neçə dəfə elə belə də deyirdi. Deyirdi, ətin tökülsün. Amma nolsun?! Ərinin əti-zadı tökülüb eləmirdi. Əksinə gündən-günə kökəlirdi, özü də nəyə görəsə qızları kökəlirdi.

İndi əri maşına minirdi, motoru işə salır.

Hava qaralandan sonra isə bağ yolları lap daralır, buynuz kimi iti işıqlarını gözünə dirəyen maşınların sayı artır. Motorun istisindən əri lap keyləşir, gözləri yarıyumu, ağızı yarıçıq sükanı hərləyir...

...O biri otaqda qızı yuxuda qışqırırdı:

– Balacasan! Sən balacasan!..

Qızı gecələr tez-tez beləcə çığırındı yuxuda, balaca qardaşıyla “vuruşurdu”. Gündən-talar da bacı-qardaş beləcə didişirdilər. Axırda da həmişə qız döyüldürdü.

Fikirləşdi ki, qızına qarşı haqsızlıq edir, oğlunu müdafiə edir. Odu ki, qızı hərdən altdan-altdan balaca gözləriylə elə nifrətlə baxırdı ona, elə bil qanını içməyə hazır idi. Fikirləşəndə ki yazılı uşaq səhər-axşam evin içində dörd divar arasında tək-tənha qalır, ürəyi əzildi.

Hər gün fasiləyə gələndə qızı sarala-sarala gəlib qapının ağızında dururdu. Üzü onda elə olurdu, elə bil qapını bu dəqiqə qara əlcəkli, qara eynəkli bir adam açacaq,

içəri girib qara əllərini qızın zərif boğazına keçirəcəkdi, gücü gəldikcə sıxacaqdı...

Hər gün içəri girəndə də uşağa dediyi bircə bu olurdu:

- Dərsini eləmisən?
- Hm.
- Yeməyini yedin?
- Hm.
- Zəng eləyən olmamışdı?
- Yox.
- Get əl-üzünü yu.

Sonra üzəbüz oturub yeyirdilər. Qızın avazımış rəngi uzun müddət üzündə qalırdı.

Elə bil, doğrudan, kimsə qorxutmuşdu onu, lapdan küçədən çıxb “xox!” eləmişdi. Bəlkə, qızı elə, doğrudan, qorxurdu? Bəlkə, hər gün səhərlər əri oğlunu bağçaya aparanda, o da geyinib tələm-tələsik işə qaçanda bu balaca məktəbli qızın bapbalaca ürəyi ovuc kimi sixılır, döyüñür?.. Nahar fasıləsində evə qayıdanacaq, onu yedirib məktəbə yola salanacaq, Allah bilir, bu böyük, sakit otaqlarda nələr baş verir. Nə qaqıltılar, nə ciriltılar, nə piçiltılar gəlir bu evin kǔnc-bucağından.

- Mən gələnəcən darixmirsən?

Qızı başını yelləyib sakit-sakit ona baxırdı.

– Darixanda televizora bax, maqnitofonu qur... Ya da hamisindən yaxşı, dərslərini təkrarla...

- Bircə dərsdən qayıdanda darixıram...

Yədiyi tikə az qalırdı boğazında qala.

– Dərsdən qayıdanda mən ki evdə oluram. Qızı azca qızarırdı.

- Yolda darixıram... qaranlıq olur axı...

– Necə eləyim, qızım, altıdan tez heç cür çıxa bilmirəm. Atan da... özün bilişən, səkkizə ancaq qurtarır.

Qızı dolmanın qabığını açırdı.

– Bir də axı nə yol var məktəbdən evə? Budu buradı... Bir maşın yolundan ehtiyatlı ol.

Qızı yeyib qurtarandan sonra çantasını götürüb gedirdi. Qızı gedəndən sonra yediyi elə bil yuxarı qalxırdı, gəlib sinəsində dururdu.

Fikirləşdi ki, əri qəzaya düşüb ölsə, qızının işi necə olacaq?! İşdən əsəbi, yorğun qayıdanda düz divara dırmaşan qızı döymək istəyəndə kim saxlayacaqdı qabağını?! Qızı döyüb öldürəcəkdi.

Fikirləşdi ki, görən, qızı niyə ətini belə ürpəşdirir, əsəblərini tarıma çekir?! Bəlkə, ona görə ki, qızı böyüdükcə indi də onun özünə oxşayırı?! Qızına baxanda elə bil öz balacalığını görürdü.

Onda ona elə gəlirdi ki, hər şey təzədən başlayır. Yenə o qaranlıq, havasız məktəb illəri, çox qısa tələbəliyi, ərə getməyi və sair və ilaxır. Odu ki, hərdən yenə pis-pis o vaxtkı kimi öldürmək istəyirdi uşağı, əzib yoxa çıxarmaq, hər şeyə başdan nöqtə qoymaq istəyirdi.

...Həyətdən elə ətürpədən səs gəldi, elə bil çığıran pişik yox, kiminsə ölüm xəbərini eşidən ağıllı-başlı adam idi... Nalə təpib susdu.

...Yox, əri bu vaxtacan səssiz-səmirsiz itə bilməzdi... Ürəyi əsəbi-əsəbi döyündü. Bayaqlan fikirləşə-fikirləşə ağırlaşan göz qapaqları acıdı, yuxusu çəkildi.

Bu qəza nə vaxtsa baş verməliydi. O gün gəlib çatmışdı və qəza baş vermişdi. Əri müxtəlif vəziyyətlərdə gözünün qabağına gəldi...

...Maşın çevrilmişdi... Maşının altından ərinin göyərib quruyan əli görünürdü... Ərinin üzü sükanın arasına keçib tanınmaz hala düşmüştü...

...Maşın yoldan çıxıb yuvarlana-yuvarlana dərəyə getməkdəydi... Maşının içindən ərinin ətürpədən çıçırtıları gəlirdi...

Hə, qəza baş vermişdi... Bu qəza çoxdan baş verməliydi. Bunu çoxdan, dəfələrlə, dənə-dənə hiss eləmişdi, yuxusunda görmüşdü. Çünkü bu dərəcədə adı, sakit, macərasız-filansız yaşamaq olmazdı.

Hamının həyatında əlli eniş-yoxuş vardi. Birinin əzizi ölürdü, o biri özü ölürdü, biri sonsuz idi, o birinin o qədər uşağı vardi ki, qarınlarını doyura bilmirdi.

Yadına "şirin həyat", "acı həyat", "həyatın ağ-qara üzləri" haqda oxuduğu əsərlər düşdü.

Hə, bu gecədən onun faciəsi başlayırdı. Bu gecədən axı həyat öz qara üzünü ona göstərəcəkdi...

...Qalxıb küçənin işığında görünən saatə baxdı. Dördə işlayirdi. Sonra gəlib pəncərədən kimsəsiz, qaranlıq şəhərə baxdı. Şəhərin saysız-hesabsız dümdüz, qaranlıq binaları başdaşlarıydı elə bil. Şəhər bu gecə nəhəng qəbiristanlığa oxşayırı...

Fikirləşdi ki, durub bir-bir ərinin qohum-əqrəbasına zəng vursun, desin... Sonra da fikirləşdi ki, nə desin?.. Desin ki, əri ölüb?! Bəlkə, ölməyib?! Yox, ölməyinə dəqiq ölüb, çünkü indi özünü tamamilə tənha hiss eləyir. Hə, özünü ağıllı-başlı dul qadın hiss eləyir.

Sonra fikirləşdi ki, durub ev-eşiyi də, özünü də sahmana salsın, çünkü hava işıqlanan kimi ərini tapacaqdılar, gətirib evə gələcəkdilər... Ya da xəstəxanaya aparacaqdılar. Ona da zəng vurub ora çağıracaqdılar. O da gedib xəstəxananın qapısı ağızında ağlaya-ağlaya gözləyəcəkdi. Başında qara örپək, əynində qara paltar... Sonra birdən yadına düşdü ki, heç adam arasına geyməyə qabiliyyətli qara paltarı da yoxdu. Birini üç-dörd il əvvəl tikdirmişdi, o da indi ariqlamışdı deyə, töküldü əynindən.

...Qalxıb işığı yandırdı. Şəkəfin içində eşələndi, sonra şəkəfin başından bir-bir zindan kimi ağır çamadanları düşürməyə başladı. Yadına düşdü, qara paltarı keçən yay büküb bu çamadanlardan birinin içində basmışdı.

Çamadanın birinin cəftəsi açıq idi deyə, düşürəndə qızını çizib qanatdı. Qızını sarıya-sarıya fikirləşdi ki, əri də beləcə qan içindədi, yəqin. Belə fikirləşəndə əti ürpəşdi. Sonra dəhlizin işığını yandırib dizindən tökülen qan izlərinə baxdı. Gedib yaş əsgı gətirdi, dizi üstə oturub əti çırmış-çırmış qan ləkələrini sildi. Çamadanlarını açıb bir-bir evin ortasına tökdü. Qara paltar balaca çanta da idi. Paltar çıxarıb üstünə tutdu, sonra əyninə geydi. Paltar keçən ilki kimi töküldü əynindən. Hər tərəfdən dörd barmaq yığmaq lazımdı.

Gedib mətbəxdən iynə qutusunu gətirdi. İynəni sapladı, saata baxdı. Dördə on beş dəqiqə işləyirdi. Hava işıqlanana kimi çatdırıldı.

Paltarı astarına çevirib kökləyə-kök-ləyə fikirləşdi ki, bu qara paltarda gedib xəstəxanaya çatdı, sonra neyləməlid?!

Fikirləşdi ki, gərək ağlaya-ağlaya qaçıb özünü ərinin üstə atsın...

Sonra atası öləndə anasının özünü aparmağını saldı yadına. Anası onda qətiyyən ağlamadı. Rəngi sapsarı saraldı, gözünün altı qaraldı. Onda anası deyirdi ki, müsəlmançılıqda qadının əri üçün ağlamağı ayıbdı.

Odu ki, ağlamaq bir o qədər vacib deyildi. Sonra ürəyi kövrəldi, yadına nişanlı vaxtları düşdü.

Xəstəxanaya çatan kimi ağlayıb üzünü divara söykəyəcəkdi. Öz xasiyyətini yaxşı bilirdi, ağlayanda bir adama, bir yerə söykənməliydi. Gücü azalırdı, nədi?! Yəqin, gəlib onu divardan aralayıb aparacaqdılar. Sonra da fikirləşdi ki, birdən heç kim ayırmadı onu divardan?! Yaddan çıxdı?!

...iynə barmağına batdı. Barmağı qanadı. Tənzifdən bir parça kəsib barmağına sarıdı. Fikirləşdi ki, niyə belə səfəh-səfəh şeylər fikirləşir? Ondansa öz gününə ağlasın. Tək qadın, üç uşaq...

Ərinin tər tökə-tökə iki qucağı dolu daşıyb soyuducunu doldurduğu bazarlıq iki-üç günə qurtaracaqdı. İki-üç gündən sonra özü getməli olacaqdı bazara, əllərinin damarı şışə-şışə, ovucları qanaya-qanaya ağır-agır zənbilləri evə daşıyacaqdı.

Sonra birdən yadına düşdü ki, əri olmayandan sonra bazarlığı neynirdi axı. Özü dietadadı, uşaqlar da ki, Allaha şükür, meyvəylə şirniyyatdan savayı dillərinə heç nə vurmurlar.

Demək, bazarlıq eləmək, bazardan gələn torpaqlı kartof-soğanı, qanlı əti yuyub yerbəyer eləmək kimi iyrənc bir prosesdən canını qurtaracaqdı. Bir qutu yumurta alıb basacaqdı soyuducuya, qurtardı, getdi. Fikirləşdi ki, heyif döyül yumurta?! Cox mədəni

ərzaq növüdü. Nəyi var içindədi, nə əlin batır, nə iyi gəlir. Bişməyi də göz qırpmında.

Ağlına gələn bu fikirdən ürəyi sevinclə çırındı. Ən gözəli buydu ki, xörək bişirməyəcəkdi. Bu dəqiqə mətbəxin rəfində əclaf bir sakitliklə onu gözləyən ət maşınıyla gündə-gündə döyüşməkdən canı qurtaracaqdı. Ət maşını bu dəqiqə onun ömrünü gödəldən vasitələrin ən birincilərindən idi. Gündə-gündə itilətdirməkdən nazilib az qala kəpənək qanadına dönən bıçağı əti çəkmək əvəzinə, bağırsağa döndərib özünə sarıyırkı, motoru dayandırıb inək kimi böyürdü, yəni ki, "tök içimi, təzədən yiğ".

Xörək bişirmək lazımlı olmasaydı, ət maşınıyla da döyüşməyəcəkdi, əturpədən səslər çıxaran bıçaqıtılıyəndən də, yağlı qab-qazan sürtəndə barmaqlarını deşib qanadan dəmir qabsürtənlərdən də, xörəyin dağlıb alabəzək ləkələr saldığı qaz plitəsini gündə üç dəfə yumaqdan da canı qurtaracaqdı...

Yo...ox, bədəninə isti gələ-gələ fikirləşdi ki, canı hələ çox şeylərdən qurtaracaq. İllərlə səhər-axşam zəhləsini töküb, qanına yeridiyi, yuxusuna girdiyi bu gecədən canı qurtardığı o murdar işlər bir-bir yadına düşdükə həyəcanlanırdı, əlləri əsirdi, saçının dibi tərləyirdi. Təzə həyat qayıdırı canına, nədi?! Azadlıq haqqında fikirləşdikcə beyninə o qədər təzə şeylər, təzə hərəkətlər, təzə oturmaq və uzanmaq vəziyyətləri gəlirdi ki, onları üst-üstə, böyür-böyürə yığanda dönüb tamam ayrı bir adama oxşayırdı.

...Paltarın bir böyrünü kökləyib qurtardı. İynəni saplayıb o biri böyrünə keçdi.

Fikirləşdi ki, hər dəfə əri ezamiyyətə gedəndə rəfiqələri yiğilib uşaqlarla bir gizlincə, qorxa-qorxa kafeyə, kinoya, dəniz kənarına gedirdilər. Sonra uşaqlarını qorxuda-qorxuda, "bax, atanız bilməsin a..." deyib yalana öyrətmışdı. İndi daha azad, asudə, qorxusuz-ürküsüz hara istəsələr, gedə bilərdilər.

Sonra fikirləşdi ki, "bilərdilər" nədi, bilər...

Sonra fikirləşdi ki, hara gedə bilər?.. Bir də uzun müddət ürəyində götür-qoy

eləyə-eləyə fikirləşdi ki, kiminlə gedə bilər. Kiminlə gedəcəyini dəqiqləşdirmək bu dəqiqliqə, gecənin bu vaxtı vacib deyildi. Ən dəqiqli o idi ki, hara getsəydi, orda mütləq bir oyun çıxacaqdı. Kimsə uzaqdan-uzaga gözünü onun üzünə zilləyəcək, ya gəlib yanında oturub ağlına gəlməyən söhbətlər edəcəkdi... Tələbəlik illərində olduğu kimi... Sonra o adam hardansa telefon nömrəsini tapacaqdı, gecələr telefon köşkündən onlara zəng vurub susacaqdı. Onun da gözünü yuxu getməyəcəkdi. Səhərəcən yerinin içində vurnuxa-vurnuxa qəribə yuxular görəcəkdi...

Fikirləşdi ki, gör bir heç ərə gedəndən bu yana bircə dəfə olsun belə ağlina gəlməyib ki, bütün bunlar bir də təzədən başlana bilər. İndi isə bunu o qədər yaxında hiss eləyirdi, az qalırkı ürəyi dayana.

Hə, demək, hər şey yenidən başlanırdı.

...Sonra hardansa yadına orta məktəbdə oxuyanda ilk dəfə vurulduğu Rafiq düşdü. Rafiq ondan iki sinif yuxarı oxuyurdu. Yadına gecələr yerinin içində Allaha yalvarmaqları, sonra səsi çıxmışın deyə, üzünü balışın içində soxub ağlamaqları düşdü...

Yenə gözləri doldu... Rafiqin gözəl üzü səsiylə bir gəldi gözünün qabağına. Rafiq həmişəki kimi ağzının bir tərəfiylə gülümsünüb “necə istəyirsən...” dedi. Belə - ağzının bir tərəfiylə gülümsəyə-gülümsəyə onu rəqsə dəvət etmişdi. Onda məktəbdə nə isə bayram ididi. Nə bayramı ididi, dəqiq xatrlaya bilmədi. Amma o dəqiq yadındaydı ki, Rafiq özü yaxınlaşdı... Nə üçün yaxınlaşdı?! Deyəsən, elə onda da niyə yaxınlaşdığını başa düşməmişdi. Eləcə dayandığı yerdə bir də onu görmüşdü ki, gəlib Rafiqin oturduğu stolun yanına çıxbı. Onda Rafiq gülümsünüb ayağa qalxdı, onunla rəqs eləməyə başladı. Onda... İlahi, necə də dəqiq yadına gəlir, döşəmə yoxa çıxdı, Rafiqlə birgə havanın üstüylə firlandılar, oynadılar.

Fikirləşdi ki, nə qədər əttökən söz olsa da, həqiqətdir ki, ilk sevgi unudulmur. Ən təəccüblüsü buydu ki, Rafiqin telefon nömrəsi də yadındaydı. Sonra fikirləşdi ki, gəl bir qalmayıydi yadında. Düz dörd il

gündə azı on dəfə zəng vurub səsinə qulaq asırdı.

Rafiqin müləyim səsi cingildəyirdi qu-lağında...

Paltarın hər iki tərəfi hazır idi. Qalxıb gecə köynəyini soyundu, paltarı geyinib güzgünen qabağına gəldi. Bu paltar da o vaxtin paltarıydı, təzə nişanlananda tikdirmişdi. Paltarı iyilədi. Başı hərləndi. Paltardan o vaxtkı incə, ürkək, hər sözdən portüb qızaran qızın ətri gəlirdi. Bu paltarda bir dəfə Rafiqi küçədə görmüşdü, tindən burulanda burunburuna, alın-alına dəymisdir. Rafiq onu tanımayıb üzr istəmişdi, keçib getmişdi. Onun isə o gün ilk dəfə nişanlısıyla öpüşəndə əti çimçəşmişdi, ürəyi qalxmışdı, oğlanı özündən itələyib əsəbi-əsəbi ağlamışdı.

Paltarı həvəssiz-həvəssiz soyunub xalatını geydi. Otağın ortasında qalaq-qalaq üst-üstə yiğilan paltarlar, ağızı açıq, içi boş çamadanlara baxdı. Burda hansı ilin deyirdin, paltarıvardı. Fikirləşdi ki, gör bir nə qədər yaşayıb?! Bu qədər pal-paltar nə vaxt geyilib?!

O biri otağa keçib işığı yandırdı, paltar-tikən maşının qabağında oturub iynələrini sapladı. Sonra paltarın böyürərini maşına vura-vura fikirləşdi ki, niyə onda Allah onun ah-naləsinə, göz yaşlarına biganə qaldı?! Nə günah eləmişdi?

Sonra birdən ürəyi döyüñə-döyüñə nə fikirləşdisə, paltarı tikış maşının qoyub, gedib telefonu götürdü, əlləri əsə-əsə nömrələri yiğdi. Dəstək qulağında uzun müddət gözlədi. Sonra dəstəyin o başından müləyim kişi səsi eşidildi. Bu səsdən dizləri boşaldı, səsi titrədi, dəstəyi yerinə qoydu.

Qayıdıb təzədən paltarı iynənin altına keçirdi, dəstəyi firlada-firlada tikdi. Sonra birdən ürəyi sıxlıdı, gözləri doldu. Gözünün yaşı qara paltarının üstünə töküle-tökülə ağladı. Ağlaya-ağlaya da tez-tez tikdi. Tikib qurtarandan sonra qalxıb paltarı əyninə geydi. Elə bil əyninə bicilmişdi.

Sonra nə fikirləşdisə, güzgünen qabağında əyləşib gözlərinə sürmə çəkdi, kirpiklərini rənglədi, saçlarını darayıb ətirlədi.

...Hava açılırdı yavaş-yavaş. Fikirləşdi ki, ərinin qohum-əqrəbasına bir saatdan sonra başlaşın zəng vurmağa. Çünkü indi yatardılar.

Qalxıb güzgünün qabağına gəldi. Darağı götürüb əsəbi-əsəbi saçını daradı. Daradıqca da ovuc-ovuc saççı çıxıb darağın dişlərinə doldu.

Sonra əlini belinə vurub döşəmənin ortasına tökülen paltar qalamasına baxdı. Paltaların arasından ara-sıra ərinin köhnə köynək-şalvari da dəydi gözünə. Fikirləşdi ki, bunların hamısını bir boğça eləyib kasıbkusuba versin. Sonra yenə ürəyi çırpına-çırpına fikirləşdi ki, ümumiyyətlə, bütün bu pal-paltarı da ləğv eləmək lazımdı ki, köhnə illərin möhürü göz dağı olmasın ona.

...Qapı taqqıldı. Elə bil qapını yox, onun başını taqqıldılar. Ürəyi əsə-əsə fikirləşdi ki, kim ola bu vaxt. Sonra o dəqiqə başa düşdü ki, gecənin bu vaxtı ərindən savayı kim ola bilər?! Demək, əri ölməmişdi. Əri qayıdış gəlmışdı.

...Qapı bu dəfə əməlli-başlı döyüldü, sonra dalbadal üç dəfə zəng vuruldu. Əri, yəqin, daha uşaqların oyanmasından qorxmurdu.

...Vur, vur... Əlin döyenək olunca vur. Görüm sonra neyləyəcəksən.

...Qapının zəngi aramsız çalındı. Uşaqlar, deyəsən, oyanmışdılar. O biri otaqdan aradabir taqqatuq gəlirdi. Sonra uşaqlardan hansısa otağın qapısını açıb dəhlizə boylandı:

- Ana, ay ana...
- Nədi?
- Qapı döyüür e...
- Eşidirəm, get yat.

Əsəbilikdən dışını qıçaya-qıçaya fikirləşdi ki, demək, o burda özünə qara paltar tikəndə bu bəydadaş, Allah bilə, harada, kiminlə kef eləyirmiş.

Yenə ağlamağı tutdu. Fikirləşdi ki, gör bir necə səfəh qadındı?!

Qapı indi lap bərk döyüldü. Əsəbləri davam gətirmədi. Ayaqyalın dəhlizə çıxıb, işığı yandırdı. Gözlükdən baxdı. Əri müqəssir üzlə qapının o tərəfindən düz gözlüyü, onun üzünə baxırdı.

- Nə var?

- Qapını aç.
- Acmiram.
- Dedim aç, biabır eləmə bizi. Camaat yatıb.

- ...
- Açı deyirəm, yoxsa...
- Hə, nə yoxsa?..
- Özün bilirsən.
- Bilmirəm.

Əri qapıya nə təhər təpik vurdusa, dəmir qapı guruldayıb tərpəndi.

...Qapını açdı. Ərinin qoltuğunda nəsə bükülü var idi. Narazı üzlə içəri girib ona əyri-əyri baxdı, sonra bükülünü güzgünün qabağına qoydu.

- Bura mehmanxanadı?..
- ...
- Sənnənəm.
Əri indi də bükülünü açırdı. Açıb əliylə göstərə-göstərə:
- Telefonu, - dedi.
- Telefonu neynirəm?..
- O gün demirdin?!
- O gün çox şey dedim. Onlar niyə qalmadı yadında?..

- Nə dedin?..
- Dedim, bura mehmanxana döyül, gec gəlsən, küçədə qalacaqsan...
- Di bəsdi, yaxşı.
- Nə yaxşı?! Yادında bircə telefon qaldı? Telefonu almaq axı ən asanıdır?! Çətin - evə gəlməkdi, evdə oturmaqdı. Məni görməkdi!

Əri çəkmələrini soyunub başmaqlarını geyinirdi.

- Nəyə gəlmisən?
- ...
- Yatmağa yerin yoxdu?..
- Bu da təzə çıxdı. Hər gələndə qoltuğunda bir şey gətirir. Nədi bu, rüşvətdi?
- Başın xarab olub sənin...
- Xarab olar da.

...Əri hələ bir müddət o biri otaqda musiqiyə qulaq asdı. Sonra mətbəxə keçib bir xeyli orda eşələndi.

Fikirləşdi ki, indi əri mətbəxdə yuxusu gözündən töküle-töküle, eşələnə-eşələnə onun yatmağını gözləyir... Gözləyir o yuxuya

getsin, lal-dinməz ölü kimi böyründə uzanıb qalsın. Fikirləşdi ki, əri bu dəqiqə ölüylə də yatmağa razıdı, təki onun deyintisini eșitməsin.

Sonra fikirləşdi ki, əri onun ölümünü istəyir. Yəqin, hər gecə ona "rüşvət" gətirməkdən bezib, tərbiyəsiz uşaqlar kimi başını aşağı salıb onun danlaqlarına, öyüdlərinə qulaq asmaqdan daha ürəyi bulanır. Onun hər gecə yuxudan ayılıb qapını açmağına görə qoyduğu minnətlərdən cana gəlib.

Hər axşam əri rəngbərəng, al-əlvən məclislərdən evə dustaqxanaya qayıdan kimi qayıdırıldı. Pillələri ağır-ağır çıxa-çıxa ürəyində, bəlkə, min dəfə Allahdan onun ölümünü diləyirdi. Gecələr isə ağızlaçıq yata-yata əyri-üyrü yuxular görəndə, əri dirsəklənib diqqətlə onun üzünə baxındı, nəfəsinə qulaq asındı. Qulaq asa-asa fikirləşirdi ki, bu nəfəs nə vaxt kəsiləcək, görən?! Bunu fikirləşə-fikirləşə, o anı gözləyə-gözləyə yuxuya gedirdi.

...Əri hələ də mətbəxdə idi. Su içirdi, ya əllərini yuyurdu?.. Axır nəydisə, su səsi gəlirdi.

Sonra diqqətlə qulaq asdı. Su səsi, deyəsən, hamamdan gəlirdi.

...Qalxıb barmaqlarının ucunda dəhlizə çıxdı. Gəlib hamamın qapısında dayandı... Hamamın qapısı yarıcaçıq idi. Əri vannanın kənarında oturub dizlərinə dirsəklənmişdi. Əlüzyuyandan şırhaşırla su axırdı.

...Qapını aralayanda əri dik atıldı.

- Burda niyə oturmusan?

- ...

- Nəyi gözləyirsən?

- Heç nəyi.

- Bəs niyə yatmırsan?

- ...

- Ürəyin bulanır, hə?

- Yox... ürəyim niyə bulanır?

- Məni görəndə deyirəm...

- Yenə başladı da...

- Qulaq as... bu nə oyundu axı? Bulanırsa, denən, bulanır da... Nədən qorxursan?..

- Nədən qorxuram?.. Heç nədən qorxub eləmirəm.

- Onda de də.

- Nə deyim?

- Denən zəhləm gedir səndən...

- Getmir axı...

- Gedir axı...

- ...

Ayrılmaqdan qorxursansa, sənədlə ayrılmariq. Amma, sən Allah, mənimlə oynama. De, mən də işimi bilim...

- Nə işini?..

- Bilim də... sənin xirtdəyinə keçib cü-rümüyüm. Mən də özüm üçün...

- Hə, nə?..

Hiss elədi ki, qızarır. O qızaranda ərinə elə bil od vururdular. Elə bil bu qızarmağın mənasını özü də başa düşmədiyi çox biədəb bir əsası vardi. Ərinə indi də elə bil od vurdular, bayaqdan xumarlanan yuxulu gözləri birdən-birə iri-iri açılıb işildadi:

- Hə, niyə dalını demədin?

Hiss elədi ki, lap pörtədü. Üzü pörtüb, Allah bilə, qaraya çalırdı.

...Əri vannanın kənarında oturub ona baxındı... Sonra sərt hərəkətlə qapını çəkib arxadan cəftəni vurdu.

Uşaqları qapını aralayıb qorxudan rəngi avazımış yuxulu üzlərlə ona baxırdılar:

- Ana, ata neynir orda?..

- Ata ölüb! - bunu çığırın əri idi. Səsi gecənin qaranlığında hamamın içində əks-səda verib bütün evi büründü. Uşaqlar səs-səsə verib ulaya-ulaya ağlaşdırılar...

Uşaqları ovudub yerlərinə sala-sala fikirləşdi ki, hər yaz belə başlayı...
Andira qalsın bu yaz fəslini...

"Ulduz" №2 (Səh.33-40)-1990

1967-
2022

Yasif NƏSİRLİ

Nəsirli Yasif Mirza oğlu (23 dekabr 1938, Kavdar, Cəbrayıl rayonu) nasir, tənqidçi, publisist, tərcüməçi, 1980-ci ildən Azərbaycan Yazarlar Birliyinin üzvü, Jurnalistlər Birliyinin üzvü (1964), filologiya elmləri doktoru (1991), "Ulduz" jurnalının baş redaktoru (1967-1968).

BİR DƏSTƏ GÜL...

Adam var illərlə bir yerdə işləyirsən. Hətta bir otaqda əyləşirsən. Ayrılırsan, kiçik bir vaxtdan sonra yaddan çıxır, unudulur. Lakin insan var ki, tanış olursan, oturubdurursan, ömrün boyu ayrıla bilmirsən. Həmişə, hər zaman yada düşür. Hətta ona oxşamağa, bənzəməyə çalışırsan. Ondan bəhrələnirsən. Misallar çəkirsən. Mənim üçün belə əziz və unudulmaz insanlardan biri də Mir Cəlal müəllimdir.

Mən həyatimdə iki Mir Cəlal tanıydım. Biri hələ Azərbaycanın ucqar Kavdar kəndində şagird olarkən əsərlərini sevə-sevə oxuduğum, məktəb, kolxoz klublarında,

mədəniyyət evlərində obrazlarının monoloqlarını söylədiyim yaziçi Mir Cəlal.

İkincisi isə... 1958-ci ilin avqust ayı idi. Azərbaycan Dövlət Universitetində qəbul imtahani verirdim. Uşaqlardan kim-sə piçıldadı ki, imtahani professor Mir Cəlal müəllim qəbul edir. Elə bil bir anlığa imtahana gəldiyimi unutmuşdum. Ürəyim çırpinirdi. Onu görmək istəyirdim. "Bir gəncin manifesti"ni yazan insan mənim üçün çox maraqlı idi. Qapının arasından ona baxmaq istədim. Kimsə toxunduğundan kənara çəkildim. Az keçmiş məni otağa dəvət etdilər. Stola yaxınlaşdım. Bilet çəkmək lazım idi. Mən isə hərəkətsiz dayanıb, ona tamaşa edirdim. Yəqin ki, iti yaziçi nəzərlərindən ona heyranlıqla baxdığını yayınmadı. Gülümşəyirdi. Üzündə nur vardı. Elə bil məni çoxdan tanıyırmış kimi:

- Buyur, oğlum, bilet götür, - dedi.

***

Bir gün böyük alim dostum, ədəbiyatımızın qarşısında silinməz xidmətləri olan Teymur Əhmədov mənə zəng edib yaziçi-alim Mir Cəlal müəllim barədə xatirə kitabı hazırladığını söylədi: "Bəlkə, bir şey yazmaq istəyirsən?"

İlk andaca cavab vermək mənə çətin idi. "Fikirləşərəm", - dedim.

Ona görə belə dedim ki, bir neçə dəfə Mir Cəlal müəllim haqqında nə isə yazmaq istəmişəm (yaradıcılığı haqqında, məqalələrini demirəm). Hətta yadımdadır ki, sənədli povest başlamışdım. Təəssüf, necə oldusa, axıra çatdırmadım...

Dostumun zəngi uyumuş xatirəleri cana-qana gətirdi.

...Universitet illərində bizə dərs keçdiyi vaxtlarda Mir Cəlal müəllimin mühəzirələrini intizarla gözləyirdik. O, auditoriyaya daxil olarkən tam sükut yaranardı. Bir tələbə də olsun cincirini çıxarmazdı. İlk nəzərdə

bir qədər ağır taxtalı təsiri bağışlayan, üz-gözündən mehribanlıq yağan bu insanın sözünü-söhbətini gözlərdik. Və bu söz-söhbətlə də hamımızı ovsunlayardı. Yaxşı yadımdadır ki, bir dəfə də olsun mən görmədim, kimsə onun dərsində şuluqluq etsin. O kiməsə desin ki, ay uşaq, sakit otur və yaxud jurnal açıb davamıyyəti yoxlaşın. Mir Cəlal müəllimin öz aləmi, öz dünyası vardi. Bu dünya ləkə götürməzdi. Bu dünyada həm də bir nəgmə yaşardı. Mir Cəlal nəgməsi. Və heç kəs deyə bilməzdi ki, bu nəgmə başdan-başa şirin idi, nağıl kimi. Yox, bu nəgmələrin qəmli, kədərli notları da az deyildi.

Biz tələbələr onu özümüzünkü bilirdik. O bizimlə sevinərdi, bizimlə kədərlənərdi.

Biz hələ tələbə ikən Azərbaycan nəsrində Mir Cəlalin əsərlərinin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini bilirdik. O dövrün ədəbiyyatını onsuz təsəvvür etmək çətin idi. Buna görə də nazirliyin tərtib etdiyi programda onun yaradıcılığının tədrisinə geniş yer verilmişdir. Lakin buna baxmayaraq, o özünə aid olan "Mir Cəlal" bölməsindən sükutla keçərdi. Onun tədrisini etməzdi. Bir dəfə tələbə dostum, indi tanınmış alim olan İmaməddin Zəkiyev soruşdu:

- Professor, siz nə üçün yazıçı Mir Cəlalin yaradıcılığına laqeydsiniz? Axi o, müasir Mirzə Cəlildir!

Mir Cəlal müəllim:

- Mirzə Cəlil həmişə müasirdir. Mirzə Cəlil bir dəfə yaşayıb. Tale başqaları kimi, ona da bir ömür vermişdir. Mən isə Allahın verdiyi, gördüğünüz Mir Cəlalam. Mən istəsəm də, Mirzə Cəlil ola bilmərəm.

Mir Cəlal müəllim cümlələri qısa, lakonik, yaddaqlan tərzdə deyərdi. Uzun-uzadı söz yiğinindən xoşu gəlməzdi. Məsələn, 1917-1918-ci illərdə baş verən siyasi hadisələrə münasibətini bildirəndə deyərdi: "Axşam bolşevik kimi yatardıq, səhəri menşevik kimi aylardıq" və ya tərsinə. Bununla siyasi hakimiyyətin dəyişdiyini, dövrün nə şəkildə inkişaf etməsini göstərərdi.

Və yaxud bir dəfə müasir bir yazıçının yaradıcılığı üstündən etinasız keçdiyinin

şahidi olduq. Tələbə dostum Vaqif İslmayilov həmin yazıçı barədə onun fikir söyləməsini xahiş etdi. Mir Cəlal müəllim bir qədərdən sonra dedi:

- Vallah, nə deyim. Onun bütün yaradıcılığı bir qadının iztirablarıdır...

Mir Cəlal müəllim tələbə ilə tələbə, alimlə alim, yazıçı ilə yazıçı... idi. İncə, kövrək ürəyi vardi. Təmənnasız insan idi. Yerliçilikdən, tayfabazlıqdan, əliyərlikdən, tamahdan uzaq idi. Onun üçün birçə Azərbaycan vardi, bir də azərbaycanlıq. O, elədiyi yaxşılıqların əvəzini gözləməzdi. Daha doğrusu, bu barədə heç fikirləşməzdi. Bir sözlə, nadir şəxsiyyətlərdəndi. Universitetin dördüncü kursunda oxuyarkən çap etdirdiyim "Araz daşan yerdə" və "Qırmızı qərənfil" kitablarımı xeyir-dua vermişdi.

Tələbəsi olduğum illərdə bir dəfə də olsun görmədim ki, imtahan verənə desin: "Danış". Əvvəl özü başlardı. İstiqamət verərdi. Sonra dayanardı, özünü məşğul kimi göstərərdi ki, qarşısındakı söhbətə qoşulsun, davam etdirsin. Yaxşı yadımdadır. Namizədlik işim hazır idi. Bütün namizədlik imtahanlarını verib qurtarmışdım. Təkcə Mir Cəlal müəllimin sədr olduğu ədəbiyyat imtahanı qalmışdı. İmtahana girmədiyim üçün müdafiə gecikirdi. Onu da biliirdim ki, Mir Cəlal müəllim mənə "əla" qiymət yazacaq. Lakin qorxurdum ki, haradasa onun başlayacağı və yarımcıq qoyacağı söhbəti davam etdirə bilməyim. Bunu özüm üçün böyük qəbahət hesab edirdim. Onu da biliirdim ki, Mir Cəlal müəllim böyük rus yazıçısı Lev Tolstoyu xüsusi məhəbbətlə sevir. Saatlarla Mirzə Cəlildən, Lev Tolstoynan danışardı, doymazdı, yorulmazdı. Hətta ayaq üstdə ayaqyalın şəklini böyüdüb şəxsi kitabxanasında asmışdı. Buna görə də bir il Lev Tolstoyu oxumalı oldum. Nəinki onun əsərlərini, hətta Tolstoyun həyat və yaradıcılığı barədə çap olunmuş kitab və məqalələri bir-bir nəzərdən keçirdim. Sonra imtahana getdim. Bilet çəkdim. Danışmağa başlamamış imtahan vərəqini katibədən alıb mənə "əla" yazdı, vərəqi qaytardı. Mən

biletidəki sualları oxudum. Sualın birincisi V.I.Leninin "Lev Tolstoy rus inqilabının güzgüsüdür" əsəri idi. Bax beləcə, Tolstoydan söhbətimiz başladı. O danışdı, mən davam etdim, mən başladım, o davam etdi. Axırda gördük ki, kafedrada ikimizdən başqa heç kəs yoxdur...

Bir dəfə Mir Cəlal müəllim mənə bir qovluq verdi və dedi:

- Ali məktəblər üçün dərslik buraxmaq istəyirik: "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı". Həmin dərslikdə mənim qovluqda topladığım məqalələrim də gedəcək. Apar, oxu. İstəyirəm hər biri haqqında öz tənqid mülahizələrini, fikirlərini yazasan.

Xeyli tərəddüd etdim: "Götürüm, götürməyim? Axi Mir Cəlal kimi görkəmli bir ədəbiyyatşunasın yazdıqlarına mən nə əlavə edə bilərdim? Mənim tərəddüdüm həssas yazılıçının diqqətindən yayınmadı. Əlini sağ çıynımə qoyub iki-üç dəfə məni silkəldəti:

- Bu məqalələri, - dedi, - oxuyanda yadından çıxart ki, onları sənin müəllimin yazıb. Oxu, fikrini bildir.

Mən stolun üstündəki qovluğa xeyli baxdım. Könülsüz-könülsüz qoltuğuma vurub evə yollandım. Onun ayrılkən dediyi sözlər qulaqlarımızda yenidən cingildəyirdi: "Elmdə ağılla yanaşı, cəsarət də lazımdır. Əgər bizim yazdıqlarımıza büt kimi baxacaqsınızsa, əlavələr etməyəcəksinizsə, hava-yı yerə zəhmət çəkib elmə yük olmayın. Onda bacardığınız işin qulpundan yapışın".

Allaha pənah deyib, öz sağlığında klassiklərlə bir sıradə duran görkəmli ədib, əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Mir Cəlal müəllimin "Cəlil Məmmədquluzadə", "Mirzə Ələkbər Sabir", "Nəriman Nərimanov", "Əbdürəhim bəy Haqverdiyev", "Məmməd Səid Ordubadi", "Əliqulu Qəmküsər", "Mirzə Əli Möcüz", "Abdulla Şaiq", "İbrahim bəy Musabəyov", "Marağlı Zeynalabdin", "Məhəmməd Hadi", "Abbas Səhhət", "Abdulla bəy Divanbəyoğlu" ocerklərini oxuyub başa düşdürüüm şəkildə hər biri haqqında, çətin də olsa, qeydlərimi yazdım. Gətirib təqdim etdim özünə.

Aradan bir neçə gün keçdi. Gözləyirdim ki, yazdıqlarımı fikrini bildirsin. Susurdu. Mən də ürək edib soruşturdum. Fikirləşirdim ki, yəqin, xoşuna gəlməyib. Mən yaxşı başa düşürdüm ki, bu həm də mənim üçün bir imtahan idi. Axi yaxın günlərdə Mir Cəlal müəllimin rəhbərlik etdiyi kafedrada mənim namizədlik dissertasiyamın mövzusu təsdiq edilməli idi. Vaxt, məqam gəlib çatdı. Ovaxtkı qaydaya əsasən, xüsusi avtoreferat hazırlamışdım: "Müasir Azərbaycan şeirinin inkişaf yolu (Nəbi Xəzrinin yaradıcılığı əsasında)".

Mərhum, gözəl insan, professor Firudin Hüseynov mənim haqqımda məlumat verdi. Mən dissertation kimi mövzunun məğzini danışdım. Kafedranın üzvləri Bəxtiyar Vahabzadə, Cəlal Abdullayev, Təhsin Mütəllibov, İnayət Bəktaşı və başqaları mövzunun təsdiq edilməsi üçün öz müsbət rəylərini bildirdilər. İndi söz Mir Cəlal müəllimin idi. O elə bil deyilənlərin heç birinə ya məhəl qoymurdu, ya da heç eşitmirdi. Hamı susmuşdu. Son söz onun idi. Birdən əlini qarşısındaki stolun siyirməsinə apardı. Ordan bir üç vərəqli kağız çıxartdı. Üzünü mənə tutub soruşdu:

- Mövzunun adı necə oldu?

Yarım saatdan çox müzakirə edilən məsələ barəsində kafedra müdirinin belə suali məni çasdırmışdı. Elə deyəsən, kafedranın üzvləri də təəccübənmüşdilər. Yenidən dilləndi:

- Hə, mövzunu bir də təkrar elə görüm.

Mövzunun adını dedim. Mir Cəlal müəllim:

- Mübarəkdir, yaxşı mövzudur. Bunu sənə doktorski təsdiq edirik.

Professor Firudin Hüseynov dedi:

- Mir Cəlal müəllim, Yasif hələ namizəd deyil.

Hamımız gülüşdük. Mir Cəlal müəllim siyirməsindən çıxartdığı vərəqləri Firudin Hüseynova verdi və dedi ki, bu, Yasifin mənim dərslikdə gedəcək "Cəlil Məmmədquluzadə" ocerkimə yazdığını tənqid qeydləridi, oxu.

Kafedra üzvləri rəylə tanış oldular. Mir Cəlal müəllim dedi:

– Bunu referat kimi qəbul edək və mən təklif edirəm ki, Yasif “Cəlil Məmməd-quluzadənin ilk əsərlərində sənətkarlıq” mövzusunda namizədlik dissertasiyası yazsın. Xahiş edirəm məni ona elmi rəhbər təsdiq edəsiniz.

Bu, sonradan mənim həyatımda unudulmaz xatırəyə çevrildi. Həm də tələbəlik illərində bünövrəsi qoyulan müəllim-tələbə dostluğunun yeni mərhələsi oldu.

Digər tərəfdən, Mir Cəlal müəllim etdiyi hərəkəti ilə özünün böyüklüyünü, müdrikliyini, böyük ürək sahibi olduğunu, alicənablılığını bir daha təsdiq edirdi.

Mir Cəlal müəllim yazı-pozuda səliqə-sahman sevən adam idi. Sözə hörmət edərdi. Onu hər necə gəldi, işlətməzdidi. Uzun-uzadı adlardan, sərlövhələrdən acıçı gələrdi. Yadımdadır, mən namizədlik dissertasiyasını makinada yazdırıldıqdan sonra getdim yanına. Qovluğunu açdı:

– Mübarəkdir, – dedi.

Sonra birinci səhifəni bir qədər əzilmiş gördü. Tutuldu. Onu bir neçə dəfə əli ilə sığalladı, düzəltdi. Fəsillərin adlarını oxudu. Qələmini cibindən çıxarıb başlıqları pozmağa başladı. Hər fəslin adını iki sözdən ibarət saxladı.

– Əgər fikrimizi iki sözlə bildirmək olarsa, on sözü bura yazmağın nə mənası?

Mən dinmədim. Düz sözə nə deyəsən.

Opponentlər təyin etmək lazım idı. Avtoreferat çapa getməliydi. Yanına gəldim. Fikrimi soruşdu. İki nəfər alimin adını söylədim. Yenə:

– Mübarəkdir, – dedi. – Sabah elmi şuraya gələrsən.

Mir Cəlal müəllim elmi şurada ayağa durub mənim xəbərim olmadan, razılaşmadığımız iki professorun opponent təyin edilməsini təklif etdi.

İclasdan çıxanda mənim narahatlığı onun gözündən qaçmadı. Axi təyin olunan adamlarla mən danışmamışdım, onlar işimi oxumamışdilar. Qoluma girdi.

– Gəl bizə gedək, – dedi. – Bir az Lev-dən qeybət qırqaq. Darixmişam. Məmməd Məmmədov, Qulu Xəlilov hər ikisi gözəl alimdir. Özlərinə və başqalarına tələbkardırlar. Mirzə Cəlili böyük məhəbbətlə sevirlər. İnanıram ki, onlar sənə gözəl opponent olacaqlar. Həm də gözəl dost olacaqlar.

İllər keçdi. Böyük, müdrik yazılımızın dedikləri həqiqətə çevrildi. Buna görə indi də ona minnətdaram...

Mir Cəlal müəllim yaradıcılığında olduğunu kimi, həyatda da incə, həzin humorla danişardı.

Adını çəkdiyim dərslik çapa hazırlanarkən Firudin Hüseynovla Mir Cəlal müəllim arasında belə bir dialoqun şahidi oldum:

Firudin Hüseynov:

– Mir Cəlal müəllim, məni nəşriyyata çağırmışdır. Dedilər ki, kitabın həcmi böyükdür, ixtisar etmək lazımdır.

Mir Cəlal:

– Deyiblər, elə. Ancaq özünlə mənə toxunma, qalanına bax.

Firudin Hüseynov:

– Mir Cəlal müəllim, axı dərsliyin müəllifləri elə ikimizik.

Mir Cəlal:

– Hə, onda lazım deyil. De ki, elə ixtisarla yazmışıq...

Mir Cəlal müəllim təbiətcə çox sakit, təmkinli adam idi. İlk baxışdan adama elə gəlirdi ki, onun yadında az şey qalır, deyilənlər unudulur, yaddan çıxır. Lakin bu, zahirən belə idi. Sonradan mən yəqin etdim ki, Mir Cəlal müəlliminin çox gözəl yaddaşı var. Namizədlik müdafiəsindən bir neçə il keçəndən sonra doktorluq müdafiə etmək üçün “Azərbaycan nəşrində konflikt və xarakter problemi” mövzusunda işləmək istədiyimi bildirdim. Diqqətlə üzümə baxdı.

– Fikrini niyə dəyişdin? – deyə soruşdu, – bəs sən Nəbi Xəzridən yazmaq istəyirdin. Axı o vaxt danışdıq ki, onu işləyəsən. Adətən, ölülərdən danışırıq. Hərdən diriləri də yada salaq, Allaha ağır getməz ki?

Əlbəttə, neçə il bundan əvvəl olan söhbəti unutmamışdı. Hiss etdim ki, bizim söhbətlərimizin hamısı bax beləcə onun hafizəsindədir. Mən bu təklifə sevindim. Çünkü bu söhbətimizə qədər onun yaradıcılığından bir kitab çap etdirmiş, haqqında bir neçə məqaləm qəzet və jurnallarda çıxmışdı...

Mən bəzən darıxanda, qəlbimcə olmayan bir məsələnin şahidi olanda öz şəxsi kitabxanamda var-gəl edir, Mir Cəlalin böyük məhəbbətlə avtoqraf yazıb mənə bağışladığı cildlərini seyr edir və deyirəm:

– Hə, Mir Cəlal müəllim, indi Sizin yeriniz görünür. Sizin kimi möhtərəm ağsaqqallara böyük ehiyacımız var. Görəsən, indi yaşasayıınız, bu haqsızlıqlara, bəzi ədəbiyyat və incəsənət işçilərimizin bir addan, bir tərifdən, bir yubiley gecəsindən ötrü hansı sifətə girmələrinin şahidi olsayıınız, nə edərdiniz? Xalq adından, millət adından danışib, xalqın qanını zəli kimi soranlara nə deyərdiniz?

Bu günlərdə Baksovetin qabağında bir tanınmış şairə rast gəldim. Hal-əhval tutduq. Güzəranından şikayət etdi. Sonra da əlavə etdi ki, bu yaxınlarda bir qrup qocaman ədəbiyyat və incəsənət işçilərinə yardım barədə prezidentin fərmani olacaq, bəlkə, ora düşdüm. Ümid ona qalıb. Yoxsa dolanmaq çətindir.

Mən güldüm. O bunu hiss etdi.

– Yoxsa şübhən var?

Mən:

– Bəs filankəs sizin oğlunuz deyil?

Şair:

– Nədi ki?

Mən:

– Bakının Bakıxanov qəsəbəsində üçmərtəbəli bir imarət tikdirib. Təkcə bir və ikinci mərtəbələrində iyirmi peç qoydurub. Qalan mərtəbələrdə də... Siz niyə yaşayışınızdan şikayət edirsiniz?

Şair çox mənali-mənali mənim üzümə baxıb dedi:

– Marks dirilib ikinci "Kapital"ı yazsada, sən ayılmayacaqsan, komsomol olaraq

qalacaqsan. Yادında saxla ki, nə qədər aqlasan, o qədər verəcəklər. Yumruğu nə qədər bərk vursan, səndən qorxacaqlar. Xalqımız qılinc müsəlmanıdır. Üzlərini Alla-ha tutub deyəcəklər: "Allah səni üstümüzdən əskik eləməsin".

Şair uzaqlaşdı. Qulaqlarına inanmaq istəmirdim. Elə bil donub yerimdə qalmışdım. Bu vaxt Mir Cəlal müəllimin siması göründü. O yenə əvvəlki kimi müləyim-müləyim gülümsəyirdi. Üzünü Baksovetin sədrinə tutub deyirdi:

– Mənə ayırdığınız evi aspirantım şair Nəriman Həsənzadəyə verin. Onun yaşamağa yeri yoxdur, mən gözləyə bilərəm.

Axı Mir Cəlal müəllim, Siz 40 il bundan əvvəl, dünyanın o çətin vaxtında belə etmişdiniz. Yəqin, indi də, küçələr acyalavaclarla dolu olan bir vaxtda da belə edərdiniz. İndi yeriniz daha çox görünür...

Bəzən adam özünə ziyalı deməkdən qorxur. İndi ziyalılıq azalır. Hər şeydə bir ticarət meyarı yaranmaqdadır. Parçala-parçaladı. İndi yüksək kürsülər pulladır, indi vəzifə pulladır, indi ziyalılıq pulladır. İndi gərək ağa qara deməyi bacarasın. İndi sağ olsayıınız, yazıçı olmaq, yəni kitab buraxmaq üçün gərək qapı-qapı düşüb sponsor axtaraydınız. Sonra da onu satmaq üçün neçə-neçə boz sifətlərdən xahiş etməli idiniz. Siz də ki bundan uzaq adam idiniz. Neçə ildi ki, Teymur Əhmədov qabıqdan çıxıb haqqınızda bir xatırə kitabını buraxdırıbilməyib. Qaldı ki cildlər buraxasınız.

...1967-ci ilin axırı idi. Azərbaycan Komsomolu Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi, indi dünyasını dəyişmiş gözəl insan Elmira Qafarova məni yanına çağırıldı. Yazıçılar İttifaqı ilə birlikdə gənclik jurnalı buraxacaqlarını bildirdi. O vaxt Mərkəzi Komitədə ədəbiyyat, incəsənət və mətbuat bölməsinin müdürü işləyirdim. Mənə təklif etdi ki, jurnalın baş redaktoru olum. Təklif ürəyimdən oldu və başladım redaksiyanı təşkil etməyə. Yazıçılar İttifaqında partiya təşkilatının otağını bizə ayırib verdilər. Artıq

jurnalın bir neçə nömrəsini buraxmışdıq. Tiraji on minə çatdırılmışdıq.

Bir dəfə poeziya şöbəsinin müdürü, gözəl təmsilçi Hikmət Ziya əlində bir şeir yanına gəldi. Dedi ki, bir Xalq şairinin dəniz haqqında şeiridir. Hikmət Ziya onu oxudu. Abbas Abdulla, Əhəd Muxtar və mən dinlədik. Jurnalın bədii redaktoru rəssam Ədalət isə şairin şeirlə birlikdə vermək üçün kiçik bi portretini işləmişdi. Şeir çox zəif idi. Qərara gəldik ki, çap etməyib müəllifə qaytaraq. Və bu vaxt şair gəlib çıxdı. Portreti ona göstərdik. Başqa şeir gətirməsini xahiş etdik. Şair özündən çıxdı, bərk əsəbiləşdi. Şeiri götürüb Mirzə İbrahimovun yanına getdi. Məni ora çağırıldılar. Rəyasət Heyətinin üzvləri toplaşmışdılar. Təsadüfənmə, ya nə-dənsə, Mir Cəlal müəllim də burada idi. Həmişəki kimi müləyimcəsinə gülümsəyirdi. Şeiri oxuduq. Çıxış edənlər fikirlərini söylədi. Növbə Mir Cəlal müəllimin idi.

– Hə, redaksiya da cavandır, işçiləri də, – dedi. – Biz qocaman yazıçılar onları müdafiə etməliyik. Lakin onlara bir misal çəkmək istəyirəm. Ukraynada canlı klassik sayılan istedadlı bir yazılıcını (o, adını dedi, mən unutmuşam) İttifaqa birinci katib seçdilər. O elə birinci plenumda istedadsızlara müha-ribə elan etdi. Bildiyiniz kimi, İttifaqda istedadsızlar istedadlılardan çoxdur. O iste-dadsızlar yiğişib klassikin başına elə bir oyun açıdlar ki, bir aydan sonra papağını qoyub qaçı.

Hamı gülüdü. Müzakirəyə bununla son qoyuldu.

Bu günlərdə bir nəfər yanına gəlmişdi. Qarabağ döyüşlərində həlak olmuş bir əsgərin – bir atanın yarımcıq qalmış döyüşü gündəliyini gətirmişdi. Əsgər həyat yoldaşına yazdığı məktubun birini Mir Cəlal müəllimin 1944-cü ildə yazdığını “Titrək bir səs” hekayəsindəki sözlərlə tamamlamışdı:

“...Öyrət, onu öyrət! Öyrət ki, bu evin böyükəri olmayan bir gün gəlsə, qoy ağlamasın, uşaqlar birləşsinlər. Gördükələrini, gücü çatan hər şeyi götürsünlər. Bu bıçaqlar, çəngəllər, qayçılar, ət dəhrəsi, qablar, stə-

kanlar, qədəhlər, büllur vazalar, güldanlar, lampa şüşələri, bu çaynik, patefon, yazı cihazları, stol güzgüləri... səadətimiz üçün nə varsa, hamısı, qoy bu şeylər daş-çinqıl görünsün! Qoy bunlar hamısı qapımıza yönələn yaşların başına çırılışın. Balalara öyrət ki, ataların vəsiyyətidir: düşmən qarşısında göz yaşları axmasın, düşmən başında qəzəb şimşəkləri çaxsın”.

Bu göstərir ki, Mir Cəlal müəllim bu gün də yaşayır, sabah da yaşayacaq.

...28 sentyabr 1978-ci ildə sübh tezdən telefon zəng çaldı.

Mir Cəlal müəllimgildəndir. Mir Cəlal müəllim...

Telefonda səs dayandı. Dondu. Kəsik-kəsik hıçkırlar eşidildi.

Həmin gün bu böyük insanın ürəyi əbədi olaraq susdu. Mir Cəlal müəllim öz dünyasını dəyişdi. Haqq dünyasına köcdü. O vaxtdan ildə bir dəfə – sentyabrın 28-də onun nurla dolu məzarını ziyarət edir, qəbri üstünə bir dəstə gül qoyuram. Və hər dəfə ondan beləcə ayrılrıam. Mənə elə gəlir ki, o həmin bir dəstə gül bütün il boyu ona həyan olur, ruhuna həzin əbədiyyət mahnısı oxuyur... Bir də ki xeyrxahların ruhu heç zaman ölməyir...

15 yanvar 1998-ci il.

Cabir NOVRUZ

Cabir Mirzəbəy oğlu Novruzov (Cabir Novruz) (12 mart 1933, Upa, Xızı rayonu - 12 dekabr 2002, Bakı) – Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, Azərbaycan Respublikasının Xalq şairi (1999), "Ulduz" jurnalının baş redaktoru (1968-1972).

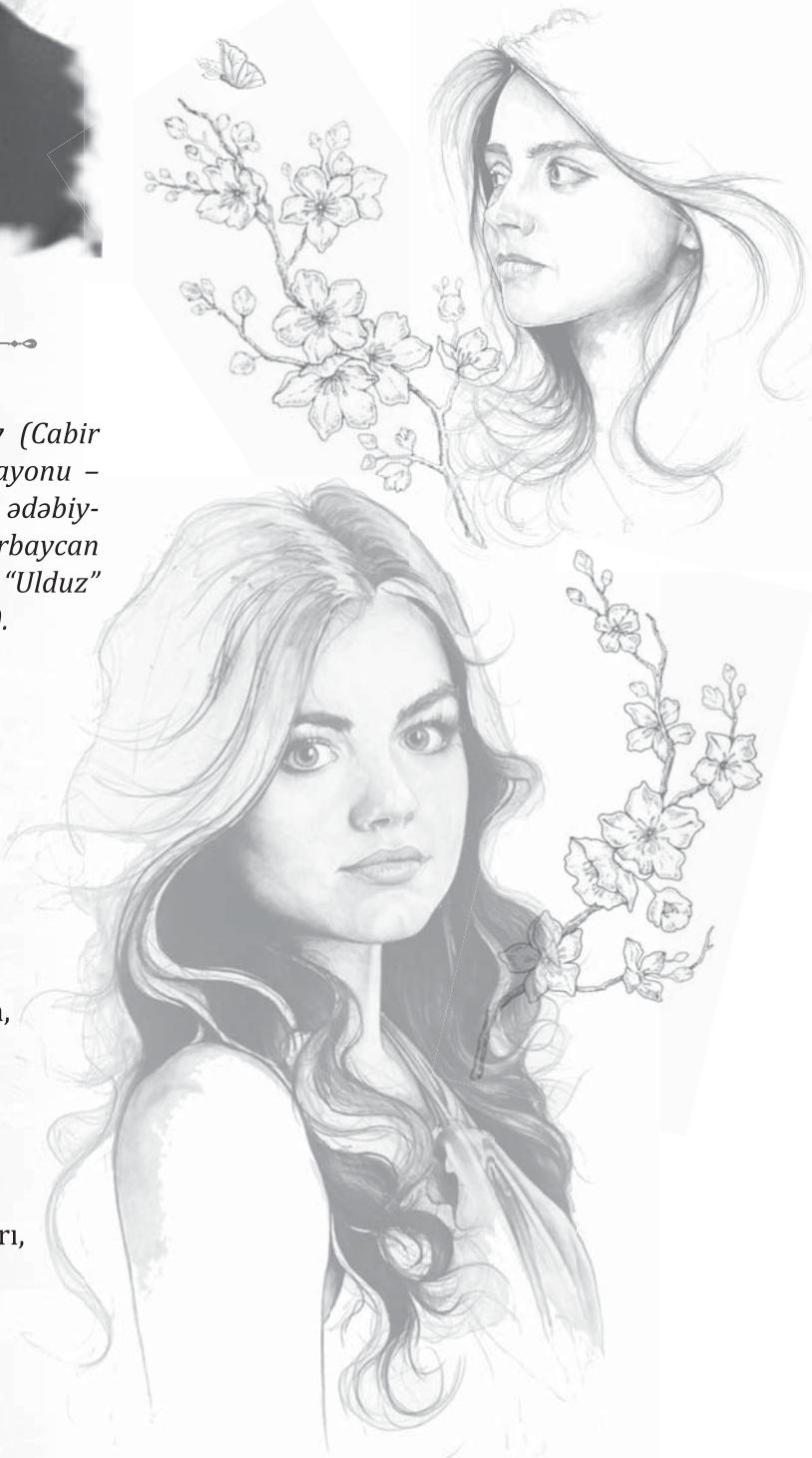
BİR GÜL KİMİ...

Elə qızlar peyda olub, ay aman,
Mat qalırsan üzlərinə baxanda,
Lap az qalır bir gül kimi taxasan,
Hər birini gəzdirəsən yaxanda...

Bilmək olmur bəşərdilər, ya insan,
Hamısı da dadlı, duzlu, nainsaf,
Allahı da, Tanrıni da danırsan
O ilahi gözlərinə baxanda...

Hərənin öz cazibəsi, sanbalı,
Məhəbbətdən yoğrulubdur qanları,
Bir də, min də baş əyirsən onlara
Başqa xalqın qızlarına baxanda...

Biz cavandıq, az idilər niyə bəs?..
Ağlım uçur, ruhum çasıır, deyəsən,
Az qalır ki, birisini sevəsən,
Xoş günaha batasan bu çağında...

Akif HÜSEYNOV

Hüseynov Akif Məmməd oğlu (26 may 1941, Tbilisi) – ədəbiyyatşunas, təqnidçi, 1972-ci ildən Azərbaycan Yazarı Birliyinin üzvü, filologiya elmləri doktoru (1989), "Ulduz" jurnalının baş redaktoru (1972-1973).

TARİXİ DÜŞÜNCƏ VÜSƏTİ

(1980-ci ilin nəşri)
(ixtisarla)

Son illerin nəşr, poeziya və dramaturgiya təcrübəsinə sənətin intensiv hərəkəti, çox-cəhətli axtarışları, eləcə də bu istiqamətdə rastlaşdığı maneələrin, ciddi yaradıcılıq çətinliklərinin aydınlaşdırılması baxımından nəzər salmaq – təqnidimizin qarşısında duran başlıca vəzifələrdəndir. Müasir ədəbi prosesi həm bütöv mənzərəsi, həm də daxili şaxələri ilə araşdırmaq, əsərlərin mətləbmündəricə, qəhrəman-konflikt və ya janrıslub aləmindəki təkamülü aşkara çıxarmaq, zamanın dinamikası, sürətlə dəyişilən ger-

çəkliyin tələbləri ilə vəhdətdə bədii fikrin hərəkətini hərtərəfli işləmək zərurətiindi bir də ona görə qarşıya çıxır ki, biz yeni onilliyə qədəm qoymuşuq. İstər-istəməz düşünürük ki, görəsən, hazırkı onillik də altmışinci və yetmişinci illər kimi ədəbiyyatımızın yüksəlişində mənalı rol oynayacaqmı, ideya-sənətkarlıq axtarışlarında hansı meyillər ön plana keçəcək, mövcud təcrübənin hansı cə-hətləri həqiqi estetik nailiyyətlərlə təsbit olunacaq? Əlbəttə, proqnozlarımız təkcə ehtimallarla, sadəcə, xəyal bəsləməklə məhdudlaşmamalı, ədəbiyyatımızın müasir mərhələdə inkişaf yolunun, potensial imkanlarının və perspektivli xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılmasına, bədii prosesin mahiyyətli əlamətləri ilə işıqlandırılmasına və ümumiləşdirilməsinə əsaslanmalıdır. Bu mənada nəzəri tənqid fikrimiz altmışinci və xüsusilə yetmişinci illərin öyrənilməsi sahəsində öz işini bitmiş saymamalıdır. Həmin dövrün səciyyəvi xüsusiyyətləri, qanuna uyğunluqları və bünülləri şərtləndirən həyati-estetik amillər ətrafında geniş fikir mübadiləsi sayəsində müəyyənləşdirə bilərik ki, səksəninci illərə ədəbiyyatımız hansı mühüm ideyalar, müşahidələr və sənətkarlıq boyaları ilə qədəm qoymuşdur, kəsirlərimiz, vəzifələrimiz nədən ibarətdir, bədii idrakın üfüqləri genişlənirmi, gerçəkliyə sosial və mənəvi-psixoloji nüfuz dərinləşirmi? Tənqidimiz bütün bu məsələlərin şərhinə səy göstərməlidir və yeni ədəbi nümunələri də həmin məqsədlə təhlilə cəlb etməlidir.

Beləliklə, cari onilliyin ilk ilinin nəşri icmalımızın mövzusudur və məqsədimiz də həmin ilin nümunələri əsasında nəşrin yaradıcılıq təmayüllərini araşdırmaqdır. Bunun üçün əsərlər arasında daxili bağlılıq axtarmalılığ, müştərək səciyyəvi cəhətləri aşkar çıxarmalılığ. Həmin niyyətlə ilin nəşr mənzərəsinə əvvəlcə ötəri nəzər salaq – sadəcə, faktları sadalayaq.

Xalq yazıçılarından Sosialist Əməyi Qəhrəmanı S.Rəhimov "Ana abidəsi" roma-

nının ("Azərbaycan", N3,4) üçüncü cildini tamamlamış, Ə.Əbülhəsən isə "Dünya qopur" romanının qəhrəmanları ilə bizi yenidən görüşdürülmüşdür ("Üç ildən sonra", "Azərbaycan", N1,). Xalq yazıçısı İ.Əfəndiyevin son illərdə nəşr sahəsindəki intensiv fəaliyyəti daha bir romanın - "Geriyə baxma, qoca" ("Azərbaycan", N7,9) əsərinin yaranması ilə əlamətdar olmuşdur. Nəşrin bu iri formasında ardıcıl və bəhrəli çalışan S.Əhmədov növbəti əsərini ("Yasamal gölündə qayıqlar üzürdü", "Azərbaycan", N11) oxuculara təqdim etmişdir. Sevindiricidir ki, gənc nəslin nümayəndələri də qələmlərini roman janrında sınayırlar: M.Süleymanlı ilk irihəcmli əsərini ("Köç", "Azərbaycan", N12) yazmışdır. Daha bir romanın adını çəkmək istərdik: K.Məmmədov "Yuxusuz illər" əsərinin ikinci hissəsini başa çatdırmış və "Gənclik" nəşriyyatı romanı bütöv halda buraxmışdır.

Kəmiyyət baxımından povest janrı daha bəhrəli olmuşdur: müasir mövzuda B.Bayramovun "Çəpər" ("Ulduz", N9), İ.Məlikzadənin "Dədə palid" ("Azərbaycan", N10), R.Ibrahimbəyovun "Park" ("Literaturni Azerbaydjan", N10,11), B.Həsənovun "Bir qonşum var" ("Azərbaycan", N2), N.Rəsulzadənin "Gecə yarısı at çapan oğlan" ("Literaturni Azerbaydjan", N8,9), A.Abbasovun "Evləri köndələn yar" ("Ulduz", N2), T.Kazimovun "Qəfil ezamiyyət" ("Ulduz", N8) əsərlərini oxumuşuq; Q.İlkinin "Madam Qədri" ("Gənclik" nəşriyyatı), A.Babayevin "Kişilər azyasıdı" ("Ulduz", N3), N.Mirzəyevin "Qara söyüd" ("Ulduz", N5), Z.İsmayılovun "Yeddi Həcər" ("Ulduz", N4) povestlərində keçmiş həyat lövhələri canlandırılmışdır. Nasirlərimizdən İ.Şıxlı, V.Nəsib, Şahmar, S.Səxavət, S.Azəri, A.Məsud, F.Eyvazlı, M.Oruc və başqaları yeni hekayələrini çap etdirmişlər. Nəşrin kiçik forması yenə də gənc yazıçıların fəaliyyət göstərdikləri əsas janıdır.

İlin nəşrini bu imzalar və əsər adları təmsil edir. Həmin yazılarla tanışlığın

doğurduğu ilkin təəssürat - müxtəliflikdir. Nəinki mövzu və problemlerin, yaradıcılıq marağının imkanlarının təbii müxtəlifliyi, həm də ideya-estetik təravət, həyat həqiqətinə sədaqət baxımından aşkar fərq hiss olunur. Düşünürsən ki, nəinki yaşlı və cavan sənətkarlar arasında, hətta eyni nəslin istedadlı nümayəndələri arasında da sanki təmayül mənasında yaxınlıq tapmaq çətindir. Aydındır ki, istedadların bənzərsizliyi qanuna uyğun haldır və ədəbi prosesin perspektivli istiqamətləri, təravətli meyilləri heç də əsərlərin, müəlliflərin bir-birinə bənzəməsi sayəsində yaranmır. Ədəbi proses gerçəkliyə mənalı, orijinal yanaşma tərzləri, sənətkarlıq boyaları ilə nə qədər zəngin olsa, daxili saxələnmələr, fikri-üslubi çalarlar üçün bir o qədər imkanlar artar. Biz "müxtəliflik" deyəndə müasir bədii düşüncənin tələbləri, hərəkəti baxımından nəşrimizin mənzərəsinin təzadlılığını və mürəkkəbliyini nəzərdə tuturuq. Buna görə də səksəninci illərin ilk ədəbi nümunələrinə də bədii prosesin ümumi mənzərəsi, irəliləyiş cəhdi, əsas təmayülləri baxımından diqqət yetirməliyik, yeni əsərlərdə həyatın estetik şərhinin nə dərəcədə təravətli, mənalı olduğunu aşkara çıxarmalıyıq. Bunu zəruri edən bir də odur ki, bədii fikrə heç nə əlavə etməyən əsərlər indi çox yazılır və ədəbi prosesin məhz müasirlik tələbləri, yeni keyfiyyətlərlə zənginləşməyə doğru hərəkəti fonunda həmin əsərlərin yaradıcılıq uğursuzluqları aydın görünür. Təsadüfi deyil ki, bu tipli nümunələr bəzən əks mənada, nəticə etibarı ilə pozitiv meyillərin təsdiqi kimi səslənir.

Bunu yəqin etmək üçün səciyyəvi bir misala - Ə.Əbülhəsənin "Üç ildən sonra" romanına nəzər salmaq kifayətdir. Bu əsər məşhur "Dünya qopur"un davamıdır və istər-istəməz belə bir sual meydana çıxır: haqlı olaraq, otuzuncu illər nəşrimizin nailiyyəti kimi qiymətləndirilmiş həmin romanın qəhrəmanları ilə bu gün bizi yenidən görüşdürülməyə müəllifi nə vadər etmişdir?

Təkcə romanı tamamlamaq istəyimi? Güman edirik ki, əsas səbəb bu deyil. Məlumdur ki, yazıçı otuzuncu illərdə qələmə aldığı başqa bir romanına da xeyli sonra yenidən qayıtmışdı. Lakin "Yoxuşlar", həqiqətən, yarımcıq idi və müəllif onu tamamlamış, təkmilləşdirmişdi. "Dünya qopur" isə əslində, natamam əsər təsiri bağışlamır. Yadımızdadı ki, romanda münaqışə, cəbhələrin toqquşması gərgin həddə çatırıldı; süjet xətti, başlıca hadisələr sona yetirdi; xarakterlər kifayət qədər açılırdı. Başqa sözlə desək, müəllif məqsədinə, əsasən, nail olurdu: ucqar yerlərdən birinin timsalında Aprel inqilabının doğurduğu qüvvətli əks-sədanı, dərin dəyişiklikləri konkret həyatı müşahidələr əsasında göstərə bilirdi. Ən başlıcası isə budur ki, həmin dəyişikliklər, qəfil, təsadüfi, kənardan sırranın hadisələr kimi yox, obyektiv surətdə gerçəkliliyin özündə yetişən və buna görə də gözlənilən, qanuna uyğun sosial-ideoloji proses kimi mənalananırdı. Əsərin ideya-estetik də-yəri də elə həmin qənaəti oxuculara aşılamasında idi; bu roman yazılılığı dövrün həm mündəricəsinə, həm də poetikasına görə tipik nümunəsi idi. Onu da xatırlaya bilərik ki, baş qəhrəmanın taleyi, aqibəti də qaranlıq qalmırdı, sonda xəbər tuturduq ki, o, şəhərə köçmək istəyir. Bu, mənalı işarədir, rəmzi əhəmiyyət kəsb edən məlumatdır: beləliklə, bizə hiss etdirilirdi ki, kortəbbi inqilabçı Veys şəhərdə fəhlə sinfi arasında əsl mübarizə məktəbi keçəcək, şüurlu, mütəşəkkil inqilabçı kimi yetişəcəkdir. Belə bir inqilabçıya çevrilmək üçün qəhrəmanın xarakterində əsaslar var idi və biz onun həyatının, fəaliyyətinin sonrakı davamını təsəvvürümüzə gətirməkdə çətinlik çək-mirdik. Deməli, birinci kitabı bilavasitə tamamlamaq mənasında yeni hissəyə ehtiyac yox idi. Təsadüfi deyil ki, müstəqil sərlövhə altında çıxan ikinci kitabda məkan da, hadisələrin axarı da dəyişir, təhkiyəyə çoxlu yeni surət daxil olur. Veys dövrün tipik obrazlarından idi, xarakter kimi inkişafda,

oyanmada verilirdi, sosial-psixoloji cəhətdən dəyişilmə təsvirdə başlıca mətləb kimi qabarındı və əlbəttə, bu cəhətdən qəhrəman üzərində müşahidəni davam edirmək, onun dövrün qaynar ictimai hadisələri içərisində zehni-mənəvi təkamülünü yeni-yeni söhbətlərin mövzusuna çevirmək mümkün idi. Bir daha "Yoxuşlar" romanı ilə analogiya aparmaq istərdik. Həmin əsərin yeni hissəsində müəllifin müvəffəqiyyətini təmin edən nə idi? Hər şeydən əvvəl, mövzuya nisbətən yeni mövqedən yanaşmaq cəhdidir. Bu başlıca zəminsiz fikri-bədii təravət əlamətləri mümkün deyil.

Bəlli dir ki, cəmiyyətimizin keçmiş olduğu tarixi inkişaf mərhələlərini müasir məlumatımız əsasında, getdikcə genişlənən təsəvvürlərimiz işığında dərk etməyə səy göstərmək hazırda nəsrimizdə aparıcı meyillərdəndir və keçmiş həyat lövhələrinə həsr olunmuş əsərlərin uğurunu təmin edən əsas amil də tarixi düşüncəmizin dərinliyindən, dövrün həqiqətini, mənzərəsini daha obyektiv canlandırmaq, ziddiyətlərinə, mürəkkəbliyinə daha artıq həssaslıqla nüfuz etmək bacarığımızdan asılıdır. Bu cəhətdən bizim tarixi nəsrin nailiyyətləri yox deyildir və sonra söhbətimiz əsasında həmin məsələyə qayıdayacayıq. Keçmişə belə bir baxışın nə dərəcədə vacib olduğunu qocaman sənətkarlarımızın yaradıcılıq təkamülündən də yəqin etmək mümkündür. Həmin baxışın əlamətlərini, məsələn, Ə.Vəliyevin "Budağın xatırələri", "Qarabağda qalan izlər" romanları ilə ilk əsərlərinin müqayisəsində, S.Rəhimovun "Şamo" epopeyasının başlangıç cildləri ilə axır cildlərinin fərqində görmək olar. Əgər üslubları, zövq və düşüncələri hələ otuzuncu illərdə formalaşmış yaşılı sənətkarlarımızın yeni əsərlərində həyatın şərhi və qiymətləndirilməsi baxımından müəyyən ciddi dəyişikliklər nəzərə çarpırsa (həmin dəyişikliklərin nə dərəcədə mənalı olması və sənətkarlıqla təcəssümünü tapması başqa söhbətdir), bu halın özü nəsrimizdəki hərəkətin, yeni keyfiyyətlərə

doğru irəliləyişin zamanın öz axarı ilə, bizim təsəvvürlərimizdə və mühakimələrimizdəki inkişafla bağlılığına yaxşı dəlildir. Elə buna görə də həmin həyati-estetik təkamülü öz mətnində, ruhunda üzvi şəkildə ifadə etməyən, başqa sözlə desək, müasir ictimai-bədii düşüncənin faktına çevrilməyən əsərlər keçmiş ədəbi təcrübənin adicə təkrarına çevrilir. Əlbəttə, "Dünya qopur"un ikinci kitabında da təcrübəli sənətkar yeni təhsil keyfiyyətlərinə nail olmağa diqqət yetirməyə bilməzdi və bizə elə gəlir ki, əsərin məbədini yazmaqda müəllifin niyyəti də elə budur. Ancaq təəssüf ki, dövrə, qəhrəmanlara yeni baxış əsərə ideya-bədii təravət aşılıyacaq, zaman haqqında, qəhrəmanlar haqqında bizim təsəvvürlərimizi dərinləşdirəcək dərəcədə bariz və əsaslı deyil. Təbiidir ki, biz o dövrün hadisələrinin daha real və daha obyektiv şərh olunacağını, təsvirin təzə, düşündürücü təfsilatla zənginləşcəyini, insanların həyati qayğıları, fərdi aləmləri ilə ön plana keçəcəyini gözləyirdik. Halbuki, birinci hissə ilə müqayisədə nəinki təhkiyə canlılığını itirmiş, hadisələrin inkişafına maraq zəifləmiş, hətta obrazların təsvirində belə çətinlik, pərakəndəlik özünü bürüzə vermişdir. Ən çox təəccüb doğuran burasıdır ki, baş qəhrəmanın xarakteri də dinamizmini, emosional çalarlarla zənginliyini qoruya bilməmişdir. "Dünya qopur"un təsirli cəlbedici cəhətlərindən biri bu idi ki, biz Veysi bilavasitə hadisələrin gur axımında, ardıcıl, qızığın fəaliyyətdə görürdük; inqilabi prosesə ürəkdən bağlanan, lakin onun mahiyyətini hələ dərindən qavramayan, mübarizə üslullarının etik hədləri ilə hesablaşmayan qəhrəman dramatizmi zəifləməyən süjet boyu daima nəyəsə can atırdı, nəyisə anlamağa çalışırdı, amma öyrənirdi, sinfi rəğbətini də, nifrətini də açıq və qabarık bildirirdi – bir sözlə, diqqətimiz həmişə ona, ictimai hissələrin ifadəsi baxımından onun səmimi və fəal, eyni zamanda hövsələsiz, nahamvar təbiətinə doğru yönəldirdi. Doğrudur, ikinci kitabda da Veys kölgədə qalmır,

belə ki, artıq ata olan qəhrəmanın fərdi duyğularının, ailə qayğılarının bir qədər təfsilatlı canlanması müəllif səy göstərsə də, burada da bədii təcəssümədə ictimai məqamlar ön plana keçir, cəmiyyəti tezcə kökündən dəyişdirməyin, sosialist ideallarını dərhal reallaşdırmağın böyük çətinlikləri, hədsiz mürəkkəblikləri onu düşündürür, bəzən heyrətə salır, qətiyyətlə fəaliyyətə təhrik edir. Ancaq estetik şərh baxımından obrazın hərəkəti, artımı zəifdir, sönükdür; onun xasiyyətində baş verən dəyişikliklər ardıcıl və bütün təcəssümünü tapmir.

Əhməd CƏMİL

Əhməd Cəmil (Əhməd Səttar oğlu Cəmilzadə; 20 oktyabr 1913, İrəvan – 24 sentyabr 1977, Bakı) – Azərbaycan şairi, 1939-cu ildən Azərbaycan Yazıcılar Birliyinin üzvü, Azərbaycan Dövlət mükafati laureati (ölümündən sonra 1980), "Ulduz" jurnalının baş redaktoru (1973–1976).

***

- Ay nənə, bir nağıl da de!
- Ömrüm-günüm, yat daha,
Hamısını indi desəm, nağıl qalmaz sabaha.
- Can nənə, de birini də.
- Ağrin alım, sözə bax.
Evimizdə səndən savay,
gör heç varmı bir oyaq?
Gecə keçib, ev soyuyub,
hənir gəlmir ocaqdan;

Taxt üstündə məstan pişik,
odur, yatıb bayaqdan.
Ört üstünü, dərdin mənə,
bax, eşikdə yel əsir...

– Qar yağırımı?

– Elə yağır... sazaq qılınc tək kəsir...
Belə yağsa, qar sübhəcən yolu-izi örtəcək;
Kirpiklərin lap qovuşub,
cirtdan bala, yat görək.

Nənə yiğir düyünçəyə iynəsini, sapını,
Külək hərdən taqqıldadır pəncərəni, qapını.
Körpə çəkir təzə, güllü yorğanını üzünə,
Gözlərini yumur... amma
yuxu getmir gözünə.

– Ay nənə, o kimdir elə pəncərəni bərk vurur?

– Heç kim deyil, yat, ay bala,
yeldir, qarı sovurur...

Bir gizilti duyur uşaq vücudunda bu ara,
Həsrət qonan gözlərini zilləyərək divara,
Çarpayının baş ucunda öz əliylə asdığı
Şəklə baxır, fikrə gedir, qucaqlayıb yastiğı...

– Bəs ay nənə, atam indi haradadır, görəsən?!

– Biy başıma nələr, oğul,
yatmayıbsan hələ sən?!

– Axi, nənə, heç demirsən
atam haçan gələcək,
İndi onu səngərdə bəs
üşütmürmü qar, külək?

– Ömrüm-günüm, körpə quzum,
qurban olum adına,
Niyə köks ötürürsən o düşəndə yadına?
Atan yazır: hələ xoşdur bu tərəfdə havalar.
Deyir oğlum darıxmasın, görüşərik bu bahar.
Bağçalarda çiçək açar gülöyşə nar, yasəmən,
Qaranuşla bir zamanda
qayıdaram kəndə mən...

Heç darıxma, dərdin alım, atan gələr, o zaman
Sənə çoxlu nağıl deyər əsgərlikdən, davadan!
Di yat, indi gecə keçir...

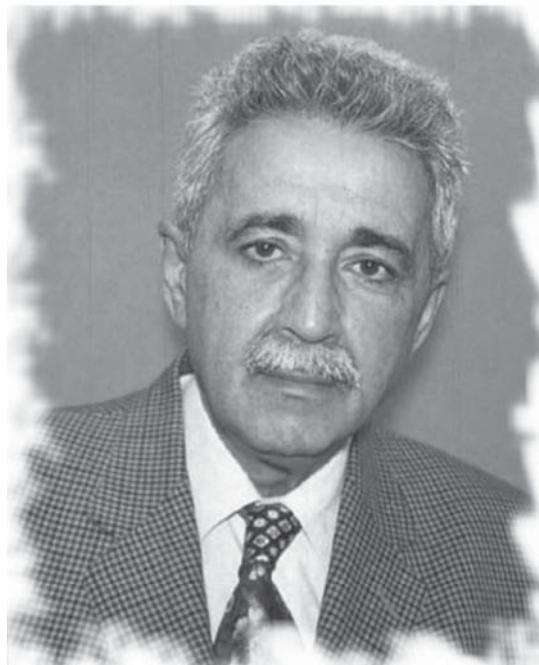
– Onda, nənə, ay nənə!

Qoy kəsməyək ağı toğlunu,
qalsın atam gələnə.

– Yaxşı, bala, qoy bağlarda
çiçək açsın nar, ərik,
Sağlıq olsun, ağı toğlunu atan üçün kəsərik.
Mən eyvana xalı sallam, anan evi bəzəyər,
El qaydası süfrə açar,
qohum-qonşumuz gələr.
Sən atanı qucaqlar, üz-gözündən öpərsən,
Qoca baban saz kökləyib,
nağıl deyər sübhəcən...

Körpə güldü... həsrət qonan
gözlərindən uçdu qəm,
Öpdü onun xeyalını indi özgə bir aləm;
Qaranquşlar uçub gəldi,
açıdı çiçək, güldü yaz...
Qucaqladı atasını, sonra kimsə çaldı saz...
Körpə özü hiss etmədən, onu yuxu apardı,
Çöldə isə bütün gecə külək tufan qopardı...

Yusif SƏMƏDOĞLU

Vəkilov Yusif Səməd oğlu (Yusif Səmədoğlu) (25 dekabr 1935, Bakı – 17 avqust 1998, Bakı) – Azərbaycanın Xalq yazıçısı, 1958-ci ildən Azərbaycan Yazarlar Birliyinin üzvü, "Ulduz" jurnalının baş redaktoru (1976–1987).

Qardaşım Vaqifa

Konsertin başlanmasına az qalmışdı.

Səhnəyə bitişik olan otağa bugünkü konsertin iştirakçıları toplasmışdı. Onların çoxuna on altı-on yeddi yaş ancaq vermək olardı. Kimi müəlliminin yanında dayanıb son dəfə məsləhətə qulaq asır, kimi skripkasını, kimi tarını kökləyirdi. Hamı çox yavaş, bəzən piçiltiya keçən bir səslə danışır, bacardığı qədər özünü soyuqqanlı göstərməyə çalışırdı. Lakin belə hallarda həyəcan həmişə süni soyuqqanlığa üstün gəlir. Onlar həyəcanlanmaya bilməzdilər.

Axi bu gün onların ilk konserti idi!

Tahir otağın səhnəyə açılan qapısı yanında stulda oturmuşdu. O, pianistlərə xas olan adətlə tez-tez əllərini dodaqlarına

yaxınlaşdırıb nəfəsi ilə isidirdi. Əynindəki tünd-qara rəngli kostyum dolu bədəninə tarım çəkilmiş kimi görünürdü. Ağ ipək köynəyinin yaxalığını səliqə ilə pencəyinin üstündən aşırımışdı. Sifətinin cizgiləri kobud olsa da, cazibədar idi. Geniş alnındaki xırda qırışlar onu fikrili göstərirdi.

Onun görkəmi, çöhrəsində donub qalmış təbəssüm qəlbində gizli bir hissin hökm sürdüyüni sübut edirdi. Bu gizli hissin adı nə qədər sadə və aydın idisə, o qədər də müdhiş idi. Dərd!

Onun on altı yaşında nə dərdi ola bilərdi?

İndiyədək şəhər onu şənləşdirmişdi. Ona elə gəlirdi ki, ömrü boyu pis gün görməyəcək, həmişə xoşbəxtliklə yaşayacaqdır. Həyatda rast gəldiyi hər şey onun nəzərində adı, təbii halında qalmır, böyükür, gözəlləşir, hər bir şəxs isə onun üçün məharəti və namusu təcəssüm etdirən bir insana çevrilirdi. İndiyədək, on altı illik ömrü ucsuz-bucaqsız çəmənlikdə sakit axan bir çaya bənzəyirdi. Bu çay nə bulanır, nə qayalarla çarşıdır, nə də bir maneəyə rast gəlirdi.

Lakin amansız dərd şəffaf suyun içində düşən tünd bir mürəkkəb daması tək onun həyatını bulandırırdı. O, əvvəlcə sarsılsa da, vaxt keçdikcə dərdin də məhəbbət, sevinc kimi çox təbii bir hiss olduğunu dərk etdi.

Tahir qalxıb yoldaşlarına baxdı. Onlar nə qədər xoşbəxt görünürdülər! Hamının fikri yalnız bir şeylə – konsertlə bağlı idi. Tahirini isə konsert bir o qədər düşündürmürdü. Onu düşündürən başqa aləm idi.

Birdən kimsə onun qolundan dardı. Bu, Tahirin məktəb yoldaşı, "Tarzən" ləqəbi ilə tanınan Həsən idi. Həsən ağ sədəflə bəzənmiş tarını çox sərt bir hərəkətlə yanındakı qırmızı stolun üstünə qoyub Tahirə tərəf döndü:

– Adə, Təhir! Az qalır ürəyim partlasın,
– deyə Tahirini qapiya tərəf çəkib pərdəni araladı, salona baxdı və davam etdi, – Bay atonnan, bir belə adamın qabağında çalmaq olar?

Tahir Həsənin üzünə baxıb gülümsündü. Onun burnunu iki barmağı arasında sıxıb:

– Qorxma, bakılı balası, – dedi, – sən “Zabul”unu çal, gör bir nə əl vuracaqlar.

– Görək də.

Həsən bir dəfə də “bay atonnan” deyib tarını götürdü, otağın o başına getdi. Tahir isə pərdəni aralayıb diqqətlə salonu nəzərdən keçirməyə başladı.

Al-əlvan tavandan asılmış böyük cilçırağın gur işığı salonun mərmər sütunlarını ayna kimi parıldadırdı. Camaatın danışıği anlaşılmaz bir uğultu yaratmışdı. Oturanların çoxu Tahirə tanış idi.

Budur, ikinci sırada Həsənin atası Bəkir dayı ilə anası Gülnaz xala oturublar. Onlar konsertə Həsənin kiçik bacısı Solmazı da gətiriblər. Bəkir dayı tez-tez saatına baxır, arvadına nə isə deyir, Gülnaz xala isə asta-asta başını tərpədirdi. İki sıra geridə yenə tanış adamlar oturublar. Bəkir dayı ilə Gülnaz xala kimi, onlar da konsertin başlanmasıనı səbirsizliklə gözləyirlər. Bu gün konsertə gələnlərin çoxu ata-analar idı.

Tahirin nəzərləri birinci sıradakı iki boş yerə sancıldı. Nə olaydı, indi bu yerlərdə onun atası ilə anası oturaydı!

Tahir birdən-birə tutuldı. Qara qaşları düyünləndi. Oturanlar elə bil dumanlı pərdəyə büründülər. O, yixilmasın deyə divara söykəndi. Gözündən bir damla yaş süzülüb o dəqiqə də yanağında qurudu. Xəyalında bir anlığa öz evləri canlandı.

Budur, onun səkkiz aydan bəri adı, rahat insan yuxusuna həsrət qalmış yorğun anası atasının başını yastıqdan üsulluca qaldırıb ona çay qaşığı ilə su verir, deyir:

– İç, iç, qurban olum sənə, iç.

Xəstə gözlərini açır, xırıltılı bir səslə dillənir:

– Axi içə bilmirəm.

Anası yalvarır, dil tökür, nəhayət, xəstə atası bir qaşiq suyu güclə udur. Anası sevinir. O, gizlincə suya qənd qatmışdı. Xəstə isə bunu duymur.

Tahir xəyalından ayrıldı. Əllərini sinəsində çar pazlayaraq gözlərini bir nöqtəyə zillədi. Nədənsə yadına müəllimi ilə dünənki söhbəti düşdü.

Dünən dərsdən sonra müəllimi Tahiri yanına çağırtdırıb ona konsertdə bu gün yox, bir həftə sonra – ikinci qrupla çıxış etməyi təklif etmişdi. Tahir bunun səbəbini soruşduqda, o demişdi:

– Oğlum, mən istəyirəm ki, sənin birinci rəsmi çıxışında atan da olsun. Mən istəyirəm ki, o sənə qulaq assın. Axi o sənə yalnız ata olmayıb, başa düşürsənmi?

– Müəllim, mən bunları yaxşı bilirəm.

– Mən də ona görə istəyirəm ki, sən ikinci qrupla çıxış edəsən. O vaxta qədər atan da sağalar.

Tahir isə belə cavab vermişdi:

– Xeyr, müəllim, yaxşı olar ki, elə sabah çıxış edim.

O, özlüyündə bu cavabın mənasını yaxşı bilirdi. O məna bu idi: “İkisi də bir şeydir. Heç bir təfavüti yoxdur. Ya sabah, ya bir həftə sonra”. Bu sözləri açıq-açığına deməyə Tahirin ürəyi gəlməmişdi.

O, bu sözlərin mənasını çoxdan başa düşmüştü. Bu sözlər yuxusuz gecələrin əli ilə onun qəlbinə, beyninə yazılmışdı. O bilirdi ki, ələcəsiz xəstə nə deməkdir. O bilirdi ki, atasına bir daha yorğan-döşəkdən qalxmaq qismət olmayıcaq. Tahir bu günlər atasına – o ağılli, rəhmdil kişiyə son oğulluq borcunu verirdi. Nəm dəsmalla onun ayaqlarını silir, yastığını düzəldir – bir sözlə, əlindən gələni edirdi. Bir gün, iki gün, üç gün. Nəhayət, atası, gülən, danışan, gəzən ən adı bir insan kimi onun gözləri qarşısından həmişəlik gedəcəkdir. Ata!.. Bu ad onun üçün indi əvvəlkindən nə qədər əziz və nə qədər mehriban səslənirdi. İndi Tahiri yandıran atasının bu konsertdə olmaması idı. Axi o uzun illik zəhmətin bəhrəsini ona, ilk növbədə yalnız ona göstərmək istəyirdi!.. Foyedə üçüncü dəfə çalınan zəngin səsi Tahiri əzablı fikirlərdən ayırdı. Otaqda kimsə qışqırdı:

– Konsert başlanır!

Bir azdan otağa yaşlı bir qadın girdi. O, içəriyə toplaşanları mehriban nəzərlərlə süzdükdən sonra hamiya müraciətlə:

– Hə, qorxmursunuz ki? – dedi və cavab gözləmədən əlindəki kağızı nəzərdən keçirə-

keçirə qapiya tərəf yönəldi, qara mahud pərdələrin arasında gözdən itdi. Bir neçə saniyədən sonra səhnədən onun aydın səsi eşidildi:

– Onillik musiqi məktəbinin buraxılış sinfi şagirdlərinin iştirakı ilə konsertimizə başlayırıq. "Segahi-zabul". Tarda çalacaqdır Həsən Əlizadə.

Qadın səhnədən çıxıb "tez ol, tez ol", – deyə Həsəni tələsirdi.

"Tarzən" Həsən tarı əlində, yüngül addımlarla qapiya tərəf gedəndə Tahir yenə onun səsini eşitdi:

– Bay atonnan!..

Həsənin tarı dilləndi: Tahir pərdəni aralayıb ona baxır, "Zabul" a qulaq asırdı.

Həsən "Zabul"un son xallarını vurub qurtarmışdı ki, salon guruldadı. Hami Həsənə əl vurdu. Bəkir dayının səadətlə yanan gözləri sanki hamiya: "baxın, yaxşı baxın, mənim oğlumdur!" – deyirdi. Gülnaz xala isə camaat görməsin deyə, başını aşağı salıb gözlərinin yaşını silirdi. Tahir Gülnaz xalanı belə bir vəziyyətdə gördükdə, nədənsə gözləri önündə öz anasının surəti canlandı. O da gözü yaşlı, əli dəsmalli idi. Tahir son vaxtlar anasını başqa cür təsəvvür edə bilmirdi. Lakin bu iki qadının axıtdığı göz yaşlarında nə qədər fərq var idi!

Həsəndən sonra Tahirin növbəsi idi. O, səhnəyə çıxan kimi duruxdu. Böyük projektorların gur işığı bir müddət onun gözlərini qamaşdırıldı. Tahir səhnədə qaralan royalı güclə seçə bildi. O, salona baxa-baxa royala tərəf addımladı. Yenə gözləri o iki boş yerə sataşdı. Qəlbində pərişan bir sim titrədi. Nəhayət, özünü ələ alaraq oturdu.

İlk akkord səsləndi. Tahirin qulaqları dəhşətli bir şey eşitdi. Akkord bu dərəcədə ümidsiz və "yorğun" səslənməməli idi! Onun barmaqları elə bil gücdən düşmüşdü. Tahirin ürəyi tez-tez vurur, sanki çabalayır, sinəsini yarıb bayıra atılmaq istəyirdi. O, akkordu bir də vurdu. Salonda camaat piçıldı.

Tahir hiss edirdi ki, çaldığı əsər indi onun barmaqları altında tamam başqa bir ruhda – bu əsərin mənasına yabançı olan bir

ruhda səslənir. Bunun səbəbi nə idi? Tahirin xəyalını yenə o iki boş yer çulgaladı. Görünür, son günlər dərd onu çox sarsılmışdı. Tahir artıq özünü itirməyə başlamışdı. Müdhis həyəcandan başı gicəllənir, barmaqları quruyurdu. Elə bu an Tahir royalın içində, sarı simlərin üstündə uzanmış atasını gördü. Qulaqlarına doğma bir səs gəldi:

– Oğlum, qorxma, mən səninləyəm, can bala! Qorxma, çal, mən səni dinləyirəm.

Atası gözlərini açıb ona bu sözləri deyirdi. Xəyal o qədər canlı idi ki, Tahir hər şeyi – konserti də, oturanları da unutmuşdu. O yalnız çalır, gözlərini xəyaldan ayırmadan çalışır. Ürəyi çaldığı əsərlə həməhəng vururdu. Xəyal isə artıq başını yastıqdan qaldırıb məhəbbət dolu nəzərlə ona baxır, gülümşünür, xırıltı ilə yox, gümrah bir səslə deyirdi:

– Sağ ol, can bala! Bax belə, qorxma, çal!..

Tahir çalışır. Atasının eşqinə, həyatın eşqinə çalışır. İndi onun ifa etdiyi əsər yeni ruhda səslənir, qalib gəlmış həyatın və gəncliyin əzəmətini, onun məglubedilməzliyini ifadə edirdi. O çalır, xəyal isə gözləri qarşısından getmirdi. Bu nədir? Deyəsən, atası ayağa durur? Bəli, elədir. O, artıq ayaq üstədir. Budur, o geyinir, oqluna baxıb gülür, otaqda gəzinməyə başlayır. O, heç xəstəyə oxşamır. Ağır addımlarla öz yazı stoluna yanaşır oturur, tənhalıqdan toz basmış ən yaxın sirdəşini – qələmini əlinə alır. Tahir yenə onun səsini eşidir: "Görürsənmi, can bala, heç bir həkim, heç bir dərman mənə kömək etmədi. Məni ayağa qaldıran yenə də sənət eşqi oldu. Çal, bala, həmişə çal! Mən bir ata kimi zəhmətimin bəhrəsini gördüm. Sən atanı şad etdin. Sağ ol, can bala, çox sağ ol!"

Sonra atası başını aşağı salır. Deyəsən, yazır:

Tahirin səadətdən gözləri yaşarmışdı. Tahir qalib gəlmışdı. Qəmə, matəmə qalib gəlmışdı!

Tahirin barmaqları royalın yuxarı dillərindən aşağı sürüşüb son akkordu vurdu. Xəyal o dəqiqə yox oldu.

Tahir ayağa qalxdı. Salondan hənirti də eşidilmirdi. Hamı Tahirə baxırdı. "Nə olub, camaat niyə belə sakit oturub? Bəlkə, mən pis calmışam?" – deyə Tahir düşündü. Birdən o hiss etdi ki, yanaqları yaşıdır; o çala-çala ağlamışdı. Tez səhnədən çıxmaq lazımlı idi. O dönüb qapiya tərəf getmək istəyirdi ki, salondan alqış səsləri ucaldı. Elə bu an o, bir qızın titrək səsini eşitdi:

– Tahir, buyur.

Tahir səs gələn tərəfə döndükdə, yanında məktəbli geyimində sinif yoldaşı Şəfiqəni gördü. Utandığından Şəfiqənin yanaqları qızarmışdı. Qız əlində tutduğu kiçik bir gül dəstəsini Tahirə uzadıb, onun bu töhfəni qəbul etməsini gözləyirdi. Tahir qısa bir tərəddüddən sonra gül dəstəsini aldı və Şəfiqənin əlini sıxbıq "çox sağ ol" dedi. Şəfiqə səhnəni tərk etdi.

Camaat ara vermadən əl vurur, səmimi nəzərlərlə Tahirə baxırdı. Nəhayət, Tahir baş əyib qapiya tərəf yönəldi, otağa girdi. Yoldaşları onu dövrəyə aldılar. Hərə bir tərəfdən təbrik etməyə başladı. Lakin Tahir heç bir şey görmür, heç bir şey eşitmirdi. İndi onun düşüncəsi, gizli mülahizələri yalnız bu kiçik gül dəstəsinə tabe olmuşdu. Bu güllər Tahirə ürək dolusu nəfəs almağa imkan verdi.

"Yaxşı yadımdadır, – deyə Tahir düşüñürdü, – həmişə dədəm şeir gecələrindən evə qayıdanda özü ilə çoxlu gül dəstələri gətirərdi. Onda biz hamımız – anam, bacım, mən, qardaşım – hamımız sevinərdik. Mən də gərək onu sevindirəm. Can ata, bu saat, bu dəqiqlik!"

Tahir otaqdən necə çıxdığını, paltosunu geyinib küçəyə necə atıldığıni bilmədi. Ancaq təngnəfəs evlərinə çatanda ayıldı. İti addımlarla üçüncü mərtəbəyə qalxdı. Zəngi basdı, qapı açılan kimi içəri cumdu, çevikliklə paltosunu soyundu və dar dəhlizi ölüb atası yatan otağın qapısını açdı.

Atası gözləri yumulu uzanmışdı. Tahir çarpayının başında əlləri qoynunda dayanmış anasını və dərddən beli bükülmüş ağ saçlı əmisini gördü. O, piçilti ilə soruşdu:

– Dədəm necədir?

Anası yenə yalan danışdı:

– Yaxşıdır, indi lap yaxşıdır, – deyib susdu.

Xəstənin soyuq tər basmış alını silib soruşdu:

– Oğlum, necə çaldın?

Tahir arxasında gizlətdiyi gül dəstəsini anasına göstərib gülümsündü. Tahir istəyirdi ki, bu dəqiqliqə anası, atası, əmisi – hamı gülsün, danışın, onu təbrik etsin. Lakin...

Elə bu an atasının bir-birinə yapışmış kirpikləri aralandı. O, gözlərini açdı.

– Dədə, bax, bu gülləri mənə veriblər, bu gün konsertdə çaldığımı görə veriblər, – deyə Tahir qabağı yeriyib gül dəstəsini atasına tərəf uzatdı.

Xəstə laqeyd nəzərlərlə güllərə baxdı, göyümtül dodaqlarını açıb çox zəif bir səslə dilləndi:

– Təbrik eləyirəm, can bala. O gün olsun ki, bu güllərdən tez-tez... – O susdu, sözünü qurtara bilmədi. Yalnız sinə dolusu nəfəs aldıqlan sonra davam etdi.

– Ancaq bu gülləri saxla, can bala, lazım olar, saxla... saxla...

Bəli, o güllər lazım oldu. Bu hadisənin sabahısı Tahirin atasının tabutu yanında qoyulan ilk gül dəstəsi bu güllər oldu. Güllər bircə gecədə həddindən artıq solmuşdu. Bəlkə də, buna səbəb Tahirin dərdi idi. Tabutun qarşısında dayanmış dostlar, tanışlar bu gül dəstəsinə fikir vermirdilər. Saysız-hesabsız əklillərin arasında bu gül dəstəsi heç də nəzəri cəlb etmirdi. Ora baxan bircə Tahir idi. O, dəhşətdən böyümüş gözlərini bu güllərdən ayırmırdı.

Vaxt keçəcək, həyatın ən adı qanunu – yaşamaq qanunu, bəlkə də, Tahirə bu böyük dərdi unutduracaqdır. Lakin o, ömrü boyu ilk konsertini və kiçik gül dəstəsini unuda bilməyəcəkdir. Hər bahar fəsli Tahir təbiəti bəzəyən al-əlvən çiçəklərə baxıb bu sözləri deyəcəkdi:

– Ah, güllər, güllər! Siz mənə nələr xatırladırsınız!

Abbas ABDULLA

Abdulla Abbas Hacaloğlu (12 may 1940, Bolus Kəpənəkçisi, Lüksemburq rayonu – 4 sentyabr 2019) – şair, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, 1977-ci ildən Azərbaycan Yازıcılar Birliyinin üzvü, Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi, "Ulduz" jurnalının məsul katibi, sonra baş redaktoru (1987–1992).

“ETİRAF”

Nə vaxtsa ürəyim yadımdan çıxıb,
Hardasa, kiminsə yanında qalıb,
Evə qayıtmışam, gülüm, ürəksiz.
Üzümə baxmışan səssiz-səmirsiz,
Buludtək boşalıb-dolub gözlərin,
Titrək dodağında donub sözlərin:
“Beləmi əzizlər sevən sevəni?”
Bağışla məni.
Gözümüzü bir qızın gözündə görsən,
Bir anlıq günahı özündə gör sən –
Qoruya bilmirsən niyə sən məni?!
Geriyə qaytarmaq istəsən məni,
Amandır, amandır, dönüb mən olma!
Sən Allah, sən Allah, deyingən olma,
Tez-tez yada salma olub-keçəni,
Bağışla məni.
Bilsən ki, gedirəm, uzaqdır səfər,

Mənsiz mənli olmaq öyrən birtəhər,
Evə-eşiye də bağlan ürəkdən.
Unuda bilsəm də mən səni hərdən,
Bir cüt qız balamı unudammaram –
Arzunu, Aydanı unudammaram.
Nolar, gülər üzlə qarşıla məni,
Bu etirafimdə çox gecikmişəm,
Bağışla məni...

Bakı, 1969

Ələkbər SALAHZADƏ

Ələkbər Salahzadə (15 mart 1941, Cimi, Quba rayonu – 1 sentyabr 2013) – şair, tərcüməçi, Azərbaycan Yaziçilər Birliyinin üzvü (1968), Rəsul Rza adına mükafat laureatı (2002), Əməkdar incəsənət xadimi (2005), "Ulduz" jurnalının baş redaktoru (1992-2004).

DÜZƏLMƏDİ

Gözlədim –

Bu dünya düzələ, bəlkə,

Otuzumda düzəlmədi.

Otuz yazı otuz qısa

Uduzdum da, düzəlmədi...

Döz, dedim,

Bu dünya, bəlkə, düzələ;

Yolum boyu düz getməyə

Bir yerində düzəlmədi.

Qırxında düzəlmədi,

Qırx birimdə düzəlmədi.

Yüz dedim,

Bircə gün düzələ, bəlkə,

Düz ilə, doğruyla düz gələ, bəlkə;

Əyildi ki, əyildi,

Əllimdə də düzəlmədi.
Bildim, bala, düzəlmədi,
Qaldım, baba, düzəlmədi,
Öldüm, dədə, düzəlmədi!..

Elçin HÜSEYNBƏYLİ

Elçin Hüseynbəyli (23 dekabr 1961, Cəbrayıl rayonu) — nasir, publisist, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi (2019), "Ulduz" jurnalının baş redaktoru (2004-2014).

BRED PİTTİN SAQQALI, ANCELİNA COLİNİN ÇƏNƏSİ VƏ MƏNİM KÖRPƏM

Mən Cekonu sevirəm. Çünkü Ceko, yəni Cavanşir Bred Pittə bənzəyir. Mən onu da sevirəm...

Evli qadın üçün bunları demək ayıbdır. Amma neyləmək olar: adını nə qoyursan, qoy, sevgidir. Şəhvani olmasın, platonik olsun, fərqi nədir...

Ərimi də sevirəm, amma o heç kimə bənzəmir. Yaxşı, müləyim adamdır, iş manyakıdır. Öz ofisində səhərdən axşama kimi əlləşir, evə gələn kimi bir tikə çörək yeyib cumur kompüterin üstünə. Onunla valideynlərimin

razılığı ilə evlənmişik. Müləyim adamdır, amma bəzi ərlər kimi, o da qısqancdır. Hərdən məni Cekoya, Bred Pittə qısqanır. Əslində, onu da qınamırıam. Kişidir də. Hərdən soruşur:

— Nə tapmışan axı bunlarda? Səhərdən axşama kimi onlara baxırsan.

Deməyi unutdum ki, Ceko müğənnidir. Qəşəng klipləri, mahniları var.

Mən də cavab verirəm ki, onları sənə bənzədirəm. Yalana bax e! Heç dəxli var. Onlar sarışın, bu isə qaraşın. Amma neyləmək olar. Onun da qəlbini qırmaq olmaz axı. Doğrudan, sevirəm də. Nə qədər sevirəm? Arvadın ərə olan sevgisi qədər.

Bəs mən özüm kimə bənzəyirəm? Düzünü desəm, özüm də bilmirəm. Güzgüyə baxanda elə özümü görürəm. Nə gözələm, nə çirkin. Şabalıdı saçlı, sarıyanız qızam. Bəziləri məni atama, bəziləri anama oxşadır. Amma mən onlardan heç birinə bənzəmək istəmirəm. Mən öz körpəmə oxşamaq istəyirəm.

Onu deməmişəm axı. Mən hamiləyəm. Altı ay olar, yəni həkimin və özümün şəxsi müayinəmə görə uşaq iyirmi dörd həftəlikdir. Təxminən 180 gün əvvəl anasıyla tanış olub, yəni atasının toxumları onu mənimlə tanış edib.

Mən tənbələm. Bunu hamı bilir, heç gizlətməyin adı da yoxdur. Bahalı ətir deyil ki, rəfiqələrinin əlindən gizlədəsən, sonra da hara qoysuğun yadından çıxa.

Uşaqlıqdan beləyəm. Anamgil məni güc-bəla, belə deyək, başıma döyə-döyə oxudublar. Atam başımda bütöv bir sinfin kitabını cırıb... Amma o da yaxşı adamdır, yanımındır. O da istəyir ki, gələcək uşağım, mənim uşağım ha, ona oxşasın.

Anam mehriban və qayğılaşdır. Uşaqlıqdan qayğıma qalıb, mənim əvəzimdən saçlarını darayıb, palтарımı geyindirib. Sözsüz, o da istəyir ki, uşaq ona oxşasın. Dündü, bu sözü dilinə gətirmir, amma körpəni əzizləyəndə, hələ doğulmamış körpəni ha, "özümə oxşayan balam" deyir. Özü də hər qayğısını çəkməyə hazırlıdır. Hərdən ürəyim bulananda vaysınır, deyir ki, imkanı

olsayıdı, uşağı çıxartdırıb, öz qarnına qoyardı, təki mənim canım öyüməkdən qurtarsın. O, təcrübəlidir, ona heç nə olmaz. Köhnə anaların canı bərkdir. "Ana canı, it canı..." Özü belə deyir ha, mən yox!

Bircə ərim üçün fərqi yoxdur. Təki uşaq salamat doğulsun. Əvvəllər fikirləşirdi ki, oğlan olsa, atasının adını qoyacaq, yəni Həsənqulu, qızı olsa, anasının, yəni Güllübəyim. Amma indi dəqiq əmin deyil. Çünkü zəmanə dəyişib. Hərdən deyinir: "Bu əndirəbadı adları hardan tapıblar e!?" Çox "staromodnidişər".

Düzdü, hərdən o da istəyir ki, uşaq olsa, Anjelina Coliyə oxşası: dəbbəgöz, uzunçənə. Zəhləm gedir onun çənəsindən. Gül kimi ərinin qədrini də bilmir. Ərim, yəqin, məni cırnatmaq üçün bu "çənə"nin adını ortaya atır.

Uşağı kimə oxşamaq istədiyini bilmirəm. Hərdən soruşuram ki, balaca, bəs sən kimə oxşamaq istəyirsən? O cavab vermir, eləcə gülümsünür. Hiss edirəm axı, qarnımda su kimi axır, xoşallanır, əsnəyir, gərnəşir...

Qarnımı sığallaya-sığallaya ona belə deyirəm:

- Balaca, orda darıxmırsan? İstəyirsən, kinoya baxaq, Bred əminin kinosuna (əmi e!), ya da Cekonun kliplərinə? - Belə baxıram ki, onunçün fərqi yoxdur. Ona görə də davam edirəm: - Bax mən istəyirəm ki, sən də onlar kimi sarışın olasan, saqqalın da narıncı olsun, özün də alagöz və ucaboy olasan...

Bu sözləri deyə-deyə körpənin atmasını da, yəni mənim ərimi də fikriləşirəm. Yadıma düşür ki, axı o, sarışın yox, qaraşındır. Görən, oğlunun sarışın olmasına necə baxacaq? Nağdılamişam ki, qarnımdakı oğlandır. O, mənim arzu və xəyallarıma uyğun böyüyür. Əsas odur ki, qəşəng olsun. Onda atası da, yəni mənim ərim də razılaşar...

Mən tənbəlliyyimdən hamilə qaldım. Çünkü oxumaqdən və işləməkdən bezmişdim. Axşama kimi məni yuxu basırdı, əsnəyirdim. Anam bir dəfə dedi ki, uşağı olsa, heç işə də getməzsən, evdə oturub uşağına, ərinə

qulluq edərsən.

Ərimə qulluq edirdim e, di gəl, dərman iyи onun xoşuna gəlmirdi. Axşama kimi aptekdə dərmanların içində firlanmaqdən dərman iyи üstümə hopmuşdu. Ərim daim deyinirdi. Xətrimə dəyməmək üçün səsini qisib danışındı. Sanki sözü mənə yox, aptekə deyirdi, günahı da onun üstünə yixirdi. Hərdən də mənə acıqlanırdı. Neyləsin, kişidi də!

"Cəhənnəm olsun aptek! Sən də yaxşı-yaxşı çım ki, bu zəhrimər qoxu evdən, səndən və məndən gəlməsin!" Mən də Allahın hər günü çımirdim, amma nə faydası? Bu barədə anama şikayətlənirdim. O yazılıq da hər axşam bizə gəlib məni çızmışdır, kisələyirdi, uşaqlıqdakı kimi, özü də deyinirdi:

- Sən böyümədin də!

- Neynam e, böyümürəm də! - deyə boy numa alırdım. Cekonun üzüyələ qızları kimi... Boynuma almayıb, neyləyəcəkdir ki!?

Mən ona və özümə təsəlli üçün başqa söz tapa bilmirdim.

Uşağı, yəni mənim bu körpə Bredimə necə qaldığımı da bilmədim. Yəqin, anam məni yaxşı çızmışdır. Eləcə bir gün hiss elədim ki, nəsə halim özümdə deyil, anam demiş, iki can olmuşam...

...İndi Cekonun təzə klipinə baxıram. Sevgilisi üçün yaman darıxb. Anam onun bu klipini görsə, vaysınacaq, "Can ay yazıq!" deyəcək, qalmışan bu "şortu"ların əlində.

Anam da onu çox istəyir. Bred Pitti də sevir. Ərimi də sevir. Yaman qəribə qadındır. Üstəlik, öz ərini də sevir. Neçə ildir ki, qarasında deyinsə də, arxasında danışsa da, yenə onu sevir. "Bu qaramat, - deyir, - ölüb qurtarmadı ki, mən də bir gün görüml!" Deyinir e, amma onun yanında özünü quzu kimi aparır. "Evimizin direyi, çörəyi" deyir, üstünü tumarlayır, ayaqqabılarını silir, yemək bisirir, paltarlarını yuyur, çay verir. Anam o qədər qayğıkeş və zirəkdir ki, bizim də işlərimizi görür...

Bir azdan Bred Pittin kinosu başlayacaq. Anjelina Coli ilə bu filminə beş-on dəfə baxmışam. Ər-arvad heç nəyin üstündə bir-

birlərini gülləbaran edirlər. Hər dəfə də bu uzunçənəyə acığım tutur. Bir ara oxumuşdum ki, ağır xəstəliyə tutulub. Ölsəydi, Bred Pittin canı qurtarardı.

Cekonun vecinə deyil. Ceko subaydır. Düzdü, ətrafi qızlarla doludur. Hər klip çəkdirəndə, anam demiş, ətrafına bir sürü qız yığır. Amma həyatından daim narazıdır, eləcə nakam məhəbbətindən şikayətlənir. Bu mənada mənim də, elə ərimin də bəxti gətirib. Ərim məni ona qısqananda deyirəm:

– Sənin nə vecinə, sənin bəxtin gətirib, sənin sevdiyin arvadın var.

Bəlkə, heç o, məni ürəkdən sevmir, cünki "sevirəm" sözünü bircə dəfə də olsun, mənə deməyib, heç bircə dəfə də. Qarnımdakı körpəyə and olsun! Amma hər axşam evə gəlirsə, hərdən məni tumarlayırsa, üstümə açıqlanırsa, deməli, sevir.

Ərimin məni sevməsi məsələsini ortaya atanda üzümə tərs-tərs baxır, səhvimi düzəldib deyirəm ki, onun arvadı da, yəni mən də öz ərimi sevirəm. Hippokrat haqqı! Tay Anjelina Coli ilə Bred Pitt kimi yox da. Gündə dava...

Uşaq məni tanır, qarnımı siğalladıqca atılıb-düşür. O, mənim siğalıma uyğun böyüyür.

Uşağım Cekoya, Bred Pittə oxşasa, əla olar. Onu özüm böyübərəm, müğənni, ya aktyor olması üçün əlimdən gələni edərəm.

Axx, Anjelina, – deyirəm, – səni nə cirardım! Hələ Cekonun yanındakı qızları demirəm...

Bax belə... Hər gün körpəmi və sevdiklərimi, elə acığım gələnləri də fikirləşefikirləşə bir də gördüm ki, sancılarım tutdu, özü də dəfələrlə. Körpə, yəni mənim Bredim, mənim Cekom nəyəsə acıqlanmışdı, hey qarnımı təpikləyirdi. Yəqin, kimə oxşamasını dəqiqləşdirmək üçün çölə can atırdı, sanki güzgүyə baxacaqdı. Hər sancım tutanda elə belə də deyirdim: "Bəlkə, ordan çıxan kimi əlinə daraq alıb keçəsən güzgünün qabağına!?" Ağrıdan belə deyirdim, neynim...

...Nəhayət, o doğuldu. Şükür Tanrıya! Gözlərimi açanda gördüm ki, mamaçalar bir

ətcəbalanı başımın üstünə qaldırıb belindən vururlar... Birdən o, üz-gözünü qırışdırıraqışdırıağlamağa başladı...

Oy, nə eybəcərdi! Heç kimə oxşamır...

Bəlkə, çənəsi! Oyyy, maaamaaa!!!

Fevralın əvvəli, 2018.

Qulu Ağsəs

Qulu Ağsəs (Zeynalov Qulu Ağsəs oğlu) – şair, esseist, “Ulduz” jurnalının **baş redaktoru**, Azərbaycan Respublikası Prezident təqaüdçüsü, Azərbaycanın Əməkdar jurnalisti (2015).

***

Görsən ki, qaranlıq çökür aləmə,
Görsən ki, axşamdı... fikir eləmə.
Bir ucuq yuxudu gecənin boyu,
Nə qədər imkan var, rahatlan, uyu...
Qəflətən bir çağə salar hay-həşir,
Səhər – körpəsi doğan Günəşin.
Onu ovutmağa tələsər hamı,
Beləcə, salarlar yenə axşamı.
Təzədən qaramat basar dünyani,
Hani doğan Günəş, körpəsi hani?
... Görsən hər tərəfdən əlin üzülür,
Görsən üşüyürsən... yandır özünü...

Əflatun AMASOV

QOŞA QARIN
ADAMLARI VƏ
ŞEYTANLARI

(İkinci kitab. Əvvəli "Ulduz" jurnalının yanvar 2022-ci il sayında)

"Qurd Ölən Yerdən Mələklərin Yolunacaq uzanan möhtəşəmliliklər əbədi olaraq qalacaq. Daş Bulağın gözünü heç vaxt çör-çöp tutmayacaq, adamların qanı Ana çayda, Arpada axıb gedən sulara bir daha ağırlıq gətirməyəcək. Qoşa Qar yaşayacaq, onu bəlalardan göylərin sonuncu mələyi - Qızeytar arvad qoruyacaq".

Qocanın əlyazmasından (Tiflis arxiv, NKVD, F..., d..., L...)

Uca Tanrı bəndələrinə dərd verəndə ən ağırı Qızeytar arvadın payına düşmüşdü. Oğlu Musanın ölümünü görəcəkdi. Buna hansı ana ürəyi dözərdi? Ana ölümlə barış-mayacaqdı. Övladını xilas etmək üçün hər şeyə əl atacaqdı və Tanrıının qəzəbinə gəlsə də, ona qarşı üsyan edəcəkdi.

Tanrı Qızeytar arvada nədən belə ağır cəzanı kəsmişdi?!

PROLOQ

Güllü Qoşa Qardan reportajını bu dəfə belə başladı: "Musa boş qəbrin qarşısında arxası adamlara tərəf dayanmışdı. Qolları arxadan bağlıydı. Dünən Osmanlı beşəçiləni ilə öldürdüyü adamı Molla Ayvaz kəfənləyib yandakı qəbrə uzatmışdı. İndi Musanı da öldürəcəkdilər. Qatili kim olacaqdı?.. Amma çalışacaqdı ki, güllə səsini eşidən kimi birbaşa qəbrə yuvarlansın, ruhu bədənindən çıxanacaq dişini dişinə sıxıb dözsün. İstəmirdi uzaqda, qəbiristana çatmamış Qurd Ölən Yerin Goy Qaya səmtində tamaşaya toplاشan adamlar onun ölüm səhnəsinin şahidi olsunlar... Əslinə qalsa, çətin ki, görəydilər. Çıskinə bələnmiş duman Qoşa Qarın başından aşağılara enirdi. O qədər sıx idi ki, hər yeri qaramata döndərirdi, o qədər sürətlə yayılırdı ki, tezliklə buraları da tutacaqdı".

Bu hissəni Qojanın yeni təpişən əlyazmasından Hasana oxutdurub cümlə-bəcümlə köçürmüştü. Bilirdi ki, qəzətin sədaqətli oxucuları müəllifin demək istədiklərini göydə tutacaq, yəni Musanın sonrakı taleyinə biganə qalmayacaqlar. Reportajı özünə də, çalışdığı qəzetə də hörmət gətirəcək, Karsda populyarlığı xeyli artacaq.

Güllü əlyazmaları təsadüfən tapmışdı. Tiflis arxivlərində Qoşa Qarla bağlı araştırma apararkən üstündə Qojanın adı yazılın qovluq diqqətini cəlb etmişdi. Açında gözlərinə inanmamışdı. Dirdi İş-

meel nə qədər yazmış bu yazıqdan. Hamisini üst-üstə səliqə ilə tikib qovluğa qoymuşdular. Arasında da bir qalaq əlyazma. Güclə oxunurdu, bəzi yerlərinin mürəkkəbi getmişdi, qalanlarında da sətirlər çətinliklə seçilirdi. Dəftər vərəqlərindəki mətnlərin mövzusundan, ardıcılığından, mürəkkəbin rəngindən, əsasən, də xəttin üst-üstə düşməsindən bilmək olurdu ki, əlyazmalar Qojaya aiddir, yəni Qoşa Qarda o çovğunlu havada gecəyarıdan qalxan küləyin qopardığı burulğanın taxtın üstündənsovurub aparlığı vərəqlərdir. Onlar NKVD arxivinə necə düşmüşdü? Lap sonra məlum olacaqdı ki, həmin gün Dirdi İşmeel ya tapşırıq yerinə yetirib Qojanı izləyirmiş, ya da təsadüfən ordan keçirmiş. Çünkü qovluqdakı xüsusi sənəddə həmin vərəqləri NKVD-yə Dirdinin təqdim etdiyi yazılmışdı.

***

...Onlar bu dəfə də Qojanın qoyub getdiyi, Güllünün də əlində laptop Qoşa Qara ilk gəlişində birgə oturduqları həmin taxtda əyləşmişdilər, qabaqlarında da oxunmaqdən əzik-üzük olmuş yeni təpişən əlyazmalar. Hasan əlyazmaların son vərəqinin anlaşılan yerlərini aramla oxuyurdu ki, Güllü onları laptopa səliqəli köçürə bilsin. Birdən dayandı, başını qaldırıb Güllü tərəfə baxdı:

- Ay aman, Qaniqdan da yazüb, özü də necə, bilməzdim Qaniğı bu qədər... - sözünün dalını gətirmədi.

- Yəni sevmirmiş? - deyə Güllü sual dolu baxışlarıyla onu süzdü.

- Nə danışırsan?! Tam əksinə! Özü də bilsən necə... - deyə Hasan gözlərini yenidən əlindəki vərəqə dikdi, bilmədi neynəsin. Həmin tufanlı havada itmiş kağızı burnuna yaxınlaşdırıb nəfəsini içmə çəkdi. Kövrəlmüşdi, gözündən axan iki damcı yaş üzündən süzülüb vərəqin üstünə düşəndə özünəməxsus səs çıxartdı. Səs yavaş-yavaş dəyişdi, qalınlaşdı, Qojanın səsimə çevrildi.

Ona elə gəldi ki, Qoja da burdadır, yayılan səs onundur. Əlyazmanı oxuyan isə özüdür:

“ – Ruhu qocalıb əldən düşən, ətrafa üfünət qoxusu yayan bədənindən ayrılanla qarşısında tunel açıldı. Lap uzaqlarda zəif işiq görünürdü. Yaxınlaşdıqca işiq böyüdü, dağırıvi qövsə çevrildi. Ucsuz-bucaqsız məkanı nura bələdi. Bəlkə də, Qanıq işıqlı dünyada adına layiq ömür sürdүүнə görə qarşılanma törəniylə mükafatlandırılmışdı, hamı üzünə gülürdü. Bəlkə, heç onu qarşılamlılar, adətləri beləymiş buraların?.. Hələ aşiq da çağırmışdır. Görəndə bildi ki, Aşiq Nəsifin babalarındandır. Sanki yarı alma idilər. Yenə Koroğlundan oxuyurdu, amma səsi elə həzin, elə şirin idi ki, eşitdikcə canına sarı yağ kimi yayılırdı. Ətrafında çoxlu tanış sifətlər də vardı. Aralarında özünə bənzəyənləri də gördü, Qaragözə, hələ Hasana, onun nənəsinə, babasına, Qojaya oxşayanları da. Bəziləri kənarda qalmışdı, sanki burda baş verənlərdən uzaq düşmüştülər. Onlardan biri görkəmindən Dirdi İslameelə oxşayırırdı. Çox güman, elə o idi. Sonra öyrənəcəkdi ki, yer üzündə suç törədənləri burda da yaxına buraxmırlar”.

Hasan gözünü kağızdan çəkmirdi. Nöqtəsinə, vergülünə toxunmadan oxumağa davam edirdi. Qorxurdu ki, birdən səhvə yol verər, Qojadan ayıb olar. Hər halda, əlyazmanın müəllifi odur. Amma arxayıñ idi ki, necə oxumağından asılı olmayıaraq, Qoja öz yazdığını onsuz da təkrarlayacaq. Güllü isə onun dediyini yazacaqdı. Hasan oxuya-oxuya bu dəfə də özünü qınadı ki, niyə Qojannın belə həssaslığını, özünə, Qanığa həlim münasibətini sağlığında hiss etməyib, olənə qədər onunla Qaragöz davası aparıb. Niyə? Bəlkə, elə şeytanlar yoldan çıxarılmış onu, hələ ağrı, yüngülə düşüb püxtələşməmiş qəlbinə giriblərmiş... Bunları beynindən keçirə-keçirə davam edirdi:

“ – Buraların havası yer üzündəki havalara bənzəmirdi. Kin, küdurət, nifrət, paxilliq

qoxusu vermirdi, sevgi, vəfa, mehribanlıq, xoş ülfət ətri hər yeri bürümüşdü. Bilmədi nə etsin. Qeyri-ixtiyari arxaya, yer üzünə boylananda çox-çox uzaqlarda – Qurd Ölən Yerə toplaşan adamların arasında axtarır Hasanı tapdı. Əlində bel qəbir qazırıdı. Onun yer üzündə qalan meyidini dəfn edəcəkdi. Birdən-birə elə darıxdı ki... Ömründə belə hiss keçirməmişdi. Qanıq bir daha əmin oldu ki, elə burada da onun himayədarı Hasanın ruhu olacaq...”

Güllü son nöqtəni qoyanda Hasan kağızı kənara itəldi, öz-özünə “ürəyimə damışdı ki, mənim də adımı çəkəcəksən, Qoja” kəlməsini təkrarlaya-təkrarlaya taxtın yarısını tutan palaza diqqətlə baxan Güllüyə qoşuldu.

Palaz Qojanın ölümündən sonra Hasanın sandıqda saxladığı həminki palaz idi. Amma piktoqraflar onun sağ tərəfinin yuxarı künkündəki rənglərin altında günbatana uçan quş təsviri aşkar etmişdilər. Quş bildiyimiz quşlara bənzəmirdi, böyük idi, bunu palazın üstündəki təsvirlərə nisbətdə aydınca hiss etmək olurdu. Rəngi gömgöy, gedəcəyi yerlər qırıq xətlərlə göstərilmişdi.

Quşdan arxada, təsvirin başlangıç nöqtəsində günəşin doğuşunu əks etdirən “gündoğan” işarəsi vardı. Quş ucu-bucağı görünməyən saysız-hesabsız düzənlilikləri, dərələri, dağları, çayları arxada qoyub, heç yerə qonmadan günəşin batışını göstərən “günbatan” işarəsinə qədər gəlib çıxacaqdı. İşarə göy rəngə çalan yüksəkliyin üstünə düşürdü. Buranın Götü Qaya olmasına heç bir şəkk-şübhə qalmırdı. Qırıq xətlər oradan davam edib Mələklərin Yoluna qədər qalxırırdı.

Piktoqraflar Milli Akademiyada keçirdikləri mətbuat konfransında bu yeniliyi elm aləminə sensasiya kimi təqdim etmişdilər. Bir qrup alim belə qənaətə gəlmışdı ki, quşun pərvazlanıb havaya qalxdığı məkanla Qoşa Qarı nə isə bağlayır. Əsas məsələ həmin yerin harada yerləşdiyini dəqiqləşdirmək idi.

Güllünün Qoşa Qara gəlişi də pik-toqrafların sensasiya olaraq göstərdikləri məsələ ilə bağlıydı. O, son araşdırmlarını burada yekunlaşdırıb birbaşa Altaylara yollanacaqdı. Məqsəd palazla bağlı müəmmalara aydınlıq gətirmək olacaqdı. Ona görə palazı Xəmməd Aliya bağışlayan, vaxtilə müəllimi olmuş şaman Abanurun nəslini axtaracaqdı. Çalışacaqdı ki, onlardan kiminləsə görüşsün. Xəmməd Ali ilə birgə yatdıqları lager barədə də məlumat əldə etmişdi. Onu da öyrənmişdi ki, həmin həbsxana hələ də fəaliyyətdədir. Əlinə bir şey keçməsə, mütləq ora baş çəkəcəkdi. Bəlkə, elə türmədə kimisə tapdı. Axi Xəmməd Ali etap olunan illərini yadına salıb qəmlənəndə ömür boyu məhbəslərdə yaşayanların olduğunu deyib daha çox kövrəlmiş. Aralarında namuslu adamlar az deyilmiş. Xəmməd Alının müəllimi şaman Abanur kimi. O hələ gənclik illərindən həbsxanaların daimi sakiniymiş. Əvvəlcə şamanlıqla məşğul olduğuna görə içəri atılıbmış. Çıxandan sonra şamanlığı buraxmadığı üçün yenə eyni aqibətlə üzləşib. Axırda həbsxana mühitini daha ədalətli sayıb və bir daha çölə çıxmayıb.

Abanurun yatdığı taxt hamı, elə türmənin rəhbərliyi üçün də sanki ibadətgah idi. Taxtin üstünə sərili vəziyyətdə Xəmməd Aliya bağışladığı palaz varmış. Heç kim orada oturmağa cürət etməzmiş. Dustaqlar arada palazın tozunu götürürlərmiş. Bəs necə oldu ki, o boyda həbsxananın ən nüfuzlu adamı yalnız özünə rəva gördüyü, heç kəsi yaxınına buraxmadığı qiymətli sərvətini Xəmməd Aliya bağışladı? Bu barədə Güllü Tiflis arxivlərində heç nə tapmamışdı. Yəqin, erməni müstəntiq Aşot Manukyan da Xəmməd Alıdan bunu soruşmayıbmış. Soruşsaydı, ifadəsində mütləq yer alardı.

Bəlkə, elə həmin həbsxanada Abanuru görənlərdən, barəsində eşidənlərdən həyatda qalanlar var? Yaxşı olardı, tələ-

bələrindən kimisə tapsın. Şamanlar uzun yaşarlar, hərdən yüz əllini, iki yüzü aşarlar. Xəmməd Ali Abanuru ilk dəfə görəndə ona otuz yaşdan yuxarı verməmişdi. Altmışı çoxdan haqladığını öyrənəndə dili ağızında qurumuşdu...

Palazı kim, nə üçün toxuyub? Nə səbəbə Abanur onu Xəmməd Aliya bağışlayıb? Ən nəhayət, şəkildəki "gündoğan" işarəsi ilə göstərilən coğrafi məkan haradır? Büttün bunları Güllü Altaylara gedəndə araşdıracaqdı.

BİRİNCİ HİSSƏ

Qızeytar arvad özünü baxtsız sanırdı. Onu məzəmmət edənlərə də deyirdi: baxtm olsayıdı, doğulandan atadan-anadan yetim qalmazdım. Körpəliyindən başı çox bəlalar çəkmişdi. Anasının bətnindəykən atası sağalmaz xəstəliyə tutulmuşdu, yeganə övladının üzünü görmək qisməti olmamışdı. Anası isə ömrünü doğum taxtında körpəsinə bağışlamışdı.

Qızeytar dünyaya qüsurlu gəlmışdı. Qüsuru Qızeytarın qızlarında idi. Dizləri arxaya bükülü doğulmuşdu. Anasının ölümünə səbəb olan da elə bu imiş. Yazıq uşaq ha çalışırdı, heç olmasa, yatağında düzəməlli uzansın, bir hovur rahatca yatsın, dizləri açılmırdı ki, açılmırdı.

Çağalığını babasının hələ Ləlvərin üç kəndinin kəndxudası olanda oraların ən addı-sanni ustası sayılan Sandroya bir toğlu verib çökə ağacından düzəldirdiyi beşikdə keçirmişdi. Beşik məsələsindən nənəsi razi deyildi. Hər dəfə gözünə dəyəndə onun içində canavarların qisməti olan iki məsum körpəsi, bir də Qızeytarın baxtsız anası yadına düşürdü. Sanki indicə yırğalayıb yatızdırıb yazıqları, imkan düşüb əlinə ev-eşiyi yiğişdirməyə. Dəfələrlə olmuşdu ki, körpələr oyanmasın deyə, gördüyü işi sakitcə etmişdi. Sənəkdən su töküb doldurduğu

çaydanı sobanın üstünə elə ehmalca, həm də ayağının ucunda qoymuşdu ki, səs-küy yaranmasın. Ona görə beşiyi evdən genitmək istəmişdi. Söynalı kişi ona baxmamış, "qismət, nə zamansa gərəyimiz olar" deyib damın bir küncünə atmışdı.

Beşiyin bəxti dördüncü dəfə Qızeytarda açıldı. Babası onu damdan ehmalca endirdi ki, düşüb dağılmassis. Qurumunu aldı, ölmüş qurdlardan təmizlədi, əsgı ilə tərtəmiz sildi. Nənəsi bu dəfə etiraz etmədi, ilk uşaqları doğulanda bir xoruz, iki toyuq verib usta Sandronun arvadına düzəltirdiyi balaca yun döşəkçəni farmaşdan çıxarıb, beşiyə sərib gözündən süzülən yaşı silə-silə nəvəsini üstünə qoydu. Qızeytar da sanki nənəsinin döşəyi Məmməsöyüñ kişinin damdan endirdiyi beşiyə qoymasını gözləyirmiş...

Bir az böyüyəndə Qızeytarın daimi yeri üstünə nənəsinin vaxtilə toxuduğu kili-min sərildiyi taxt oldu. Taxt pəncərənin qabağındaydı. Bura Qızeytarın dünyaya açılan yeganə pəncərəsiydi. Ordan yalnız Göt Qaya görünürdü...

Qızeytar elə körpəykən yetimliyin nə olduğuna alışmışdı. Nənə və babasından başqa kim idi ona yaxın duran? Adam üzünə həsrət qalmışdı. Çox az hallarda kimisə görərdi, o da nənəsi evdə yuduğu palalarları bulağa carlamağa aparanda olurdu. Nənəsi hərdən onu da dalına şəlləyirdi.

Qızeytar elə o vaxtdan Göt Qayaaya tamaşa etməyə alışmışdı. Göt Qaya onun həmsöhbəti olmuşdu. Səhər tezdən oyanar-oyanmaz əllərinin dali ilə gözlərini ovuştura-ovuştura Göt Qaya tərəfə boylanırdı. Göt Qayanı tez görmək istəyirdi. İstəyirdi görsün ki, Göt Qaya yerindədir? Bəs yerində olmasa, Göt Quş hara qonacaqdır? Axşamacan göz-lərini gördüyü yeganə mənzərədən çəkmirdi. Qaranlıq çökəndə qeyri-ixtiyari Göt Qayaaya yazığı gəlirdi. Bəlkə, onun yalqızlığına dözmürdü? Bəlkə, onu da özünə oxşadırdı. Bəlkə də...

***

Şaman Abanurun tələbəsi Xəmməd

Alının söylədiklərindən: Babaların ruhlarından törəyən Göt Quş yüzillər idi ki, üzü günbatana uçurdu. O vaxtdan heç bir yerə qonmamışdı. Dünyanın ən təmiz yerini axtarırdı ki, ensin, bir hovur dincini alsın. Həm də əvəzində əmin-amənlıq, var-dövlət, bar-bərəkət gətirsin, insanlar xoşbəxt yaşasınlar. Ona görə Qoşa Qarın sakınləri səbrsizliklə Göt Quşun yolunu gözləyirdilər. Onlar əmin idilər ki, Göt Quş heç yerdə Göt Qaya kimi təmiz məkan tapmayacaq, elə bura qonacaqdır.

***

Günlər ötdükçə Göt Qaya balaca Qızeytar üçün adicə daş parçaları olmaqdan çıxıb canlı varlığı çevrilmişdi, yalqız qoymaq istəmirdi onu. Düşünürdü ki, gözü daim üstündə olmasa, əsən küləklər, gecənin ayazı üzüdərdi Göt Qayani. Hərdən nənəsi onu rahatlayıb yatağına qoyanda gözlərini möhkəm-möhkəm yumurdu ki, tez yatsın, birdən səhər yatıb qalar, Göt Quşun gəldiyini görməz. Aylı gecələrdə isə özünü inandırmağa çalışırdı ki, Göt Quş gecə gəlməz. Xəmməd Ali babasına deməmişdimi Göt Quş işiqda gələcək, gecələr səmadaca qanadlarını yelləyə-yelləyə yuxusunu alır. Amma demək olmaz, birdən ayın işığını da gündüz bilər, çəşib Göt Qayaya qonar. Axı Göt Qaya da aylı gecələrdə gündüz kimi görünür. Ayın işığı pəncərəsindən keçib yatdığı taxtın üstünü gündüzə döndərəndə başını qaldırıb məlul-məlul Göt Qayanı süzürdü.

Göt Quş mütləq gələcəkdi, inanırdı buna, özü də Göt Qayaya qonacaqdı. Xəmməd Ali niyə yalan söyləsin?! Qızeytar da yalvaracaq, sizlayacaq ki, gedəndə onu da özü ilə aparsın. Genimək istəyirdi buralardan. Ən təsir edəni də səs-küyləri həyət-bacanı götürən həmyaşidlərinin onu saya almamalarıydı. Məhlə uşaqlarının acığına Göt Quşun

onu aparmasını arzulayırıldı. Qoy elə onlar başlarını qaldırıb maddim-maddim, həm də heyranlıqla dallarınca tamaşa etsinlər. Heç əl də etməyəcəkdi onlara... Bu bəs olacaqdı Qızeytara. Fərqi yoxuydu Gök Quş hara aparacaq onu. Qoy bircə gəlib aparsın. Lap elə aparıb balalarına yem eləsin. Bircə buralardan genitsin. Öz uşaq ağlı ilə belə fikirləşirdi Qızeytar.

Lap balaca olanda, hələ dörd yaşı yoxuydu, nənəsi hələ onu tərk edib haqq dünyasına qovuşmayanda birdən nəyə görəsə, bəlkə, elə yalqızlıqdan, tənhalıqdan Qızeytarı ağlamaq tuturdu. Heç özü də bilməyəndə nəyə görə göz yaşlarını tökür, onda nənəsi onun qırmızıya çalan duzlu yanaqlarından öpüb deyərdi, sakit ol, Gök Qaya səsindən bezib səndən küsməsin, əhvalı pozulmasın, Gök Quş gələndə xoş qarşılıyasan ki, o da buralarda bir az qonaq qalsın, yumurta qoyub bala çıxarsın. Deməli, Gök Quş da yumurtlayarmış, üstəlik bala da çıxardarmış. Onda Qızeytar gözlərini ovuştura-ovuştura hirsini içində boğub susurdu, elə gözlərini silə-silə də maraq onu bürüyürdü ki, görəsən, Gök Quşun yumurtası nə boyda olar?! İşdi-şayəd, Gök Qayanın başında yumurtlasa, aşağı diğirənlər pəncərələrindən içəri düşməz ki? Kaş düşəydi, onda hamı yumurtaya baxmaq üçün Qızeytargılə toplaşacaqdı. Qızeytar da özünü xoşbəxt sanacaqdı adamların arasında.

Bir dəfə yuxuda gördü ki, Gök Quşun yumurtası evlərinin ortasındadır, məhlənin onu saya almayan uşaqları yumurtaya baxmaq üçün Qızeytargılə yiğisiblər. Yumurta o qədər böyükdü ki, evin yarısını tutub. Taytuşları Qızeytardan icazə istəyirlər ki, əllərini Gök Quşun yumurtasına toxundursunlar. Yuxuda başqa Qızeytar olmuşdu, bəlkə də, reallıqda olsayıdı, heç kimi qoymazdı Gök Quşun diğirənlər onların pəncərələrindən düşən yumurtasına yaxın düşsün.

Yuxusunda həm də yeriyirdi, uşaqlarla birlikdə yumurtanın başına fırlanırdı, atılırdı-düşürdü... Gözlərini açanda heç kimi görmədi. Məyus-məyus boylandı, Gök Quşun yumurtası nədi, heç onun özünün də izi-tozu yox idi. Sanki Gök Qaya da başının dumanını qova-qova onun yuxusuna şahidlilik edirmiş. Bəlkədə, Qızeytarın yuxusunu çin etmədiyinə görə məyus olmuşdu, rəngi tutulmuşdu Gök Qayanın. Sanki kimdənsə küsmüşdü. Niyə küssün ki, bir də heç daş küsər? Qızeytar nənəsindən bunu sorusandı:

- Yox bir, niyə də küsməsin? Daş-qaya deyəndə nə olar ki? Məgər onun ürəyi yoxdu? Var, həlvəttə. Hər şeyin ürəyi var, hər şeyin, elə pəncərəmizi döyən yelin də. Bəs niyə viyildəyir? Allah onun dili ilə nəyisə çatdırır biz bəndələrinə. Bunu Yetər arvad hər yel əsəndə demirdimi? Yaman da qulaq asan variydi yazığa. Bir də Gök Qayanın ürəyi olmasayıdı, şeytanların acığına Aliöyünü yedirib-içirdərdimi? Sinəsinin altındaki mağarasını gecələr üzlərinə açardımı? Bircə özün fikirləş, quru daş heç elə edə bilər?

Elə indi də Qoşa Qarda belə bir rəvayət danışırlar ki, Tanrı Gök Qayanı yaradandan şeytanlar onun Aliöylülərə tərəf çıxmasından narahat olubmuşlar. İstəməyiblər yağışlar kəsməyəndə, torpağın boşalıb adamları udduğu vaxtlarda Gök Qaya köməklərinə gəlsin, onları ölümdən qurtarsın. Sözü bir yerə qoyubmuşlar ki, heç bir şeytanın ayağı Gök Qayaya dəyməyəcək. Adamlarla Qoy Qayanın arasını vurmaq üçün hansı tələni qurmamışdilar, hiyləni işlətməmişdilər, nələri düzüb-qoşmamışdilar, yenə ürəkləri soyumamışdı. İstəklərinə çatmayanda adamların qəlbərinə girib Gök Qayaya nifrat toxumu səpən yüngül deyimli mahnilər uydurtdurmışdular. O zamanlar çox imiş elə qurama havalar. Aralarında ən abırlılarından biri beləymiş:

*Qara-qura Gøy Qaya,
Ağzı yara Gøy Qaya.
Sinən şeytansız qalıb,
Baxtı qara Gøy Qaya.*

Adamların Gøy Qayani Tanrıının müqəddəs məkan kimi yaratlığına heç bir şəkkişübələri olmadığı zamanlarda bu cür abirsız deyimlər yaxşı qarşılınmırıldı. Xəmməd qızı Gøy Qayaya baxa-baxa həmin mahnını xorla oxuyan uşaqlara deyərdi ki, Gøy Qayanın xətrinə dəyməsinlər, onun da ürəyi var, birdən gecənin birində küsüb gedər.

Çox sonralar bir dəfə Xəmməd qızının uşaqlara məzəmmətini Qızeytar arvadın qulağı çalandı:

– Bicə o yazıqlardan nə istiyisən, aaazz, Gøy Qaya uşaqdımı, kiminsə sözündən küssün, çəkilib getsin? – deyə ona çəmkirmişdi.

Elə həmin an başını qaldırıb məlul-məlul Gøy Qayaya baxanda təsəvvürünə gətirdi ki, onun yerində heç nə yoxdur, bomboz düzənlilikdir, dəli küləklər yetim qalmış ağacların saralmış yarpaqlarını o yan-bu yana qovur. Gøy Quş gəlib, dövrə vura-vura qanad çalıb firlanır. Yer tapmir ki, qonsun. Qızeytar arvad bir anlığa özünü elə kimsəsiz sanmışdı ki, qeyri-ixtiyari:

– Allah eləməsin. Dili qurusun Gøy Qayani lağa qoyanın, ona kəm baxanın, – deyə başını tərpədə-tərpədə Xəmməd qızına haqq qazandırmışdı.

Babası da söyləyirdi ki, Gøy Qaya Tanrıının Aliöyünə bəxşisi. Qurban olduğum onu bizləri ölümdən qurtarmaq üçün göndəribmiş. Bu da lap çoxdan olmuşmuş...

İKİNCİ HİSSƏ

Qanığın dili ağızından iki qarış çıxmışdı. Hasan onun dilinin bu qədər uzun olduğunu ilk dəfə gördü. Özü də nazilmişdi, rəngi sapsarıydı. Sanki dilindəki damarlar "funksiya"sını itirib, qan yerinə içində sapsarı

maye daşıyır. Maye də hər yeri sarı rəngə boyayır. Ləhlədikcə dili o yan-bu yana getməsəydi, görən elə bilərdi ki, hansısa rəssamın rəngləri hələ qurumamış əsərinə tamaşa edir.

Sağ ayağını dizdən qatlamışdı, solu isə adəti üzrə dumdüz qoymuşdu. Köhnə vərdişiyydi, çənəsini irəli uzadıb torpağa dirəmişdi. Əvvəllər belə olanda milçəklərin hədləri nəydi burnuna qonsunlar, ayağını başlarına sürətlə elə endirərdi ki, salamat qurtaranın dili olsayıdı, Allaha şükür edərdi. Bu dəfə elə deyildi. Sanki özündən icazə almışdilar... Əvəllər o heç vaxt çənəsini bu dəfəki kimi nəmli, suyu hələ çəkilməyən torpağa belə laqeyd söykəməmişdi... Amma gücü hələ qulaqlarını dik saxlamağa çatırdı. Üstəlik müxtəlif istiqamətlərdən gələn səslərə reaksiya verib asta-asta o yan-bu yana tərpədirdi.

...Belə ağır vəziyyətə bir dəfə də düşmüdü. Onda 2-3 yaşı olardı. Bir sözlə, dəliqanlı, qabağına çöp atılmayan çağlarıydı. Vərdişi üzrə nəinki yurd yerini, Qurd Ölən Yerdən enən çəhlimləri, Daş Bulaqdan qalxan ciğərləri diqqətindən kənarda qoymurdu, Gøy Qaya da həmişə gözünün qabağında olardı. Gecələrin birində necə oldusa, Qurd Ölən Yer səmtində quşların həyəcanlı səsküyünü eșitdi. Qulağını o tərəfə şəkliyib bir müddət eləcə qaldı. Bəlkə, quş dilini bilirmiş, yerindən tərpənmədən quyruğunu qısib aram-aram ətrafa boylandı. İnəklər və düyələr öz yerlərində gövşəyə-gövşəyə yatırdılar. Hasan naxırı xam yaylaqlara qaldırından danalar anaları kimi hələ çıçəkləri ötməmiş otlardan doyunca yeyir, soyuq bulaqların suyundan ürəkləri istədiyi qədər içirdilər. Bir sözlə, kefləri kök olurdu, gecə boyu otlamağa ehtiyac qalmadığından danalar da analarının böyrünə döşənirdilər. Buzovlardan arxayıñ idi. Bir neçə dəfə alaçıqlarının yanından ötmüşdü. Qalırkı yurd yerindən bir az aralidakı, özü də Qurd Ölən

Yer səmtindəki qoyunların salındığı, usta çəkicinin siğal çəkmədiyi kobud daşlardan səliqəsiz hörülülmüş xalxal. Divarları elə də hündür deyildi, adam boyundan xeyli aşağı olardı...

Qulaqlarını şəkləyib bir az da dinşədi, quşlar, demək olar, sakitləşmişdilər, amma hərdənbir narahatlıq dolu səsləri eşidilirdi. Yazıqlar sanki təhlükənin hələ ötmədiyini bilirdilər, gözləmə mövqeyi tutub nə edəcəklərini aralarında saf-çürük edirdilər... Qabaq, həm də hündür ayaqlarının üstündə dikəlib Qurd Ölən Yerə tərəf boylandı və sakit addımlarla xalxala tərəf yeridi. Məsafə çox deyildi, özünə münasib bildiyi yerlərdə bir neçə dəfə dayandı, gələn səsləri dinşədi. Quşların səsi tam kəsilmişdi. Qulağına müxtəlif səslər gəlirdi, onları ayırd etməkdə, nə məna verdiklərini yozmaqdə mahir idi, özünü tanışından bir dəfə də zəndində yanılmamışdı. Hələ xeyli əvvəl Qoşa Qarın Yuxarı Örus Yerində örükənən Bozyarın kişnəməsindən duyuq düşmüdü. Bozyar o zaman təzəcə doğulan dayçası çənəsinin altında, dal ayaqlarını işə salıb yalquzaqla ölüm-dirim davasına qalxa-qalxa kömək istəmişdi. Atın kişnəmə səbəbini müəyyənləşdirib nə istədiyini sözlərə çevirmişdi: təhlükədəyəm, köməyə gəl! Bəlkə, Bozyar elə yalnız Qanığı çağırırdı, ən etibarlı onu sanırdı? Bunu Bozyarın özündən, Qanıqdan başqa kimsə bilməyəcəkdi. Bir göz qırpmında başının üstünü alanda Bozyar bu dəfə elə ucadan, özü də elə uzun kişnədi ki, səsi Goy Qayaya dəyib ətrafa yayılonda Hasanı da yuxusundan oyatdı. O, əlində həminki Osmanlı beşacılını, tuman-paşa Yuxarı Örus Yerinə çatanda gördüyü mənzərədən donub qaldı. Qanıq anasının ayaqları arasına sığınan balaca dayçanı qoxulayırdı, Bozyar da Qanığı. Bəlkə də, təşəkkür edirdi ona. Yaxşı bilirdi ki, əgər Qanıq harayına çatmasaydı, tezliklə nə balasının, nə də özünün sabaha heç sümükləri də qalmazdı...

...Bu dəfə də şübhələnmişdi, hiss etdi ki, yaxınlıqda kimsə var, niyyəti xoşdursa, gecənin bu vaxtı buralarda nə gəzir? Vəziyyəti tam öyrənmək onunçun çox vacib idi. Əvvəl kimin gəlməsini bilməliydi: canavardımı, bəlkə, elə adamdılar, oğurluq etməyə gəliblər? Bunu dəqiq bilmək istəyirdi. Qonşu yaylaqlarda çaqqalların kimsəsiz qoyun sürülərinə hücum çəkmələri az olmamışdı. Ona görə xalxala çataçatda bir də dayandı, başını qaldırıb Qurd Ölən Yerdən əsən küləyə tərəf yönəldti və sərin, yayın isti gecəsində, bəlkə, ona bir az soyuq gələn mehi ciyərlərinə çəkdi. Havadan canavar qoxusu gəlirdi. Deməli, yaxınlıqdadırlar. Sayları neçədir, bunu bilmirdi. Qarnı üstə sürünbə xalxalın divarına çatdı və pusqusunu möhkəmlətdi. Elə pərçimləndi ki, çətin kimsə duyuq düşə bilərdi. Amma qarşısındaki da adı varlıq deyildi. Əcdadları eyni, qanları qanından olanlar idilər. Guman ki, onlar da vəziyyətə hakim olmaq üçün baş verənləri diqqətlə izləyirdilər.

Zil qaranlıqda uzaqda iki cüt qoşa parlıtı görünürdü. Tanıdı, bir daha əmin oldu ki, canavarlardır. Gücü çatacaqdımı onlara? Çevik ağlını işə salıb neyləyəcəyini götür-qoy elədi. Yox, nə olsa da, meydandan qaçmayacaq. Fürsəti fövtə vermədən yerindən atlandı, başını dikələn quyruğu boyu qaldırıb cəsarətli baxışlarını onlara tərəf dikdi. Yəni hünəriniz var, gəlin, sizdən qorxmoram. Onlar da işlərini bilirdilər. Bir-birləri ilə xisənlaşdırılar. Nisbətən cavan canavar ürkək addımlarla irəli yeridi. Qanığın sakit dayandığını, tərpənmədiyini görüb cürətləndi. Amma yenə ehtiyatı əldən vermədi. Hazır oldu ki, birdən hücuma məruz qalar, tez atılıb kənara sıçraya bilsin.

Onların kələyini başa düşmüdü. Yaxınlaşan canavar qılığına girər, onu çəkib uzaqlara apara bilərdi. O birisi işə bir tullanışla hasarı aşar, sürüünü sona çıxarıb

ən gözəgəlimlisini boynuna aşırıb kənara atlardı. Canavarların xasiyyətləri belədi, bunu təcrübədən biliirdi. Özününsə fəndi başqaydı. Məsələni hər ikisi ilə təkbətək bir göz qırpmında çözəcəkdi. Ona görə yaxınlaşan canavara lütfkarlıq göstərib mehriban-mehriban zingildədi. Bu, canavarı ürəkləndirdi, yaxına gəlib əvvəlcə onun quyruğunu qoxuladı, bədəni uzunu davam edib burnuna çatanda kənardakı canavar bilmədi nə baş verdi, bir göz qırpmında ov yoldaşının Qaniğin ani tərpənişi ilə kənara yuvarlandığını gördü. Qaniq bir andaca onun hülqumunu qoparmışdı...

Artıq özləri üz-üzə dayanmışdılar. Qonaq daha təcrübəli idi. Bəlkə, qoňga Qoşa Qardan, əsasən, yurd yerindən uzaqlarda baş tutsaydı, illərlə yiğilan həmin təcrübə bəhrəsini verərdi. Qaniğə güc verən, gücü-nü artıran ayaqlarının altındaki torpaq idi, ətrafında nəyi görürdüsə, sanki gücə çevrilib əzələlərinə dolurdu, ona qahmar çıxırdı. Hər ikisinin tükləri qabarmışdı. Kənardan baxanda seçmək olmazdı hansı canavardı, hansı Qaniq. Gecənin zil qaranlığı kimi rəngləri də qapqaraydı, hər ikisinin iri və şax qulaqlarının arxasından başlayan sarımtıla çalan zolaq ayaqlarını da örtməklə döşlərindən quyruqlarınadək hər yeri götürmüdü. Bunu orada çaxan şimşəyin işığında görmək olardı. Təslim olmaq istəmirdilər. Hər ikisinin daxilinə vəhşilik hissi hakim idi. Biri üç günlük acliqdan qurtarmaq üçün, o biri də sahibinin əmanətini qorumaq məqsədilə ölüm-dirim savaşına çıxmışdı. Üz-üzə gəlib dal ayaqları üstə şahə qalxanda başları eyni bərabərlikdə oldu. Baxışları bir-birinə dikildi. Nəticəsi səhər məlum olacaqdı...

Sanki hər şey Hasanın ürəyinə danmışdı, xeyli erkən qalxıb həyətə çıxanda Qaniq onu qarşılamadı. Maraqlıdır, görəsən, nə baş vermişdi? Yurd yerinə tələsik göz gəzdirəndə

qırmızı qana bələnmiş halda, üç ayaqda güc-bəla ilə dik dayandığını gördü. Çağırdı, gəlmədi. Səhərə qədər bir-birlərinə güc gələ bilməmiş, canavar girəvəyə salıb onun qabaqkı sağ ayağını dişləri ilə sindirmişdi. Hasan ona tərəf gedəndə Qaniğin qabağında torpağa sərilmüş həmin canavarı gördü, o da al-qana bələnmişdi, canı ilə əlləşirdi. Bəlkə də, imkanı olsayıdı, qaçıb geniyərdi. Hasan bildi ki, Qaniq buna imkan verməyib. Bir az aralıda başqa bir canavarın leşivardı.

Gün boyunu göstərməmiş Hasan canavar leşini Qurd Ölən Yerdə torpağa tapşırıdı. Sağ qalanını da öldürmədi, başına güc-bəla ilə zəncir salıb Qaragözün son dəfə bağlandığı kənardakı mixçaya bənd etdi, dünəndən çalxalanan nəhrənin ayranından bir sərnici doldurub qabağına qoydu. Ayranı içə-icə canavar başa düşdü ki, Qaniq nəyə görə neçə gün ac qalan həmcinslərinin ovlarına mane olub. Yalnız indi onun sahibinə sonsuz sədaqət hissini, yüksək qoruyucu instinktini anladı. Halbuki Qaniq özü də canavardan törəmə idi. Canavar düşündü ki, Qaniğin yerində olsayıdı, beləmi edərdi? Bunu sonra, boynuna zindan kimi ağır gələn bağdan azad olanda, Götürən zirvəsindən yurd yerinə saatlarla tamaşa edib günlərlə boş qalan mədəsini xalxaldakı qoyunların yağlı əti ilə doldurmaq həvəsinə düşəndə və istəyinə çatmayanda içində saf-çürük edəcəkdi. Nəyə görəsə ac qalmağa daha üstünlük verəcəkdi, boğazına vurulan zəncirin ağrısını bir də hiss etməmək üçün elə oradaca, Vəlinin özünü atdığı yerdə canını tapşıracaqdı. Çox keçmədi canavar ayrıandan içə-icə, Qaniğin yalnız şərik çıxa-çıxa özünə gəldi. Hasan onu bağdan açdı. Arxasınca göyə gullə atdı ki, bir də buralara hərlənməsin.

...Elə onda da Qaniq indiki vəziyyətə düşmüdü. Hər yeri ağrıydı. Üstəlik ayağı da qırılmışdı. Hasanın Məcid kişisinin oğlundan ucuz qiymətə aldığı "Mercedes"ində Fax-

ralıdan Qoşa Qara gətirdiyi Baytar Qurvan onun yaralarını sarıdı, hələ də canavarın dişlərinin izi getməyən cırılmış qulağını, parça-parça olmuş dodağını tikdi, sınmış ayağını iki ağacın arasına qoyub bağladı. Ehtiyatlanıb quduzluğa qarşı iynə də vurdu. Yaşamaq, sahibinə ləyaqətlə xidmət etmək istəyi, üstəgəl də cavan, enerjili olması onu tez sağaltdı. Bir ay çəkmədi ki, yenə əvvəlki oldu. Vaxt ötdükcə daha da bərkidi, müdrikləşdi, yurd yerinin qorunmasında əvəzolunmazlığını sona qədər sübut etdi.

ÜÇÜNCÜ HİSSƏ

...Uca Tanrı Qoşa Qarı yaradanda Göt Qaya buralarda yoxuymuş. Hər yer al-əlvən imiş. Qurd Ölən Yerdən ta Mələklərin yoluna qədər uzanan ucsuz-bucaqsız yaylaqlar yaşlılıqlara bələnibmiş. Daş Bulağın suyu da elə həmişəki kimi buz kimiymiş. Buraların ilk sakinləri - indiki Aliöyüün hənsə şəcərəsi şad-xürrəm özür sürürmüş.

Günlərin birində aralarına nifaq düşür, o boyda nəsil iki yerə bölünür. Həmin ikitirəlik davaya çevrilib o həddə çatır ki, tökülen qan su kimi hər yeri bürüyür. Tanrı ha çalışır, yaratdığı bəndələrini sakitləşdirə bilmir, ona ası çıxdıqlarını görüb qəzəblənir və göydəki bütün buludları Qoşa Qarın üstünə yiğir. Hava qaralır, hər yer zülmətə dönür. Başlayan yağışlar günlərlə, aylarla kəsmir. O qədər yağır ki, torpaq boşalır və üstündə nə varsa, hamısını bir-bir özünə çekir. Naəlac qalan Aliöyü uşaqları davarı kəsib çalışırlar ayaq basmağa bərk yer tapsınlar...

Ölümlə üz-üzə gələndə ağıllarına Tanrıları düşür. Əl qaldırıb imdad diləyirlər. Tanrı da həmişə bağışlayan olub axı. Bir anın içində hər yer titrəyir, elə indiki yerindəcə Göt Qaya peyda olur. Necə göndərmişdi Tanrı onu, adamlar məəttəl qalırlar. Yarıdan aşağısı Qoşa Qarın qaramatından seçilmirdi, yuxarısı isə günün şüalarından gömgöy

parıldayırdı. Adamlar o işığa üz tutub həyan aradılar. Batan batdı, qalan da canını, heyvanlarını birtəhər Göt Qayaya yetirdi. İllər ötdükcə Qoşa Qarın başı buludlardan açıldı, yağışlar kəsdi. Torpaq quruyub əvvəlki kimi bərkidikcə adamlar yurdlarına döndülər. Bunadək Göt Qayada neçə nəslin yaşadığını demək çətindir.

...Qızeytarın babası bu nağılı babasından, yəqin, o da öz babasından eşidilmiş. Kim bilir, neçə arxadönənləri bunu dinləyibmiş. O da məlum idi ki, nağıl ilk dəfə söylənən vədələrdə Qoşa Qarda Allah sözünü hələ eşitməmişdilər. Hamı Tanrısına güvənib özür sürürmüş. Nə Qaniq, nə də Qaragöz peyda olubmuş. Amma Aliöyü nəslində ikitirəliyin əsası elə o vaxtdan qoyulubmuş. Ölümlə əlləşəndə dəfələrlə bir-birlərilə barışmış. Belə olmasayı, Tanrı Göt Qayani onlara xilaskar kimi göndərərdim?..

***

Adamlar Göt Qayadan yurdlarına daşın-salar da, bir gözləri yenə arxada qaldı. Kimi atası, kimi anası sandı Göt Qayani. Özlərinə dayaq, həmdəm bildilər, dar məqamlarında kömək istədilər, yağışa-çovğuna düşəndə sinəsinin altındakı mağarasında gizləndilər, darixanda, çətinliyə düşəndə sirlərini bölüşdülər onunla. Elə o vaxtdan Göt Qaya Qoşa Qarın adamları üçün ən müqəddəs, təmiz məkan oldu...

Aliöyüün ailə kitabında bütün bunnar yer alıb. Elə indi də qocalar həddibülüga çatan yeniyetmələrə öyünd-nəsihət verəndə şəcərələrindən danışırlar. Vəliyə çatanda Göt Qaya məsələsi üstündə əməlli-başlı dayanırlar. Göt Qayani Tanrı gəndərməmişdən əvvəl də Aliöylülər onun yerində at çapıb maral ovlayırlarmış. Bəlkə, bəziləri Göt Qayani Tanrıının Aliöyüünə göndərdiyinin əfsanə olduğunu düşünür. Amma tez də bu fikri beynindən çıxarı,

gözünü Vəlinin özünü atlığı sıldırımlı zirvəyə dikib qabağındaki yeniyetməyə Allahın Goy Qayanı babalarına necə göndərdiyini elə ürəkdən, bir az da kövrəlmış halda elə inandırıcı danışır ki, ağızın nədi, inanmayasan.

Hər dəfə babasının Goy Qaya nağılıni dinləyə-dinləyə Qızeytarın inamı artırdı, əmin olurdu ki, Goy Quş gələcək, özü də düz gəlib Goy Qayanın ən təmiz yerinə qonacaq. Belə olanda başqa fikirlər də gəlirdi beyninə. Görəsən, Goy Quş Goy Qayanın hansı səmtinə qonacaq? Bəlkə, elə yerinə qonacaq ki, heç onu görməyəcək? Allahın yağışı hər dəfə Goy Qayanın pəncərədən görünən sıldırımlılarını, Vəlinin özünü atlığı yeri yuyanda çox istərdi ki, yağış kəsməsin, çox yağşın, özü də selləmə, Goy Qayanın onların evi tərəfini dünyanın ən təmiz yeri eləsin ki, Goy Quş başqa yerlərdə belə təmizlik tapmasın, elə bura qonsun.

Qızeytar üçün dünyada ən təmiz yer Goy Qaya idi. Təmizliyi gecələr Ayın işığında adamı özünə cəlb edən parıltısından bilinirdi. Belə olmasaydı, nəyə görə Xəmməd Ali adamları inandırırdı ki, Goy Quş yüz illər boyu yol gəldiyi o boyda uca dağları, qayaları qoyub Goy Qayaya qonacaq. Adamlar da Xəmməd Aliya güvənirdilər. O yazığın da taleyi qəribə olmuşdu. Cavan yaşlarında Nikolay hökuməti onu məzhəb ədavətini qızışdırmaqdə günahlandırıb Altaylara sür-gün etmişdi. Şaman Abanurdan dərsi də həbsxanada almışdı. Vədə tamam olanda Qoşa Qara dönəməyə icazə verilməmiş, ömrünün on ilini Altaylarda keçirmişdi. Yerli sakinlərlə ünsiyyət qurmuş, şamanlarla oturub-durmuş, Qoşa Qara da şaman kimi qayıtmışdı. Qoşa Qar hara, şamanlıq hara? Onu anlayan olmasa da, xeyli hörmət qazanmışdı...

***

Qızeytarın nənəsi cənnətə köç edəndən sonra Məmməsöyüñ kişi nəvəsinə diqqətini daha da artırılmışdı. Axşamlar uşaqlığında eşitdiyi nağılları bir-birinə düzüb onu yatızdırırdı. Nağıllar çoxuydu, aralarında nəvəsinin ən çox xoşuna gələni dönə-dönə söylədiyi Goy Quşla, Goy Qaya ilə bağlı olanlar idi. Babası onları yorulmadan təkrar-təkrar danışırı, hər dəfə də danışdıqca sanki Goy Qayanı təzəcə görürdü. Qızeytar yuxuya gedəndən sonra yanını açıq pəncərənin sürahisinə söykəyib xəyallara dala-dala dinməz-söyləməz Goy Qayaya tamaşa edirdi. Kim bilir, nə düşünürdü? Nələri xatırladırdı Goy Qaya babasına. Başına birmi, beşmi qanlı-qadalı əhvalat gəlmışdı. Gördükərini nəql eləsəydi, qalın-qalın kitablara siğmazdı. Amma fikrindən keçirdikləri barədə nəvəsinə heç nə demirdi. Desəydi, nə xeyri olacaqdı? Dərdimi azalacaqdı? Körpə qız uşağı nə biləcəkdi ki, onun yarıqlı-yarıqlı danışacağı əhvalatların hər birinin axasında bir dünya yatır. Bəlkə, Goy Qayaya tamaşa etmək ona keçmişini unutdururdu. Bunu özündən başqa kim bilərdi ki?..

Amma Goy Qaya, doğrudan da, gözəl idi. Əsas da hava açılar-açılmaz səhərin zəif çənini yarıb keçən günəşin şüaları onu daha da əsrarəngiz edirdi. Günortaya yaxın Goy Qayanın rəngi dəyişirdi, daha da açılırdı. Axşam gün batar-batmaz tündləşirdi. Amma göylüğünü həmişə saxlayırdı. Goy Qaya – adı kimi – ətəklərindən ən hündür zirvəsinə qədər gömgöy idi. Elə bil Tanrı bir qazan gümüşü əridib calamışdı başından. Par-par parıldayırdı. Yağış yağıb sıldırımlı zirvələrini yuyandan sonra Goy Qaya daha da göyləşirdi. Dərdin-sərin olmaya, tamaşa etdikcə edəsən, – deyə babası Goy Qayaya baxa-baxa hərdən öz-özünə köks ötürürdü.

***

Nənəsi öləndə babası gözlərindən qeyri-ixtiyari süzülən yaşı gizlincə sildi ki, qoy Qızeytar heç olmasa, bilməsin ki, onun nəvazışını bir də görməyəcək, söylədiyi şirin laylaları bir də eşitməyəcək.

Babası çox üzüldü arvadının ölümünə. Uzun, özü də məşəqqətli yol gəlmışdilər. Elə ilk dəfə görəndəcə vurulmuşdu, sevgisi günü-gündən artmışdı, ilk və son sevgisinə çevrilmişdi. Qohum-əqrəbanın o üzün Dirdisinin nənəsinə atdığı böhtanlara inanıb “bu qızdan Aliöyünə gəlin çıxmaz” iradlarına zərrə qədər də məhəl qoymamışdı. Nənəsini ondan yaxşı tanıyanmı varydı? Aliöyü də Aliöyü idi, onlar üçün kim olursan - ol, istər lap Tanrıının bacısı oğlu, fərqi yoxuydu. Hətta kiminsə ərgən qızının əlindən bir nəfər yad kişi tutubsa, illah da başqa millətdən olsun, qurtardı getdi. Bunu ciddi namus məsələsi kimi qiymətləndirib ondan uzaq olmağa çalışırlılar. Yaxından, tanışdan kimsə belə birisini özünə arvad edərdimi?! Bəxti, bəlkə, yad ellərdə açılardı. O da qismətinə çıxsayıd...

Qohumları Məmməsöyün kişiyə etdikləri etirazlarının bəhrəsini görməyəndə ondan üz döndərdilər. Bu səbəbdən də nənəsi öləndə yas yerinə iki çüt-bir tək adam gəlmışdı, ürəyi yanıb elə ağlayan da olmadı. Bəlkə, Qızeytar heç duymamışdı onda nənəsinin ölümünü. Bəlkə də...

Nənəsiz qalanda evin ağırlığı tam olaraq Məmməsöyün kişinin üstünə düşdü. Hökumətin ona kəsdiyi pensiya nəylərinə çatmadı ki? Amma çətin olacaqdı babası üçün. Nəvəsinə bir himayədar olsun deyə, qohumlarının təkliflərini qulaqardına vuracaqdı, bəlkə, elə onların acığına ikinci dəfə evlənməyəcəkdi. Düzünə qalsa, heç o vaxtı da deyildi.

Amma bu illərdə arvadı da, özü də Aliöylülərdən az çəkməmişdilər. Özü kişi, qalsın bir yana, arvadına olan haqsızlıqlarla

barişa bilmirdi. Lap çoxdan, Ləlvərin üç kəndində kəndxudalığına xitam verib Qoşa Qara qayıdanda atlarını canavar sürüsü ürkütmüşdü. İki qızının və onları mindirdiyi atın sümüklərini hər yeri ələk-vələk edib səhərə yaxın tapmışdı. İsti-isti iki körpəsinin meyidini dəfn etmək üçün Qoşa Qara gətirmişdi. Belə bir ağır gündə qohumları bu faciənin səbəbini yenə arvadından gördülər. Yersiz dedi-qodular, üstəgəl keçmiş söhbətlər yenidən qızışdı. Babasının üstünə düşdülər ki, boşasın nənəsini, Aliöyünə urcah olandan hər şeyin dadı qaçıb, üstəlik onun özünü camaatın gözündə beş qəpiklik edib.

Babası dözmədi, “nə istəyirsiniz bu qara yiğvallıdan, bir də siz hardan biləsiniz, iki övladı birdən itirmək nə deməkdir”, – deyə arvadına qahmar çıxmış və məsləhət bilmışdi ki, onlara fikir verməsin.

Qoşa səngimədi. Gözümçixdi daha da dərinləşdi. Ər-arvadı nadir hallarda toya-düyünə çağırıldılar. Babası söz altında qalmırdı, qarşılaşan zaman qohum-əqrəba baxışlarını ondan çəkəndə “minnətiniz olsun ki, mənimlə bir yerdəsiniz”, – deyərdi. Hərdən də hirslənəndə “Tanrı kökünü kəssin görüm, adam olmayacaqsınız, vallah, sizdən adam çıxmayacaq” sözünü birbaşa üzlərinə çırpırdı. Cavabını cürət edib qaytaran olmurdu. Amma toyda-yasda nəslin gəlinləri, qızları arvadı ilə yanaşı oturmaq belə istəməyəndə nənəsi neçə gün özünə gəlməzdi. Bir sözlə, bilirdi ki, onu bezdirmək, babasından ayırib buralardan perik salmaq istəyirlər. Özü də bezmişdi belə münasibətdən. Evə dönəndə hər dəfə pəncərəni açıb Gök Qaya ilə üzbüüz qalardı və Gök Quşu görməyəndə ardınca “gəlib aparmadın ki, canımız birkərəlik qurtara bunların əlindən” deyib küskün-küskün gileylənərdi. O üzə, yəni doğma yurduna qayıtmaq istədiyini ərinin qulağına bir dəfə ürkək-ürkək piçildamışdı da. “Hara

gedəssən ki, a bədbəxtin qızı, atan qalmayıf, anan qalmayıf! Bir də heç buraxaram ki, tərpənəsən?! Özünə gəl, fikir vermə onlara, yiğışib əlinə su tökməyə belə yaramazlar”.

– Bəlkə də, düz edirlər, – deyə arvadı ağlamsınmış üzünü ona tərəf çevirdi. – Sənə oğul verəmmədim, qaragünlülərin də ikisinin baxtları bəlli. Bəlkə, bəyəndiyin birinnən öylənəsən. Toba, cıqqırımı çıxartmaram. Toba... Toba...

Bu sözləri eşidəndə Məmməsöyüñ kişi cibindən qəlyanını çıxartdı, qurşağının altındakı torbasındaki tənbəkini aram-aram eşib doldurdu, çaxmaqla odlayıb dərin qullab vurdu. Tüstünü ağızından buraxanda:

– Həyat da belədir, elə bu tüstü kimi, ləzzətlə içinqə çəkirsən, qurtardı getdi. – İlkinci, üçüncü qullabı ala-alə: – Tanrıñın bizə göndərdiyi baxtdır. Ona ası çıxıb yazısını niyə pozaq ki... – nəzərlərini arvadının dərddən qırış-qırış olmuş üzünə dikdi. Məhz bu baxış nənəsini sakitləşdirdi. Hələ çox-çox əvvəllər birinci dəfə görəndə babası ona beləcə baxmışdı. Bununla da qayitmaq sohbətinə birdəfəlik son qoyuldu.

Belə-belə gün keçdi, canavarlara pay olan iki məsum bacının bəxti gətirən tək tayı böyüdü, Qoşa Qarın ən gözəl, ən boy盧buxunlu qızına döndü. Alıcıyunun gözü kor idi, onu görən olmadı. Ərə istəsəyilər, babası, bəlkə, acıq edib heç verməzdi də. O qədər onlardan çəkmişdi ki. Nə az idi Məmməsöyüñ kişi ilə qohum olmaq arzunda olan. Eldə-obada hörməti çox idi, sayılan kişilərdəniydi. Aqibət məlumdur. Sonuncu övladının da bəxti gətirmədi. Gərdəkdən çıxan kimi ərini itirdi. Öz ömrü də Qızeytarı dünyaya gətirənə qədər çəkdi...

Vaxt ötdükcə babası mehrini nəvəsinə daha çox saldı, gündüzlər hərdən doqqazın ağızındaki daşın üstündə oturub qəlyanını sümürə-sümürə tay-tuşları ilə keçmişlərin xiffətini çəkdi, bəzən də Tiflisdən gətirt-

dirdiyi qəzetləri təkrar-təkrar, o yana-bu yana çevirə-çevirə oxuyub onları dünyanın halından xəbərdar etdi, axşamları da nəvəsini yedirdib adəti üzrə nağılı nağıla calayıb yuxuya verdi.

Babasının həyatı, doğrudan da, bir dastan idi. Deyilənə görə, Nadiri taxtda görübmüş. Hələ çox-çox əvvəllər, iranlılarla ruslar bu yerlərin üstündə dava edən vədələrdə, yəni cavan vaxtlarında zemstvo mühafizəçilərinin tərkibində Rus-İran sərhədində keşik çəkmişdi. Arxiv sənədlərinə görə, Arpaçay döyüşlərinə qədər gedib çıxbmış. Qayıdanda şücaətini nəzərə alıb hökumət onu Qoşa Qarın ətəklərindəki ucsuz-bucaqsız hökumət torpaqlarına meşəbəyi təyin etmişdi. O zaman meşəbəyilər həm də yarım hərbçi hesab edilirdilər, işə götürüləndə maaş alırlıdalar. Üstəlik xüsusi mundirləri də vardi. Babası qabağında çar hökumətini simvolizə edən kokardlı kepkasını ölenə qədər başından çıxarmadı. Onun həyatını dəyişən ilk hadisə də Qoşa Qarın meşələrində baş verdi.

DÖRDÜNCÜ HİSSƏ

Adama elə gəlirdi ki, Qoşa Qarın heyvanları ölmürlər. Biri dünyadan köçən kimi həmin adda başqası peyda olub onun yerini tutur: elə həminki görkəmdə, eyni boyda, eyni buxunda. Qanığın nəslindəndisə, mütləq heç vaxt yatmayan dik qulaqlarının arxasından başlayan ağ, bir az da sarımtıla çalan zolaq onun döşünü və qarın nahiyyəsini örtərək qara rəngə elə fon verir ki, sanki dünyanın səkkizinci möcüzəsidir, üstəlik duruşu da, baxışı da canavar görkəmində. Yox, əgər Dəli Dütənin törəmələrindəndisə, mütləq qabaq ayaqları hündür, qulaqları böyük və çevik olur, bədənini xallar örtür, çətin ayıra biləsən maraldan.

Adamlar itirdiklərinə kədərlənə-kədərlənə tezçə də bağlanırlar yenisinə. Az keçmir,

ona elə isinişirlər, elə isinişirlər, ölüyə olan sevgiləri yenisinə elə hopur ki, elə bilindiki əvvəlkinin elə özüdür, bəlkə də, daha kamil formasıdır. Sanki neçə gün imiş yurd yerindən geniyibmiş, sürüdən ayrılib təktənha çöllərdə qalıbmış, qurd-quşun felinə uymadan canını qurtarır yurd yerinə təzəcə qayıdıb.

Bir dəfə Xəmməd Yetər qardaşı Xəmməd Alıdan bunun səbəbini soruşanda:

- Bəs bilmirsənmi, Uca Tanrı canlılara ruh paylayanda növbə itlərin imiş? Allah baxır ki, küçüklərin sayı çox, ruh az, onda bir ruhu on-on beşinə birdən verib. Ruh da neyləsin, məcbur qalib ki, bir-bir gəzib sahiblərini yola versin... Öldü-qaldı, fərqi yoxdur, sahibləri də onların hamısına eyni it kimi baxırlar. Növbə inəklərə gəlir, onlar da elə. Bir sözlə, belə taleyi bütün canlılar yaşayırlar. Məsələn, Aliyünün Dəli Duyəsi öldü, sonra Xallı peyda oldu, o da getdi, Ala Duyə gəldi. Hamısında eyni ruh, eyni davranış - cavabını aldı.

- Nə danışırsan, a tufağı dağılmış, heç elə şeymi olar? - Xəmməd Yetər təəccübəndi:

- Niyə də olmasın? İnan ki, bütün yarananlar elədir; hətta insanlar da. Görmürsən, bəzi adamlar var, bilmirsən nə ölüdü, nə diri? Şaman Abanur söylüyürdü ki, elə adamlarda ruh gəlib-gedir. Dad-aman ruhsuz vaxtına düşəsən, haqqında özü də bilmədən nələr danışar, ruhu qayıdanda elədiklərini boynuna almaz. Dirdi İslameel var haa, sən ki onu yaxşı tanıırsan.

- Onu tanıımıyanmı var? Allah qorusun şərindən!

- Bax o, deyilənə görə, elədir, yəni ruhu gəlib-gedir. Ruhu bədənidə olmayanda adamlara pislik etməklə məşğul olur. Onu da söylüyürlər ki, NKVD-yə Qoşa Qardan yollanan donosların hamısını o yazıbmış. Allah-təala ona sanki sağalmaz xəstəlik verib: donos yazmadığı günün axşamı gözünə yuxu

getməzmiş. Səhərisi gün ikisini yazırmiş ki, bəlkə, canı rahatlaşa.

Deyilənlər Yetər arvadın ağlına bir elə batmasa da, məsələ maraqlı idi. Sabah açılar-açılmaz Qoşa Qarın arvadlarını Daş Bulağın başında tutub mütləq ordan-burdan danışacaqdı. Sonra da "sözdü, məndən çıxmamış olsun" deyərək söhbəti fırladıb Dirdi İslameelin üstünə gətirəcəkdi. Ruhunun gəlib-getdiyini, gecələr uzunu yata bilmədiyini elə ağrı ilə, elə kədərlə danışacaqdı ki, başına toplaşanlar onu gözləri yaşılı dirləyə-dirləyə Dirdi İslameelə yazıqları gələcəkdi. Atalarından, ərlərindən, oğullarından yazdığı donoslari bir anlığa unudacaqdılar. Yetər arvad sanki bununla həm də özünə haqq qazandıracaqdı ki, niyə çox-çox illər əvvəl, özünü yeni-yeni tanıyan vədələrində Dirdinin eşqini gözündə qoydu, həyatından da elə yarıdı ki, qardaşının evində qarıyb qaldı... O vaxtdan nə qədər sular axıb gedib. Bəlkə, anasının sözündən çıxmasa - Dirdiya arvad olsayıdı, indi xoşbəxtiydi. Onda donosbazlıq Dirdinin heç ağlına da gəlməzdi. Dəfələrlə olmuşdu ki, yolda-izdə Dirdi gözünə dəyəndə, barəsində hansısa ağızgöyçəkdən nəsə eşidəndə onun o vəziyyətə düşməsində Xəmməd Yetər özünü də günahkar sayardı. Neyləmək olardı ki?

Adəti üzrə adamların içində özünü canıyanan göstərmək üçün sıfətinə ciddi görkəm verib:

- Görürsünüz, şeytanların gücünü? Beçərə neyləməliydi ki? Ruhunun olmayan vaxtı o ifritlər içində elə girirlərmiş ki, yazılıq bilmirmiş neyləsin. Yəqin, kağızı, qələmi özləri gətirib qoyurlarmış qabağına ki, yaz donosunu.

- Yaman qahmar çıxdın haa Dirdiya. Yazıçı dəli-divanə elliyif çöllərə salan da sən, indi rəhmi gəlib əl-üzünü yuyan da sən, - bunu Dirdi İslameelin yaxın qohumu olan yaşılı qadın söylədi. O, bayaqdan dolu səhəng altında

başını bulaya-bulaya Yetər arvadın qurduğu səhnəyə tamaşa edirdi. Axırda dözmədi, əlini yelləyib:

– Çox asib-kəsmisən, Xəmməd qızı, bir irtməyini uzatmağın qalib, bunu da görərik, inşallah, – deyib sərt baxışla onu süzdü və belindəki səhəngin ipindən bərk yapışb yeyin addımlarla uzaqlaşdı.

Bulaq başındakılar Dirdi İslameelin qohumunun ehyamını başa düşüb gözləri yaşlı-yaşlı qımişdılар. Xəmməd Yetər özünü görəməməzliyə vurdu, ikilikdə olsayıdı, yəqin, ciyərini çıxardı, guman ki, bunu sonraya saxladı. Amma Dirdi İslameellə bağlı sözləri bulaq başında olanları bərk tutdu. Həmin gün onlar Dirdi İslameeli görəndə çəkinə-çəkinə, həm də hörmətlə salam verdilər. O da elə bilirmiş ki, Qoşa Qarın arvadları onu bağışladılar, günahından keçdilər. Xəmməd Yetərin sözünün gücü sabaha qədər qalmazmış. Yenə onu görənlər yanından salam-sız-kalamsız ötərlərmiş...

Dirdi İslameel ilk günahını cavanlığında eləmişdi. Gərək heç Yetər üçün dəli-divanə olmayıydi, nənəsini dalınca elçi göndərməyəydi. Yoxsa indiyə qədər əməlli-başdı adam kimi qalardı, el arasında hörməti-izzəti olardı. O zamanlar Qoşa Qarda az-az adam tapılardı ki, rus dilini onun kimi bilsin. Doğrudan da, rusların özləri kimi danışındı. Bəlkə, bu onun şəhərdə o dildə məktəbə getməsi ilə bağlı idi. Bəlkə də, istedad paylananda Tanrıının xoş vaxtına düşmüşdü. İstəsəydi, böyüyəndə özü üçün bir kontor açardı, ərizə, şikayət yazdırın kim, məktub oxudan kim. Qazancı nəyinə çatmadı? Nə isə...

İddiası böyük idi, amma bəxtindən uşaqlıqda arzuladıqları gözündə qaldı. Onu himayəyə götürən dayısı həbs olunub Sibirə sürgünə göndəriləndə kor-peşman anasının üstünə Qoşa Qara qayıtdı... Nə gəldisə başına, elə onda gəldi. Vəlini rüsvay

eləmək məqsədilə Aliyündən olan taytuşları ilə mübahisəyə girib Göy Qayanın Vəlinin özünü atlığı yerə qalxanda, kəllə-mayallaq yixilması, onurğasının qırılması, uzun illər türkəçarədən sonra əyri bitib ona qozbel görkəmi verməsi də ədasından oldu. Elə qozbel çağlarında da Yetəri Daş Bulağın üstündə görüb bir könüldən min könülə vuruldu. Kaş heç görməyəydi. Bax onda nənəsini onun dalınca göndərmişdi. Elə onda da demişdi Xəmməd Ali:

– O it küçüyünə mən qız vermərəm.

Söz İslameelin nənəsini yaman tutdu. Elə bil ki, qızını, yəni İslameelin anası hələ balaca olub ərə getməyəndə onu görmək üçün gecəli-gündüzlü döqqazlarının ağızında yatan Xəmməd Ali deyildi. Sanki hər rastlaşanda onun daşıdığı yükü zorla əlindən qapıb evlərinə qədər aparmırdı. Nədi-nədi, bircə dəfə qızını uzaqdan görsün.

Dirdi İslameelin nənəsi hələ də özünü Qoşa Qarda qərib sanırdı, indi-indi isinişirdi buraların huyuna-xəsiyətinə. Ona görə qızını Xəmməd Aliya verməyə hazır idi ki, o yazıq da qəribliyə düşməsin, bərkə düşəndə əli üstündə olsun. Ancaq uşağın gözü başqasını tutmuşdu. Tiflisdə yaşayan dayısı ilə Qoşa Qarın əlçatmaz, ünyetməz dağlarına ova gəlibmiş. Günlərin birində anasından da xəlvət ona qoşulub ilim-ilim itib. Nə vaxtsa təmbələmtək, yanında da bir uşaq – həmin bu İslameelin hələ dirdi olmadığı vaxtları, Qoşa Qarda peyda olub. Xəmməd Ali neyləməliydi? Heç özü də bilmədi. Qızı baş götürüb gedəndən sonra sanki heç onun anasını tanımirmiş. Elə o vaxtdan bəri ilk dəfə idi ki, üz-üzə gəlmışdilər.

– Kişi olan minə bilmədiyi ata axsaq deməz. Kül başıma, kişi bilirəmmiş səni, – deyə Dirdi İslameellin nənəsi Xəmməd Alının düz gözünün içində baxdı. Xəmməd Ali bilmədi neyləsin. Heç sıfətinə tüpürcəyin necə yapışdığını da bilə bilmədi. Özünə

gələndə Dirdi İslameillin nənəsi artıq doqqazı güllə kimi keçmişdi.

Nənəsi Xəmməd Alının dediklərini Dirdi İslameelə beləcə çatdırıldı: o it küçüğünə mən qız vermərəm. Ona qədər Dirdinin içindəki boşluq elə böyük, elə dərin idi ki, nəinki onu doldurmaq, heç miqyasını belə təsəvvürə gətirmək mümkün deyildi. Bir yandan ilk sevgisinin daşa dəyməsi, üstəlik it küçüyü sayılması. Hər şeyi Allahından gördü, onu yanına aparan, oxudan dayısının həbs olunub sürgünə göndərilməsini də, Gök Qayadan yixılıb qozbel olmasını da, talesiz bəxtini də. Yaradanından intiqam almaq üçün onun yaratdıqlarına böhtanlar yağıdırmaqla özünə toxraqlıq tapdı. Təcrübəsi də vardi. İlk donosunu atasından yazmışdı, özü də düz yuxariya. Onda şəhərin Ortaçala deyilən yerində yaşayırdılar. Daha doğrusu, Dirdi hələ dünyaya gəlməmişdən xeyli əvvəl anası atasına qoşulub bura gəlin gəlmışdı. Qoşa Qarda hamı onu şəhərli sanırdı, amma o, Qoşa Qara elə isinişmişdi ki, şəhərin dar küçələrinə alışa bilmədi, kiçicik daxmada sıxılıb qaldı, ərinin ehtiras dolu səsi tez-tez divar qonşuları Haykanuşun evindən gələndə içini şübhələr diddi.

İslameel məktəbə burda getdi, özü də rus məktəbinə. Zirək idi, tezcə də hərfələri öyrəndi, yaşılı qonşuları ona məktublar yazdırıldılar, cavablar oxutdular... Bir gün Haykanuşun üstündə anası atası ilə sonuncu dəfə mübahisəyə girdi, hirsindən kişi tumarına həsrət saçlarını yoldu, iti dırnaqları ilə göz yaşına bələnmiş sifətini cırıq-cırıq elədi, mübahisə davaya çevrildi, aldığı zərbələrdən anasının sifəti, qolları kömürdən seçilmədi. Atası səhərisi evdən çıxan oldu, axşam qayıtmadı. Amma gecə yarısı səsi yenə Haykanuşun evindən gəldi. İslameelin atasına nifrəti o qədər böyük idi ki, anasına qarşı onun bu hərəkətini cavabsız qoymaq istəmədi. Özünün balaca

ağlı ilə xeyli fikirləşdi, nəhayət, atasının döşəmənin altında özü üçün düzəltdiyi saxlanc yerində menşevik biletini çıxardı, məktəbli dəftərindən bir vərəq cirib nə isə yazdı, biletini də ona büküb poçtdan aldığı zərfə qoydu və yuxarılara göndərmək üçün hamamin yanındaki poçt qutusuna atdı. Bir neçə gündən sonra gecə yarısı qara rəngli maşında dörd nəfər qara paltarlı adam gəlib Haykanuşun evindən atasını tapdilar, qolunu bağlayıb gəldikləri maşına mindirdilər. O vaxtdan nə öldüsündən xəbər oldu, nə qaldısından...

Qoşa Qarda bir başıpapaqlı qalmadı ki, Dirdi İslameel onun barəsində yazmasın. Elə indi də NKVD-nin arxivindəki qalaq-qalaq donoslardan Qoşa Qarın həmin dövr üçün mükəmməl şəcərə quruluşunu müəyyənləşdirmək olar: Qoşa Qarda təqribən neçə başıpapaqlı yaşayıb, kim nə işlə məşğul olub, quruluş üçün kimi kimsələr təhlükəliyim... Donoslardan rus dilində o qədər mükəmməl yazılırdı ki, NKVD-yə elə birinci donos çatanda onun Qoşa Qardan yazılmağına inanmamışdır. Dirdi kimi savadlı yazarları nəinki Qoşa Qarda, elə Tiflisdə də çətin tapmaq olardı və bunu yuxarıdakılar bilməmiş deyildilər.

O dövrlər pantürkizmə qarşı mübarizənin qızığın çağlarıydı. Hətta ana dilini sevdiyinə görə adama sorğusuz-sualsız elə bir damğa vurardılar ki, ayılarda özünü Qazaxistanın kimsəsiz çöllərində tapardın. Bir sözlə, Dirdi İslameel çox ailələri başsız qoydu, günahsız oğulları doğmalarından ayırib Qoşa Qardan sürgün etdirdi, isti ər nəfəsinə həsrət gəlinlər övladlarını dul böyütmək məcburiyyətində qaldılar.

Dirdi İslameel kəndin kənarındaki daxmasında yalqız yaşayırdı. Deyilənə görə, bir vaxtlar Dirdinin dul qoyduğu Qoşa Qar arvadları rəhmə gəlib onu susuz, yeməksiz qoymurdular. Kim bilir, bəlkə də,

cavanlıqlarından həmişə yollarını gözlədikləri ərlərinin qoxusunu Dirdidən alırdılar. Dediklərinə görə, Dirdinin yatağının böyründə kağızı, qələmi əksik olmurdu.

Xəmməd Yetər bir ruhun Allah tərəfindən bir neçə heyvana verilməsi, adamlarda ruhun gəlib-getməsi məsələsini Qoşa Qarla bir elədi. O, "yeniliyə" elə bir ciddilik qatdı ki, sanki dünyanın hansısa tanınmış alimi bu kəşfə görə ən ali mükafata layiq görülüb. Xəmməd qızını eşidəndən sonra adamların öz heyvanlarına münasibətləri dəyişdi. Elə bil boyalarını söyüdkələri buzovlar, danalar, düyələr, yelin-yelin süd verən inəklər, küçüklər, itlər, dayçalar, atlar, hətta yurd yerinə şığıyb toyuq-cücəni bir-bir dənləyən çalağanlar da gözlərində başqalaşdı. Elə özündən şübhələnən də oldu. O, ruhunun tək sahibidirmi, yoxsa kiminləsə eynisini bölüşür? Adamlar qohum-əqrəbalarından, tanış-bilişlərindən şübhələndilər. Bəzi kişilərin içlərini qeyri-müəyyənlik diddi. Görəsən, arvadı tək ruhamı malikdir? Bəlkə, hansısa kişi arvadının qulağına daha şirin nəsə piçidayır, onu ürəyincə məst edir, o da daha çox ona uyur... Hətta bəzi qadınlar da dinc dayanmadılar, öz ərlərinin özlərinə olan münasibətini saf-çürük edə-edə keçmişlərində nəyisə axtardılar. Elə indi də Qoşa Qarda həmin ovqatla yaşayan adamlar az deyil...

Hasanın da dərdi Qanıq, Qaragöz idi. Bir dəfə girəvəyə salıb Molla Ayvazın nəvəsindən soruştanda ki görəsən, hardan bilmək olar ruhun birinə, yoxsa çoxlarına məxsus olduğunu, yazıq molla xeyli susdu, bilmədi nə cavab versin. Görəndə ki Hasan hələ də baxışlarını ondan çəkməyib, maraqla dirənib cavab gözləyir, onda:

– Bu məsələ kitablıq deyil, qardaş, Xəmməd Alının nəvəsindən soruşsan, yaxşıdır, daha düzgün cavab alarsan.

Hasan Xəmməd Alının nəvəsindən heç nə soruştadı. Ehtiyat elədi. Xəmməd Alının

nəvəsi də babasısayaq tərslik edib Qanığın və Qaragözün ruhlarının yalnız özlərinə məxsus olmasını deməyə də bilərdi. Bəs onda Hasan neyləyəcəkdi?

***

Qoşa Qarda bu gün də belə adət qalmaqdadır. Hər bir kişi bilir ki, oğlunun ilk oğul övladı dünyaya gəldimi, zəhmət çəkib ona qoymağın adı axtarmayacaqlar, doğum kağızına birbaşa babasının adını yazacaqlar. Bu, o qədər təkrarlanacaq ki, bir də baxdin nəsildə eyni adlı, eyni soyadlı iki, bəzi hallarda üç adam peydə oldu. İndi gəl onları bir-birilərindən ayır. Qəribədir, zaman keçdikcə nəvələr də babaları nələri əkiblərsə, adətən, onları biçib-yığmaqla məşğul olurlar. Yaşlısı dünyadan köçəndə sanki öz yerini, hörmətini geridə qalanının üstünə yükliyir. Bir müddətdən sonra adamlar əvvəlkindən umduqlarını elə yenisindən gözləyirlər. Deməli, eyni soyadlı, eyni adlı adamlar bütün dövrlərdə yaşayırlar. Molla Ayvazla da belədir, Xəmməd Ali ilə də.

BEŞİNCİ HİSSƏ

Güllü Qoşa Qara son gəlişində də dinc dayanmamışdı. Palazla bağlı müəyyən məlumatları toplaya bilmişdi. Xəmməd Alını qonşusu Dirdi İsləmelin nə təhər satmasını, NKVD-də dindirilərkən barmağını qapı arasında qoyub dırnağını qoparmalarını və nəhayət, palazın Aliöyünə necə düşdüyünü təsadüf nəticəsində öyrənmişdi. Tiflis arxivlərində olanda Xəmməd Alının NKVD müstəntiqi tərəfindən dindirilməsinin stenogramına rast gəlmışdı. Orada aydınca yazılırdı: "Mən, Xəmməd Ali, deyirəm ki, bu palaz Altaydakı müəllimim şaman Abanurdan mənə yadigarır. Üstündə gördüyüünüz quş da böyük türkün ruhunun ifadəsidir. Müəllimim belə deyirdi. O, həmin quşun elə, oba-oba dolaşib türk soyunun sizildəyan ruhlarını bir araya gətirəcəyini, Uca Tanrı-

nın yardımı ilə Böyük Eli quracağını da söyləyirdi”.

Stenoqramda Xəmməd Ali ilə NKVD əməkdaşı Aşot Manukyanın dialoqu da verilibmiş. O da belə imiş:

– Quşbaş müsəlman, eşitməmisən, ac toyuq yuxusunda dari görər? Siz də tünbütlərinizin murdar ruhları ilə çoxdan yıxılmış xarabanızı yenidən qurmaqmı istəyirsiniz?

Düzü, Xəmməd Ali kiminləsə söhbətində çoxdan belə uzun, başa düşmədiyi bu sayaq çəş-baş cümlə eşitməyibmiş. Müstəntiqin nə dediyi ilk baxışda ona çatmayıb, bəlkə də, fikri dağınıq olub, qana bələnmiş baş barmağının da ağrısı bir yandan. Çevrilib maddim-maddim müstəntiqin üzünə baxanda onun ucadan zabitəli səsini eşidib:

– Pantürkist uşağı pantürkist, Turan qurmaq istəyirsiniz, eləmi?

– Müəllimim Böyük El dedi, yəni Bolşaya strana, to est, bolşaya yedinaya strana tyurkov, ponyal, tovariş isslevatel, hələ Götü Quşun Qoşa Qara qədər gələcəyini də bilirdi, ha-ha-hah...

– Götü Quş nədi?.. Necə yəni Qoşa Qara? Kim gələcək buralara qədər?..

– Həm də Götü Qayaya qonacaq! Ordan da Mələklərin Yolu ilə göyün yeddinci qatına, eyy, bilirsən haralara.., – deyə Xəmməd Ali yaralı baş barmağını qanı süzülə-süzülə elə qaldırdı ki, müstəntiqin qarşısındaki kağıza bir neçə damcı da sıçradı.

Erməni müstəntiq Xəmməd Aliya qədər çox müsəlman dindirmişdi. Gözünə alabula dəyənlər barəsində qərarı özü verib güllələtmüşdi, Sibirə sürgün elətdirmişdi, amma beləsini görməmişdi. Yaşından çox-çox qoca görünən qarşısındaki adama baxıb duruxdu. Bəlkə də, yadına hansısa doğmasını salıb ona bənzətdi, yazığı gəldi, sonra nə fikirləşdisə, beyqafıl dərindən şaqqanaq çəkib qapı ağızında əmrə müntəzir dayanan əsgərə:

– Ara, bu dalıymış ki.. – deyə qara, qalın qaşlarını çatdı. – Andırını da bas qoltuğuna, dalına da bir yekə təpih, tulla çölə! Adam da qalmadı yazmaya. Eşidirsən? Bir də o Dirdini buralara buraxma...

Müstəntiqin uzun cümləsini başa düşməməyini, onun şaqqanaq çəkib gülməyini, palazı qoltuğunda çölə atılmağını, Dirdi İşmeelin də onu satmağını bir dəfə Məmməsöyüñ kişiyə özü danışmışdı. Adamlar onun NKVD binasına girdiyini görübmüşlər. Çıxmasına isə əmin deyildilər. Yadlarına düşmürdü ki, ora çağrılan kimsə çölə çıxbazad gəzsin. Sabahı Xəmməd Ali Qoşa Qarda peyda olanda hamı şoka düşdü. Adətən, el arasında hörməti olan adamları ilişdirən kimi əvvəlcədən torbasını elə tikirdilər ki, gedər-gəlməzlik olurdu. Xəbəri ya qəbirdən gəlirdi, ya da Sibirdən. Bəs necə oldu ki, onu salamat buraxdilar? Vəliöynün Usufu içəri salan kimi qollarını qandallayıb birbaşa Sibirə göndərmədilərmi? Arxasınca dəli kimi yürüən arvadı ilə sağollaşmağa belə imkan vermədilər. Hələ Paşanı, yazığı öz qapısındaca, arvad-uşağın gözü qabağında güllələmədilərmi? İllərin xəstəsi olan arvadının ərinin üstündə ürəyi partlayıb oləndə heç “of” da demədilər. Xəmməd Alını buraxıblarsa, deməli, torbada pişik var. Bir müddət adamlar ondan uzaqlaşdırılar, qorxub sirlərini bölüşmədilər, yanına məsləhətə gəlmədilər. Bu da onun üçün ölümdən betər idi...

***

Bir gün Qızeytarın babası Məmməsöyüñ kişi kefinin kök çağlarında Götü Qayanın o zamanlarındakı kimi gömgöy rənginə çalan köhlən atını – Bozyarı minib Qoşa Qarın yamyaşıl meşələrində səkəndə qəflətən Xəmməd Ali ilə rastlaşdı. Həmin palaz da qoltuğunda. Köhnə küskünlüklerinə də son qoymaqla:

- Buralarda neynirsən, ay rəhmətliyin oğlu? Qişa odun lazımin olacaqdısa, kimnən-sə ismariş göndərərdin, ya da kənddəyikən deyərdin dəə. Elə bilirsən, göndərməzdim? - deyib atını qarşısında saxladı.

- Yox, yox, - deyə Xəmməd Ali qoltuğundakı palazı göstərib sözə başladı. - Görmürsən, məndən necə qaçırlar. Elə bilirlər ki, şipyonam. İnan o göydəkinə, erməni düşəsi məni dəli bilib tutmadı... Demək olmaz, hökumətə etibarmı qalıb, apardılar - apardılar. İnandığım adamsan, gətirmişəm ki, bu qalsın səndə, vaxtı tamam olanda o mütləq gələcək.

- Kimi deyirsən, a kişi?

- Quşu deyirəm ey, Gök Quşu.

Xəmməd Ali palazı Məmməsöyüñ kişiyyə elə uzatdı ki, almamaq günah sayılardı, o da palazı götürdü. Tez də ondan uzaqlaşan Xəmməd Alının dalınca xeyli baxdı və öz-özünə: "Əməlli-başlı dəliymış ki... Sarsaq Dirdi bu monqolun nəyinnən şipyon eliyifmiş, görəsən?" - piçildaya-piçildaya başını buladı.

Monqol ayamasını ona özü qoymuşdu. Həbsxana həyatından danışanda elə olmazdı ki, Xəmməd Ali Abanurun, gördüyü o biri monqol şamanların adını sevgi ilə çəkməsin. Bu söhbətləri Məmməsöyüñ kişi çox eşitmişdi. Bir dəfə Xəmməd Ali şamanlardan yenə həvəslə danışanda diqqətlə ona baxırdı. Danışdılqca gözlərinin kənarı tarıma çəkilib qayıldı, sıfəti monqollara bənzər görkəm alındı. Bir o qalırdı ki, monqolların pambıqdan toxunmuş milli geyimləri olan DELİ-ni geyindirəsən əyninə. Belə vaxtında zərrə qədər də seçilməzdi onlardan. Bunu görən Məmməsöyüñ kişi:

- Monqollardan çox danışma, ay kişi, söyləməyə o qədər dərdimiz-azarımız var ki. Qorxuram, danışdılqca axırda monqol olub gedəsən, - deyə özü də gözləmədən sözünü kəsmişdi.

- Nələri pisdi ki, ay tufağı dağılmış, olarin? At minməklərinə, qılinc oynatmaqlarına çatarsanmı heç? Bir də özüm bilərəm, monqollardan danışaram, yoxsa kitaylardan, - deyə sərt cavab qaytarmışdı.

Bu dialoqdan sonra nə zaman ki Xəmməd Ali heç kimə imkan vermədən söhbətinin xatirələr bölümünə keçib hansıa şamanın adını çəkirdi, "yenə başladı bizim monqol" deyə məclisə piçhäpiç düşürdü...

Məmməsöyüñ kişi Xəmməd Aliya qarşı günah işlətdiyinin fərqiñə varındı. Onun bir də xətrinə dəyməyəcəyinə söz vermişdi. Bu dəfə necə oldusa, "monqol" qeyri-ixtiyari ağızından çıxdı. Elə səhərisi gün ona elə bir ulaq arabası odun göndərdi ki, Xəmməd Ali iki il gecə-gündüz yandırsayıdı, yenə yarısı qalardı.

***

...Bəs palazın üstündə quş olan məkan və onun uçacağı yerlər niyə seyrək buludlu açıq səma ilə əvəzlənmişdi? Bunu indiyə qədər heç kim bilmir. Bir dəfə Qojanın babası altında da həmin palaz taxtında oturanda görüb ki, Mələklərin yolu tərəfdən iki qız ona tərəf gəlir, özləri də uçan fason. Çatıb hərəsi bir qolundan yapışib palazı altından dartıblar. Babası "Allahu Əkbər!" deyən kimi görüb ki, yox, palaz altındadır, tərpənib-eləmiyib, amma quşun şəkli və uçacağı yerlər qeyb olub. Ətrafa boylananda heç kimi görməyib. Amma Cinli dərənin yuxarısındaki Şeytan Təpəsindən qarışiq səslərin gəldiğini eşidib. Ha dinşəyib, bir şey anlamayıb. Ölənə qədər özü də dəqiq bilməyəcəkdi ki, Şeytan Təpəsi səmtindən dinşədiyi həqiqi səs olub, yoxsa qulağına qeybdən gəlibmiş. Bəlkə də, şeytanlar o qədər azgınlaşıblar ki, palazdakı quşu silmək üçün mələkləri də yoldan çıxarıblar. Həmin gün Qojanın babası evinin kandarındakı paliddan yonduğu kötükə oturub, bu barədə uzun müddət fikirləşdi. Arvadı elə bildi ki, kişini vurğun vurub,

yerindən tərpənə bilmir. Narahat görkəm alıb onu çağıranda Qojanın babası handanhana özünə gəlib:

– Yox bir, o günə qaldıq ki, mələklər də şeytanların fitvasına uydular? Onda denən ki, dünyanın axırı gəlif çıxıf... Allah lənət eləsin cəmi şeytanlara, – deyib özünə toxraqlıq vermişdi.

ALTINCI HİSSƏ

Keçən dəfə Güllünün Qoşa Qara gəlişi ilə bağlı Karsdakı qəzətdə silsilə reportajları işiq üzü görmüşdü. İstəyirdi, əlini bulmışkən sanballı bir araşdırma ortaya qoysun. Qojanın əlyazmalarını o üzdən bu üzə, bu üzdən o üzə dəfələrlə vərəqləmişdi. Üstəlik palazla bağlı yerlərini də Hasana dönə-dönə oxutdurub, diqqətlə dinləmişdi. Onda əlyazmaların itən yerləri tapılmamışdı. O da inam yaradırdı ki, olmayan vərəqlərdə palazla bağlı, bəlkə, nələrsə var imiş...

Ola bilsin, onlarda elə gizli məqamlara toxunulubmuş ki, Qoja özü şərait yaradıb ki, üzə çıxmışınlar. Kim bilir? Zamanə da qarışq idi. Adamların taleləri məhkəməsiz-filansız həll olunurdu. Bəlkə, elə ona görə istəməyib ki, yaxınlarından kimsə zərər çəksin. Amma Güllü nəyə görəsə Qojaya olan inamına kölgə salmaq istəmirdi. Hər dəfə əlyazmaları əlinə götürəndə düşünürdü: yoxa çıxan vərəqləri, görən, qorumaq olardımı? Yaxşı ki, itən vərəqləri arxivdən tapdı. Qoja barədə başqa fikrə düşmədi. Bir daha inandı ki, əgər sevgində, məhəbbətində tamsansa, hər şeydə bütöv olacaqsan... Amma bir müəmmə qalacaqdı ki, bəs Qoja palazı Abanurun Xəmməd Aliya nə məqsədlə verməsindən niyə yazmayıb? Yəqin ki, bilmirmiş. Yoxsa o barədə qeydlərində mütləq nə isə olardı. Bəs palazdakı hikmət nədir? Deməli, bunları aşasdırıb tapmaq lazımdır...

***

Güllünün Qoşa Qara ilk gəlişindən sonra buralar dəyişmişdi. Kolxozi təsərrüfatı dağılmış, ərazilər sakinlər arasında bölünmüşdü. İnsanların təsərrüfata münasibətləri də başqalaşmışdı. Nə vaxtlarsa dar günləri üçün gün-gündən dəyərdən düşən pullarını yastiqlarının altına qoyanlar indi kasib qonşularından torpaqlarını dəyərdəyməzinə alırdılar. Çörək dalınca müxtəlif yerlərə gedib güzəran quranları da torpağın qoxusu çəkirdi. Bir sözlə, Qoşa Qar yenidən cana gəlirdi. Hasanın gördüyü işlər də faydasını verirdi. "Karagez&Kanikh Ticarət" LTD rayon üzrə ən çox vergi ödəyən holdingə çevrilmişdi.

Hasan Geodeziya İnstitutunun əməkdaşlarına Qoşa Qarın xəritəsini çəkdirmişdi. Çəkənlər, bəlkə, elə bolşeviklərin nəvələriymiş. Nəyə görəsə Mələklərin Yoluna əhəmiyyət verməmişdilər. Elə bil bu adda heç nə olmayıb. Amma Hasanın təkidi ilə Cinli Dərə, Şeytan Təpəsi kimi toponimlər xəritədə yer almışdı. Daş Bulağın olduğu yerdə qara hərflərlə eləcə də yazılmışdı: DAŞ BULAQ. İnsafən Götü Qayana özü kimi vermişdilər, indikindən də gömgöy idi. Qayanın ən hündür yerinə adı qələmlə "Vəli zirvəsi" qeyd edilmişdi, yəni Vəlinin özünü atdığı yer. Xətt Hasaninkinə bənzəyirdi. Iri daş parçalarının arasından çıxan ağacların aşağı sallanan budaqları da aydınca təsvir edilirdi. Hamının ruzi, bəxt ağacı sandığı dağdağanın üstünə sadə qələmlə yazılmışdı: "Qızeytar-Götü Qaya". Bir dəfə Güllü bunun mənasını soruşanda Hasan ağzını onun qulağına elə pərcimləmişdi ki, az qala Güllü kar olsun, amma piçilti ilə: Qızeytar arvad Söynalı kişinin atın boğazına doladığı kələğayını həmin dağdağana bağlayanda Götü Qaya onu çağırırmış. Özü də mağarasına. Qızeytar da ayaq saxlayanda Söynalı kişi arvadından duyuq düşübmiş...

Bunları Hasan hələ çox balaca olanda nənəsi Xəmməd qızı ilə danışanda eşitmışdı. Sözü Daş Bulağın başında Xəmməd qızı açıbmış. Nənəsi də “aaz, işində ol, səy-səy çərənnəmə” deyib ağızından vurmuşdu. Söhbət Hasanı açmamışdı, istəmişdi babaşının dəhrəsini götürüb dağdağanı kəssin. Harda idi balaca uşaqla o güc, özü də dəhrə ilə on illər ömür sürən, gövdəsi dəmirə dönən bir ağacı kəsə bilsin! Yaxşı da kəsməybmiş! Sonra nənəsi deyəcəydi ki, elə ağaclar var, Allah onları özü qoruyur, elə dağdağanı da kəssəydin, günaha batardın. Hasan eləməmişdi tənbəllik, günaha görə hansı cəzanı ala biləcəyini sorusunda nənəsi dilini sürümüşdü, qiymamışdı ki, “qolunu qurudardi” desin, istəməmişdi ki, həm dediyi söz Tanrının ağlında qalsın, həm də nəvəsi sarıdan ürəyinə xal salsın.

YEDDİNÇİ HİSSƏ

...Məmməsöyüñ kişi bir gün Qoşa Qarın ətəklərində meşədə əllərində möhürlü kağız olan bir neçə adamlı rastlaşdı. Dediklərinə görə, qonşu erməni kəndindən imişlər, Qoşa Qarın hökumətə aid olan bu ərazilərini öz adamlarının əli ilə görüş yeri kimi alıbmışlar. Təbii, babası bununla razı ola bilməzdi, çünki o, hökuməti Allah kimi sanırdı. Ona aid olan bir çöpü belə kimsəyə verməzdi. Çağrılmamış qonaqlarla dil tapmayanda əlbəyaxa oldu, silahını işə salıb birinin sinəsinə sıxdı... Bir neçə ay Metexi qalasının dar, dəmir barmaqlar bərkidilmiş pəncərəsindən Sənan dağlarına boyhana-boyhana xəyalən hər gün Qoşa Qara gedib-gəldi. Yollar yaxşı tanış idi ona. Bozyarı dayanmadan sürsəydi, yarımdən, istəsəydi, daha da tez haxlardı mənzili...

Məmməsöyüñ kişi elə onda bildi ki, ədalətsizlik həmişə, hər yerdə olurmuş. Hökumət də Allah-zad deyilmiş. Məhkəmə qurulanda hakimin davranışından gözü su içmədikcə bunu daha yaxşı anladı... Gecələrin

birində qarovalıçular onu Metexidən Kür çayına atılan görüblər. Növbətçi kitabında elə də qeyd edilib: “Dustaq Məmmədsöyüñ Aliöyü ..... tarixində özünü çaya atdı, axtarış fayda vermədi. Ölmüş hesab edilsin”.

Belə olan halda Qoşa Qarda qala bilərdim? Dirdi İslameeldən necə gizlənəcəkdir? Gecənin birində heç kimin xəbəri olmadan Bozyarı minib o üzə - Kars tərəfə adladı. Burda da baxtı gətirmədi, bütün nəsillə arasında ixtilafın əsasını qoyan hadisə yaşandı...

***

Məmməsöyüñ kişi o üzə keçəndən sonra çox götür-qoy elədi, geri qayıtsa, türməlik olacaqdı, bunu yaxşı bilirdi, bəlkə, elə Sibirə sürgünə göndərəcəkdilər. Ordan da qayıdan olur ki?!

Düşünüb-daşınib bir nəfər halal sandığı adama çobanlıq eləmək qərarına gəldi. Elə burada da ad çıxartdı. Heç kəs sürüsünə yaxınlaşmağa cürət etmədi. Həyat nağıllara bənzəyirmiş, onlarda olduğu kimi, sahibinin də gözəl-göyçək bir qızı varmış. Məmməsöyüñ bu gözəllikdə birinə rast gəlməmişdi. Qız da ona könül verdi. İlk baxışdaca alışib-verişdilər. Ucaboy, enlikürək, ciyində beşəçiləni, Bozyarının nallarından qıgilçım saçan bir ığidə necə vurulmamaq olardı? Aqibət məlum. “Sən saydığını say, gör fələk nə sayır” ifadəsi bu məqamda necə də yerinə düşür...

Bir dəfə sürü arxaca enəndə Məmməsöyüñ kişi nə görsə yaxşıdır: alaçığın hələ də tüstülənən qalıqları altında sahibinin qapqara yanmış üzüqoyulu meyidi. Biçərənin qollarını daldan bağlayıblarmış ki, müqavimət göstərməsin. Qızındansa xəbər yox.

Məmməsöyüñ kişi nə baş verdiyini tələm-tələsik öyrəndi. Bozyarın belindən düşmədən, beşəçiləni ciyindən endirmədən

Taygöz Maharanın dəstəsinin dalınca götürdü. O da kim olsa, yaxşıdır? Bunu sonra öyrənəcəkdi. İxtiyarındaki sürünü qabağına qatıb rus sərhədçilərinə təhvıl verəndən xeyli sonra, qohum-əqrəbadan xəbərsiz türmədə dustaq həyatı yaşayanda, Tiflis canişininin ona yazdığı məlum məktubunu elə türmənin quzulayıb tökülen divarları arasında lampa işığında naçalnikin özü oxuyub özü tərcümə edəndə biləcəkdi.

Taygöz Maharanın əsl adı elə Mahar imiş, Makar da deyirmişlər. Milliyyəti bilinmirdi. Kimi deyirdi, dağ gürçüsüdü, kimi də yezidi kürdü. Erməni, türk də deyənlər varmış. Çünkü danışanda ayırmaq olmazdı ki, bu adam gürcüdü, yoxsa erməni. Azərbaycan dilində elə səlis, ibarəli danışındı ki, adamın ağızı açıq qalırdı. Bu da Tiflisdə quldurluq edib çoxlu günahsız adamları qətlə yetirəndən sonra barəsində axtarış elan ediləndə gərəyinə gəldi. Yəqin, elə bu gün də Ləlvərin ətrafındaki kəndlərin ahil adamlarının xatirələrində Taygöz Maher adı necəsə iz qoyub. Oralarda əksəriyyət onu lənətləyir. Bax bu adam elə odur. Tiflisdən geniyib canını qurtarandan sonra dağlara çəkilib, ha gözləyib, bir şey çıxmayıb, başına özü ağıldakılardan yiğib quldurluğunu davam etdirir. Yaylaqlarda arvadlar onun dəstəsini uzaqdan görəndə qorxularından körpəcə qız uşaqlarını kilimlərinin arasında gizləyirlərmiş ki, gözlərinə sataşmasın. Özünün olmasa da, dəstəsindən kiminsə quşu qona bilərdi. Azmi olmuşdu belə hadisələr? Nə qədər qız uşağını atın tərkinə basıb aparmışdılar. Nə öldülərindən xəbər çıxmışdı, nə qaldılarından. Nəhayət, çar hökuməti onun yerini öyrənib otryad göndərəndə geç idi. Artıq Məmməsöyüñ kişi beşəçilərinin beş gülləsini də qalan tək gözünə sıxmışdı...

...Məmməsöyüñ kişi Təkgözün dəstəsini haxlayanda Maharanın adamları bilmədilər

nə etsinlər. Üstünə cumub qamarlamaq istəyəndə Təkgözün ötkəm səsini eşitdilər:

– Buraxın, qoyun yaxınlaşın, bilirdim ki, özü arxasında gələcək.

Nişanlısından başqa Məmməsöyüñ kişinin gözünə heç nə görünmürdü. Onu da atın üstünə bərk-bərk bağlamışdılar, qolları da elə... İndi Təkgöz Mahara diqqətlə baxsaydı, tezcə anlardı ki, ona niyə bu adı qoyubmuşlar. Bir gözünün üstünü örtən qara parça başının arxasında düyünlənmişdi.

– Özü də, atı da gərəyimiz olacaq. – Məmməsöyüñ kişini, altındakı Bozyarı süzə-süzə dilləndi və əli ilə qızı göstərdi. – Atasının xarabasına ona görə od vurdum ki, onu vermirdi, nişanlı olduğunuzu deyirdi.

Məmməsöyüñ kişi dillənmədi, hələ ki Bozyar altındaydı, beşəçiləni da çiynində, necə etsin ki, qızı ipdən qurtarsın, həm də Təkgözü nişan almaq fürsətini qaçırmamasın.

Təkgöz bu dəfə Məmməsöyüñ kişi tərəfə baxıb daha ötkəm səslə:

– Nə durmusan, özün aç qollarını, sürü apar düz mənim taxtıma, – qışkırdı, – haydi, durma!

Kənardan görən elə sanardı ki, Məmməsöyüñ kişi onun dedikləri ilə çoxdan razılaşıb, çünkü söz Təkgözün ağızından çıxan kimi o cəld atdan düşdü, atın ipini buraxmadan o biri əlində hazır tutduğu qəməsi ilə qızın bədəninə, qollarına sarılan kəndiri kəsdi, dönüb Təkgözə tərəf baxdı ki, necə nişan almaq olar.

Təkgöz:

– Səni kimi, mən də ilk gördüyümdə onu söydüm, özü də bu tək gözümlə, – şəhadət barmağı ilə həmin gözünü göstərib şaqqanaq çəkdi.

Sözü ağızından çıxmamış beşəçilənin beş gülləsinin beşinin də həmin gözünə necə girməsini heç kəs hiss etmədi, başının arxasından qan fışqıranda sifətindəki gülüş eləcə qalmışdı.

Məmməsöyün kişi nişanlığını da alıb ordan necə çıxmışdı, sərr olaraq qaldı. Sonralar olanları fikirləşəndə Məmməsöyün kişi ağlına gətirə bilmirdi ki, o dar macalda beşaçılannı güllə ilə necə doldurmuşdu, atəş aça-aça özü Bozyara atılıb nişanlığını nə təhər götürdü.

Görünür, oraların da Dirdi İslameeli variymış. Xidmətinə sadıq qalaraq olanları nə artırıb, nə də azaldıb, nə təhər baş veribsə, eləcə də hökumətə çatdırıbmış. Ucu gəlib Məmməsöyünə yetəndə Qafqaz canişininin şəxsən özünün xəbəri variymış nə baş verdiyindən.

Canışın Məmməsöyün kişinin qorxmazlığına valeh olmuşdu, sərhəd zastavasına göndərdiyi məktubda onun bağışlanması, üstəlik də Ləlvərin ətəyindəki 3 kəndə kəndxuda təyin olunması ilə bağlı sərəncam vermişdi...

Lakin babası Ləlvərdə çox duruş gətirmədi. Qızları qonşu erməni uşaqlarına qoşularaq xaç çəkib and içəndə hər şeyi anladı. Uşaqları götürüb oraları tərk etdi, yolda baş verənlər də məlum, birbaşa Qoşa Qara döndü. Yenidən əvvəlki işinə bərpa olundu, meşəbəyiliyini davam etdirdi. Dərd onu əyə bilmədi, uzun yaşadı, qəbiristandakı qocaman paliddan hazırlanan baş taxtasına diqqətlə baxan olsa, ərəb rəqəmləri ilə doğum vaxtından ölüm tarixinə qədər düz yüz il olduğunu aydınca görərdi.

Axşamlar bunlarımı danışacaqdı nəvəsinə? Bir də onu necə başa salacaqdı ki, nənəsi heç də Aliyünün fikirləşdiyi kimi olmayıb, dürr-ipək biriymiş. Təkgözün əli də ona dəyib-eləməyib. Yox bir, Məmməsöyün kişi ölmüşdü ki, ona elə imkan yaransın. Aliyü lap-lap sonralar, o üzün ağsaqqallarının istəyi ilə onları qəbul edəndə öyrənəcəkdilər ki, əslində, nənəsi ilə bağlı deyilənlər oralının Dirdisinin öz uydurması imiş. Düzdü, o üzün Dirdisi şahidi olduqlarının bitdə-bitdə

yuxarılara çatdırılmışdı. Amma Qızeytarın nənəsi ilə bağlı olanları bilərəkdən dəyişmişdi. Cavanlıqdı, gözü qalıbmış qızda. Sevgisi daşa dəyəndə çıxış yolunu böhtan atmaqda görmüşdü. Aliyünün adamlarını harda gördü, uydurduqlarını şahid kimi şirin-şirin danışmış onlara...

Onu da deyirlər ki, Qızeytarın nənəsinin dəahı o üzün Dirdisini tutubmuş. Başına hava gəlibmiş. Qızın adını çəkə-çəkə gecə-gündüz ulayırmış. Ölə bilmirmiş. Görünür, Tanrı da qəzəblənibmiş onun Qızeytarın nənəsinə atdığı böhtana və Əzrayılı göndərmirmiş dalınca. Onda dərdini o üzün ağsaqqallarına açıbmış ki, Aliyünə çatdırınsınlar nənəsiylə bağlı onlara söylədiklərinin uydurma olduğunu, bəlkə, rahat olə bildi. Deyilənə görə, Aliyü də soyuq qarşılıyb qonaqların dediklərini. Necə olur ki, illərlə gözümçixdiya salasan, lənətlər yağıdırasan, sonra da səhv etdiyini desinlər. Olmuş olar, od olmasa, tüstü heç çıxarmı? Amma onu da danışırlar ki, Qoşa Qara xəbər çatan kimi o üzün Dirdisi həmin andaca cəhənnəmlik olub...

SƏKKİZİNCİ HİSSƏ

Qış qapını alanda, qar dizi ötəndə Qoşa Qara qaraçı köçləri gələrdi. Kimi vedrəsinin dibini bərkidərdi, kimi qazanını lehimlədərdi, kimi itinə zəncir düzəldirərdi, kimi də atına nal kəsdirərdi... Bir neçə həftəlik qurulan çadırlarda vur-çatlaşın, qırğın olardı. Fala baxdırın kim, uşaq üfütdürən kim, xəstə göstərən kim. Məmməsöyün kişi belə şeylərə inanmazdı, nahaqdan ona el arasında "kristiyən Mamed" deməmişdilər, amma nəvəsinin halına acıyırdı, varını-yoxunu tökməyə hazır idi ki, bircə o, ayağa dursun. Bir gün qaraçılardan yenidən Qoşa Qara gələndə vəfali Bozyarını minib nəvəsi də qucağında yanlarına yollandı. Yaşılı qaraçı qadın Qızeytarı görən kimi sıfəti güldü, mənalı baxışları ilə babasını başdan-

ayağa xeyli süzdü. "Bu köpək qızı məni tamam soyundurdu ki...", - deyə babası içində piçildadi. Deyəsən, Bozyar da başa düşdü arvadın baxışlarındakı mənani, olanları görmürmüş kimi başını yerə dikib finxıra-finxıra qabaq ayaqları ilə torpağı döyüclədi. Məmməsöyüñ kişi bilmədi nə etsin. Qıpqrımızı qızarmış sıfətini yana çevirib uzaqlaşmaq istəyəndə yenidən qaraçı qadının papiros çəkməkdən daha da boğulmuş səsini eşitdi:

- Dayan, qoca igidim, dayan. Məgər o gül üzlü nəvənə yazığın gəlmir? Bu qədərmi insafsızsan? Onun üçün mindiyin ata qıymırsan? Atı verərsən, gələn il bu vədə nəvəni sappasağ görərsən.

Məmməsöyüñ kişi bir atına baxdı, bir nəvəsinə. Bozyarla vidalaşmaq ona ağır gəlirdi. Son otuz-qırx ildə başına nə gəlmışdisə, Bozyar da şahidi idi. Məmməsöyüñ kişini o üzdə Təkgözün dəstəsindən qurtarmamışdım? Qoşa Qarın meşələrində elə bir ciğir tapmaq olmazdı ki, sevimli köhləninin belində ordan keçməsin, elə bir hədəf qalmamışdı ki, Bozyarla onu haxlamasın, vaxtında başının üstünü almasın. Onu əməlli-başlı ölümündən qurtarmışdı, bir sürü canavarın əlindən almışdı. Bir dəfə payızın yarpaq tökümundə, el dağdan köçən vədələrdə Məmməsöyüñ kişi bərk xəstələndi. Canında isti var idi. Belə şeylərə o, naxoşluq deməzdi. İçində də bir ovuc itburnu bir çaydan yemişan çayı içdimi, bədəni tə tökərdi, sonra da sappasağ olardı. Bu dəfə Qoşa Qarın ins-cins olmayan meşələrində hardan idi o çay. Çarəni şinelə bürünüb payız havasının saraltdığı yarpaqların üstündə yatmaqdə gördü. Gecənin birində səs-küyə qalxanda hər şeyi anladı. Bozyarın dal ayaqları ilə onu canavar sürüsündən necə qoruduğunun şahidi oldu. Nə etməliydi ki? Həmişə ayağının arasında sıxlığı beşəçilən da özündən aralıdakı ağacdən asılı...

Məmməsöyüñ kişi Bozyarın yaralarını sonra görmüşdü. Onu yedəyinə alıb birbaşa Baytar Qurbanın yanına gətirmişdi. Baytar Qurban da hər dəfə Bozyarın yaralarına dərman qoyduqca ətrafdakılara onun canavarlarla necə vuruşduğunu tərif edərmiş. Axırda məsələni o qədər işırtdı ki, guya Bozyar meşələrdə gəzəndə canavarlar Qoşa Qardan pələsəng olurlarmış. İndi də toyarda Qoşa Qarın tut arağından vurub məst olan cavanları Aşıq Nəsifin Bozyara qoşduğu mahnını sıfariş edirlər və yixilana qədər meydandan çıxmırlar...

Məmməsöyüñ kişinin ağızından "aslantək yeriyər canavar üstə, yoxdu el-obada tayı Bozyarın" kəlməsi qeyri-ixtiyari çıxanda və sonra susub xəyallara dalanda qaraçı arvad gülümşüyərək bir az da hündürdən:

- Nə xəyala getdin, yüz fikir bir borcu nə vaxt ödədi ki?.. Dillən, igidim, dillən, - deyib elə Məmməsöyüñ kişinin dediyi tərzdə də şeirin dalını gətirdi.

...Məmməsöyüñ kişi atdan düşüb Bozyarın başını qucaqladı, son dəfə onu qoxuladı və aldığı havanı ciyərlərinə qədər çəkdi, köyrəlmış gözlərini silə-silə qantarğanı dirəkdəki mixa keçirdi. Bəlkə də, arvadı öləndə heç belə kədərlənməmişdi. Həmin gün evə tək və piyada qayıtdı...

***

Hələ çox-çox illər əvvəl Söynali kişi Qızeytarı ilk dəfə görəndə qızın gözəlliyi gözünü tutmuşdu, amma boyunun hündür olması ürəyindən deyildi. Boyu üzünü görmədiyi rəhmətlik anasına çəkmişdi, uzun olduğuna görə də özü olmayanda heç kim adını çəkməzdi, çünkü elə Aliyündə o qədər Qızeytar varıydı, hansını çağırmaq istəsəydi, çəş-baş qalardılar. Onun adına eləcə Uzun deyirdilər. Özü də barışmışdı. Sevinirdi ki, nə yaxşı, boydan balaca deyil, yoxsa hamı ona "tosoy" deyərdi. Nə təhər ki, Qoşa Qarın ən

yuxarıdan gedən arvadı Fatmanın gəlininə “tosoy” ayaması yapışdırıblar. Qulağından uzaq, özü olmayıb ondan söhbət düşəndə adını çəkmirdilər, hamı ona “tosoy gəlin” deyirdi...

Söynalı kişi xeyli fikirləşdi. Necə ola bilərdi ki, arvad kişidən hündür olsun. Dost-tanış içində yanaşı duranda şəvədə edib gülməzdilərmi? Bir də harda yanaşı duracaqdılar ki? Söynalı kişi ha axtardı, gözündə Qızeytarın gözəlliyini əvəz edən başqasını tapmadı. Çox götür-qoy elədi, bilirdi ki, kimə desə, Qızeytarın babasının yanına elçiliyə getməkdən imtina edəcək. Çünkü hələ də onunla ürəkləri barışmamışdı - bir sözlə, bağışlaya bilmirdilər. Belə olan halda Qızeytargilə Söynalı kişinin özü gəldi. Babası qəlyanını doldurub tüstüsünü ciyərlərinə çəkə-çəkə Söynalını xeyli dinlədi. Sonra qalxıb işfonerdən iki çappa stəkan götürdü, ocağın üstündə bayaqdan pakkapak qaynayan çaydandakı itburnu çayı ilə onları doldurdu, hərəsinin içində bir xışma şəkər atıb:

- Qırımdan görürəm ki, qeyrətdisən, nəvəmin namusunu qoruyacaqsan, verdim getdi, - dedi və elə isti-isti də stəkanı başına çəkdi.

Toyu da nişanı kimi oldu. Söynalı kişi gördü ki, qohum-əqrəbadan ona qoşulub gələn olmayıacaq Qızeytarın dalınca. Məmməsöyüñ kişi də endirib heç kimi çağırmayacaq. Bir axşamüstü özü təkbaşına iki atla Qızeytargilin qapılarını döydü. Məmməsöyüñ kişi o biri atın boğazına bağlanan kələğayını, döşündəki güllü noxtanı, yəhərinin bəzəyini görüb hər şeyi başa düşdü. Toycu Alxanı da çağırtdırb At-dandırma havası çaldıra-çaldıra divardan asdığı köhnə beşaçılanını əlinə götürüb xeyli baxdı, evdə saxlasa, nəyinə lazım olacaqdi, gözü də kəsərdən düşmüşdü, içindəkiləri havaya sıxdı və:

- Bu da sənin cehizin, düşərli olsun, amma yaddan çıxarma ki, tūfəng öz sahibinin də düşməninə dönə bilər. Tanrı o günündən qorusun, - deyib nəvəsinin boynundan asdı.

Babasının xeyir-duasını alıb Toycu Alxanın Atdandırmasının qəmlı sədaları altında Söynalı kişi Qızeytarı bəzədiyi ata mindirdi...

***

Elə indi də xeyirdə-şərdə yaşlı adamlar bu qorxmaz qadının qəhrəmanlığından ürəkdolusu söz açırlar. Daha çox onun əlində beşaçilanı yataqdan qoyun sürüsünü aparmağa cəhd edən o üzün addı-sanni oğrularını səhərəcən tövlədə necə saxlamasından həvəslə danışırlar. Hətta təzə-təzə Aşıq Nəsif şəninə dastan da qoşmuşdu. Onun da duvaqqapması belə qurtarırdı:

*... Heç boş a getmədi atdığın güllə,
Yüz kişiyyə bərabərsən, Qızeytar.*

Dastan Söynalı kişinin xoşuna gəlir, onu qımışa-qımışa dinləyirdi. İçində arvadı ilə öyünürdü də. Elə belə olmalı idi. Söynalı kişi Qızeytarı başqa cür təsəvvür edə bilərdimi? Dastan həm də hardasa ona cavanlıq illərini xatırladır, dirlədikcə Qoşa Qarın meşələrində özünü sevimli kəhərinin belində hiss edirdi. Beşaçilanı ciyində, maral ayağından sapı olan qamçısı da əlində. Kimin hünəri olardı dediyini iki eləsin...

Sonra Musanın qorxusundan bir müddət heç kəs o dastanı dilinə almadı. Musa istəməmişdi ki, ağır məclislərdə anasının adı hallansın. Həm də Qoşa Qarın adamlarının xasiyyətlərinə bələd idi. Birdən ona el içində “Qızeytarın oğlu” da deyərdilər. Nə olacaqdı onda? Necə çıxacaqdı adam arasına? Kimin qabağından dillənə biləcəkdi ki?..

***

Söynalı kişi görəvini bitirib həmişəlik Qoşa Qara qayıdanda ona “topal” ayaması verdilər. Amma kimi hörmətdən, kimi də qorxudan bu sözü üzünə demədi. Bələd idilər, bilirdilər xasiyyətini. Sayğı görəndə canını da bağışlardı, dad aman, gözündən düşəsən, yanında kiminsə dalından yersiz danışasan, ədalətsiz bir söz işlədəsən, qurtardı getdi, uzun müddət gözünə görünmə. Ona görə hələ də ondan çəkinirdilər. Bu ahil yaşında ağızları nə idi, heç cürətləri də çatmadı üzünə nəsə desinlər, üstəlik hələ bir “topal” adlandırsınlar.

Düzdü, cavan çağları arxada qalmışdı. Elə cavanlığından da dediyini demişdi. Dediyi də möhürlü əmrə bənzəyirdi. Bəlkə, indi o illərinin xiffətini çəkirdi. Hərdən yalqız qalanda həmin vaxtları yadına salıb başını aşağı-yuxarı yırğalaya-yırğalaya gözlərini bir nöqtəyə zillədiyi anlar da olurdu. Bu da Qızeytarın diqqətindən yayılmazdı. Bir dəfə zarafata salıb soruşanda ki “yenə nə olub, ay kişi, bu dəfə hansı dağı arana daşıyırsan”, “Dağı yox ey, Göt Qayani”, –cavabı alan arvadı diksinmişdi. Elə bu yaşında cəld pəncərənin qabağına qaçıb Göt Qayaya baxa-baxa:

– Yerindədi ki... Sən Allah, dəymə. İşin olmasın onunla! Bəs Göt Quş gələndə hara qonsun yazıq...

Qızeytar arvad ərini o qədər güclü sanırdı ki, elə bilirdi, istədiyi möcüzəni yaradar. Hətta Göt Qayanın yerini də dəyişmək gücündədir. Amma onu belə düşüncəli, fikrə qərq olmuş, bir az da fağır görkəmdə görmək istəmirdi. Gözlərini bir nöqtəyə dikəndə ona elə gəlirdi ki, qeybdən kimse çağırır Söynalı kişini. Hay versə, gəlib əlindən tutub aparacaq. Görkəmindən o da etiraz edənə oxşamırdı... Bəlkə, bezib yaşamaqdan, elə Qızeytarın özündən? Hə dəfə bunu fikirləşəndə ciyində beşəçilan babasının evindən qoşa çıxandan sonra

olub-keçənləri bittə-bittə ələk-vələk edirdi ki, görəsən, harada ərinin bir sözünü iki edib, onu hirsəndirib, bezdirib, tapa bilmirdi. Bir də Göt Qayayamı qısqanacaqdı onu?! Yekəcə bir daşa?! Yəqin, yorulub dizinin ağrısından yazıq. Yoxsa nə olacaq ki? Ac qalmırıq, susuz qalmırıq, – deyə Qızeytar arvad qorxduğu fikirləri özündən uzaqlaşdırırırdı.

Söynalı kişi də arvad tayfasına biganə kılışılardən deyildi. Öz aləmində Qızeytarə bir dəfə də olsun “gözün üstə qasıñ var” deməmişdi...

***

Bir gün səhər erkən arvadına “bir kündə də artıq elə, qonağımız olacaq” deyib quruddu xəngəl bişirtdirdi. Qonşularındakı Aşıq Nəsifi də çağrırdırdı. Aşıq da işinin ustası idi. Evindəcə sazı köynəkdən çıxarıb “Faxralı Dilqəmi” havasına kökləmişdi. Fikirləşirdi ki, yəqin, Söynalı kişi Aşıq Şennikdən dedirtdirəcək, Faxralıda qonaq olmasından söz açıb Musanın da adı keçən mahnısını oxutduracaq. Xəngəlin suyu Söynalı kişinin qaraçılara təzəcə qalaylatdığı mis qazanda hələ qaynamamışdan əvvəl Aşıq Nəsif sazi boynundan aşırıb “Faxralı Dilqəmi”nə yedək verəndə Söynalı kişi əlini qaldırıb işarə etdi ki, dayansın:- Darixma, Aşıq Nəsif, xəngəlimizi yeyək... Bu gün içimin havası bambaşqadır.

Düzü, Aşıq Nəsifin narahatlığı üzünə vurdu. İlk dəfə idi Söynalı kişi ona belə ciddi formada müraciət edirdi. “Birdən istədiyini çalamram”, – deyə həmişə gözünə təpdiyi xəngəli bu dəfə güclə yarıladı. Söynalı kişi aşığın dirəkdəki mixdan asdıgı qara sazinə baxa-baxa:

– Aşıq Nəsif, bilirsən, hansı havanı istəyirəm? Yadındadı, qoç Koroğlu görür ey, bir nabələd adam tüfənglə cöngəni necə aşırı. Bax ondakı havanı çal, Koroğlunkunu deyirəm haa...

Aşıq Nəsifin tər basmış sifətinə yüngüllük gəldi. Sazını tələsik "Misri" havası üzərində kökləyib:

*Titrəyir əllərim, tor görür gözüm,
Mənmi qocalmışam, ya zəmanəmi?..*

– deyə oxumağa başladı.

Söynalı kişi öz aləmində idi. Baxışlarını zillədiyi nöqtədən çəkmirdi. İlk olaraq gözü önünə Koroğlu gəldi, yanında da ala gözlü Nigarı. Dağıłasan zamana, o boyda kişi gör nə günə qalıb ki, arvadını harasa aparmağa bir axsaq ayqır da tapmayıb... Kişinin öküzü vurduğu isə başqa məsələ. Yaxşı ki, Koroğlu nə qədər desə də, onu vurmayıb, yoxsa Koroğlusuz o dağlar neylərdi?.. Söynalı kişinin gözünü zillədiyi nöqtə getdikcə böyüdü, xəyalına Goy Qayanın Qurd Ölən Yer səmtindəki sıldırımların arasından çıxan, budaqları alabəzək parçalarla bəzənmiş dağdağan ağacı gəldi. Cavan vaxtlarıdı. Qızeytarı təzəcə gəlin gətirib. Xoşbəxt olsunlar deyə, arvadının təkidi ilə, həm də el adətincə atın boğazına doladığı kəlağayını həmin ağaca bağlayırlar.

Kəlağayını bağlamağına bağlayıblar. Düzdü, bu olub. Ancaq sonra baş verənlər Söynalı kişiyə yuxu kimi gəlir. Düzünə qalsa, qayıdan başı Qızeytar Goy Qayadan ayrılmış istəmirdi. Söynalı kişi onu ha çağırır, yənə arxada qalıb Goy Qayaaya hayıl-mayıł baxırmış.

– Gəl çıx daaa, a zalımın qızı, nə maddim-maddim baxırsan, Goy Qaya məndən artıqmı əziz oldu saa?

Bu səsdən Aşıq Nəsif diksinib dayananda Söynalı kişi özünə gəlib qamətini düzəltdi. Hövlnak Qızeytarə əl elədi, yanına çağırıb nəsə piçildədi, o da tez gedib həyət-dəki talvarın altındakı toğluların ən gözətgəlimlisinin buynuzuna ip saldı və darta-darta gətirib bayaq sazin asıldıqı dirəyə bağladı. Aşıq sanki baş verənləri

görmürdü. Oxumağında idi. Görsəydi, nə edəcəydi ki? Söynalı kişiyə etiraz etməkmi olardı? Lakin Aşıq Nəsif səhərdən ev sahibinin hərəkətlərində müşahidə etdiyi qəribəliyə layeyd qala bilmədi:

– Ürək qocalmır ki, Söynalı kişi. Başını qəbirə qoyana qədər istədiyini istəyəcək...

Amma yaş öz sözünü deyirdi, dizinin ağrısı da bir yandan... Söynalı kişi toğlunun kəndirini dirəkdən açıb Aşıq Nəsifə uzatdı. O da çıynində sazi, toğlunun da ipi əlində Söynalı kişinin ardınca doqqaza tərəf addımladı. Hələ Ləlvərin ətəklərindəki üç kəndin kəndxudası olduğu vaxtlarda tanıldığı, üstəlik də cökə ağacından balaca körpələrinə beşik düzəltirdiyi Sandroya paliddan yondurduğu darvazaya çatanda Söynalı kişi:

– Qoç Koroğlunun bu havasını bir də ağızına alma, Aşıq Nəsif. İndi də həminki namərd əyyami deyilmi, onu başa düşənmi qalıb, ayıb olar kişinin ruhundan, vallah, – dedi və əlini öz sinəsinə dirəyib davam etdi,

– Mən deyəndə də heç oxumazsan, haa. Bildin?!

Həmin gecə Söynalı kişi xeyli oyaq qaldı. Fikirləri onu dağdan arana, arandan dağa apardı. Yenicə gözünü yummuşdu ki, qulağına tanış səs gəldi. Doqqazın paliddan olan qapısı çırıldadı. Belində par-par parıldayan qılıncı, çıynində də sazi uca boylu bir aşiq həyətə girdi. Aşıq Nəsifə verdiyi toğlunun da kəndiri əlində. Söynalı kişi diqqətlə baxanda tanıdı. "Bu ki qoç Koroğludur, niyə adına layiq qarşılamaayaq" deyə ağrılarını unudub yerindən dik atılonda Qızeytar arvad tez başının üstünü aldı.

– Nə oldu saa, ay kişi, bu gecə vaxtı, yuxunumu qarışdırın yenə?

– Nə olacaq ki? Yatıb qalmışıq. O boyda kişini beləmi qarşılıyarlar?..

Aşıq Nəsifin səsi bir də Söynalı kişinin qapısından gəlmədi. O, Söynalı kişinin dediklərini lap sonra, onu məclislərdə görmədikcə,

Qızeytar arvadın bişirdiyi quruddu xəngəlin əvəzsiz dadını hiss edib Söynalı kişinin qabağında sazını sinəsinə basmadıqca anlayacaqdı...

Amma Söynalı kişinin cavan, qız qaytaran vaxtları da olmuşdu. Məmməsöyüñ kişidən sonra Qoşa Qarın ətəkləri uzun müddət nəzarətsiz qalanda hökumət adamları elə onun özündən soruşanda ki kimi deyirsən, kimi qoyaq ki, oraları səni kimi qoruya bilsin, onda Qızeytarın babası heç çəkinmədən Söynalının adını çəkmişdi. Səhərisi gün meşələri qorumaq ona tapşırıldı. Onda meşələr hökumətin idi. Hökumət meşəbəyisinə maaş kəsirdi. Söynalı kişi Qoşa Qarda yeganə adam idi ki, hökumətdən aylıq alırdı. Ona görə onu hökumət adamı kimi tanıyırdılar. Haqları da var idi. Təbiətən xeyirxah adamıydı. Elə birisini tapmazdın ki, geriyə əliboş yola salsın. Çörəyə gələnə çörək verir, hökumətlə işi olana doğru yol göstərir, ürəyi lap yananda qabağına düşüb idarələrin qapısını döyürdü. Kiminsə ucbatından qovğaya düşən vaxtları da az olmamışdı.

...Zaman heç nəyə baxmadan ötürdü. Keçən əsrin əvvəllərində nəhəng dövlətlər dünyani bölmək məqsədilə apardıqları müharibəni bitirmişdilər. Yerlərdə görüləsi işlər hələ qalmışdı. Türklərlə almanlar Cənubi Qafqazı tərk etmək məcburiyyətində qalanda ermənilər Qoşa Qar daxil olmaqla böyük bir ərazini zəbt etmək istəmişdilər. Onda Söynalı kişi elə o meşəbəyi görkəmində müharibəyə qoşulmuşdu. Faxralıdan bir az aralıdakı Şülöör deyilən yaşayış məntəqəsi uğrunda gedən döyüslərdə igidliliklə vuruşub yaralanmışdı. Zalim gullə düz dizinə girib sümükdə ilişib qalmışdı.

Söynalı kişi döyüsdə fərqləndiyinə görə Gürcüstanın yeni hökuməti onun adına yazılan təşəkkür məktubunu evə gəti-rəndə Qızeytar arvadın ilk sözü bu olmuşdu: "başına xeyir, heç adam öldürənə də

"sağ ol" deyərlər?" Amma həmin vərəqi Söynalı kişinin özünə Sarvan bazarındakı şəkilçəkəndən aldırtığı çərçivəyə saldırıb divardan asmışdı. Hər gələnə də göstərib ərinin hökumətin yanında necə hörmətli olduğunu bildirərdi. Amma heç kimə söyləməzdı ki, gürcü hökuməti bunu ərinə Şülöördə erməniləri qırğıına görə verib. Düz-əməlli oxuya bilən yox idi o vədələr. Hami çərçivənin şüşəsinin altından parıldayan hərflərlə yazılmış üç sətirlik yazıya heyranlıqla baxırdı. Qızeytar arvad isə hər gələnə şəhadət barmağını tuşlayıb həmişə deyirdi ki, baxın, baxın, görürsünüz, Söynalının adı yazılıb!..

Yaşlanması, bir yandan da dizində yer edib qalan gullə öz işini görürdü. Elə o vaxtdan Söynalı kişi ayağını çəkməyə başladı. Getdikcə ağrısı özünü daha çox göstərdi, yaşı artdıqca çoxaldı. Elə oldu ki, nəinki adamlar arasına çıxa bilmədi, günlərlə yerindən qalxmağa da taqəti qalmadı. Aşiq Nəsifə məlum mahnını oxudandan sonra nadir hallarda onu adam arasında gördülər.

DOQQUZUNCU HİSSƏ

Axşamdan xeyli keçmişdi. Qızeytar arvad özünə yer tapa bilmirdi. İmkanı olsayıdı, səhəri açılmağa qoymazdı. İstəyirdi ki, səhər gec gəlsin, oğlunu qurtarmaq üçün bir yol axtarıb tapsın. Düşünə bilmirdi. Ha çalışırdı, nəyisə fikrinə gətirsin, Musanın sıfəti gözünün qabağına gəlirdi.

Bu dəfə yadına onun hələ 10-11 yaşında olduğu çığları düşdü. Söynalı kişinin xəstəliyinin şiddətlənən vaxtlarıydı, yataqdan qalxa bilmirdi. Böyük oğlu Xıdır qaçıb meşələrə çəkilmişdi. Səbəbi yenə örüş yerləri ilə bağlıydı. Qonşu yaylaqların adamlarından biri çarığını kəndlərindəki torpaqla doldurub əlini Qurana basıb and içmişdi ki, ayağının altındaki torpaq babalarının olub. Buralar da Qoşa Qarın

ətəkləri imiş. O vaxtlar nə hökumət, nə zad. Qurana əl basılıbsa, qurtardı getdi. Belə olanda naəlac qalan Qoşa Qar əhli nə etməliydi? Bunun kələk olduğunu Xıdır anlayıbmış, özlərindən eşidibmiş. Ona görə qəbul edə bilməmişdi. Həmin adamı da, onun tərəfini saxlayan şəhərdən gələn rüşvətxor hökumət nümayəndəsini də atın qabağına qatıb qamçı ilə bədənlərini gömgöy eləmişdi. Elə ordan dağlara çəkilmişdi ki, ara sakitləşsin, sonra üzə çıxar.

Doğrudan, qəribədir, elə son zamanlara qədər bu yerlərin adamları dalaşanda kimsə ölmürdüsə, ona dava deməzdilər. Ancaq bu dəfə belə olmadı. Elə həmin axşam bir dəstə əsgər Söynalı kişinin evinin üstünü aldı. Xıdırı tapmadıqda evdəkiləri xəbərdar etdilər ki, gəlib təslim olsun. Yoxsa...

Musanın yaşı az olsa da, ailədə özünə uyğun vəzifəsi vardı. Bazar günləri mədrəsəyə getməsi, atasının xəstəliyi, Xıdırın dağlara çəkilməsi onun işini daha da artırılmışdı. Xıdırın dalınca tez-tez gələn hökumət adamlarına cavabı da sadə olardı: "Gəlməyib, yerini də bilmirik". "Yeməyini özü gəlib aparmaz, yəqin ki. Səni kimi ığid böyük qardaşına imkan verərmi heç" sualından ustalıqla yayındırı. Ürəyindən hərdən qardaşına qoşulmaq keçirdi. Öhdəsindəki işlərini görən olsayıdı, həvəslə bir neçə gecəni meşələrdə canavarların ulartısı ilə üz-üzə qalardı. Xıdır deyirdi ki, canavarlar ulamasalar, gözünə yuxu getmir. Onların ulartısını eşit, sonra da aşıqların təbil cəngi havasını. Bir-birindən ayırsan, nə deyirsən, de.

Hər dəfə Xıdırın evlərinə hansı gecə gələcəyini biləndə Musa yuxuya getməzdi. Onun üçün bayram olurdu. Lampanın zəif işığında qardaşının başına fir-fir fırlanırdı. Hərdən onun qapının dalından asdığı şinelini geyir, Osmanlı beşaçılanını da ciyindən aşırırdı. O dövrdə el arasında ən çox danışılan

söhbət qaçaqlarla bağlı olardı. Qacaq İsaxan Cəlaloğlu bölmənin özündə mauzerini naçannikin başına necə sıxmışdı, təkbaşına nə qədər əsgəri cəhənnəmə vasil etmişdi? Qacaq Mahmudun bir gülləsilə çekistlikdə ad çıxaran erməni Aşot Qarayazıda necə qanına qəltan olmuşdu? Paşa Daşın altında o boyda naçanniki ayağına necə gətirtdi və s.və i. Yerindən qalxan böyüklərdən bu sayaq söhbətləri eşidə-eşidə qaçaq olmaq həvəsinə düşürdü. Musa da onlardan biri idi. Ona görə qardaşından soruşdu:

– Həə, nə təərəm, qaçağa oxşuyuram?

– Minməyə bir atın əksikdi elə. O da töyləmizdə. Səhər açılmamış dura bilsən, yəhərlərəm, minib qoşularsan mənə...

Bir dəfə çiskinli günüydü, yağış kəsmək bilmirdi. Nə müddətiydi ki, Xıdırdan da xəbər yoxuydu. Tez-tez bayırə çıxıb içəri keçən Qizeytar arvadın nigarançılığı üzündən bili-nirdi.

– Nənn, ay nənn, görəsən, indi bu yağışda qoqaş neynir?

– Nə edəcək ki, isti yerində xumarlan-xumarlanaya yatır, – deyə Qizeytar arvad Musanı sakitləşdirməyə çalışdı. Amma özü də dediyinə inanmadı. Bu yağışda Tək Cöözün altındaki qazmada rahat yatmaqmı olardı?

– Nənn, o gün yemək aparanda gördüm ki, qoqaşın barmaqları çarıqından çıxmışdı. Həm də qan axırdı dizindən...

Bu dəfə Qizeytar arvad dözmədi. Səhər açılar-açılmaz evdə olannan nə vardısa, bir bağlama düzəltdi. İsti paltardan da əlinə keçəni bir torbaya doldurdu... Evin çardağına çıxıb babasının cehiz verdiyi beşaçılanı kilimin arasından çıxardı. Üstəlik bir ovuc gülləni də torbaya doldurdu. Musanı yuxudan qaldırıb yeməyini yedizdirdi və bayırdağı yəhərlənmiş atı göstərdi:

– Xurcundakıları da çatdırarsan qaqaşına. Deyərsən ki, çıxsın üzə, atan çağırır. Nədən qorxacaq? Asıb-kəsməyəcəklər ki...

Musa ata minəndə anası oğlunun böyüməsini sanki indi gördü. Maşallah, yekə kişi olmuşdu.

Get, – dedi, – qorxub - eləmə. Atın qantargasını da möhkəm tut ki, qurd-quş ürküdəndə özünü itirib sənə ziyan gətirməsin. Silahını da ciyindən endirmə. Di durma, tərpən!

Dolcanın suyunu dalınca atdı. Arxasında baxmadı ki, Tanrıının xoşuna gəlməz.

Ertəsi gün axşam Qoşa Qara gələn əsgərlər amiranə tərzdə şərt qoydu ki, əgər gecəynən oğlun gəlib təslim olmasa, dalınca otryad göndəriləcək, hökumətdən inciməyin. Qızeytar arvad bu barədə ərinə bir şey demədi. Onsuz da ağrından sizimsizim sizildiyirdi. Qanını qaraltmaq istəmədi kişinin. Gecəni gözünün çimirini də almadı. Narahat idi. "Deyiblərsə, gələcəklər. Bəs oğlanlarını necə xəbərdar etsin. Allah eləməmiş, gedib üstlərinə çıxsalar... Onlar da qabaqlarından yeyən deyillər axı".

Səhər hava işıqlanar-işıqlanmaz bir bölük əsgər həyətlərinə doluşdu. Əllərinə bir şey keçməyəndə Qızeytar arvadı da ata mindirib Tək Cöözə yollandılar ki, oğlunu çağırıb üzə çıxartsın. Yollar sərt, enişli-yoxuşlu idi. İnsafən Qızeytar arvadı atdan düşürmədilər. Qəribə mənzərə yaranmışdı. O irəlidə, atının qantarğası da bir əsgərdə, o birilər də əllərində Qızeytar arvada tuşlanmış süngülü silahlar dərə boyu irəliləyirdilər. Uşaqlarının Xidirin Tək Cöözün yaxınlığında özü üçün düzəldiyi komada olduqlarını bilirdi. Xidirin dediklərindən bu yerləri tanıdı. Əsgərlər onu bura gətiriblərsə, görünür, hökumət də duyuq düşübmüş.

Qızeytar arvad işini möhkəm tutmuşdu. Əksinə al dillə oğlanlarına deyəcəkdi ki, mənəm, ananız Qızeytardır, səsimi eşidin, amma üzə çıxmayıñ. Qorxurdu ki, nə olar, nə olmaz, sözləri çəpləşər, bir-birlərinə güllə atarlar. Əsgərlər çox idilər, uşaqları vura bilərdilər.

Dəstənin başçısı tələb edəndə ki Qızeytar arvad Xidirı səsləyib çağırınsın, elə bu vaxt yaxından gələn quşun harayı onun səsini batırdı. Hami çevrilib səs gələn tərəfə boylandı. Quş bir ilanla qovğaya qalxmışdı. Hay-həşir sala-sala yuvasındaki ağızlarının sarısı hələ çəkilməmiş balalarını udmaq istəyən ilanın başını dimdikləyir, ilan dikəlib cəhd edəndə ki onu tutsun, aralanıb yenidən ona tərəf şığıyırıldı. Komandır sözünün dalını gətirmədi, hərbçi olanda nə olar, onu da ana doğmuşdu, heyran-heyran bu mənzərəyə tamaşa etməyə başladı. Bir anlığa o biri əsgərlər də ona qosuldular.

Qızeytar arvad yağışın azalmasını, seyrək damcılara dönməsini indi hiss etdi. Həm də yenicə çıxan günəş ətrafi daha əsrarəngiz etmişdi, hər yer parıldayırdı. O, ilanın gövdəsindəki parıltıların getdikcə qızarmasını, quşun hər şığımasında həmin qızartının çıxalmasını, ilanın budağa dolanan gövdəsi boyunca aşağı yayılmasını aydınca görürdü... Onu da gördü ki, quş canını fəda edəcək, amma balasını ilana verməyəcək. Bəlkə, elə bu mənzərənin təsirindən Qızeytar arvadın elə bir zənguləsi ətrafa yayıldı ki, mindiyi atın yalmanı gözünün qabağındaca biz-biz oldu. Səs ətrafa yayla-yayla Götü Qayaya çatdı. Yaranan əks-səda hələ də davam edən zənguləyə qarışib ətrafa hakim kəsildi. Çoxdan, lap çoxdan, bəlkə də, elə torpaq adamları içində çəkən həmin vaxtdan Qoşa Qar belə nalə eşitməmişdi. Ağacların budaqları bu səsdən dikəldi, yarpaqları qırışıklarını açdı.

...Hər bəndin sonu "kəkotu, kəklik otu, yerini dəyiş, bərk otu" ilə bitirdi. İfa ilə Götü Qayadan qayıdan əks-səda elə ahənglə tənzimlənirdi ki, sanki dünyanın ən tanınmış musiqiçilərini təbiətin yaratdığı ansamblda cəmləmisən...

Gizlənpaç oynayarkən ən çox işlətdikləri bu sözlər oğullarına yaxşı tanış idi. Yoldaşının gizləndiyi yerdən hələ çıxmaması üçün bir-

birlərinə azmı işarə vurmuşdular: kəkotu, kəklik otu, yerini dəyiş, bərk otu. Yəni üzə çıxma hələ.

Qızeytar arvadın naləsi tükənmək bildirdi. Gök Qayanın şahidliyi ilə balaları üçün özünü şəhid edən quş da son nəfəsində ilanın qanına bələnmiş dimdiklərini elə açıb-yumurdu ki, sanki Qızeytar arvada qoşulub dediklərini təkrarlayırdı: kəkotu, kəklik otu, yerini dəyiş, bərk otu...

Gök Qayadan ta Mələklərin yolunadək Qızeytar arvadın naləsi hər yerə hakim kəsilmişdi. Hamı, hər şey – əks-səda verən Gök Qayanın özü də, budaqdan- budağa atılan quşlar da, istisini yavaş-yavaş çoxaldan günəşin şüaları da səslərini bir-birlərinə qatmışdı:

Kəkotu, kəklik otu, yerini dəyiş, bərk otu...

Kəkotu, kəklik otu...

Kəkotu...

***

Qızeytar arvad yatağını ərindən ayırb pəncərənin qabağındakı taxta hələ daşımadığı vaxtlarda qaranlıq gecələrin birində onu dümsükləyib demişdi:

– Onda oxuyan mən deyildim haa. Uşaqların canına and olsun...

– Gecənin bu vaxtı nəyi deyirsən yenə? Bir qoysan yataq.

– Uşaqların dalınca gedəndəkini deyirəm daaaa...

– Səy-səy danışma, ikisi də səsini eşidiblər, elə də yanğılı oxuyurmuşsan ki.. Onlara nə düşüb ki, yalan danışsınlar.

– Səsi mən də eşitdim, toba. Mələklərin yolu tərəfdən gəlirdi.

– Yox bir, indi deyəcəksən ki, oxuyanı da gördün.

– Gördüm, toba. Niyə də görmüyüm ki... Mələklərin yolunun başında bir sürü qız “kəkotu, kəklik otu...” deyə-deyə səslərini başlarına almışdilar.

– Qıvlasızın qızı qıvlasız, saa nooldu bu gejə vaxtı? Yat, yat... Yuxuma haram qatma...

O gecədən sonra Söynalı kişi arvadından narahat olmağa başladı. Özü inanmasa da, molla Ayvaza mütləq kitab açdıracaqdı. Molla da deyəcəydi ki, Tanrı qurtarış uşaqları. Qoşa Qarın bütün əcinnələri Şeytan təpəsinə yığışıb diqqətlərini Tək Cööz səmtinə dikibmişlər. Qızeytar arvadı gözləyirlərmiş ki, bir anlıq naləsini dayandırsın, qəlbinə girib oğullarını çağırtdıra bilsinlər. Mələklər də orda imişlər. Qızeytara da nalə çəkdirən elə onlar imiş, uşaqlar üzə çıxsayırlar, kim bilir, nələr, olacaqmış... Amma Söynalı kişi Molla Ayvazın dedikləri barədə Qızeytara bir şey demədi. Həm də fikirləşdi ki, payız gəlsin, əldə-ovucda olan nə varsa, satıb arvadını şəhərə doxtura aparsın...

ONUNCU HİSSƏ

Səhərdən yerindən tərpənməyən Qaniq birdən cana gəldi, ayaqlarını çəkdi, güc verib qalxdı. Başını qaldırmadan qeyri-ixtiyari bir neçə addım atıb dayandı. Elə başını qaldırmadan da qanrlıb Hasana tərəf baxdı, yoxlamaq istədi, görsün, Hasan hardadır, arxasında gələcəkmi? Bəlkə, ikilikdə ona sözü olacaqdı, nə isə deyəcəkdi? Bəlkə, tək heyvanlar haqda yox, Qoşa Qardakı adamlar barədə də söyləyəcəyi nələrsə vardi? Hasan onları yaxşı tanımadı axı. Bəlkə, elə vaxtilə ölüm-dirimavaşına çıxan canavardan, onun törəmələrindən yurd yerini necə qorumağın yolunu ona izah edəcəkdi? Bəlkə də... Əsas o idi ki, Hasan yanında olsun, hara gedəcəksə, onu yalqız buraxmasın.

Qaniq güc toplayıb addım atanda Hasan gözlərini nəm bürümüş halda, həm də sevincək onu süzürdü. O bir daha sahibinə baxıb yerişini aram-aram davam etdirdi. Yurd yerinin Qurd Ölən Yer səmtinə çatanda nəfəsini dərmək üçün dayandı. Onun yeri-məyi Qoşa Qarda hamının marağına səbəb

olmuşdu. Hasanın başına toplaşış olanları diqqətlə izləyirdilər. Hamı susmuşdu. Qanığın bu halında nə deyəcəkdilər ki? O yenə qalxdı, zorla başını çevirib Hasanı adamların arasından tapdı. Gözlərini gözlərinə dikdi və asta addımlarla irəliləməyinə davam etdi. Yurd yerindən uzaqlaşış Qurd Ölən Yerə dönəndə Dirdi İslameel:

– Başına havamı gəlib bunun, hara gedir belə, ay camaaat, bəlkə də, qudurubdu, yaxın durmayın, – deyib Hasanın yaşılı gözlərini görəndə sözünü kəsdi, – elə-belə dedim, bir də ki, olar da, heyvandı, ağıl nə gəzir, nə desən, çıxar...

Xəmməd Ali da adamların arasındaydı. Dirdi İslameel danışdıqca o əvvəlcə can üstə olan Qanığı süzdü. Hasanın ağlamsınmış gözlərinə baxdı. Sonra dönüb üzünü Dirdi İslameelə çevirdi:

– Heyvan nədir, görmürsən ki, Qanıqdır? Eşidirsən, Qa...nıq?! Toba, o səndən ağıllıdır. Düzdü, bəlkə, bic aqlına çatmaz, amma mərddir. Səndən çox-çox mərd! Adamlardan, elə səndən fərqli olaraq, bilmədi satqınlıq nədir, xəyanət nədir! Bircə dəfə də olsun dost bildiyinin qabağındakina tamah salmadı, yad adama yalmanmadı!

Hasanın diqqəti Qanıqda olsa da, Dirdi İslameelin dediklərini də, Xəmməd Alının cavabını da eşidirdi. Xəmməd Alının sözləri ürəyindən tikan çıxartmışdı. Bəlkə, özü heç o sayaq cavab verə bilməzdi Dirdi İslameel. Qiymazdı ki, onun satqınlıqlarını, NKVD-yə yazdığı donosları açıq-aydın üzünə vursun. Etdiklərini hamı bilirdi. Xəmməd Alını eșitcək Dirdi İslameel peşman oldu dediklərinə. Cəld toplaşanların sıfətlərinə baxdı. Gördü, baş qarışıqdır, diqqət Qanıqdadır, arxayı nəfəs aldı.

...Bir neçə dəfə dayandı. Hər birində dönüb Hasana baxdı, yenə yolunu davam etdi və gəlib son mənzilinə çatdı. Diqqətli oxucu, yəqin, yadına salacaq ki, vaxtı ilə

babasının Osmanlı beşaçılını ilə anasını öldürdüyü canavar balası necə böyüküb itlərə isinişmişdi. Onun balalarını əldə etmək üçün hansı nobatlar yaranmışdı. Sonra nəyə görəsə yurd yerindən uzaqlaşmışdı. Bəlkə, bezmişdi ovaxtkı itlərin ikiüzlülüyündən? Bəlkə, elə insanların da? Adamları pis tanımırıdı. Sahibinin yanında üzünə gülüb, xəlvətdə daşa basanları azmı görmüşdü? Kim bilir, özü ilə o dünyasına nələri aparıb getdi? Öləndə sür-sümüyünü Qurd Ölən Yerin Goy Qaya səmtində görübümlər. O yerlər hələ çox-çox əvvəllər eləcə adlanırmış

– Qurd Ölən Yer. Hər dəfə buralardan keçəndə Xəmməd qızı dayanıb canavarların cəddinə dua edirmiş. Ona babası söyləyibmiş ki, gündoğandan buralara gələn ilk canavar, əslinə qalsa, boz rəngdə olubmuş, özü də indikilər onunla yanaşı dayansayırlar, yanında küçük kimi görünərdilər. Həmin canavar yaşa dolanda ölmək üçün çox yer axtarıb, özünə münasib Qurd Ölən Yerin Goy Qaya səmtini seçib. Elə o vaxtdan Qoşa Qarın canavarları ölməyə buraya gələrdilər. Həmişə həmin yerdə çoxlu sür-sümük olardı. Boz canavar nağılini Yetər arvadın babasına öz babası danışmış, ona da öz babası. Qanıq da ölmək üçün buranı seçmişdi. Bəlkə, onu əcdadlarının ruhu səsləyib çağırılmışdı bura...

İndi Hasan heç nəyin fərqində deyildi. At belində, hazır tutduğu tufəngi əlində buralardan keçən kənar adəmin istehzali, nifrət dolu baxışları ilə bu səhnənin seyrində olduğunu hiss etməmişdi. Kim ola bilərdi, görəsən? Həmin adam:

– Zalim uşağı, zalim! Nə düşmüsünüz bu yetimin dalınca? Bir gülləlik canı qalmayıb, qoyun göndərim o dünyaya, – deyəndə Hasan onu səsinin ədasından tanıdı. Yadına nənəsinin söylədikləri düşdü. Elə bil ola-caqları duymuşdu. Bolus Gəzdəyinin Faxraliya dönən səmtində Musanın atların dirnaqları altında param-parça edilən meyidini

sanki gözleri ilə görmüşdü. "Deməli, indi də itimizi güllələyəcəklər?" fikrini beynindən keçirdi. Və başını qaldırıb:

— Bir bunun danışığına bax. Var get buralardan, bir də bu həndəvərlərdə gözüm görəməsin səni!

Heç kimin gözləmədiyi kimi, Hasan cavabını sərt verdi. Hasandan belə sərtliyi toplaşanlardan heç kim gözləmirdi. Həmin adamın yaddaşı pis deyilmiş. Tezçə hər şeyi anladı. Amma sırtını yerə vermək istəmədi. Nəsə deməyə cəhd edəndə Hasan:

— Saxla! Dediklərimi sırga edib qulağından asarsan! Di durma, cəhənnəm ol, — ucadan amiranə tərzdə qışkırdı.

Bunlar Hasanın indiyənədək kiməsə de-diyi ən sərt sözlər idi. Həmin adam isə elə-bələ biri deyildi. Düşmən sayılacaq nəslin vurub-tutanı kimi tanınırıdı. İddialı görkəmi ilə ona tərəf çevriləndə Hasanın diqqətinin öz əlindəki tüfənginə zilləndiyini gördü. Əlavə sözə ehtiyac duymayıb qantarğanı buraxdı və atını mahmızlayıb yoluna davam etdi.

Bu hadisə Hasanın Aliyündə nüfuzunu göyə qaldırdı. Ağsaqqallar toplaşıb bir araya gələndə mütləq onun cəsarətindən, qorxmazlığından elə danışıldılardı ki, elə bil haqqında söz açdıqları bu vaxtadək gördükleri, hələ bir toyuq başı kəsməyən Hasan deyildi. Getdikcə Hasanın yanına məsləhətə gələn kim, çətinliyə düşəndə borc istəyən kim. O, yavaş-yavaş nəslin ağsaqqalına çevrilirdi. Bütün nəsil oğul evləndirəndə, qız ərə verəndə Hasanla məsləhətləşməyi özünə şərəf sandı.

Necə ki Qanığı əcdadları Qurd Ölən Yerə səsləyirdi, Hasanın da Musanın ölümündən başlayan həmin intiqam hissi yaddasına elə həkk olmuşdu ki, içindəki hayifçixdi ehtirası getdikcə alovlandırdı.

Bu hiss ona ağır gəlir, ağır yüksək çəvrilib sinəsindən asılırdı. Bəzən özündən qorxur-

du, heç indi olmasın, amma gələcəkdə mütləq partlaya bilərdi. İstəmirdi belə olsun. Bu barədə çox düşünmüştü. Hətta öz-özünə söz vermişdi ki, Pəriyə, digər övladları olacaqsa, onlara bu barədə danışmasın. Gərək heç Güllüyü də deməyəydi. Kefinin kök vaxtlarında isə hərdən ağlına gəlirdi ki, belə iş olar, keçmişini dəqiq bilmədən yaşamağa dəyərmi heç? Nəslin tarixini unutmaq olmaz axı! Aliyünün öz qaydaları yoxdumu? Hər bir yeniyetmə neçə arxadönənini tanı-mamalıdır? Dostunu, düşmənini bilmə-məlidir? Yaşa dolduqca Hasan da dəyişirdi. Keçmişin elə dillənməsini istəyirdi ki, intiqam hissi yaratmasın. Yekun fikri bu idi ki, qoy hamı öz keçmişini, sadəcə, tarix kitabı kimi vərəqləsin...

— Ay uşaq, çəkilin gedin, görmürsünüzümü yanınızda ölmək istəmir, qaranlığı gözdüyüür. Əziyyət vermiyin yazığa, — deyə Xəmməd Ali toplaşan adamlara səsləndi.

Adamlar dağlışmaq istəmildilər. Hərə-nin yaddaşında Qaniqla bağlı bir xatirə yatırıldı. Onlar Qanığı nəinki Qoşa Qarda, ondan çox-çox uzaqlarda da tayı-bərabəri olmayan bir varlıq sayırdılar. Elə biliirdilər ki, Qoşa Qarın bütün canavarları bir araya gəsələr, ona gücləri çatmaz, onları girəvəyə salıb tək-tək boğar. Azmı olmuşdu gecələr qonşu yurdılarda Qanığın mal-qaraya, qoyun-quzuya cuman canavarları təkcanına pərən-pərən salmayı? Ondan söhbət düşəndə heç vaxtı "it" sözünü işlətmildilər, adını deyirdilər — Qanıq. Yəqin toplaşanlar bu səbəbdən onu son nəfəsində tək buraxmaq istəmirlər. Hasan gördü ki, adamlar Xəmməd Alının sözünü saymadılar. Bayaqqı hirsı də soyumamışdı. Üzünü camaata dikib elə bayaqqı tərzdə də:

— Xəmməd Ali düz demirmi, ay camaat? Haydi, durmuyun, həm də mal-qaranın tökülen vaxtı. Gedin işinizin dalınca!

Hasanla Xəmməd Ali qaldılar, o biri adamlar isə könülsüz dağlışdır...

Gün batmışdı, Qoşa Qarın dərələrini bürüyən qaranlıq təpələri də ağuşuna alırdı. Qanıq bayaqdan dayandığı kimi qalmışdı. Ləhləmirdi. Onun dili ağızından çıxıb torpağa sərilmişdi. Üstündə qarışqalar gəzişirdi. Amma sinəsi hələ də zəif-zəif qalxıb enirdi.

- Çəkilək qırığa, imkan verək canını tapşırsın, - Xəmməd Alı Hasanın qolundan tutub kənara çəkmək istədi.

Hasan ayaq saxladı. Yaxınlaşanda Qanıq sahibinin qoxusunu hiss etdi. Gələnin Hasan olduğunu bildi. Gözlərini açmaq istədi ki, onu sonuncu dəfə görsün. Gücü zorla kirpiklərini tərpətməyə çatdı. Gözləri yarımaçılı qaldı...

Hasan hər şeylə razılaşmışdı, qəbəri qazmaq üçün bel də gətirmişdi. Düşüncələrindən ayrılib qeyri-ixtiyari Xəmməd Aliya tərəf baxdı:

- Sən yaxşı bilərsən, Xəmməd Alı, görəsən, itlərin də ruhları olurmu?

- Olur, olur. Rəhmətlik şaman Abanur elə deməmişdim? A qıvlasız, Allah nəyi yaradırsa, ona ruh da verir, nəfəs də. Bə niyə maraqlandın ki birdən?

Hasan rahat nəfəs aldı və asta-asta dil-ləndi:

- Ruhlarımız o dünyada qarsılaşacaq. Bilmirəm, onda nə olacağıq, kim olacağıq? Amma mütləq qarsılaşacaq...

ON BİRİNCİ HİSSƏ

Kəndxudanın oğlu toyundan düz üçcə gün sonra cavan arvadını yanına alıb bəzəkli, nəinki Qoşa Qarda, heç Sarvanda da tayı-bərabəri olmayan şarabanında Aliöyü məhləsindən keçirdi. Atının qasqasındaki bəzəkli noxta, döşündəki xüsusi toxunmuş aypara onu daha yaraşlı və cazibədar göstərirdi. Şarabanının qırmızı rəngə boyanmış təkərləri, qəhvəyi kabinəsi vardi. Bu da məhlədə oynayan uşaqların diqqətini cəlb etməyə bilməzdi. Şarabani məhləyə çatar-

çatmadı onu dövrəyə alan uşaq səsləri ətrafi bürümüşdü:

*Haravaçı, a haravaçı,
Bizi apar Goy Qayaya,
Goy Qayaya, Goy Qayaya.*

Oğlan nəyə görəsə, bəlkə, elə kəndxudanın oğlu olduğu üçün, gənc zövcəsinin yanında baş verənləri şəstinə siğisdirmadı, dövrələrində qaçısan uşaqları "rədd olun, itin balaları!" deyə qışqıraraq qovmaq istədi. Mahnının havasına uçan uşaqlara sözmü çatardı:

*Xəbər vermə ayılara,
Xalalara, dayılara.
Canavara salam söylə,
Bizi ona qonaq eylə...*

*Haravaçı, a haravaçı,
Bizi apar Goy Qayaya,
Goy qayaya, Goy Qayaya...*

Oğlan heç özü də bilmədi qamçısını havada necə fırlatdı. Faciənin əsası da elə bununla qoyuldu...

Qamçının ucuna bərkidilən qurğuşunun kiməsə dəyməsi ilə məhlədə elə vay-şivən qopdu ki, eşidənlər nə baş verdiyini görmək üçün işlərini kənara qoyub çölə atıldılar. Musa səsə çıxanda sıfətini qan basmış, gözünün giləsi ovcunda üstünə qaçan balaca bacısını gördü. Musalıq bir şey qalmamışdı. Dünya gözündə qaramata çevrilmişdi. O, dirəkdən asdığı beşəçiləni güc-bəla ilə seçə bildi. Bir göz qırpmındaca endirib nişan aldı... Bununla iki ailə arasında qan davasının əsası qoyuldu. Necə olacaq? Musanı kim, harada öldürəcək? Ölməyəcəksə, dava uzun çəkməyəcəkmi? İki nəsil bir-birlərini qırıb tükənməyəcək? Elə o andan adamlar düşüncələrə daldılar. Suallar bir-birlərini əvəzlədi.

Gedişatin az ziyansız ötüşməsinin tərəfdarı olan ağsaqqallar isə hökuməti bu işə qatmadan iki nəsil arasında məsələnin həllinə üstünlük verdilər. Qoşa Qarda belə münaqışləri adamların özləri aradan qaldırırlar. Bu sayaq təcrübə həmişə olub. Gecəyikən iki qəbir qazılmalıdır. Birində öldürülən adamı, digərində isə onu öldürəni, yəni Musanın özünü öldürüb dəfn etmək qərarına gəlindi. Səhər-səhər ağsaqqalların iştirakı ilə qəbiristanın girəcəyində dəfndən əvvəl razılaşma mərasimi olmalı idi. Hər iki nəslin başbilənləri əlini müqəddəs Qurana basıb and içməliyidilər ki, bir də heç kim qan davasına çıxmayacaq.

Məsələ səhər tezdən icra olunacaqdı. Günortaya qalsayıdı, mərkəzdən əsgərlər gələrdi. Bilirdilər ki, Dirdi İsməel baş verənlərlə bağlı hökumət adamlarına hansı vasitəyləsə, lap elə yazdığı məktubu Ana çaya atmaqla, yaxud da quşlarla göndərməklə mütləq xəbər çatdıracaqdı. Mütləq!

Həmi səhərin açılmasını gözləyirdi. Teztələsik ev-eşiyi rahatlayıb, ağızlarına nəsə alıb axışacaqdılar qəbiristana tərəf. Qurd Ölən Yerin Goy Qaya səmtində özlərinə yer seçib Musanın güllələnməsinə tamaşa edəcəkdilər. Bəs günahkarı kim öldürəcək? Adamlar Musanın ölümündən çox bunu müzakirə edirdilər. Hərə öz fikrini deyirdi. Bəziləri baş verəcəklərə inanmırıldı. Kim cəsarət edib ona silah qaldıra bilər ki?! Bir sərt baxışı bəs deyildimi ki, siçan deşiyini satın alalar?

Qızeytar arvadın səhərəcən vaxtı qalırdı. Oğlunun öldürlməsi ilə bağlı verilmiş qərarla razılaşmayacaqdı. Bu, şəksiz idi. Nə olur-olsun, ölümün baş tutmasına imkan verməyəcəkdi. Yollar axtaracaqdı. Elə istiisti Molla Ayvaza ismarişini da çatdırmışdı, ondan nə istəmişdi, bu barədə heç kim heç nə bilmirdi. Amma əksəriyyət bu qənaətdə idi ki, o nəsə edəcək. Qızeytar arvad ola, oğlunu darda qoya?..

ON İKİNCİ HİSSƏ

Molla Ayvaz gecəykən geniməsin deyə, ölü yiylərinin Musanı öz tövlələrində saxlamaq istəmələri ilə razılaşmadı. Ağlı kəsmədi ki, nəslin gözü qızmış cavanları səhərə qədər ona xətər yetirməsinlər, sağ-salamat buraxsınlar. Evlərinə ismariş göndərdi ki, bu gecə gəlməyəcək, iki adamlıq biş-düş hazırlayıb məscidə göndərsinlər. Musanı da şarabanısına mindirib ora yollandı.

Şarabanı məscidin həyətinə girəndə Molla Ayvaz:

- Gir içəri, bala, atın qabağına alaf atif gəlirəm, - deyə əli ilə Musaya məscidin qapısını işarə etdi.

Molla Ayvazın atı arabadan açıb talvarın altına aparmasını, tayadan qabağına bir çəngə ot atmasını Musa görmədi. Molla Ayvaz həyətdə bir qədər gəzişdi. Pəncərələr adam boyundan xeyli hündürdə idi. Gecənin bu vaxtı ağlı kəsmədi ki, kimsə ora dırmaş ib içərini görə bilsin. Gələn olsa, qapıdan girə bilərdi. Qapı da ikiqat paliddan düzəlmüşdi. Hər iki tərəfində ərəb hürufatı ilə yazılın "Allahu Əkbər" sözlərini döydürmək üçün Sarvandan xəttat gətirdirmişdi. Elə Sarvan ustalarına böyük bir qıfil da düzəldirmişdi. Düzdü, qapı qoyulandan qıfil görməmişdi. Demək olmaz, bir də baxdın, lazım oldu, - deyib Molla Ayvaz ehtiyatı əldən buraxmamış, qıflı sandıqda saxlamışdı...

Qızmiş başda nə agil? Molla Ayvaz bunu bilirdi. Cavanlardan kiminsə məsələni çürütmək üçün gecənin birində bura gələ biləcəyindən narahat idi. Onda neylə-yəcəkdi? Həm də istəmirdi məscidə qan düşsün. Bir yerə ki qan bulaşdı, sonu görünməyəcək. Qapiya qıfil vurmağı isə şəstinə sıçısdırmadı. Ondansa hər şeyi qoyub getsin, evində otursun...

Musa qapıdan addımını içəri qoyanda sanki qaranlıq aləmə düşdü. Bilmədi,

neyləsin. Tərpənmədən Molla Ayvazın gəlib çıxmاسını gözlədi. Ətraf cana gəldikcə, Musa hardaoldğunun fərqi nəvardı. Bir neçə addım atıb lampanın hisindən günbəzin qapqara olmuş dirəyinə söykəndi. Ayın pəncərənin dəmir barmaqları arasından sızan işığında Molla Ayvazın mehrab tərəfdəki taxçalarda düzdüyü kitabları aydınca gördü. Orda Quran kitabələri ilə yanaşı, çox sayıda ayrı vəsaitlər də düzülmüşdü. Musa hələ uşaq olanda bəzilərini oxumuşdu. Yaddaşında əzbər qalanlar az deyildi. Əlifbanı burada, Molla Ayvaz bazar günləri məscidi mədrəsəyə çevirəndə öyrənmişdi. Özü də düz 4 il gəlib-getmişdi. Bir dəfə necə olmuşdusa, Musanın sualından müəllimi qeyzlənib Söynalı kişiyyə şikayət də etmişdi. Sual belə imiş: "Molla baba, dünya niyə ədalətsizliklə doludur, zülmü Allah verirsə, bəndə ona qarşı dura bilməz ki?" Müəllimdən fərqli olaraq, mollanın sualdan xoşu gəlmişdi. Ürəyində şagirdinin ağlına, məharətinə "əhsən" demişdi. Amma istəməmişdi ki, doqquz yaşı uşaq indidən belə dərinliklərə varsın. Molla Ayvaz elə o vaxtdan Musanı diqqətində saxlamışdı...

Musa özündə deyildi, taxçadakı kitablara təkrar baxa-baxa qeyri-ixtiyari fikrindən keçirdi ki, vaxtı öldürmək üçün, bəlkə, onlardan birini əlinə alıb vərəqləsin. Amma yorğunuydu, tezcə fikrindən daşındı...

Həmin gecəni Molla Ayvaz yatmayacaqdı. Bir gözü qapıda qalacaqdı ki, onu tərpədən kim olsayıdı belə, həmin an üstünü əlsin. Qəməsini də belinə, qurşağının altına bənd eləmişdi...

Möhtərəm oxucu, elə günün bu vaxtında Qoşa Qarda Molla Ayvazı kimdən soruşsan, əksəriyyətinə adı tanış gələcək. Ən azından eşidəcək ki, dostu İmamaliya qarşı kişilik eləyib, onu hökumətə satmayıb, başına gətirmək istədiklərinin qarşısını alıb. Bir az da dərinə getsələr, aydın olacaqdı ki, elə öz babaları onun açlığı mədrəsəsində dərs

alıb. Doğrudan da, Molla Ayvaz nəinki Qoşa Qarda, eləcə də aşağı ellərdə ağır mollalardan sayılırdı. El-oba təəssübü gündəmə gələndə sözünü içində saxlamazdı. Fərqi yox idi, kim olur-olsun, dediyini mütləq deyəcəkdi. Savadlı olduğuna görə qabağından danışan da olmazdı. O ola-ola buralarda ən ağır məclisləri aparmağa heç kim cürət etməzdı.

Adı yavaş-yavaş Tiflisə də gedib çatdı. Bir dəfə Qafqazın Şeyxülislamından dəvət məktubu aldı. İlk görüşdən hər ikisi razı qaldı. Molla Ayvaz Qoşa Qara qayıdan kimi nəinki möminləri, adlı-sanlı adamlardan kimə ərki çatırdisa, hamisini yiğib bir məclis qurdu. Və Şeyxülislamın dediklərini, onun müsəlmanlar üçün əlindən gələni etdiyini ağızdolusu danışdı. Sonralar Molla Ayvazın Tiflisə səfərləri artdı. Bir dəfə qayıdan kimi hökumətə Qoşa Qar əhli adından məktub yazdı: Niyə gürcülərin, ermənilərin məktəbləri var, bizimki yoxdur? İstəyirik, bizim balalarımız da oxuyub adam olsunlar. Düzdü, hökumət Molla Ayvazı sorğu-suala tutub məktəb məsələsinin kimin yastığının altından çıxmاسını öyrənmək istədi. Amma nə kələk işlətsələr də, alınmadı. Molla Ayvaz neçə gürcü, neçə erməni məktəbinin olmasını, hətta nə qədər uşaqın oxumasını dəqiq rəqəmlərlə söyləyəndə, ona olan şübhələr daha da artdı, di gəl dəyib-toxunmadılar. Sağ olsunlar, müraciəti də cavabsız qoymadılar. Cavab da belə idi: Maliyyə imkansızlığı ucbatından hökumətin Qoşa Qarda müsəlman balaları üçün məktəb açmağa imkanı yoxdur.

Molla Ayvaz məlum çək-çevirdən sonra cavabı elə belə də gözləyirdi. Həmin gün məscidin nəzdində mədrəsə açmaq qərarına gəldi. Yəni bazar günləri məscidi mədrəsəyə çevirdi. Qoşa Qarın cocuqlarına dini təlimlərlə yanaşı, təbiət elmləri öyrətdi. Əvvəlcə bu işin öhdəsində özü gəldi. Sonra başqalarını da qoşdu. Nadir hallarda Tiflisdən

bir neçə günlüyü qonaq da çağırıldı. O da Molla Ayvazın evində qala-qala uşaqlara rus dili öyrədirdi. Çək-çevirə çəkənlərə "Nikolay hökuməti hansı fərmando yazıb ki, müsəlman balalarına rus dili öyrənmək qadağandır? Siz onu tapın gətirin, biz də işimizi bilək", – deyə kəskin iradını bildirdi.

Molla Ayvazın bu işlərini Seyxüllislam da dəfələrlə təqdir etmişdi. Hətta bu yaxınlara qədər onun ailə arxivində Şeyxüllislamdan aldığı məktubların əslə qalırdı...

Molla Ayvazın "niyə qaranlıqda qalıbsan, lampanın ki yerini bilirsən" sözlərini eşidəndə Musa qapıya tərəf döndü. Doğrudan, lampanın da, alışqanın da yerini blirdi. Balaca olanda o qədər yandırmışdı ki. Molla Ayvaz mədrəsədə dərs alan uşaqlardan ən çox Musanın gələcəyinə inanındı. Bəzi işləri ona tapşırırdı. Hətta bir dəfə fikirləşəndə ki özü ölüm gedəcək, onda onu kim əvəz edə bilər, Musadan başqa ağlına gələn olmamışdı. Bunu hətta Seyxüllislamlı məsləhətləşəcəyinə söz vermişdi. Nəyə görəsə sonralar fikrindən daşındı...

Hər yer işığa bələnəndə Musa Molla Ayvazın əlindəki bağlamanı gördü. Büyük idi, görəsən, nə qoyubmuşlar axşam yeməyinə onlar üçün. Səhərdən ağızına bir şey almasa da, həvəsi də qalmamışdı. Aclığı sanki qeybə çəkilmişdi.

– Görək nə qoyublar bizim üçün, – deyib Molla Ayvaz bağlamanı həvəslə açdı. – Plovdur ki, özü də Bağdad xurması ilə.

Əslinə qalsa, Molla Ayvaz ən əziz qonaqlarını bu sayaq plova qonaq edirdi. Bəlkə, reseptini özü fikirləşmişdi. Plova lazım olan ədvyyatlarla yanaşı, bir neçə xurma da əlavə etdirirdi. Xurmalar isə mütləq Bağdaddan gəlməliydi. Bağdad xurmasının dadı başqa olurdu. Onu Xorasanda vaxtı ilə tələbə yoldaşı olan dostu göndərirdi. Dəmdə yaxşı həll olanda plova qəribə dad qatırdı. Molla o dadı "Bağdadi" adlandırırdı. O, məclislərin sonunda qonağının qabağına

xurmalı plov qoydurmasayıdı, sanki müsafiri təhqir etmiş olardı. Bunu da hamı bilirdi.

Molla Ayvaz əlini plova elə həvəslə apardı ki, Musa bir anlıq hər şeyi unutdu, içində acliq gəldi...

Molla Ayvazın nigaran görkəmi vardi, çalışırdı baxışlarını Musadan çəksin. Amma Musa onun sıfətindəki tutqunluğu, gözlerinin dərinliklərindəki narahatlığı açıq-aydın göründü.

...Gecədən xeyli keçmişdi. Molla Ayvaz yenə danışındı. Axşamdan necə başlamışdı, eləcə də davam edirdi. Məmməsöyün kişinin Maharin tək gözünə beşəçilərinin beş gülləsini də necə sıxmasını elə təsvir edirdi ki, sanki Musanın özü də ordadır, əlində beşəçiləni onu o biri adamlardan qoruyur. Nişanlısına sarılan kəndiri kəsmək üçün qəməni Məmməsöyün kişiyə uzadan da o özüdür.

– Yadına gəlir, balaca vaxtı verdiyin sual? – Molla Ayvazın səsi Musanı düşüncələrindən ayırdı.

– Niyə gəlməsin ki... elə indi də o sualın cavabını axtarıram. Hər şey adamın özündən asılı deyilmə ki? Yalnız özündən, gücündən, cəsarətindən, iradəsindən...

– ...

– Molla Ayvaz, bilmək istəyirəm ki, mənim də ölüm hökmümə Allah imza atıb, yoxsa yox? Göz bəbəyi əlində üstümə yüyürən bacımı görəndə mənə əmr edən kim oldu, kim dedi, nə durmusan, götür beşəçiləni?

– Lənətə gəlmış şeytanlar!

– Bəs şeytanlar kimlərdir? Onları da Allah yaratmayıb?

– Bunu ki yaxşı bilirsən. Bütün görünən və görünməyənlərin sahibi O özüdür, – deyə Molla Ayvaz əli ilə göyü göstərdi. – Adamlar hələ yaranmamışdan əvvəl göyləri mələklərə, yer üzünüsə cinlərə veribmiş. Bunu ki bilirsən...

– Hə... Özün demisən, bunlarda yazılıb, – deyə könülsüz halda əli ilə kitabları göstərdi.

Molla Ayvaz istəmədi söhbət uzansın. Musanın bu halında nə söyləyəcəkdi ki? "Allahu Əkbər! Nəhlət şeytana!" deyib yerindən qalxdı, içəridə var-gəl etməyə başladı.

...Dan yerinin sökülməsinə az qalırdı. Musanın gözləri qeyri-ixtiyari yumulurdu. Molla Ayvaz dayanıb diqqətlə ona baxdı. Öz-özünə "İlahi, nə olardı, gözəlliyyindən kəsib bir az da bəxtinə calayaydın", - deyib əbasını ehmalca çıxardı və onun üstünə sərdi. Yanpörtü dayanıb yanaqları aşağı axan göz yaşını sildi...

- Nəhlət şeytana, nəhlət şeytana, - deyə-deyə Molla Ayvaz məsciddə yenidən o yanbu yana var-gəl etdi. Musa artıq yatmışdı, amma Molla Ayvazın səsini aydın eşidirdi. Musanın qulaqlarına başqa bir səs də gəldi:

- Salam sənə, ya Molla Ayvaz.
- Salam Allahındır, ya lain.

- Molla Ayvaz, kənardan keçirdim. Məsciddə vurnuxa-vurnuxa məni lənətlədiyi ni eşitdim. Göylərdən qovulandan sonra ilk dəfədir ki, məscidə daxil olmaq istədim. İcazə verərsən?

- Allahın evinə nə icazə, ya lain.

Məsciddə Molla Ayvazdan başqa kimsə yox idi. Bir də özüydü. Əvvəlcə elə bildi ki, eşitdiyi Molla Ayvazın səsidir, divara dəyib qayıdır. Səsdəki kinayə, qəzəb, bir də inciklik hissi o qədər güclü idi ki...

İlk andaca Musa bildi ki, yox, Molla Ayvaz deyil. İlk dəfə eşidirdi bu səsi... Səs yuxarıdan, dəmir barmaqlarla bəzədilmiş pəncərə tərəfdən gəlirdi. Pəncərənin sürahisində tanış olmayan bir məxluq oturmuşdu. Ahıl bir kosa idi. Çənəsindən at yalmanına bənzər tük sallanırdı. Başı elə böyük idi ki. Dodaqları da qonşuları Məcid kişinin qoca öküzünün sallaq dodaqları kimi. Üzünü Molla Ayvaza tutub:

- Molla Ayvaz, sən ki ağırbaşlı adamsan, gedışatı bilirsən, bəs niyə bir dəfə də ağlin kəsmədi, oturub düşünmədin ki, mən, Şeytan

oğlu İblis, niyə Adəmə səcdə etmədim? Niyə? Mələklər kimi rahat həyat seçə bilməzdəm? İndisə hara gedirəm, dağılmış xarabaklı axtarıram ki, başımı soxub bir hovur dincimi alım.

Molla Ayvaz İblisi yaxşı tanıydı, kələklərinə bələd idi. Musa da taracadakı kitablardan onun adı cin olub mələklərə necə qosulduğunu, Adəmə baş əyməyəndə Allahın dərgahından necə qovulduğunu yaxşı bilirdi. Amma indi görəndə içində necə olmasa da, rəhm yarandı. Təsəvvür etdi ki, günlərlə biyabanları dəli kimi dolanasan, axırda bir yer tapmayasan ki, adam kimi ayağını uzadıb özünə gələsən. Və Musada maraq artdı: görəsən, o, Adəmə baş əymədiyinə görə özünə necə haqq qazandıracaq?!

- Tələsmə, ya İblis, dediklərini müzakirə etməyə vaxtimız çatacaq, - Molla Ayvaz dilləndi. - Sənə həm də ona görə nəhlət oxuyuram ki, bu uşağı dünən yolundan azdırırdın, qəlbinə girib başqa bir insanın qanını tökdürdü. Hələ ondan əvvəl qanı töküleni də təhrik etdin ki, əlindəki qamçı ilə günahsız bir uşağı kor qoysun. Qız uşağının gözünü tökmüş, özünü öldürmiş, fərqi var?

Özü barədə eşitdikləri Musaya maraqlı gəldi. Molla Ayvazın səsi yuxarıdan, məscidin o biri pəncərəsi tərəfdən gəlirdi. Elə orada da ədəb-ərkanla oturmuşdu. Necə çıxmışdı, görəsən, ora? Ayağının altında pilləkən da yox idi. Molla Ayvazın eyni vaxtda aşağıdan da səsi eşidilirdi. Dayanmadan şeytanlara lənət yağıdırırdı. Musa onun ayağının xalçaya dəydikcə çıxan səsdən də bilirdi ki, içəridə var-gəl edən Molla Ayvazdır. Bəs yuxarıdakı? Görəsən, Molla Ayvazın özü hansıdır?

- Bu vaxta qədər olan faciələrin hamısını bizdən görürsən, ya Molla Ayvaz. Bir şey demirəm, haqlısan, pislik etmək bizim özünütəsdiqin ana qayəsidir. Əməllərimizlə də Uca Allaha sübut etməyə çalışırıq ki, Adəmin qarşısında itaət etməyə bizi məcbur etməsi səhv addım idi. Allah insanlara bu

qədər etibar etməliydim? İndi görmürsən, aralarında Yaradanına sadiq olanlar nə qədər azdır?..

- Sən ki təkəbbüründən Uca Allahın əmrinə tabe olmadın, ya İblis! Ona görə Allahın lənətinə gəlmədinmi, cənnətdən qovulmadınmı? İndi işin-güçün insanlara pislik etmək, Yaradanına qarşı qoymaq deyilmi? Yoxsa səhv deyirəm?

- Molla Ayvaz, elə bilirsən, şeytanlar hamiya pislik etmək üçün törəniblər? Elə deyil, Molla Ayvaz, həm də səni tanıdığınıma görə, Şeyxülislamlı dərin məzmunlu mükaлимənizi eşitdiyimə görə yanına gəldim. Məni lənətlədiyini də təbii saydım. Nə qədər istəyirsən, lənətlə.

- ...

- Mən əməlisaleh adamlardan uzağam. Varlığını Allah yolunda qurban verən kimsə ilə nə işim? Səbirlə davranan, ehtiyacını heç kimsəyə anlatmayan, halal zəhməti ilə qazanan, şübhəli işlərə yaxın durmayan adamlardan həmişə qaçmışam. Elə səndən də qaçırdım. Ha çalışdım ki, İmamalı kişiyə o isməri göndərməyəssən, onu ölümən qurtarmayasan, səni yoldan çıxara bildimmi?

Sözlər Molla Ayvazın ürəyindən oldu. İmamalı kişinin dalınca adam göndərməsini hökumət yaxşı qarşılılamamışdı. Hətta bəzi yaxınları onu məzəmmət də etmişdilər. Amma Molla Ayvazın ürəyi sakit idi. İndi də olsayıdı, yenə elə edərdi.

- Başqa cür hərəkət edə bilərdim? Bəs insanlıq, kəsilən çörəyə hörmət?!

- Molla Ayvaz, bilməmiş olmazsan, maldövlətə olan sevgi günahlarının ən böyüyü deyilmi?

- Elədir, ya Lain. Tamamilə düzdür.

- Yer üzündə nə qədər adam qalıb ki, ona biganə qalsın. De görüm, nə qədər? Nə qədər adam var ki, vəzifəni, şöhrəti, öyülməyi sevməsin, şəhvət hissiylə, ehtirasla alışib yanmasın? Deyə bilərsənmi?

- ...

- Bəs sabahki qətlin günahını siz insanlar kimə yükləyəcəksiniz, Molla Ayvaz? Onudamı mənim, şeytanların adına yazacaqsınız? Mən onu cinayətə sürükləmişəmsə, bəs siz kimsiniz onda? Tanrıının yaratdığı, yer üzünün əşrəfi sandığı Adəm övladımı? Yoxsa hər addımda mənim kələyimə uyan məxluqmu? Əbanla üstünü örtdüyüñ o məzəlumu qoruya biləcəksənmi? Hazırsanı sabah erkən baş tutacaq qətlin qarşısını almağa?

- Ya lain, bütün bunlar Allahın icazəsi ilə edilmirmi? Nəslillər arasında qan davasının qarşısının alınması üçün deyilmi?

- Qan davasının? Bəs Allahın sizə bəxş etdiyi zəka, şür, ağıl nə zaman gərəyiniz olacaq? Bəs onda niyə hər yerdə ona sadıqliyinizdən dəm vurursunuz?

- Bu ki Allah qarşısında ikiüzlülükdür!

- Elə demə, ya İblis, Allahına inanan, ona sadiq olan insanlar kifayət qədərdir...

- Kifayət qədərdir?! Belədirəsə, bəs hardandır adamların içindəki bu qədər kin, küdurət, nifrət, qəzəb, yalan? Qan tökmək, məhv etmək ehtirası. Belə getsə, siz yaşadığınız yer üzünü də viran qoyub, onu da bizim ayağımıza yazacaqsınız.

Molla Ayvazın boğazı quruyub qalmışdı. İblisin haqqında çox eşitmişdi, amma indi gördüyü bildikləri kimi deyildi, adamlı adam kimi danışacağını heç təsəvvürünə gətirmirdi. Nə olsun ki, İblisdir? Necə olmasa, bəzi adamlardan fərqli olaraq dərdinə şərik çıxa bilər. Molla Ayvaz onun söylədikləri ilə hardasa razılaşındı. Doğrudan da, İblisin sadaladığı keyfiyyətlər sağındakı, solundakı adamların çoxunda vardı. Özü də istədiyin qədər. İblis ki İblis, necə də yaxşı bilirmiş hər şeyi.

- Düzü, mən həm də insanların belə olacağını bilib Adəmə baş əymədim. Eşidirsən?

Molla Ayvaz cavab vermədi, amma eşitdiyini başı ilə təsdiq etdi.

– Amma ona səcdə etmədiyimin səbəbisə başqadır, – deyib Molla Ayvazın üzünə baxdı.
– Hər şeyi yaradan, ona sahib olan kimdir, deyib bilərsən, Molla Ayvaz?

– Əlbəttə, tək Allahdır, – deyə Molla Ayvaz gülümşədi, sifətinə xoş təbəssüm qondı.

– Bəs mən nəyə görə tək Allahımla yanaşı, kiməsə baş əyim, o da yolundan azsın, yaradanını unudub Allahlıq iddiasına düşüsün? Elə yer üzündəki əksər insanlar kimi. Görmürsən adamların törətdiklərini? Allah mənə qiyamət gününə qədər möhlət versə də, yenə tək səcdə etdiyim varlıq məni yaradan Odur!

– Lə İləhə İlAllah! Lə İləhə İlAllah!

– Molla Ayvaz, səhərə az qalır. Görürəm ədalətlisən, haqqı nahaqa vermirsən. Bilirsən ki, işığı sevmirəm, gedib bir xarabalıq gəzəcəm ki, axşama qədər başımı girələyim. Bəlkə, elə icazə verəsən gündüzlər məscidin qaranlığına çekilim?

Mollla Ayvaz cavab vermədi. Yalnız bunları söyləyə bildi:

– Bizi yaradan və səni qiyamətə qədər yaşadan Uca Allaha həmd olsun!

Musa hələ yuxudadı. Göründü ki, toyudu, nişanlısı Əsmər zər-zibada idi, utandığından başını qaldırmırı... Bir az keçdi, Molla Ayvazın əlinin ciyninə dəyməsindən diksindi. Ona elə gəldi ki, indi kəbinləri kəsiləcək. Gözlərini açanda tez yuxarı baxdı. Nə pəncərənin qabağında oturan İblisi, nə də ədəb-ərkanla ona qulaq asan Molla Ayvazı gördü.

– Qalx, bala, getməliyik, – Molla Ayvaz aram-aram dilləndi.

– Bıy, necə düşdün, deyəydin kömək edərdim, Molla Ayvaz. Amma öz aramızdı, şeytan səhv demirdi ki. Hamısı da dübbədüz. Göründüm, sənin də xoşuna gəlmişdi ha. Bığının altından gülürdü...

Molla Ayvaz cavab vermədi. “Yazış neyləsin ki, yerinə kim olsaydı, kitabı, Qurani

çoxdan yaddan çıxarmışdı” deyərək öz-özünə söyləndi. Yenidən “şeytana min nəhlət, şeytana min nəhlət”nidaları ilə şarabanısını nizamlamaq üçün məsciddən çıxdı.

ON ÜÇÜNCÜ HİSSƏ

Vaxt Tanrıının tabeliyində idi, Qızeytar arvad nə karədir ki, onu dayandırsın, yaxud yavaşıtsın. Zaman durmadan gedirdi.

Ətrafa çökən sakitlik Qızeytar arvadı üzütdü, bilmədi neynəsin. Gecənin bu vaxtı kimdən məsləhət alsın, kim ona təskinlik versin? Bu çağında onu duyub halına yanan Goy Qaya olacaqdı. Sakitcə yatağında başını qaldırıb baxışlarını ona tərəf yönəltdi. Sanki Goy Qaya da Qızeytar arvadın dərdini, nisgilini duymuşdu. Axşamdan başlayan tisək onu başdan-ayağa şampır eləmişdi. Pərişanlığı həm də ətrafa çökən sükutdan bilinirdi. Harda qalmışdı səhərə qədər cırçıramaların səngiməyən ciriltisi, növbə ilə bir-birlərini əvəzləyən çäqqalların vaqqıltısı? Qızeytar arvad alışmışdı hər gecə bunları eşitməyə. Arada canavar ulartıları da gəlirdi. Bu səsi o birilərdən asanlıqla ayırrırdı. Dinlədikcə tükləri ürpəşirdi. Bu ularti ona çox-çox uzaqlardan, sanki o üzün göylərindən gəlirdi... Bəs nəyə görə indi belə sakitlikdir? Bəlkə, elə hamı Qızeytar arvadın dərdinin böyüklüyündən baş götürüb diyarbadıyar olub? Dərdli adam kimə gərəkmiş? Bəlkə, elə Goy Qaya da üz döndərib Qızeytar arvaddan?

– Küsmə məndən, Goy Qaya, dərdimi üstünə yükəsəm, çılichkeit olarsan, – Qızeytar arvadın dodaqları tərpənirdi. Səsini özü də eşitmirdi. – Sən bütün qayalardan ucasan, suyun bütün bulaqlardan sərindir, qarın bütün qarlardan ağdır, dümağ, Goy Qaya. Dərdimə ilac elə. Səninləyəm, Goy Qaya, eşitmirsən, dərmanın yoxdursa, çağır gəlsin Goy Quşu, tez gəlsin, məni də dərdlərimə bələyib buralardan genitsin.

Elə bu an Goy Qayanın başından ta

ayağına qədər işiq saçan bir xətt keçdi, çaxan şimşek nəinki Qöy Qayanın özünü, bütün ətrafi, hətta Qızeytar arvadin pəncərənin qabağında yatdığı yeri belə gündüzə döndərdi. Gurultu gələndə Qızeytar arvad əlini ağzına apardı ki, yaşmansın, əlinə heç nə keçmədi. Sanki qəflət yuxusundan ayıldı. "Vay, vay, Götür Qayanın ayıb oldu" deyib yorğanını başına çəkdi.

Əri də hələ yatmamışdı. Qızeytar bunu bilirdi. Girəvəyə salıb dilləndi:

– Söynali, ay Söynali, bəlkə, elə səni də birtəhər ata mindirib buralardan geniyib gedək gecəykən?

– Hara?

– Uzaq-uzaq yerlərə. Ha, nə deyirsən?

– A çarxı dönmüş qıvlasız, heç elə şeymi olar? Bəs camaat? Atamızın goruna söyərlər eyy.

– Aaa, Musanı heç demirsən? Bir nişanəsi də qalmayacaq. Atasan, ürəyin necə çəkəcək bu yükü? Qövr etməyəcək sinəndə?

– Hamı bir ağızdan eyni şeyi söylüyəndə nə cavab verəydim onlara? Bir özün fikirləş...

– Səni yaxşı tanıyıram. Dözə bilmə-yəcəksən. Qəddin əyiləcək. İndiki Söynalıdan əsər-əlamət qalmayacaq. Dəli olacaqsan, dəli. Eşidirsən?! Camaat səni barmaqla göstərəcək, barmaqla...

Söynali kişi cavab verə bilmədi. Nə deyəydi ki? Oğlunu yaxşı tanıydı, bilirdi, razı olmaz gecəylə baş götürüb harasa genisinlər. Bu, ona ölümündən beşbetər ağır gələrdi. Təki camaatin gözündən düşməsinlər, onları qorxaq saymasınlar, bir adamın ölümü ilə nəsil azalmayacaqdı ki?! Söynali kişi, bəlkə, həm də ona görə aqsaqqalların təklifi qarşısında susub razılaşmışdı...

Səhərə az qalırıldı. Qızeytar arvad gördü ki, ərindən soluxlandırıcı bir söz qopara bilməyəcək, axşamdan fikirləşdiyini dilinə gətirdi:

– Eləsə, onda oğlumu özüm öldürəcəm. Molla Ayvaza yalvaracam ki, razı olsun, etiraz eləməsin.

– Sən nə danışırsan, arvad, qıvlamı döndü, şeytanın hiyləsinə uyduñ bu gecə vaxtı?

– Oğlumu qurtarmaq üçün şeytanın hiyləsinə də uyaram, hələ onun özü də olaram.

– Axmaq-axmaq çərənnəmə. Bir hovur yat, özünə gəl. Səhərin şərinin axşamın xeyirindən yaxşı olduğunu deməyi blərmi?

Söynali kişi adəti üzrə taxtında uzanmışdı. Gözləri evin kərənindən asilan, keçən sənələrdə Təbrizdən alıb gətirdiyi qırx şamlı lampaya dikilmişdi. Amma hiss olunurdu ki, o, lampaya baxmir, xəyalları lampanın bərq vuran işığına bürünüb onu çox-çox yuxarırlara, bəlkə də, elə Tanrıdan kömək diləmək üçün dərgahına qədər çəkib aparıb.

Qızeytar arvaddan bir müddət səs-səmir çıxmadi. Ərinin tərpənmədiyini görüb sakitcə yerindən qalxdı. Su qoyub qüsullandı, cənazə duasını oxudu, axşamdan kəsib biçdiyi kəfəni bədəninə doladı. Üstündən də Söynali kişinin nə vaxtsa Həccdən onun üçün alıb gətirdiyi türbanı taxdı. Səhərin açılmasını gözlədi. Tez gedib qəbiristanın qapısının ağzını kəsdirəcəydi ki, Molla Ayvazı tutsun. Yalvaracaqdı, sızlayacaqdı, yola gətirəcəydi ki, etiraz eləməsin...

ON DÖRDÜNCÜ HİSSƏ

Məsciddən qəbiristana xeyli yol olardı. Molla Ayvaz Musanı da elə həmin ikitəkərli şarabanısına mindirib gorgaha tərəf üz tutdu.

Molla Ayvaz bilmədi nədən başlasın. Mədrəsədəki sualından sonra Musanı hər yerdə izləmiş, daha yaxşı tanımışdı. İndi onu kim yaxşı tanıdı ki? Aşıq Şennik qoşduğu mahnında adını çəkəndən sonra daha da

məşhurlaşmışdı, aşağı ellərin igidləri böyük həvəslə onu görməyə, dost olmağa can atırdılar. Toylarda qurşaq tutması, oynaması başqa aləm idi. Nişan almaqda da tayıbərabəri yox idi. Elə indi də xeyirdə-şərdə söhbət düşəndə onun Qarabağdan gələn qonaqların qarşısında nişana qoyulmuş beş hədəfin besini də bir dəfəyə necə vurdوغundan heyrətlə danışırlar.

Əhvalat belə olmuşdu: Qarabağdan bir dəstə igid Qoşa Qarda qonaq imişlər. Musa hələ çox cavan olduğundan məclisə dəvət edilməmişdi. Nə olacaq, buraların adətidir: yaxşıca yeyib-içirlər, sonra at çapırlar, müxtəlif yarışlar təşkil edirlər. Nişan alıb hədəfi vurmaq növbəsi çatanda qonaqlardan biri ilk cəhddəcə sırə ilə düzülmüş beş hədəfin besini də aşırır. Növbə Qoşa Qarəhlinə çatanda məclisin tamadası fasilə elan edir. Tez kiminsə qulağına piçıldayı ki, Musanı tapıb desinlər ki, başını orda islat, burda qırxdır, yəni işini-güçünü atıb təcili gəl... Musa yetişəndə fasilə bitmişdi. O, atını meydanın mərkəzinə sürdü, əlində beşəçiləni yerə tullandı. Çaxmağı çəkməyi ilə bir anda bütün hədəfləri aşırı və atının belinə sıçrayıb ani sürətdə gözdənitməyi bir oldu.

Bunları düşünə-düşünə irəlilədikcə Molla Ayvazın heyfi gəldi ona. Bilirdi ki, Musa istəsəydi, gecəykən buralardan geniyərdi, heç kim ona mane ola bilməzdi. Sonra da ha axtarsalar, tapmayacaqdılar. Və nəhayət, Molla Ayvaz qısa yola körpü salmaq məqsədilə dilləndi:

- Görürəm qorxmursan, eləmi?
- Nədən qorxacam, Molla Ayvaz?
- Ölümən...
- Ondan adam qorxar?

Molla Ayvaz cavab qaytarmağa söz tapmadı. Bir müddət sakitcə getdilər. Bu dünyadan faniliyi, əsas həyatın o biri dünyada olması ilə bağlı ona nələrisə söyləməkdən

vaz keçdi. Nə deyəcəydi ki? Sükutu bu dəfə Musa pozdu:

- Məni ki tanıyırsan, Molla Ayvaz, bu qərara atama görə gəlirəm. Axşam aqsaqqallar toplaşıb belə istiyəndə o, söz tapmayıb məni müdafiə etməyə. Susub qalıb. Belə çıxb ki, onlarla razılaşıb. Yəqin ki, elə olub. Mən də belə deyərdim. Bəs siz elə eləməzdiniz ki?

Molla Ayvaz dillənmədi. Başını yavaş-yavaş endirib qaldırdı. Belə bir hadisə ilə qarşılaştı, necə hərəkət edərdi, görəsən? Düzü, nə deyəcəyini ağlına gətirə bilmədi.

- Elə bilərlər ki, qorxduq. Qorxana oxşayıraq ki? Elə biri mən. Nəslimiz onların kimi böyük olmasa da, nə fərqi var, axıra qədər gedərdim. Azdan az qırılaçaqdı, çoxdan da çox. Amma atama qiymadım. Niyə onun-bunun qabağında başını dik tutma bilməsin? Niyə adamlar ona sözünün üstündə durmayan kişi kimi baxsınlar? Niyə? Bir atanın dik dayanması üçün oğlunun ölümü nədir ki, Molla Ayvaz?!

Molla Ayvaz belə söhbəti heç gözləmirdi. Musanın dedikləri onu heyrətləndirmişdi. Elə bu an yolun ortasında atılıb arabadan düşsəydi, heç "dayan" da deməzdi. Qaçmağına özü təkid edərdi, amma bilirdi ki, baş tutmayacaq. Molla Ayvaz düşüncələrindən ayrılan qəbiristanın gırəcəyinə toplaşan adamların yanına çatmışdır.

Burada ayrı-ayrı nəsillərdən bir neçə aqsaqqal varıldı. İki nəslin nümayəndəsinin Qurana əl basmalarına şahidlik edəcəklər. Ümumi razılığa görə Musanın öldürülməsi siftə öz doğmalarına həvalə olunacaqdı. Əgər etiraz etsəydi, bu işi o biri tərəf görəcəkdi. Atəsi havaya açıb bağışlaya da bilərdilər. Ancaq belə bir aqibəti Qoşa Qarda xatırlayan olmazdı.

***

Adamlar xeyli uzaqda, qəbiristana çatmamış Qurd Ölən Yerin Goy Qaya səmtinə toplaşmışdılar. Çox idilər, sanki bütün kənd axışmışdı bura. Aralarında iki dəstə daha aydın seçilirdi. Birinci böyüyüydü. Öldürülən tərəfin adamlarıydı. İntiqam hissindən alışb yanırıldılar. O birində isə olsa-olsa beş-altı adam variydi. Nəmlı gözlərini silməkdən qıpqırmızı eləmişdilər. Bəs necə, nəslin ən dəliqanlısının ölümünün şahidi olacaqdılar.

Sakitlik idi, adamlar hadisənin gedışatını izləyirdilər. Elə bil Qizeytar arvaddan əllərini üzmüştülər. Gedışatdan bilinirdi ki, Musa güllələnəcək. Adamlar arasında kimin onu öldürəcəyi ilə bağlı versiyalar tez-tez dəyişirdi. Bir anlığa sanki qurbağa gölünə daş atıldı. Molla Ayvazın yanındaki adamı Qizeytara bənzətdilər. Başdan-ayağa qara geyinmişdi. Əlində də silahi. Sonra bilinəcəkdi ki, bu, toyunda babasının cehiz verdiyi beşaçılan imiş. Adamlar diqqətlə baxdılar. Boylu-buxunlu idi. Molla Ayvazdan iki qarış hündür görünürdü. Əmin oldular ki, özür, kənddə bir hündür qadın var, o da Uzun Qizeytar.

– Özü, özü vurajax aaz Uzunun. Niyə ətəyindəki daşı başımıza tökmürsən, a Yaradan, bu dərdi bizə çəkdirirsən? – bunu hər iki əlini qaldırıb göylərə üz tutan Xəmməd qızı deyirdi.

– Tufağın dağlsın, fələk, gör adamı nə günə qoyarmışsan, – kiminsə arxadan zəif, həm də ağlamsınmış səsi gəldi.

Bir başqası ucadan:

– Ay camaat, qınamayıñ, görmürsünüzmü, başı xarab olub yazığın dərddən. Allah ağlını alib, – söylədi.

Sonra araya yenə sakitlik çökdü, hamı baş verənləri diqqətlə izləyirdi.

***

...Musa üzü boş qəbrə tərəf dayanmışdı, arxası adamlara tərəf idi. Nə baş verdiyini gələn səslərdən ayırd edirdi. Sakitlik yarananda Molla Ayvazın hündürdən gələn səsini eşitdi:

– Camaat, gördüyüümüz və görmədiyimiz dünyanın sahibi olan Allah özü şahiddir. Onun icazəsilə baş tutacaq bu ölümündən sonra iki nəsil arasındaki qan davasına son qoyulacaq, heç bir tərəf o biri tərəfin adamını öldürməyəcək, heyvanlarını tələf etməyəcək, malına-mülkünə xətər yetirməyəcək. Di keçin irəli, basın əllərinizi mübarək Kitaba...

Sakitlik səngiməmişdi. Hiss etdi ki, nəsillərin adından kimlərsə toplaşan ağsaqqalların şahidliyi ilə Qurana əl basırlar.

Sonra qəribə səs eşitdi. Sanki yekə bir palazı vaxtı ötdüyündən qurumuş, hələ də biçilməmiş otun üstü ilə sürüyürlər. Əvvəlcə çasdı, sonra başa düşdü ki, bu, Molla Ayvazın əbasının səsidir, dizə qədər qalxan ota dəydikcə yaranan xışltısıdır. Bilirdi ki, Qurana əl basılandan sonra Molla Ayvaz qatilini yanına alıb ona tərəf gələcək. Elə də oldu. Çox keçmədi, səs kəsildi. Adətə görə, Molla Ayvaz son tövsiyələrini verməli idi ki, öldürəcəyi adamlı necə rəftar etsin, əzab verməmək üçün güllə harasına dəysin, sonda bağışlamasını təklif edəcəkdi. Musa bu tövsiyələri eşitmədi. Dərhal sonra yeni bir səs eşidəcəkdi. Bu da onu öldürməyə yaxınlaşan şəxsin ayaqlarının ota dəydikcə çıxartdığı xışltı olacaqdı. Bunu da eşitdi. Həmin adam çatmamış aralıda dayandı.

Musa qeyri-ixtiyari dərindən nəfəs alıb gözlədi. Fikrindən keçdi ki, bəlkə, ürəyindən vurmağı xahiş etsin, ölümü tez gəlsin. Özünü endirmədi, həm də bilmədi gələn kimdir. Sonra barəsində beşini də üstünə qoyub nələr danışardı adamların içində. Bu, ölümündən betər olardı Musa üçün.

O, nəfəs çəkmədən beşəçilanın çaxmağının çəkilməsinin səsini gözləyirdi. Ona tanış idi bu səs. Tətiyinsə çıqqıltısının çıxardığı səsi eşitməyəcəkdi. Amma çaxmağın mütləq gəlməliydi. Nəfəs dərmədən gözlədi.

Birdən marağı artdı ki, görsün kimdi ürək edib ona güllə atan. Səsindən taniyacaqdı. İstəyirdi, heç olmasa, son məqamında düşməninin kim olduğunu bilsin. O biri dünyada qarşılaşaqlarına əminiydi. Ha gözlədi, çaxmağın səsi gəlmədi. Bir neçə saniyə bir ilə bərabər oldu. Dözmədi.

– Ehey, kimsən, bilmirəm, kimi gözləyirssən, gülləni at, canımız qurtarsın, bu boyda adamı intizarda saxlama, – arxaya çevriləmdən ötkəm səslə qışkırdı.

Araya çökən sükut yenə davam etdi, çaxmağın səsi gəlmədi ki, gəlmədi. "Kimdirsə – məni ələ salır", –əsəbiləşib daha da coşdu. Birdən ağlına gəldi ki, bəlkə, elə geri dönüb bir göz qırpmında onu təpiyinin altına salsın, ayağı ilə hülqumunu tapdayıb canını alsın. Atasının sıfəti gözünün qabağında canlandı. Təsəvvür etdi ki, sözünün üstündə durmadığı üçün Qoşa Qarda hamı atasından danışır. Kimi arxasınca rişxənd edib gülür, kimi lənətləyir, kimi də... Atası da o boyda kişi, başını qaldırıb heç kimin üzünə baxa bilmir, utandığından özünə ucuz ölüm arzulayır.

– Tez elə, hər kimsənsə, səninləyəm, – Musa yenə də arxaya çevriləmdən ucadan qışkırdı. – Ürəkli ol, zalim oğlu zalim. Ürəyimizi üzdün ki...

– Anan ölsün, qiyyarammı bir şey olsun sənə? –anası sükutu pozdu.

Səsi eşitcək Musa hövlnak arxaya çevrildi. Qarşısında əlində beşəçilan, sıfəti qırış-qırış, əzab dolu qoca bir qadın dayanmışdı. Anasını güclə tanıdı. Bir gecədə, görəsən, insan nə qədər qocalarmış!

– Biy, sənsən, nənnən. Görən kimi tanıyanmadım, – sıfətinə gülüş ifadəsi gəldi. –

Bildim ki, yenə sən ... yenə sən... – sözünün dalını gətirmədi.

Musa içində bir rahatlıq tapdı. Sevinci üzünə vurdu. Sevindi ki, kimsə deməyəcək ki, filankəs onu belə vurubmuş. Vuran adam nə qədərini də üstünə qoyub uydurmayaqdı ki, ay belə qorxdu, əsə-əsə imdad dilədi. Şahidi də olmayacaqdı həmin adamın. Öz insafına qalacaqdı. Olub-olmayan hər şeyi söyləyəcəkdi. İnanan da olacaqdı, inanmayan da.

Ana-balanın nəzərləri qeyri-ixtiyari bir-birinə dikildi. Maşallah, oğlu böyüyübümiş. Alnına tökülen uzun, qara saçlarının arasında uzaqdan-uzağa bir neçə ağ tük gözünə dəydi. "Anan ölsün, bunlar hardan çıxdı belə", – yaxınlaşış onları qoparmaq istədi. Amma yerindən tərpənmədi. Musanın alnındaki çapıq da əməlli-başlı hiss olunurdu. Bu vaxtacan elə də fikir verməmişdi. Balta yeri idi. Hələ lap kiçik ikən qonşunun uşağı ilə dalaşanda olmuşdu. Kənd doxdurunun təkidi ilə götürüb birbaşa şəhər həkimlərinin yanına aparmışdılar. Qızeytar arvad tövrünü də pozmamışdı. Uşaqdilar, dalaşarlar da, barışarlar da, – deyib səhərdən özünə yer tapmayan qonşuya toxraqlıq da vermişdi.

– Nə durmusan, nənn, tez ellə daa. Bir Qurd Ölən Yerə bax, görmürsən adamları, hamının gözü burda qalib.

– ...

– Qorxma, tətiyi çək... Qorxma, nənn...

Qızeytar arvad baxışlarını Musanın sıfətinə elə zilləmişdi ki, sanki ilk dəfə idi görürdü. Bilmək olmurdu, qarışındakının öz oğlu olduğunu nə dərəcədə, necə anlayırdı. Həm axşamdan tərəddüd içində idi. Başı çox qovğalardan keçmişdi. Hələ babası ona xatırələrini danişanda onun cəsarətindən fərəhlənmişdi. Əsasən də, o üzdə nənəsini atın yəhərinə bağlatdırıb aparan Təkgözü öldürərkən gülləni yeganə görən gözünün içində sıxmasını söyləyəndə həm həyəcan,

həm də qürurla, bir az da sevinclə qulaq asarmış. Çünkü nənəsinə o hala salanın cəzası ağır olmalı idi...

***

Qızeytar oğlunun qatil olmasını birmənalı qarşılamadı. Amma eşidəndə çox üzüldü, baxmayaraq ki, buralarda kiminsə kimi öldürməsində qeyri-adi heç nə görülmür. Çox az toyalar olurdu ki, oyun üstündə dava salanlar arasında ölənlər, yaralananlar olmasın. Namus məsələsi isə qansız ötüşməzdi. Amma qatil anası adını özünə yaraşdırıa bilmirdi. Qızının hələ də çıxmış gözü ovcunda üzü al-qan içində ağrıdan fiday döyüyü anlar gözünün qabağına gəldikcə, onun son taleyini isti-isti düşündükcə özünə toxtaqlıq verdi, ürəyi soyumağa, əvvəlki fikrindən daşınmağa başladı, oğlunun günahı onunçün kiçildi. Yaziq uşaq neyləməli idi ki, bacısının çıxmış gözü əlində sifəti də al-qan içində ağlaya-ağlaya üstünə qaçanda susub durmaliydi?.. O da Musa olsun... Həkimlər qızının gözünü bərpa etməyəcəkdilər. Çox qan itirdiyindənmi, bəlkə, elə bədəninə düşən öldürücü infeksiyadan ölümün cəngindən qurtara bilməyəcəklər. Bunlar sonra ola-caqdı. Əgər Musa bir güllə də ovcunda göz bəbəyi, üzü qandan görünməyən, elə oradaca bəxtinə qara yazılan bacısının alnına sixsaydı, Qızeytar arvad "of" da deməzdi... O, bunu lap-lap sonra, babasının cehiz verdiyi beşaçılannı ürəyinin üstünə dirəyəndə, Goy Qayaya qonan Goy Quşun illerdən bəri gözlədiyi səsini hələ eşitməyəndə fikrindən keçirmişdi. Hansı kişi özünə arvad edəcəkdi gözü çıxmış bir qızı... İndisə necə olur-olsun, oğlunu qurtarmaq, onun ölümünün qarşısını almaq istəyirdi. Qəbiristana da onunçün gəlmişdi.

Musa isə gözünü anasının həyat eşqi çoxdan sönmüş gözlərindən çəkmədən, sözünə aram vermədən danışındı:

- Ürəyimi nişan alarsan, nənn, ürəyimi. İstəyirəm əzab çəkə-çəkə ölməyimi görmə-yəsən. Dayan, dayan, bir şeyi də deyim, - deyə Musa səsini qaldırdı. - Bir də mən olmayanda atamdan muğayat olarsan. Yolda Molla Ayvaza da çatdırıldım. Üzülməyə qoyma kişini. Bilirəm, sən ağlamaqdan gözünü kor elliyə-elliyə birtəhər dözəcəksən. Ona qiyammıram. Qoy camaatın içində qamətini əyməsin, yoxsa torpağın altında qırıla-qırıla qalaram... Bir də Əsmərə dəyib-eləməyin. Mənim dalımcı ölməli deyil ki yazıq. Düz demirəm, nənn? O bədbəxtin baxlığını əyməyin. Kimsəsiz qalmasın.

- ...

- Qorxma, nənn. Məni çox isteyirsən, eləmi? Onda ürəyimdən... ürəyimdən vur... Tətiyi çək, tez elə... Tez... Tez...

***

Səhərdən Goy Qayanın yüksəkliklərindən baş alıb gələn çiskinə bələnmiş duman aşağılara çatdı. Qızeytar arvadla Musaya uzaqdan tamaşa edən adamları bir andaca görünməz elədi. Qəbiristanlığın girəcəyindəkilər də yox oldular. Bir az aralıda dayanıb baş verənləri diqqətlə izləyən Molla Ayvaz isə güc-bəla ilə görünürdü. Qızeytar arvad özündə deyildi, qamətini əymədən beşaçılannı çevirib öz ürəyinin üstünə dirəmişdi.

...Sanki kiminsə əmrini gözləyirdi. Amma şeytanların deyildi. Onlar Cinli dərənin yuxarı başındaki Şeytan təpəsində baş-başa verib xisin-xisin piçıldırdılar. Adətlərindən qalmaq istəmirdilər. Ha çalışırdılar, Qızeytar arvadın qəlbinə girsinlər ki, oğlunu nişan alınsın. Qızeytar arvad şeytanlara uyana oxşamırdı, çox görmüşdü onları. Bu dəfə də bayramlarını gözlərində qoyacaqdı.

Elə bu an Goy Qaya tərəfdən quş qaqqılıtısına bənzər gələn səs Qızeytar arvadı diksindirdi, gözlərini oğlunun baxışlarından

ayırıb qeyri-ixtiyari səs gələn tərəfə boylandı. Ətrafi örtən dumanın arasından gördü ki, qayanın Vəlinin özünü atlığı səmtinə yekə bir quş qonub. Amma səsi elə qalın, elə hündürdü ki, sanki Qoşa Qarın bütün quşlarının səsini bir yerə cəmləmisən. Rəngi də Gök Qayanın rəngindən fərqlənmir. Gömgöy idi. Dimdiyini tərpədib başını döndərməsəydi, onu qayadan ayırmadı. Dimdiyi də elə böyük idi ki, sanki Gök Qayanın qoludur, tərpəndikcə Qızeytar arvada əl edib yanına çağırır.

Bu, Qızeytar arvadın uşaqlığından gözlədiyi elə həmin Gök Quş idi. Dalınca gəlmışdı. Bəs niyə belə gec? Tez gələ bilərdi, elə lap doğulan andaca anasından ayırmadan onu da qanadlarına büküb sonsuza qədər aparardı. Amma Tanrı buyurmuşdu ki, Qızeytar böyüsün, həyatın acısını, şirinini dadsın və onun ən ağır cəzasını çəksin. Tanrı da işini bilir, dərdi də dərd çəkənə yükleyir. Bəs günahı nəydi bu biçarənin?.. Qızeytar arvad hələ çox balaca olanda, şikəst ayaqlarını qaraçılardan hələ sindirib sağaltmayanda o qədər gözləmişdi ki, Gök Quş gəlsin, onu özü ilə aparsın. Böyüyəndə, hətta Söynalı kişiyyə iki oğul, bir bəxtsiz qız bəxş edəndə, elə indinin özündə də kefinin nasaz vaxtlarında “bir gəlmədi ki, bizi götürüb özünnən apara, canımız da bu dərddən-azardan birkərəlik qurtara” deyə-deyə gecəli-gündüzlü Gök Quşu gözləmişdi. Hətta öz yataq yerini Söynalınınkindən ayrırb pəncərənin qabağındakı taxta daşımışdı ki, Gök Quşun qonacağı Gök Qayanı bir an belə tənha qoyması. Elə onda Söynalı kişi baxdı Qızeytar arvad Gök Qayaya daha çox meyil salır, arvadının başını buraxdı...

Gök Quş, kim bilir, bəlkə də, elə indi eşitmişdi Qızeytar arvadın uşaqlığındaki harayını? Bəlkə, ona sarı yol gəlirmiş bu vaxtacan? Kim bilir? İndi çatmışdı, nə edəcəyi də Qızeytar arvadın öz ürəyinə

tuşladığı babasının cehiz verdiyi beşəçilanın güllə səsinə bənd idi. Sonra Qızeytar arvadın ona tərəf uçan ruhunu qanadlarına bükəcək, Mələklərin Yolundan Gök Qayaya enən işiq şüasına qoşulub göyün yeddinci qatına yollanacaqdı. Elə o vaxtdan mələklərin biri də artacaqdı...

***

Adamlar Qızeytar arvadı Molla Ayvazın göstərişi ilə elə oradaca qara torpaqla bir daha qüsulladılar, qoşa qəbirlərin boş qalanına qoydular. Molla Ayvaz hər ikisinin cənazə namazını birgə qıldı...

Molla Ayvazın işi bunula bitməyəcəkdi. Gələn ilin yazında, tər çiçəklərin qoxusunun hər yeri büründüyü bir vaxtda doktorların sağalda bilmədikləri məsum bir körpəni də dəfn edəcəkdi. Qəbri də öz anası Qızeytar arvadın qəbri ilə yanaşı olacaqdı...

***

Qızeytar arvadın ölümündən sonra Gök Qaya əvvəlki göylüyünü itirdi, indiki tünd rəngə çaldı. Hətta deyirləmiş ki, bu, Qızeytar arvadın xiffətini çəkməkdən olubmuş. Qızeytar arvadı görmədikcə o qədər ağlayırmış ki, bədəni mamır tökübmüş. O da tünd olur axı. Bunu Xəmməd Ali israrla söyləyirmiş. Yayın cirhacırında dediklərini sübuta yetirmək üçün adamları başına toplayıb Gök Qayani göstərmiş ki, baxın, bu istidə Gök Qaya niyə yaşı olsun? Yağışdan olsayıdı, buralara da yağardı. Görürsünüz, necə də parıldayı, o, tərtəmiz göz yaşıdı, özü də Gök Qayanın özünün. Tanrı nə yaradıbsa, ona ürək də verib. Gök Qaya Qızeytar arvadın dərdinə dözməyib. Adamlar da Xəmməd Alını Qoşa Qarda ən çox bilən kimi tanıdlılarından dediyinə inanmışdır...

***

Bu boyda dərdin içində əsgərlərin Musanı necə qandallayıb aparmalarına fikir verən olmadı. Sanki elə də yazılıbmış.

Qurd Ölən Yerin Goy Qaya səmtinə toplaşanların hamısı bu qəmli dastanın istirakçısı olduğundanmı, yoxsa, kim bilir, nədən uzun müddət özlərinə gəlmədilər. Mağarlarda aşıqlar zilə çəkib oxumadılar, oynayanlar şaqraq havalardan qaçırlar. Bəlkə, bunlar Goy Qayaya sevgidən qaynaqlanırdı. Onu ağlayan görmək istəmdilər. Bəlkə də, Qızeytarı qəbiristanlıqda Molalla Ayvazın yanında görəndə ona nə elətdiklərinin peşmançlığını çekirdilər. Kim bilir?..

EPİLOQ

Gün axşam olmuşdu. Hasan Qoşa Qarda hazırlıq işlərini görüb qurtarmışdı. Səhərə yaxın hava limanına gedib Güllünü Altaylara yola salacaqdı. Yatıb dincini almaq istəyirdi. Ha çalışdı, gözünə yuxu getmədi. Bilirdi ki, Güllü Qoşa Qara qayıdanda palazla bağlı araşdırılmalarını davam etdirəcəkdi. Ona görə indidən Qoşa Qardakı bütün yaşılı adamların siyahısını tutmuşdu. Palazla bağlı nə eşidibdilərsə, Güllü həmin yaşılı adamlara sual verib, cavab alacaqdı.

Hasan yanaşı çarpayıda yatan Güllüyə nəsə demək istədi, qiyib oyatmadı. Uzun səfəri olacaqdı, qoy yatsın, deyə düşündü, yəqin, sərr olaraq saxladığı sürprizi Hasana aeroporta gedəndə söylər. Amma maşında yadına salacaqdı ki, unutmasın. Yerində xeyli var-gəl elədi, hazırladığı siyahını yenidən fikrindən keçirdi. Arada özünü Güllünün, onun söhbət edəcəyi yaşılı Qoşa Qar əhlinin yerinə qoydu. İçində Güllüyə məxsus suallar verdi, cavablar aldı. Gözləri yavaş-yavaş süzüldü...

...Hasanın siyahıya aldığı adamların hamısı Cinli Dərədə toplaşıb həvəslə Güllünü

dinləyirdilər. O, Şeytan Təpəsinə qalxıb arxası Goy Qayaya tərəf çıxış edirdi. Fonu yaxşı seçmişdi. Sarvanın yerli televiziyanın çəkiliş qrupu burda olsayıdı, onu elə götürərdi ki, Şeytan Təpəsi nədir, başı Goy Qayadan da bir qarış yuxarıda görünərdi.

Güllüdən kənarda qara eynəkli bir adam da dayanmışdı. Əvvəlki təkəbbüründən əsər-əlamət qalmamışdı, həm də yorğun görkəmi vardi. Alnındakı qırışlar elə dərinləşmişdi ki, əvvəldən görməsəydi, bəlkə, ona ən azı 20 yaş artıq verərdi. Hasan zəndlə baxanda tanmışdı. Əvvəlcə xəstəxanada başının üstündə dayanıb anasının duasından danışanda görmüşdü. Necə olmuşdusa, Hasan Güllünü hava limanında gözləyəndə də qarşılaşmışdılar... Güllünün hər cümləsi bitdikcə o, başını elə endirib qaldırırdı ki, sanki universitet müəllimidi, nitq mədəniyyəti fənni üzrə Güllüdən imtahan götürür. Güllü Ədliyyə Nazirliyinin qeydə aldığı, özünün də üzvü olduğu Paralel Dünyalardaki Varlıqların Hüquqlarını Müdafiə Komitəsinin az müddətdə əldə etdiyi fantastik uğurlarından danışındı. Dediyinə görə, qurum durmadan fəaliyyətini genişləndirir, yerli məclisə seçkilərdə bütün yerləri tutub, rəqibinə təskinlik üçün bir yer belə güzəştə getməyib. Ekspertlərin rəyincə, belə nəticəyə səbəb seçki proqramlarını Saranın müdafiəsi üzərində qurmaları olub. Günahkar da məlum idi. Vəlinin vəkilləri Saranın gecələr onun atının yalmanını, quyuğunu hörməsini, səhərə kimi minib qan-tər içində çapmasını dönə-dönə vurğulasalar da, son nəticəyə təsir göstərə bilməmişdilər. Hakim əyani fakt istəmişdi. Onları da hardan tapacaqdılar ki? Saranın atın yalmanını hörməsi məqamının şəklini necə çəkəydi?..

Güllü öz işində idi, yad adam da başını endirib qaldırmaqdı. Arada fasilə verəndə yad adam komitənin seçki kampaniyası

dövründə keçirilən təbliğat mitinqlərinin şuarını elə aramlı deyirdi ki, Cinli Dərəyə toplaşanların hamısı bir ağızdan elə o tərzdə də təkrarlayırdılar: "Saraya ədalət, Vəliyə nifrət!".

Hasan toplaşanlara diqqətlə baxanda gördüyü adamlar siyahisindakilar idilər, bir-bir danışib özü tutmuşdu siyahını. Amma qışqırkıqca bəzilərinin iriləşən başlarında balaca buynuzlar əmələ gəlirdi, üstəlik, bədənlərini tük basırdı.

- Əziz və möhtərəm Qoşa Qar əhli, siz də şahidi olubsunuz ki, Vəli Saranın hüquqlarını pozub, ağır günah işlədib, o, qatı cinayətkardır. Vəliyə qarşı mübarizəmizi daha da gücləndirməliyik ki, buna bənzər hallar bir də təkrarlanmasın. Ona görə məclisimizdə bizim qəbul edəcəyimiz ilk qanuna görə, Qoşa Qarın bütün sakılının yaddaşı məcburi qaydada ekspertizadan keçiriləcək. Vəli ilə bağlı nə aşkar olunacaqsə, hamısı silinəcəkdir!

Güllü fikirlərini bitirməmiş yenə ətrafi "Saraya ədalət, Vəliyə nifrət!" sözləri bürüdü. Yad adamlı Cinli Dərəyə toplaşanların səsləri bir-birinə qarışmışdı.

- Siz hər biriniz yaxşı bilirsiniz ki, qazan-dığımız qələbəmizin əsas səbəbi birgə olmayımız idi, Saranı ona görə müdafiə edə bildik. Sizin babalarınız deməyibmi, el bir olsa, dağ oynadalar yerindən?

Toplaşanlar yad adamın dalınca "Söz bir olsa, zərbi kərən sindirər" deyə qışqırıldılar. Bu arada Hasana elə gəldi ki, Aşıq Nəsifin dünənki məclisində qarşısında oturan elə bu yad adam imiş. Nəyə görəsə tanımayıb. Aşıq Abbas Tufarqanının bu mahnisini düz beş dəfə sıfariş verib, özü də aşığından dediklərini ardınca sözbəsöz təkrarlayırmış.

- İndisə komitəmizin əziz üzvlərini gə-ləcək planlarımızla tanış etmək istəyirəm. Məni yaxşı-yaxşı dinləyin. Tezliklə Görünən və Görünməyən Varlıqları Birləşdirən Bey-

nəlxalq Şuraya növbədənkənar seçkilər nəzərdə tutulur. Bütün dünyada elə bir kampaniya aparmalıq ki, qalib olaq. Onda kainat bizim olmayıacaqmı?

Hami yad adama qoşulub xorla:

- Olacaq, olacaq! - deyə qışqırıldılar.
- O zaman səsini Komitəmizə verən hər kəsə bir ulduz bağışlanacaq. Ən aktiv seçicinin qisməti qalaktika olacaq (bitib-tükənməyən alqışlar). İndisə məni diqqətlə dinləyin. Görünən və görünməyən dünyadaki seçki hüququ olan bütün varlıların səsini qazanmaq üçün platformamıza onların istəklərini mütləq əlavə etməliyik. Komitəmizin monitoring qrupunun rəyinə görə, hazırda hamını ən çox narahat edən məsələ İblisin Uca Yaradan tərəfindən hələ də bağışlanmamasıdır. Kampaniyamız dövründə ana şuarımız mütləq bununla bağlı olmalıdır.

Yad adam yenidən:

- İblis də bizim birimiz, - deyə qışqırdı. - Təkliflə razısınız?
- Razıyıq, razıyıq, - izdiham cavab verdi. Sonra meydandakılar yad adama qoşulub ahəstə-ahəstə xorla oxumağa başladılar:

*İblis də bizim birimiz,
Həm ölümüz, həm dirimiz.
İblisdir güvən yerimiz,
Göy altında göy pirimiz.*

Güllü:

- Unutmayaq, İblisin haqqı nə qədər tez bərpa olunsa, o qədər yaxşıdır. Onda onun da Adəm övladına olan nifrəti, qəzəbi aradan qalxacaq. Yaranışın başqa, daha sivil mərhələsinə adlayacaq. Sualı olan var? - deyə yiğincaq iştirakçılarını süzdü.

Bu zaman Cinli Dərəyə toplaşan adamların arasından kiminsə zəif səsi geldi:

- Səndən də donos yazacam, özü də birbaşa Allahın özünə. İblisə haqq

qazandırmaqda düzmü edirsən? Bəs onda Allah öz bəndələrini kimlə qorxudacaq? Kimlə? Deyə bilərsən?

Hasan onu səsindən tanıdı, Güllü üçün tutduğu siyahıda sonuncu sıraya yazdığını Dirdi İslameel idi. Güllü onun dediyinə reaksiya vermədi. Bəlkə, heç eşitmədi.

- Sual yoxdursa, onda nə durmusunuz, haydi, aranızda kimlər ki hələ də şeytan cildinə girməyiblər, onları... - izdihamdan sözünün sonu eşidilmədi.

Elə bu zaman Hasan Dirdi İslameelin şəhadət barmağının ona tərəf tuşlandığını gördü. O:

- Odur, odur, birini aramızda tapdım, tutun, qoymayın qaçmağa, - zildən qışqır-qışqır Hasana tərəf yürüdü. Bütün meydan ona qoşulmuşdu.

...Hasan gözlərini hövlək açanda qan-tər içində idi. Sinəsi qalxıb-enirdi. Qorxdu, birdən onun özü də şeytana dönmüş olar...

Tez əlini başında, bədənidən gəzdirdi ki, görsün buynuzu çıxmayıb ki, bədəni tükə bələnməyib ki... Arxayın olmadı. Cumub işfonerin güzgüsündə bir də özünə baxdı. Həmişəkiydi, dəyişməmişdi. Elə ariqlığı da. Bir dəfə Güllü demişdi ki, belə getsə, iynənin ildizindən keçəcəksən, özü də nəniyin yorğan sıridığı saxsı iynəsinin. İndi Hasanın bu halına diqqət yetirsə, "saxsı" sözünü, yəqin ki, iynəyə təyin etməzdi, adicə iynə deyərdi.

Hasan işığı yandırıb elə o görkəmdə də Geodeziya İnstitutunun əməkdaşlarına çəkdirib divardan asdığı xəritənin qabağına gəldi. Ona baxa-baxa "Lənət hamınıza!" deyib qələmi stoldan götürdü, "Vəli zirvəsi"nin üstündən qara xətt çəkdi, xəritənin o yanından bu yanına iri hərflərlə VƏLİSTAN yazdı.

- Di gedin öz işinizin dalınca! Guya yaddaşlardan siləcəklərmış, indi silin görüm, necə siləcəksiniz, - Güllü tərəfə boylananda qızın xoş təbəssümlə onu süzdüyünü gördü.

- Yatmağa qoymadım, eləmi, - cavabını gözləmədən işığı söndürüb Güllünün yanına girdi...

***

...Hava limanını həmişəki kimi yenə izdiham bürümüşdü. Bu dəfə əhvali-ruhiyyə tamam başqa idi. Qara paltarlı, əllərindəki dəsmalla gözlərini silən qadınlar dünyani bürümüş şeytanlarla döyüslərdə həlak olan övladlarının cənazələrini gözləyirdilər.

Hava limanının "GEDİŞ" yazılmış hissəsində də başqa bir dəstə varıydı, əllərində gül-çiçək, yanlarında da big yerləri təzəcə tərləmiş oğulları. Analar öz övladlarını elə həmin müharibəyə yola salırdılar, qırımlarından hiss olunurdu ki, övladlarının qayıdaqlarına əmin olmasalar da, əmələrindən də qalmayacaqlar. Sonda da Uca Tanrı qələbəni, kim bilir, kimə - insanlaramı, şeytanlaramı verəcəkdi.

Bir az kənardə üstündə "Lənət şeytanlara, lənət müharibə törədən şeytansifət insanlara!" sözleri yazılmış plakat asılmışdı. Altında müharibəyə könüllü getmək istəyən adamların qeydiyyatı aparılırdı. Növbə Hasanaya çatanda:

- Bəli, bəli, məni də yazın, elə burdan birbaşa da apara bilərsiniz, onlarla sona qədər, sona qədər vuruşmasaq, bütün bəşəriyyət məhv olacaq, - deyə qışqıranda Güllü qolunu Hasanın boynundan çəkdi və üzünə baxıb gülə-gülə:

- Hara gedəcəksənsə, məni də özünlə apar, nolar, - yarızarafat səsləndi.

Hasan hövlək yerindən qalxanda səhərə az qalırdı. Altaylara uçan təyyarəyə çatmaq üçün tərpənmək lazımdı.

***

Hasan 56 kilometrlik yolda çox şeylər fikirləşdi. Yad adamlı bağlı hər şey aydın idi. Dediynə görə, özü kimi yad planetlərdən gəlib insanları başa salmaq istəyirmiş ki, nə durmusunuz, geniyib buralardan gedin, yer üzünü dəhşətli faciə gözləyir. Kim idi, Qoşa Qarda onu başa düşən? O qədər bezmişdi ki, naəlac qalib özü adamlara qarışmışdı. Amma Qoşa Qarda ona rast gələn olmamışdı. Kimsə bir neçə dəfə təsadüfən Goy Qayanın sinəsinin altındakı mağaraya girən görübüdü. Onu da söyləyirlər ki, Paralel Dünyalardakı Varlıqların Hüquqlarını Müdafiə Komitəsinin yerli ofisi də bu mağarada yerləşirmiş.

Hasan yol boyu yuxusunu yadına salmağa çalışdı ki, görsün, Güllü də Cinli Dərədə çıxış edəndə shəytana dönmüşdümü? Kaş dönməyəydi! Bu, Hasan üçün çox vacib idi. Düzdü, yatanda bədənini görmüşdü, tük basmamışdı, şüşəyə bənzəyirdi, hətta əksinə, şübhələnmişdi ki, adamba da belə də şupşumal, gümüş kimi par-par parıldayan bədən olarmı? Fürsət tapıb hələ əlini başına da çəkmişdi, kim bilir, bəlkə, elə onun da başından balaca buynuzlar çıxıbmış. Hə axtardı, bir şey tapmadı. Amma yenə içindəki şübhələri getmədi.

Yolun xeyli hissəsini Vəlinin xatırəsinin əbədiləşməsi ilə bağlı düşüncələrinə ayırdı. Qoşa Qarın başbilənləri ilə məsləhətləşmişdi. Vəlinin özünü atlığı, qana bələnmiş cəsədinin tapıldığı yerlərdə lövhə qoymaq yaxşı olardı, üstündə də - nə olubsa! - onu yazmaq. Qurd Ölən Yerlə Cinli Dərə arasında tağı darvaza hörmək, qabağındakı gümüşü lövhənin üstündə qızıl hərflərlə "Vəlinin darvazası" yazdırmaq yaxın vaxtların planına daxil idi. Bütün bunlar, bəlkə, kimlər üçünsə adı görünür. Hasana görə, elə deyildi. Baş verən hər bir şey tarixdir, Qoşa Qarın, onun adamlarının tarixi. Neçə-neçə əsrlər əvvəl, necə ki, Ulu Tanrı Goy Qayanı Qoşa Qara

göndərib Aliyünü bəlalardan qurtarmışdı, indi o əfsanəni çoxu həqiqət kimi qəbul edib keçmişlərini daha da zənginləşdirir, yüz illər keçəndən sonra, yəni indi və gələcəkdə də həmin adamların törəmələri Vəlini yada sala-sala özlərini Qoşa Qarın ayrılmaz hissəsi sanıb qürurlanaqlar...

- Cinli Dərədə çıxış edən sən deyildin, eləmi? - Hasan vaxtilə Məcid kişinin oğlundan aldığı elə həmin "Mersedes" də sual dolu baxışları ilə Güllüyü şübhəli-şübhəli süzdü.

- Mismiriğini nə sallamışan? Cinli Dərə nədir, yuxu görmüsən? Demişdim ha, sürprizim var, onu deyim?

- Söylə, - Hasan bir az yorğun, bir az da etinasız dilləndi.

- Qaragözü tapmışam ey, Qaragözü, ondan danış, - deyib çantasından çıxardığı şəkli gülə-gülə Hasana uzatdı.

- Həəə, bu ki Qaragözdür, xalları da üstündə, qabaq ayaqları da, qulaq...la...rı..., - sözünün dalını gətirə bilmədi, donub qaldı. Bədənini tük basmış bir məxluq şəkildən ona tərəf boyanırdı, qəhqəhə çəkə-çəkə soyuq baxışlarını Hasanın sıfətinə zilləmişdi: "Heç yerə qaça bilməyəcəksən əlimdən, özümə döndərməyənə qədər yaxanı buraxan deyiləm". Şəkk-şübhəsi qalmamışdı, shəytaniydi. Amma səsi Cinli Dərədə sonuncu dəfə Güllünün yanında gördüyü həmin yad adəmin səsi kimi çıxırdı...

Hasan bilmədi neyləsin. Güllünün hələ də gülüşünü dayandırmadan ona baxdığını görəndə özünə gəldi. Sağ əlini sükandan ayırib Güllünün özünə tərəf uzanan əlini tumarladı:

- Elə qorxurdum ki, Cinli Dərədəki sən olasan...

İKİNCİ KİTABIN SONU

ISNN 0134-522
İNDEKS AZ 1000 1 AZN

YYAT
VƏ
ƏNƏT
RNALI

6 * 2000

Ulduz

www.ayb.az
www.aybz.az

Mehman Rəsul:
OZYLDİ SOHBƏTİ VƏ SƏİRLƏRİ

ANADOLU RÜZGARLARI

"BİR GÜNLÜK İSTİRAHƏT"

ONUNCU VƏ SONUNCU USTAD DÖRSİ

TALEH MANSURUN

ŞUSA REPORTAJI

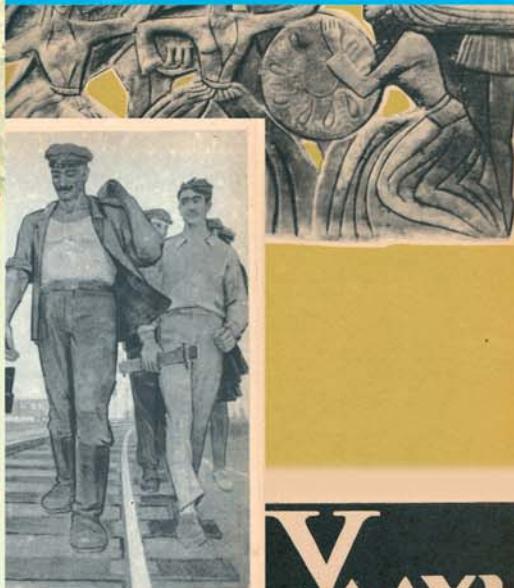
"GEN YÜREKLƏR"

DƏRGİSİ "ULDUZ"UN QONAĞIDIR

Dərgidə KİTAB

ulduz_ayliq_edebiyat_derqisi

УЛДУЗ

